Alfred Edersheim

Templet og gudstjenesten på Kristi tid

Templet, prestene og høytidene

Oversatt til norsk
Gamle stier · gamlestier.no

Alfred Edersheim: *Templet og gudstjenesten på Kristi tid* (Templet, prestene og høytidene).
Tekstene er frie fordi forfatterne døde for mer enn 70 år siden. Oversettelsene er eget arbeid.
Bibelsitatene er fra Norsk Bibel 88/07.
Boka kan leses, skrives ut og deles fritt. Den nyeste utgaven finnes alltid på gamlestier.no.
Utgave 25. november 2026.

Innhold

Forfatterens forord 1
Kapittel 1. Jerusalem og templet 5
Kapittel 2. På det hellige sted 14
Kapittel 3. Templets orden, inntekter og musikk 23
Kapittel 4. Prestene som gjorde tjeneste 33
Kapittel 5. Ofrene 45
Kapittel 6. Brennoffer, syndoffer, skyldoffer og fredsoffer 54
Kapittel 7. Tjenesten om natten i templet 63
Kapittel 8. Morgen- og aftenofferet 69
Kapittel 9. Sabbaten i templet 80
Kapittel 10. Festkretsene og kalenderen 89
Kapittel 11. Påsken 95
Kapittel 12. Påskefesten og Herrens nattverd 105
Kapittel 13. De usyrede brød og pinsen 115
Kapittel 14. Løvhyttefesten 123
Kapittel 15. Nymånene og nyttårsdagen 132
Kapittel 16. Den store forsoningsdagen 138
Kapittel 17. Fester fra tiden etter Moses 151
Kapittel 18. Renselser 157
Kapittel 19. Løfter, nasireerløftet og førstegrøden 168
Tillegg. Innstiftet Herren nattverden påskenatten? 178
Om Alfred Edersheim 185
Ordforklaringer 186

Forfatterens forord

I denne boken har jeg villet føre leseren 1800 år tilbake i tiden og vise ham Jerusalem slik byen var da Herren vandret i gatene der, og templet slik det var da han forkynte i forgårdene og søylegangene. Jeg har søkt å skildre ikke bare hvordan templet så ut og var bygd, men også ordningene der, presteskapet i helligdommen, folkets del i gudstjenesten og selve ritualet.

Slik har jeg håpet å kunne gi opplysninger om et emne som i seg selv er svært interessant for den som leser Bibelen. Men framfor alt har jeg villet skildre det åndelige livet i den tiden da vår Herre Kristus vandret på jorden – de forholdene han lærte under, og de gudstjenstlige formene som omga ham – former han var kommet for å oppfylle meningen i. For templet og tjenesten der er så å si en del av Jesu Kristi liv og gjerning, likesom av hans og apostlenes forkynnelse. Det som står i en så nær forbindelse med ham, må ha den aller dypeste interesse for oss.

Vi må bli satt i stand til å dra inn i Jerusalem med ham sammen med skarene som ropte på palmesøndag: «Hosianna, Davids sønn!» Vi må få se byens gater og bygninger og få et nøyaktig inntrykk av templet. Vi må kunne gå inn gjennom portene og finne fram i søylegangene, forgårdene og kamrene; vi må i ånden være til stede ved gudstjenestene og ved morgen- og kveldsofferet, blande oss med Israels festskarer på de store høytidene og stå side om side med dem som ofret, og med dem som ventet på den høytidelige renselsen som skulle gi dem fellesskapet med helligdommen tilbake.

Vi trenger så å si å se disse seremoniene, høre tempelmusikken og kjenne de mange salmene og bønnene, prestenes embetsplikter, deres hellige offertjeneste og folkets del i alt dette. Kort sagt trenger vi alle de enkelte trekkene i gudstjenesten, som i sin sammenheng gir oss et levende inntrykk av handlingene, som om vi selv var til stede. For midt i alt dette ser vi alltid den ene store skikkelsen som ruver over alle andre, og hvis nærvær fyller templet med herlighet.

Det nye testamente fører oss da også inn i nesten hver eneste av de scenene som blir beskrevet her, og viser svært ofte til dem. Vi ser Johannes' far bære fram røkelsesofferet da turen kom til hans skift, og Maria ved renselsen med sin førstefødte. Vi ser den tolv år gamle Jesus blant de lærde, og Mesteren i templets søylehaller mens han lærer, og ved tempelkisten. Vi blir vitner til at han tar del i de forskjellige høytidene, og at han stadfester renselsene ved å sende den

helbredede spedalske til presten. Og framfor alt hører vi ham framstille seg selv som den alle de forskjellige handlingene i tempeltjenesten siktet til.

Videre blir vi vitner til at kirken blir grunnlagt på pinsedagen. Vi legger merke til hvor ofte åndelige virkeligheter blir belyst med bilder fra templet – i apostlenes brev og enda mer i Johannes' åpenbaring, som så ofte henter motivene sine derfra. Og ennå venter vi på at det ene forbildet som står igjen, skal bli oppfylt: løvhyttefesten, forbildet på kirkens store innhøsting ved dagenes ende.

Jeg har altså satt den allmenne kristne interessen i forgrunnen, fordi den hadde den plassen hos meg selv. Samtidig håper jeg, ut fra emnets natur, at boken kan tjene enda et beslektet formål. Den gjør ikke krav på å være en håndbok i bibelske oldsaker og heller ikke en avhandling om forbildene i den gamle pakt, men jeg har likevel hele tiden hatt disse tingene for øye.

Å framstille det rike tempelritualet i alle enkeltheter har nemlig mer enn rent historisk interesse; vi blir virkelig grepet av det. Vi gjenopplever, om ikke Israels glansperiode, så den tiden som har den største interessen for oss, og vi får et levende inntrykk av hva templet hadde vært før gudstjenestene der var forbi for alltid.

Men våre helligste minner rekker langt lenger tilbake – gjennom en rekke profeter og konger helt til Jehovas åpenbaring under Sinais forferdelige torden. Kilden til vårt åndelige liv skal vi søke blant disse ordningene og forbildene, som vi her ser fullt utviklet, og det i det fulle og klare lyset fra hans nærvær som de alle pekte fram mot.

Jeg skal ikke her ta stilling til om eller hvor langt den senere jødiske praksisen kan ha misforstått den opprinnelige betydningen og hensikten med de guddommelige ordningene. Det lå utenfor min oppgave. Men et nøyaktig kjennskap til offertjenesten på Kristi tid vil ikke bare rette opp feiltakelser; det vil også kaste et nytt og levende lys over det hele og prege synet vårt på hva de levittiske ordningene var ment å være og å lære.

Når jeg slik har lagt fram hva jeg vil med denne boken, har jeg også antydet hvor vanskelig oppgaven er. Likevel har jeg hatt en rik, om enn spredt, samling hjelpekilder å bygge på. For ikke å tale om verkene til Josefus og Filon og det som står i Det nye testamente selv, har vi i Mishna en samling pålitelige overleveringer som rekker tilbake ikke bare til templets tid, men helt til Kristi tid. Disse kildene har jeg først og fremst brukt, naturligvis sammen med Det gamle testamente.

Mens jeg altså har søkt å samle stoffet mitt fra første hånd, har jeg også med takk gjort bruk av all den hjelp jeg kunne få. Først nevner jeg Maimonides' skrifter. Han er den største autoriteten blant jødene, men han står også i første rekke fordi han har et omfattende og nøyaktig kjennskap til disse emnene og en klar og skarp forstand.

Dernest har jeg brukt en mengde andre forfattere om oldtiden, dels latinske, dels tyske, og typologiske verker, både vitenskapelige og folkelige. Videre har jeg brukt verker om Jesu liv og samtid, framstillinger av det jødiske folkets eller jødedommens historie, utlegninger av de stedene i Det gamle og Det nye

testamente som har med disse emnene å gjøre, og en mengde avhandlinger av lignende slag.

I arbeidet med det gamle Jerusalem har jeg hatt god hjelp av nyere forskeres verker, fra Robinson og Barclay til de bindene som er utgitt av «the Palestine Exploration Fund» – et foretakende som fortjener langt større støtte enn det har fått hittil.

Jeg står i stor takknemlighetsgjeld til oppslagsverkene av Winer, Herzog, Ersch og Gruber, dr. Smith og Kitto (tredje utgave). Det siste verket har særlig den fortjenesten at det inneholder en rekke artikler om jødiske emner, skrevet på en helt original måte og med det mest kyndige kjennskap. Riktignok har jeg, som leseren vil se, ofte måttet gå imot forfatteren. Men fordi artiklene behandler emnene sine så grundig og dyktig, må de likevel sies å være til stor nytte for den som studerer.

Lightfoots «Horae Hebraicae et Talmudicae» kjenner enhver lærd, men kanskje ikke hans lille, lærde avhandling «De ministerio templi». Tittelen og mange av emnene der ligner dem i denne boken. Men den kyndige leseren vil snart se at planen og utførelsen er helt forskjellige, selv om verket har vært til stor nytte for meg.

Kanskje bør jeg heller ikke her forbigå navn som Relandus, Buxtorf, Otho, Schöttgen, Meuschen, Goodwin, Hottinger, Wagenseil og Lundius, og blant nyere forfattere Bähr, Keil, Kurtz, de Wette, Saalschütz, Zunz, Jost, Geiger, Herzfeld og Grätz. Verkene deres har jeg stadig hatt nytte av. Mange andre har jeg også brukt; noen av dem er sitert i notene, mens andre ikke er nevnt uttrykkelig fordi de ikke tilfører noe vesentlig til det vi vet.

Generelt vil jeg nevne at jeg i arbeidet med boken har fulgt den regelen å gi så få henvisninger som mulig. Det ville vært lett å øke tallet på dem nesten i det uendelige. Men jeg ville helst unngå å fylle sidene med henvisninger til autoriteter, som altfor ofte bare gir et skinn av lærdom og ikke vil være til noen nytte for den som studerer. Av en lignende grunn har jeg også unngått hebraiske og greske typer. For den lærde er det unødvendig å trykke hebraiske uttrykk, og den alminnelig dannede leseren ville ikke ha noen nytte av dem.

Men hvor alvorlig jeg enn har arbeidet med denne boken, kjenner jeg bare altfor godt at jeg på mange måter ikke har nådd det jeg hadde for øye. Blant så mange enkeltheter, som hver for seg krever nøye gransking og studium, tør jeg ikke håpe at jeg alltid har truffet riktig. Dessuten er jeg viss på at videre forskning vil gi enda større kunnskap og klarhet.

Bare dette vil jeg be den ærede leseren legge merke til: Boken bygger på mange års studier, og mens jeg skrev den, sparte jeg meg ikke for noe arbeid eller strev når det gjaldt å sammenligne resultatene av mine egne undersøkelser med det som er kommet fram hos de forfatterne jeg hadde tilgang til, og som har krav på å regnes som autoriteter.

Så mye om bokens innhold. Når det gjelder formen, kan noen emner være tatt med som ikke interesserer alle lesere like mye, og andre kan synes å være behandlet for kort eller for utførlig. Kanskje kan det også reises innvendinger mot utlegningen av forbildene, eller til og med mot det allmenne synet på Det

gamle testamente som ligger til grunn. Min hensikt har vært å lage en så fullstendig og allment nyttig bok som mulig og å legge klart og tydelig fram min overbevisning om hva Det gamle testamente betyr.

Men på ett punkt vil jeg særlig gjerne uttale min personlige overbevisning så fullt som mulig. Nå som jeg har lagt siste hånd på verket, kjenner jeg trang til å vitne i hjertelig takknemlighet og ydmykhet om at min kristne tro trinn for trinn er blitt styrket under arbeidet. Likeså er jeg blitt stadig fastere i den overbevisningen at Kristus virkelig er «lovens endemål, til rettferdighet» (Rom 10,4), og at alle ordningene i den gamle pakt peker fram mot ham og får sin forklaring i ham alene.

Sett i dette lyset er tempeltjenestene ikke en mengde underlige eller enestående seremonier, som vi må søke opphavet til hos beslektede folk eller i de naturlige tilbøyelighetene menneskene har på et primitivt trinn. Nå blir tvert imot alt føyd sammen til en sammenhengende helhet – en helhet der både planen og utførelsen viser sitt guddommelige opphav enda sterkere enn noe annet av Guds verk. Hver del passer inn i den andre, og hvert eneste ledd peker fast og urokkelig mot ham – i ham er Guds kjærlighet fullt åpenbart og Guds råd med verden helt gjennomført.

Fra først til sist er de to paktene i det vesentlige én. Jehova, Israels Gud, er også vår Herre og Frelser Jesu Kristi Gud og Far: «Det nye testamente ligger skjult i Det gamle, Det gamle åpner seg i Det nye.»

Når jeg nå sender boken ut blant lesere jeg ikke kjenner, og kanskje blant kritikere som vil bedømme den med lite velvilje, kjenner jeg en viss frykt. I en rekke år har dette verket hatt min største interesse og vært det stadige emnet for studiene mine.

Men i all ydmykhet legger jeg det i Herrens hånd og ber om at han vil tilgi alt som er ufullkomment ved det, og alt der jeg har tatt feil. Jeg trøster meg med at han likevel nådig vil gjøre bruk av mitt arbeid, hvor ringe det enn er – han som ikke trenger vår beste tjeneste, men i nåde vil bruke selv den ringeste.

Heniach, Bournemouth, 1. august 1874.

Kapittel 1. Jerusalem og templet

Et første blikk på Jerusalem og templet.

«*Da han kom nær og så byen, gråt han over den*» (Luk 19,41).

Jerusalem, den hellige by, har til alle tider rørt hjertenes dypeste følelser. Jøder, kristne og muhammedanere har dratt og drar fortsatt opp til byen med ærefryktig kjærlighet. Det er nesten som om hver av dem i en viss forstand kunne kalle den «sitt lykkelige hjem». For våre helligste tanker om fortiden og våre lyseste håp for framtiden knytter seg til «vår Guds by».

Av mange steder i Det gamle testamente, men særlig av Salmenes bok, vet vi med hvilken brennende lengsel de landflyktige jødene så mot byen. Gjennom de lange århundrene med spredning og blodig forfølgelse, helt til denne dag, har den samme lengselen kommet til uttrykk i nesten hver eneste gudstjeneste i synagogen. Dypest og sterkest lyder den når synagogen samles påskenatten – den natten som for oss er knyttet til vår Frelsers død.

Det er fordi han som er «alle folkenes lengsel» (Hag 2,7), var til stede her, at profetordet er gått i oppfyllelse: «Mange folkeslag skal gå av sted og si: Kom, la oss gå opp til Herrens berg, til Jakobs Guds hus, så han kan lære oss sine veier, og vi vandre på hans stier! For fra Sion skal lov utgå, og Herrens ord fra Jerusalem» (Jes 2,3).

Vår Herre Jesu føtter har trådt Jerusalems travle gater og Oljebergets skyggefulle lunder. Hans skikkelse har fylt «templet og gudstjenestene der med herlighet»; hans person har gitt landet og folket mening, og den døden han led i Jerusalem, var til liv for alle folk. Dette hører ikke bare fortiden til. Det er evig nærværende, ikke bare for vår tro, men også for vårt håp. For han skal komme igjen på samme måten som de galileiske mennene på Oljeberget «så ham fare opp til himmelen» (Apg 1,11).

Vår kunnskap om Jerusalem går tilbake til de fjerneste tider. Allerede på Abrahams tid hører vi om Melkisedek, den forbilledlige prestekongen i Salem, som gikk hebreernes seirende stamfar i møte og velsignet ham. Kort etter gikk den samme Abraham sin tunge gang fra Hebron til Moria for å ofre sin eneste sønn. Noen kilometer sør for den hellige byen stiger veien han tok, opp til toppen av en høy fjellodde som stikker ut i den dype Kedron-dalen. Herfra så han gjennom fjellkløften som Kedron har gravd ut, ett fjell rett foran seg. Det var Moria, der Isak skulle ofres.

Her bygde Salomo senere templet. For over Morias berg hadde David sett tilintetgjørelsens engel dra hånden sin tilbake – trolig nettopp over det stedet der røyken fra utallige offer senere steg opp dag etter dag fra det store brennofferalteret. Davids by og palass ble bygd på Sions høyde rett overfor, som bare en dyp kløft skilte fra Moria, og like ved tempelplassen ruvet Davids tårn.

Fra da av glir et stadig skiftende historisk panorama forbi oss. Men midt i alle vekslende hendelser forble Jerusalem sentrum, som alt samlet seg om, helt fram til den tiden da vår Herre Jesus vandret omkring i byen. Siden er den hellige byen, midt i sin forlatthet, likevel blitt kalt «min lyst» og «den søkte, den by som ikke er forlatt» (Jes 62,4.12).

Rabbinerne har en underlig forklaring på hvordan navnet Jerusalem er blitt til. Vanligvis blir det tolket som «grunnvoll», «bolig» eller «fredens arv». Men rabbinerne påstår at det er sammensatt av *Jire* og *Sjalem*. De sier at Abraham kalte stedet «Jehova-Jire», mens Sem hadde kalt det Sjalem, men at Gud slo de to ordene sammen til Jire-Sjalem, Jerusjalajim eller Jerusalem.

Det var utvilsomt noe særegent ved at nettopp dette landet ble valgt ut for Guds eget folk, og Jerusalem til å være hovedstaden. Landets politiske betydning må bedømmes etter beliggenheten heller enn etter størrelsen. Det lå mellom øst og vest og skilte de store krigsmaktene – først Egypt og Assyria, siden Roma og Østen – og ble derfor helt naturlig folkenes slagmark og verdens hovedvei. Jerusalem selv hadde en helt enestående beliggenhet. Byen lå omkring 796 meter over havet, og klimaet var sunnere, jevnere og mildere enn noe annet sted i landet. Fra toppen av Oljeberget hadde man en makeløs utsikt over de mest betydningsfulle stedene i landet.

Mot øst kunne man se ut over Jordans slyngninger og Dødehavets mørkegrå flate, til utsikten til sist ble stengt av Pisga og Moabs og Ammons fjell. Mot sør så man ut over «kongens hage» og videre til de grå toppene i «Judeas fjellbygd». Mot vest reiste Beters fjell seg (Høys 2,17), mens en stripe av Det store hav kom til syne i den disige horisonten. Mot nord møtte øyet så velkjente steder som Mispa, Gibeon, Ajalon, Mikmas, Rama og Anatot. Men framfor alt lå selve den hellige byen like ved føttene, «prydet som en brud for sin brudgom».

«Fagert reiser det seg, en glede for all jorden er Sions berg – det ytterste Norden, den store kongens by … Gå omkring Sion, vandre rundt om det, tell alle tårnene! Gi akt på festningsvollene og vandre gjennom dets borger, så dere kan fortelle om det til den kommende slekt» (Sal 48,3.13–14). Kunne dette sies om Jerusalem i en tid da byen ennå ikke hadde nådd sin største glans, så kunne det med enda større rett sies den gang Jesus «så byen», etter at den praktelskende Herodes den store så ødselt hadde gjort den vakker.

For pilegrimsskarene som dro opp i festklær fra alle kanter av landet, må det første synet av den herlige byen ha vært overveldende. Minnene om fortiden og de hellige tingene byen var knyttet til, måtte vekke en levende begeistring hos dem – og ikke mindre det storslåtte synet som lå foran dem.

For Jerusalem var en by av palasser, og den tronet kongelig som ingen annen. Den lå på en høyde som raget opp over landet omkring, og på tre sider var den

skilt fra det ved dype dalfører, så den så ut som en veldig festning, formet av naturen selv.[1]

På tre sider var byen omgitt av de dype kløftene i Hinnoms dal og Den svarte dalen, eller Kedron, som lå rundt den som en naturlig vollgrav. De løp sammen sør for byen og falt så bratt at møtestedet lå litt over 200 meter lavere enn punktet der hver av dem begynte.

Bare i nordvest var byen så å si bundet til fastlandet. Og som for å gi den enda mer preg av en rekke festningsøyer, løp en dyp, naturlig kløft – Tyropoion – fra sør mot nord midt gjennom byen og bøyde så skarpt mot vest. Slik skilte den Sions berg fra Akra. På samme måte var Akra skilt fra Moria, og Moria igjen ved et kunstig dalføre fra Bezeta, eller Nybyen.

Fra disse dalene rundt reiste marmorbyen seg bratt opp med sine palasser av sedertre. Oppover den midterste kløften, nede i dalen og langs skråningene av høydene lå den travle byen med sine gater, torg og basarer. Men alene og i verdig majestet, skilt fra alt omkring, sto tempelberget. Terrasse over terrasse steg forgårdene, inntil templet selv – sedertekket, prydet med de rikeste ornamenter og omgitt av marmorbygninger – strakte seg majestetisk mot himmelen. Det var som en kjempebygning av snøhvit marmor, og gullprydelsene glitret i sollyset mot Oljebergets mørke bakgrunn.

På alle sine vandringer hadde jøden aldri sett en by som kunne måle seg med hans eget Jerusalem. Verken Antiokia i Asia eller selve verdensbyen Roma kunne vise fram så praktfulle bygninger. Verken i fortid eller nåtid har noen hatt en hellig bygning som tålte sammenligning med templet. Enda mindre har noen siden sett festskarer på hundretusener strømme opp til en by under jublende lovsanger, slik det skjedde på de store høytidene i Jerusalem. Ikke rart at pilegrimene sang:

«Våre føtter står i dine porter, Jerusalem!
Jerusalem, du velbygde! Du er lik en by som er tett sammenføyd» (Sal 122,2–3).

Fra hvilken kant pilegrimene enn nærmet seg byen, må det første synet ha gjort et dypt og gripende inntrykk. Men en særlig overraskelse ventet dem som kom fra Jeriko eller Galilea langs den velkjente veien over Oljeberget. Kom de sørfra, forbi kongebyen Betlehem, vestfra, ned over Bet-Horons høyder, eller nordfra, langs Efraims fjell, fikk de først et uklart glimt av byen i det fjerne. Etter hvert som de kom nærmere, fikk de et tydelig bilde av omrisset. Men østfra var det noe helt annet. Når de her kom rundt en sving i veien, sto de med ett like overfor byen, og det på et sted der utsikten var særlig betagende.

Det var denne veien Jesus tok da han holdt sitt inntog i Jerusalem. Fra «daddelhuset» snodde den brede, ujevne veien seg rundt Oljebergets side. Hit fulgte mengden ham fra Betania, og hit kom folkeskarene fra byen ham i møte med lovsang.

Fra tempelberget til Oljebergets vestre fot var det i rett linje fra 90 til 180 meter, men til toppen var avstanden naturligvis mye større, kanskje omkring 800 meter. Langs den korteste stien var det bare 840 meter fra byporten til den

[1] Se «trappesangene», eller rettere «sangene ved festreisene», særlig Salme 122.

høyeste toppen. Oljeberget var alltid friskt og grønt, både tidlig på våren og i den tørreste sommeren. Det var kjent for den friske luften og var det behageligste og mest skyggefulle turområdet omkring Jerusalem. For over denne veien kastet tempelberget og templet sine brede skygger, og de løvrike trærne bredte sine friske kroner ut over veien.

Det var ikke hager i vesterlandsk forstand. I disse traktene var hele naturen som én stor hage, der den overalt strødde blomstene sine med ødsel hånd og selv anla hagene. De herligste frukttrærne bredte seg til alle kanter, til de høyere oppe gikk over i den mørke sypress- og pinjeskogen. Den steinete veien opp Oljeberget snodde seg langs terrasser dekket av oliventrær, og de sølvgrå og mørkegrønne bladene raslet i vinden. Her vred fikentrær med kjempestore grener seg fram av den steinete jorden. Der løftet grupper av palmer sine knudrete stammer høyt opp mot vaiende kroner, eller de bredte seg som busker fra marken med rikt fargede frukter.

Her og der var det lunder med myrt, pinjer og høye, staselige sypresser, og på toppen ruvet to kjempestore sedrer. Til disse avsidesliggende, skyggefulle stedene gikk folk fra Jerusalem ofte ut, enten for å hvile ut eller for å samle tankene i stillhet. En av deres mest berømte rabbinere foretrakk å undervise her. Hit gikk også Kristus ofte med disiplene sine.

Når man kom fra Betania, kunne man en stund ikke se byen, for den lå skjult bak Oljebergets framskutte åsrygg. Men i en skarp sving der veien begynte å gå ned fra Oljeberget, fikk man med ett det første glimtet av Jerusalem, og det helt nær. Riktignok lå templet og det meste av byen ennå utenfor synsvidde. Men man så ut over Ofel, der prestene bodde, og til Sions berg, der Herodes' palass sto, og der David en gang hadde tronet.

Etter en kort nedstigning, der utsikten mot byen igjen hadde vært skjult, kom man ut på en klippehylle. Herfra hadde man et panorama foran seg som måtte gripe den som så det. Med ett kunne man se hele byen foran seg: dalsøkkene og høydene, murene og tårnene, palassene og gatene og det herlige templet.

Det var ikke vanskelig å finne hovedtrekkene i landskapet som nå lå utbredt for øyet. Hele byens omkrets var bare 33 stadier, eller omkring 6 kilometer. Ifølge Tacitus hadde den 600 000 innbyggere, men ifølge den jødiske historieskriveren steg tallet ved påsketider til mellom to og tre millioner, omtrent like mange som i London.

Det første som måtte falle i øynene, var bymurene; på Kristi tid var det bare to. Den første, eller eldste, muren gikk fra Sions nordvestre hjørne ved tårnet Hippikus langs nordsiden av Sion, krysset kløften og møtte templets vestre søylegang ved «rådshuset». Den omsluttet også den sørvestre delen av Sion og fortsatte østover rundt Ofel, til den gikk over i templets sørøstre hjørne. Slik vernet den Sion og Ofel, og sammen med tempelmurene også Moria.

Den andre muren begynte ved en port i den første som het «Gennat». Den gikk først mot nord og så mot øst, så den omsluttet Akra, og endte ved Antonia-

tårnet. Slik var både byen og templet godt sikret.[2][3]

Antonia-tårnet sto ved templets nordvestre hjørne, midt mellom borgen med samme navn og templet. Med borgen var det forbundet ved to overdekte ganger. Med templet var det forbundet ved en underjordisk gang helt fram og ved ganger og trapper ned til den nordre og den vestre søylegangen i «Hedningenes forgård». Noen av de mest berømte minnene i jødenes historie var knyttet til denne borgen. Der hadde «Davids våpenkammer» stått, og der sto også Hiskias og Nehemjas palass og makkabeernes festning.

Men på Kristi tid var Antonia kaserne for en forhatt romersk garnison, som herfra holdt vakt over Israel, ja, til og med over gudstjenesten. Antonia-tårnet raget høyt over templet, så en tropp soldater når som helst kunne holde øye med templet og storme ned for å slå ned et opprør – slik som den gang jødene nær hadde drept Paulus (Apg 21,31).

Bymurene ble dessuten vernet av tårn, 60 på den første muren og 40 på den andre. De høyeste var Hippikus, Fasael og Mariamne, som sto tett ved hverandre nordvest for Sion. De var bygd helt av veldige, firkantede marmorblokker og var sterkt befestet. Herodes hadde reist dem og oppkalt dem etter en venn og en bror som han hadde mistet i krig, og etter dronning Mariamne – i sjalusi hadde han tatt livet av henne.

Byen var bygd på fire høyder. Den vestre, den gamle Sionshøyden, var den høyeste. Den raget omkring 60 meter over Moria, men lå likevel omkring 30 meter lavere enn Oljeberget. Nord for Sion lå Akra, og mot øst, på den andre siden av den dype Tyropoion-dalen, Moria, som mot sør løp ut i Ofel. Oppover skråningene på Akra bredte den nedre byen seg. Til sist reiste den fjerde høyden seg, Bezeta (av *besaion*, «myrlendt grunn»), Nybyen, nord for tempelberget og Akra; den var skilt fra dem ved et kunstig dalføre.

Gatene var trange, slik de er overalt i Østen, og brulagt med hvit marmor. En litt høyere gangsti gikk langs gaten for dem som nylig var blitt renset i templet, mens de andre fotgjengerne gikk i gaten nedenfor. Gatene hadde for det meste navn etter portene de førte til, eller etter de forskjellige basarene, for eksempel «Vanngaten», «Fiskegaten» og «Østgaten». «Tømmermennenes» og «Skreddernes basar» lå i Nybyen, og det store Øvre torg på Sions berg. Så kom «Ullbasaren» og «Kobbersmedenes basar», «Bakergaten», «Slaktergaten», «Pilegrimsgaten» og så videre.

Byens viktigste bygninger var lette å få øye på. Nordvest på Sion – det gamle Salem og Jebus – sto Herodes' praktfulle palass der Davids borg hadde ligget. Det var den vanlige residensen for de romerske landshøvdingene når de oppholdt seg i Jerusalem en tid. Palasset raget høyt opp i ly av Herodes' store

[2] Mr. Fergusson bestrider disse tallene i Smiths «Dictionary of the Bible», bind I, s. 1025. Han går ut fra folketallet i dagens byer og arealet de dekker. Men to millioner står ikke for det vanlige folketallet, bare for festskarene i påsken. Tar vi hensyn til østerlandske skikker – at man sov på takene og kanskje også holdt til under åpen himmel – er disse tallene slett ikke utenkelige. Hvor upålitelig Josefus enn er, kan man som regel stole på ham når det gjelder tall han selv hadde anledning til å kontrollere. Rabbinerne sier også uttrykkelig at de store pilegrimsskarene under høytidene fikk slå leir utenfor Jerusalem, bare ikke lenger fra byen enn en sabbatsvei. Som Otho med rette bemerker (Lex. Rabb., s. 195), forklarer dette også hvorfor Herren ved slike anledninger så ofte gikk tilbake til Oljeberget.

[3] Den tredje muren, den største og sterkeste, som omsluttet Bezeta eller Nybyen, ble bygd av Herodes Agrippa tolv år etter Kristi død.

tårn og vakte beundring ved sin prakt. Josefus taler da også i begeistrede ord om størrelsen, de sterke murene, høyden, gemakkene, tårnene, takene, søylegangene, borggården og hagene omkring.

På det motsatte, nordøstre hjørnet av Sions berg lå ypperstepresten palass. Det var bygd i skråningen, og under hovedrommene var det en lavere etasje med en søylegang foran. Slik kan vi forstå hvordan Peter den skjebnesvangre natten var «nede på gårdsplassen» (Mark 14,66). Bak det, trolig i skråningen av Akra, lå bygningen der arkivene ble oppbevart. På den andre siden av kløften, like ved templet og trolig forbundet med det ved en søylerekke, lå Rådets møtehus.

På østsiden av Sion, sør for ypperstepresten palass og rett overfor templet, lå Xystus, som ser ut til å ha strukket seg ut i Tyropoion. Hva den enn var bygd til opprinnelig, vet vi at den senere ble brukt som offentlig samlingsplass, der man ved særlige anledninger talte til folkemengden. Trolig var det her Peter talte til den store forsamlingen på pinsedagen, da mengden hadde skyndt seg hit fra templet, dratt av lyden «som når et veldig stormvær farer fram» (Apg 2,2).

Xystus var omgitt av en overdekket søylerekke.[4] Bak den sto Agrippas palass, det gamle palasset til David og makkabeerne, og bak det igjen Berenikes.

På Akra lå dessuten palassene til enkelte fremmede fyrster, som dronning Helena, kong Monobasus og andre proselytter. I denne bydelen, eller rettere bak den mot nordvest, må vi lete etter teateret og amfiteateret. Slike bygninger var helt ujødiske og måtte derfor stå så langt fra templet som mulig.

Plassen omkring templet var uten tvil fri for bebyggelse. Bak det, på sørøsthjørnet, lå det store Fåretorget, og sør for det veddeløpsbanen. Opprinnelig hadde «kongens hus ved Hesteporten», som Salomo bygde, og de kongelige stallene ligget på den sørlige flaten av tempelberget, der Herodes senere bygde «Den kongelige søylehallen». For Salomos tempel var omkring 90 meter kortere fra nord til sør enn Herodes' tempel.

På tvers, mellom Xystus og Fiskeporten, lå bydelen Maktesj, «Morteren» (Sef 1,10–11), med forskjellige basarer, de fleste knyttet til templet. Til sist har vi Ofel, prestenes bydel, sør for templet, men på samme høyde.

I denne korte oversikten over byen har verken de praktfulle minnesmerkene og søylene rundt om i Jerusalem eller noen av de mange synagogene fått plass; overleveringen setter tallet på dem til mellom 460 og 480. Heller ikke de mange offentlige bygningene er nevnt, eller slike hellige steder som Siloa dam eller Betesda, som tanken gjerne dveler ved.

De store murene og de sterkt bygde festningene må ha stått i skarp motsetning til all denne skjønnheten og prakten. De vernet enten templet eller adgangen til de forskjellige høydene byen var bygd på, som Millo, Ofel og flere. Av dem var Antonia-tårnet det høyeste og sterkest befestede. Det var bygd i form av en latinsk L og sto dessuten på en klippe som var litt over 20 meter høy.

Antonias tårn og palass, med åpne plasser, uthus og søylerekker, var i grunnen en liten by for seg, bygd på en klippehøyde. Mange veldige porter førte ut til

[4] Barclay antar at Xystus opprinnelig var et hedensk gymnasion, bygd av den beryktede ypperstepresten Jason, «City of the Great King», s. 101.

landet omkring, til høydene, skråningene og avsatsene, som var fylt av yndige hager og vakre landsteder.

Slik må det første synet av Jerusalem ha vært når man så ut over byen fra Oljeberget, der vi har tenkt oss at vi står. Kan man stole på overleveringen på dette punktet, var det en port i templets østmur som vendte ut mot Oljeberget. Den ble kalt «Susan-porten» etter et bilde av byen Susan, hogd ut over porten – en by jødene hadde så mange minner knyttet til.

Fra denne porten skal en overbygd vei ha ført til Oljeberget; langs den førte prestene ut «den røde kvigen», og på forsoningsdagen bukken for Asasel ut i ørkenen. I nærheten av stedet der den røde kvigen ble brent, var det store vaskebassenger og boder der man solgte det som trengtes ved de forskjellige renselsene. På et sted som raget over høydene omkring, sto månestasjonen. Herfra ble det meldt med ildsignaler fra høyde til høyde, helt ut til de fjerneste landsdelene, når nymånen kom.

Kan man videre stole på den jødiske overleveringen, var det enda en port i templet som ikke var i bruk; den lå mot nord og het Tedi eller Teri. I tillegg var det to porter mot sør. Med sikkerhet kjenner vi bare én underjordisk gang. Den førte fra festningen Antonia ved templets nordvestre hjørne inn til forgården. Likeså vet vi at det var overdekte ganger med trapper ned til søylegangene. Det var langs en av dem Lysias skyndte seg ned for å redde Paulus, da den rasende mengden nær hadde drept ham.

Så mye er sikkert at fem porter førte inn til Hedningenes forgård, én fra sør og fire – og de var de viktigste – fra vest.

Den sørlige porten var dobbel og ble trolig mest brukt av prestene. Når de kom fra Ofel, gikk de inn gjennom den kjempestore buegangen og forhallen, som var omkring 12 meter hver vei. Så gikk de gjennom en underjordisk gang, omkring 60 meter lang, og derfra opp en trapp som førte rett fra Hedningenes forgård opp til Prestenes forgård, like ved stedet der de skulle utføre offerhandlingene.[5]

Men for å slutte oss til festskarene må vi gå inn i selve byen. Vi snur ryggen til Sions berg og ser østover mot Moria. Vi ser mot templets fire hovedinnganger, men det vi ser innenfor murene der oppe på den øverste terrassen, er likevel ikke forsiden av helligdommen, men baksiden. Det er merkelig hvor åpenbart overleveringen tar feil på dette punktet når den sier at man vendte ansiktet mot øst når man tilba. Det hellige huset hadde forsiden mot øst, og man gikk inn i det østfra. Men helt sikkert var de tjenestegjørende prestene og folket ikke vendt mot øst, men mot vest.

Tempelplassen var blitt jevnet kunstig med umåtelig arbeid og store kostnader og utvidet med kjempemessige murer. Disse veldige underbygningene skulle også løfte det hellige stedet opp over alt urent som ellers kunne gjøre helligdommen uren. Etter at Herodes den store hadde utvidet tempelområdet, var det en avlang firkant på fra 280 til nesten 305 meter. Regner vi omkring 305

[5] Den jødiske overleveringen nevner disse fem portene, som førte inn til templet gjennom den ytterste tempelmuren: Susan-porten mot øst, Tedi-porten mot nord, Kiponos-porten mot vest og de to Hulda-portene mot sør. Susan-porten skal ha vært lavere enn de andre, så prestene på «Kvigebroen» kunne se over den og inn i templet. I et kammer over Susan-porten ble templets alenmål oppbevart.

meter, var det over halvannen gang så langt som Peterskirken i Roma, som er 188 meter lang. Men tempelplatået var ikke bare omkring 305 meter langt; det var nærmest en firkant av omtrent den størrelsen.

Helligdommen sto ikke midt på plassen, men mot nordvest. Denne veldige firkanten lå heller ikke flatt, men steg terrasse over terrasse, til man på den øverste kom opp til selve den hellige bygningen. Forhallen stakk ut «som skuldrer» til begge sider og dekket Det hellige og Det aller helligste. Slik kunne man fra alle kanter se det gylne templet og offerrøyken som langsomt virvlet opp mot den blå himmelen, og høre musikken fra gudstjenestene rundt om i den travle byen, mens sollyset glitret på de forgylte takene eller ble kastet tilbake fra den skinnende marmoren.

Når rabbinerne tenkte på byen sin i all dens herlighet, hadde de nok grunn til å si: «Verden er som et øye. Havet som omgir den, er det hvite i øyet. Det svarte i øyet er selve jorden. Pupillen er Jerusalem, men bildet i pupillen er templet.» I sorgen og ensomheten har de skrevet mye fabelaktig om Jerusalem. Noe av det skal vi gjengi her, for det viser med hvor stor ærefrykt de holdt fast ved minnet om fortiden.

«Jerusalem», sier de, «tilhørte ikke én stamme, men hele Israel.» Dette er langt på vei riktig også geografisk. For da det gamle Jebus ble landets hovedstad, gikk grenselinjen mellom Juda og Benjamin tvers gjennom tempelplassen. Ifølge overleveringen lå da forhallen og selve templet i Benjamin, og templets forgårder og alteret i Juda.

«I Jerusalem fikk man ikke leie ut husene. De tilhørte så å si alle, for alle måtte gjestfritt åpne seg for brødrene som dro opp til høytiden. Aldri manglet noen midler til å feire påsken i Jerusalem, og aldri manglet noen en seng å hvile i. Aldri gjorde slanger eller skorpioner skade innenfor byens grenser. Aldri herjet ilden i gatene, aldri styrtet husene sammen, aldri hvilte noen bann over den hellige byen. Den var helligere enn andre byer, for bare der kunne man spise påskelammet, takkofrene og den andre tienden. Derfor måtte man også vokte seg for all slags urenhet der. Ikke noe lik fikk bli i byen natten over, og det var ingen graver der, unntatt for Davids hus og profetinnen Hulda. Det var forbudt å holde fjærfe eller anlegge kjøkkenhager, for at ikke de råtnende grønnsakene skulle forurense luften. Heller ikke fikk man bygge ovner, for man fryktet røyken. Aldri hadde noe uhell hindret gudstjenesten i templet eller vanhelliget ofrene. Aldri hadde regn slokket ilden på alteret eller motvind drevet offerrøyken tilbake. Og aldri hadde det, hvor stor folkemengden enn var, manglet plass til å bøye seg og tilbe Israels Gud!»

Så langt rabbinerne. Det er desto mer gripende å legge merke til deres egen innrømmelse og klage, særlig når ordene kommer nær evangeliet: «I tre og et halvt år hadde *Sjekina* – den synlig nærværende Gud – sin bolig på Oljeberget.» Den ventet på om Israel ville omvende seg, «og ropte til dem: ‹Søk Herren mens han er å finne, kall på ham den stund han er nær!› Men alt var forgjeves, og så vendte *Sjekina* tilbake til sitt eget sted.»

Ja, *Sjekina* har vendt tilbake til sitt eget sted! Både byen og templet er blitt «slått til jorden», fordi Jerusalem «ikke kjente sin besøkelsestid» (Luk 19,44).

«De har gjort Jerusalem til grushauger» (Sal 79,1). «De hellige steiner ligger strødd omkring ved alle gatehjørner» (Klag 4,1). Alt dette og mye mer så Frelseren, Israels rette konge, i den nære framtid, da han «så byen og gråt over den».

Og nå må vi grave dypt, dypt ned – fra 20 til omkring 40 meter gjennom gruset av de mange ruinene – før vi endelig når den gamle grunnmuren. Og der ligger «Jødenes klagemur», like ved stedet der den kongelige broen en gang gikk over den dype kløften og førte fra Davids by til templets kongelige søylehall.

Der omfavner de sørgende arvingene til all denne ødeleggelsen ærbødig de falne steinene og gråter fåfengte tårer – fåfengte fordi nåtiden er som fortiden, og fordi det som førte til denne dommen og denne sorgen, verken er erkjent, angret eller tatt bort. Ennå lyder ropet: «Vekter! Hvor langt på natt? Vekter! Hvor langt på natt? Vekteren svarer: Det kommer morgen, men også natt. Vil dere spørre, så spør. Kom tilbake igjen!» (Jes 21,11–12)

Kapittel 2. På det hellige sted

«*Her skal ikke bli stein tilbake på stein som ikke skal brytes ned*» (Matt 24,2).

Av de fire hovedinngangene til templet, som alle lå mot vest, gikk den nordligste trolig ned trapper til den nedre byen, mens to andre førte til forstaden Parbar.

Den praktfulleste inngangen var den ved templets sørvestre hjørne. Trolig var dette «trappen som han gikk opp på til Herrens hus», som gjorde dronningen av Saba rent ute av seg selv av forundring (1 Kong 10,5). Prakten og herligheten her overgikk all beskrivelse.[1]

En kjempemessig bro på buer gikk over Tyropoion-dalen imellom og forbandt den gamle Davids by med templets «kongelige søylehall». Ut fra ruinene kan vi danne oss et bilde av denne broen. Hvert buespenn var omkring 13 meter, og «springsteinene» var omkring 7 meter lange og nesten 2 meter tykke. Disse målene kan vi bare forestille oss ved å sammenligne med andre bygninger. Tenk deg en enkelt stein på 7 meter! Likevel fantes det enda større steiner i tempelmuren. Både ved det sørøstre og det sørvestre hjørnet har man funnet steiner fra 6 til 12 meter lange og med en vekt på over 100 tonn.

Utsikten fra denne kongelige broen må ha vært storslått. Over den ble Frelseren ført for øynene på hele Jerusalem, til og fra yppersteprestens og Herodes' palass, Rådets møtested og Pilatus' dommersete. Herfra ligger byen utbredt for oss som et kart. Bortenfor glir blikket ut over forstedene, frukthagene og parkene – blant dem skilte de kongelige hagene i sør seg ut, sammen med «rosehagen» som rabbinerne priste så høyt – til det endelig hviler på de disige fjelltoppene langt ute i horisonten.

Over rekkverket på broen kunne man se ned i Tyropoion-dalen, hele 68 meter nedenfor. Selve broen gikk 107 meter over dalen fra Moria til Sions berg rett overfor. Den var 15 meter bred, omkring 1,5 meter bredere enn hovedgangen i Den kongelige søylehallen, som den førte inn i.

Disse «søylegangene», som Det nye testamente kaller dem, var noe av det vakreste ved hele templet rent arkitektonisk. De løp rundt hele innsiden av tempelmuren og omsluttet Hedningenes forgård like innenfor. De besto av en dobbel rekke korintiske søyler, hver av dem hogd ut av én eneste marmorblokk

[1] Ifølge Mr. Lewin gikk denne berømte «oppgangen til Herrens hus» gjennom en underjordisk gang som var 76 meter lang og 18 meter bred, og opp en trapp fra Salomos nye palass, der Den kongelige søylehallen senere ble bygd, helt inn i templets innerste forgård.

og omkring 11 meter høy. Et flatt, rikt utsmykket tak strakte seg fra muren ut over den ytre søylerekken.

Men Den kongelige søylehallen, der vi nå tenker oss at vi går inn i templet, var den mest storslåtte. Den besto ikke av en dobbel søylerekke som de andre, men av en tredobbel, med 162 søyler. De sto i fire rekker med førti i hver, og de to søylene som sto for seg, dannet en slags portal der søylehallen åpnet seg mot broen. Den kongelige søylehallen besto av et midtskip på 13 meters bredde med kjempestore søyler, 30 meter høye, og to sideskip på 9 meters bredde med søyler på 15 meter.

Anerkjente forskere mener at Den kongelige søylehallen, som navnet viser, sto der Salomo bygde slottet sitt – det slottet han førte faraos datter opp til. Her sto også Salomos staller. Da Herodes den store bygde opp templet igjen, utvidet han det så det også kom til å omfatte disse gamle, minnerike stedene.

Hvor praktfull og høy denne ene søylehallen var, kan best uttrykkes med kaptein Wilsons ord: «Tenk deg en bygning som er lengre og høyere enn katedralen i York, og som står på en massiv grunnmur som i høyde nesten kan måle seg med våre høyeste kirketårn.» Og dette var bare én av søylegangene som omga den ytterste delen av tempelforgården mot sør, nemlig Hedningenes forgård.

Fra toppen av denne søylehallen og ned til Kedron var det et svimlende fall på omkring 140 meter. Noen har ment at det var her «templets øverste hjørne» lå, der fristeren stilte vår Frelser (Matt 4,5).[2]

Disse hallene eller søylegangene omkring Hedningenes forgård må ha vært særlig godt egnet som samlingssteder, både til åndelige sammenkomster og til andre møter. Her samtalte Jesus som barn med lærerne da Josef og Maria fant ham. Her sto han også senere så ofte fram som lærer for folket. Og her holdt de første kristne sine sammenkomster, da de «hver dag kom … trofast og med ett sinn sammen i templet … De lovet Gud og var velsett av hele folket. Og Herren la hver dag dem som ble frelst, til menigheten» (Apg 2,46–47).

Særlig vil vi dvele ved Salomos søylegang, som løp langs templets østmur, rett overfor hovedinngangen. Den var det eneste som sto igjen av templet Israels vise konge hadde bygd. I denne søylegangen «gikk Jesus omkring» på tempelvielsens fest (Joh 10,22–23), da han sa det rett ut: «Jeg og Faderen er ett.» Og hit var det «hele folket stimlet … sammen», da det kjente underet med den lamme hadde skjedd ved tempeldøren som kalles «Den fagre».

Det var vanlig å gå inn i templet til høyre og ut til venstre. Den store Hedningenes forgård var den laveste og ytterste forgården i helligdommen og var brulagt med vakker, mangefarget marmor. Ifølge den jødiske overleveringen var den en firkant med sider på 228 meter. Navnet kommer av at den sto åpen for alle, både jøder og hedninger, så sant de holdt seg til de foreskrevne reglene for sømmelig og ærbødig framferd.[3]

Overleveringen legger levittenes spise- og sovesaler og en synagoge til denne forgården. Tross all fariseisk nøyaktighet må larmen, særlig påskeaften, ha

[2] «Recovery of Jerusalem», s. 9.

[3] Vi har brukt dette navnet fordi det er så vanlig, selv om Relandus med rette hevder at den eneste betegnelsen i de jødiske skriftene er «Husets berg».

vært svært forstyrrende. For her var det et slags torg der man solgte okser, sauer og duer som etter loven egnet seg som offerdyr. Her sto også pengevekslernes bord, som Herren veltet da han «drev ut alle dem som solgte og kjøpte» i templet.[4]

Et stykke inne i forgården sto en vakkert utsmykket marmorskranke, litt over én meter høy. Innskrifter på latin og gresk advarte hedningene mot å gå lenger, for da ville de bli straffet med døden. En slik tavle, med nesten de samme ordene som Josefus gjengir, er funnet under de siste utgravningene. Den opphissede mengden ville «slå ham i hjel» (Apg 21,31) fordi folk mente at Paulus hadde brutt dette forbudet.

Fra denne forgården førte fjorten trappetrinn opp til en 4,5 meter bred terrasse, den såkalte *Chel*, som grenset til templets indre mur. Vi nærmer oss nå selve helligdommen. Den besto først av tre forgårder, den ene høyere enn den andre, og innenfor dem Det hellige og Det aller helligste med tilbygningene. Fra hovedporten på østsiden går vi først inn i Kvinnenes forgård, derfra inn i Israels forgård og så videre inn i Prestenes forgård. Dette er den naturlige veien inn i templet.

Men det gikk også en annen og kortere vei til Prestenes forgård. Både fra nord og fra sør gikk det trapper fra terrassen opp til tre porter inn til Prestenes forgård, mens en fjerde port, også den både i nord og i sør, førte inn til Kvinnenes forgård. Det var altså ni porter fra «Terrassen» inn til helligdommen: hovedporten mot øst og fire både i nord og i sør. Av disse førte én på hver side inn til Kvinnenes forgård og de tre andre inn til Prestenes.

Disse åtte sideportene, som vi kan kalle dem, var alle tofløyede, brede og høye, med overbygninger og kamre som hvilte på to søyler, og de var kledd med gull- og sølvplater. Men langt praktfullere enn noen av dem var den niende, østlige porten, som var templets hovedinngang. Den nådde man fra «Terrassen» opp tolv lave trappetrinn. Selve porten var laget av skinnende korintisk kobber og rikt utsmykket, og de doble dørene var så massive at det trengtes tjue manns krefter for å åpne eller lukke dem.

Dette var tempeldøren «Den fagre». På trappetrinnene her hadde man i mange år lagt den lamme mannen, slik man den dag i dag lar enkelte tiggere ligge ved inngangen til katedralene ute i Europa. Det var derfor ikke rart at hele Jerusalem kjente ham.

Vi kan lett tenke oss at det vakte alminnelig «undring og forferdelse» den ettermiddagen Peter og Johannes kom inn i Kvinnenes forgård sammen med de andre som skulle tilbe – ikke alene, men fulgt av den velkjente krøplingen, som etter helbredelsen «gikk omkring og sprang og lovpriste Gud». Og da den lamme fortsatt «holdt seg nær» til apostlene og gikk ned disse trappene sammen med dem, forstår vi godt hvordan «hele folket stimlet … sammen» i Salomos søylegang like ved. Der holdt Peter sin tale, til den ble avbrutt av tempelvakten og apostlene brått ble satt i fengsel (Apg 3,8–11; 4,1–3).

Navnet «Kvinnenes forgård» kommer ikke av at den bare var for kvinner, men av at de ikke fikk gå lenger inn, unntatt når de skulle ofre. Trolig holdt både

[4] Matt 21,12; Joh 2,14; se også særlig den jerusalemske Talmud, Chagiga 78a.

menn og kvinner vanligvis sin andakt her, men slik at kvinnene ifølge overleveringen holdt til på et galleri langs tre av forgårdens sider.

Forgården var en firkant med sider på over 60 meter. Rundt den løp en enkel søylerekke, og innenfor den, inntil muren, sto de tretten kistene eller «basunene» der man la gaver til de fattige. Åpningen på disse kistene var trang og bunnen vid, så de hadde form som basuner; derav navnet.[5]

Innskriften på dem viste hva hver av dem skulle ta imot. Ni var bestemt for de gavene enhver israelitt var pliktig til å gi etter loven, og i de fire andre skulle det legges frivillige gaver.

I den første og den andre kisten ble tempelskatten på en halv sekel lagt for det inneværende og det foregående året. I den tredje la de kvinnene som skulle ofre turtelduer til brennoffer og syndoffer, et tilsvarende pengebeløp. Pengene ble tatt ut hver dag, og så ble det ofret like mange turtelduer. Slik slapp man de mange enkeltofrene, og samtidig tok man hensyn til dem som helst ville at anledningen til ofringen og omstendighetene rundt den ikke skulle bli kjent for alle.

I denne kisten la nok også Maria, Jesu mor, sine offerpenger, da den gamle Simeon «tok … ham i armene sine og lovet Gud». (*Luk* 2,22.24.28.) Den fjerde kisten tok imot pengene fra dem som etter loven skulle ofre dueunger. Den femte tok imot gaver til ved i templet, den sjette til røkelse og den sjuende til gullkarene som ble brukt i tjenesten.

Hadde man lagt til side en bestemt sum for å kjøpe et dyr til syndoffer, og dyret kostet mindre enn hele summen, ble det som var til overs, lagt i den åttende kisten. På samme måte tok de fem andre kistene imot det som ble til overs av pengene man hadde satt av til skyldoffer, fugleoffer, nasireeroffer, offer ved renselsen av spedalske og frivillige offer.

Trolig var det her, i den såkalte tempelkisten, at Herren Jesus lærte på den minnerike løvhyttefesten (Joh 7–8; se særlig 8,20). Fordi Herren kjente innskriften på hver av kistene og visste hva hver var bestemt til, forstår vi lett hvordan han kunne skille de rikes gaver, som de ga «av sin overflod», fra gaven til den fattige enken, som «av sin fattigdom» ga «alt det hun eide, alt det hun hadde å leve av» (Mark 12,41.44; Luk 21,1).

Men det fantes også et annet skattkammer, der man til bestemte tider tømte innholdet i de tretten kistene. Til sist var det det såkalte «de stilles kammer». Der la fromme givere i det skjulte inn penger, som så i det stille ble brukt til å oppdra barna til fattige fromme.

Trolig er det en ironisk hentydning til formen og navnet på disse tempelkistene når Herren bruker ordet «basun» om dem som søkte ære hos mennesker for almissene sine. Han sammenligner dem med en som «gjør det kjent med basun» (Matt 6,2). Det er som om de i fullt skryt bar en slik basunformet offerkiste foran seg og så å si selv blåste i den.[6]

I alle de fire hjørnene av Kvinnenes forgård var det kamre, eller rettere små forgårder uten tak; hver av dem skal ha vært 18 meter lang. Kammeret i nordøst

[5] Trolig var det i en av disse den fattige enken la sine to skjerver, Luk 21,2.

[6] Hentydningen blir desto mer treffende når vi husker at hver av kistene hadde en innskrift som viste hva den skulle inneholde.

var for de prestene som på grunn av et legemslyte bare kunne gjøre den lavere tjenesten; der sorterte de ut den markspiste veden fra den som skulle brukes på alteret.

I hjørnet i nordvest vasket de rensede spedalske seg før de stilte seg fram for prestene ved Nikanor-porten. I det sørøstre hjørnekammeret klipte nasireerne håret og kokte fredsofrene sine, og i det sørvestre ble olje og vin til drikkoffer-et oppbevart. Levittenes musikkinstrumenter hadde sin plass i to rom under Israels forgård, som man gikk inn til fra Kvinnenes forgård.

Den vestre søylerekken i denne forgården var naturligvis åpen. Herfra førte femten lave trappetrinn gjennom den såkalte Nikanor-porten opp til Israels forgård. På disse trinnene pleide levittene på løvhyttefesten å synge de femten «sangene ved festreisene» (Sal 120–134). Her, eller rettere i Nikanor-porten, skjedde alt som skulle gjøres «for Herrens åsyn». Her stilte de helbredede spedalske og kvinnene som skulle renses, seg fram for prestene, og her fikk også kvinnen som var mistenkt, «bitterhetens vann» (4 Mos 5,18).[7]

Det er kanskje enklest å regne de to forgårdene, Israels og Prestenes, som én, delt i to ved et lavt rekkverk, omkring en halv meter høyt. Sett slik var denne store doble forgården, med selve helligdommen, 85 meter lang og omkring 60 meter bred. Av dette utgjorde Israels forgård en smal stripe på omkring 5 meter.

Fra den førte to trappetrinn opp til Prestenes forgård. Herfra gikk man igjen opp tre lave, halvsirkelformede trinn til en slags talerstol eller plattform. Der sang og spilte levittene under den vanlige gudstjenesten, slik de også gjorde «på de femten trinnene». Når prestene velsignet folket, sto de derimot på trinnene i den andre enden av forgården, som førte opp til templets forhall. Den store forgården hadde en lignende ordning som Kvinnenes forgård. På begge sider av Nikanor-porten ble prestenes embetsdrakter oppbevart i egne gjemmer.

Så kommer vi til kammeret der yppersteprestens matoffer ble laget (3 Mos 6,13). Hit kom hver morgen de tjenestegjørende prestene fra det såkalte *Bet-Moked* («ildstedenes hus»), før de gikk til tjenesten. *Bet-Moked* var bygd på hvelvinger og hadde en stor spisesal, som var forbundet med fire andre rom. Ett av dem var et stort rom som alltid var oppvarmet av hensyn til prestene, for de gjorde tjeneste barfot. Der sov også overhodene for de tjenestegjørende presteskiftene, og der ble templets nøkler hengt opp for natten i et eget gjemme under gulvet.

Av de tre andre kamrene i *Bet-Moked* var ett bestemt for de forskjellige kvitteringene folk fikk når de hadde betalt det som var påbudt for et drikkoffer. I et annet ble skuebrødene laget, mens et tredje var for lammene – minst seks – som alltid skulle holdes klare til det faste offeret. Herfra førte også en gang til det godt opplyste underjordiske badet for prestene.

Foruten *Bet-Moked* var det rom på nordsiden og sørsiden av forgården der man oppbevarte salt til alteret, saltet skinnene av offerdyrene, vasket innvollene og oppbevarte den rene veden. Her sto også innretningen som forsynte det store vaskekaret med vann, og endelig kammeret *Gasit*, «hallen av hogd stein»,

[7] Jost, «Gesch. der Juden», bind I, s. 142, kaller denne porten den korintiske kobberporten. Om opphavet til navnet, se Herzfeld, «Gesch. des Volkes Israel», bind I, s. 344.

der Rådet vanligvis holdt sine møter. Over noen av disse kamrene var det andre rom, blant annet de der ypperstepresten tilbrakte uken før forsoningsdagen i ettertanke og bønn.

Det overleveringen forteller om disse portene og kamrene rundt Prestenes forgård, er noe motstridende, trolig fordi de samme portene og kamrene hadde flere navn. Vi kan likevel gi denne oversikten. Når man kom inn i den store forgården gjennom Nikanor-porten, lå Pinehas' kammer til høyre, med sine 96 gjemmer for prestenes klær. Til venstre lå stedet der yppersteprestens daglige matoffer ble laget, og der alle de tjenestegjørende prestene møttes hver morgen ved daggry, etter at de hadde inspisert templet og før de ble satt til tjeneste.

På forgårdens sørside lå Vannporten. Gjennom den ble krukken med vann fra Siloa dam båret inn på løvhyttefesten. Over porten var det et kammer, kalt *Abtinas*, der prestene holdt nattevakt.[8] Så kom «De førstefødtes port», der de førstefødte av buskapen som var uten lyte, ble ført inn for å ofres, og deretter «Vedporten», der alterveden ble båret inn.

På samme side som disse portene lå *Gasit*, hallen av firkantede, polerte steiner, der Rådet holdt sine møter, og kammeret *Gola* med vannapparatet som tømte og fylte det store vaskekaret, og til sist vedkammeret. Over og ved siden av lå yppersteprestens rom og rådssalen der de «ærverdige rådsherrene», prestenes råd, kom sammen i saker som bare angikk templet.

På nordsiden av Prestenes forgård sto porten *Nitsus* («Gnistporten»), med et vaktrom for prestene over, og dessuten Offerporten og porten til *Bet-Moked*. På samme side som disse portene lå kammeret der man saltet offerkjøttet, og kammeret der skinnene ble saltet; over det siste lå yppersteprestens baderom. Til sist kom *Bet-Moked* med sine rom.

De to største av disse bygningene, Rådets sal ved forgårdens sørøstre hjørne og *Bet-Moked* ved det nordvestre, var dels bygd inn i forgården og dels ut på «Terrassen». Grunnen var at ingen andre enn en fyrste av Davids hus fikk sette seg ned innenfor Prestenes hellige forgård. Trolig var yppersteprestens rom, prestenes rådssal og prestenes vaktrom ordnet på samme måte, slik at rommene i alle fire hjørnene av forgården støtte mot «Terrassen». Langs søylerekkene både rundt Hedningenes og Kvinnenes forgård var det seter og benker for folket.[9]

Det som falt mest i øynene i Prestenes forgård, var det veldige alteret av uhogde steiner. Det var en firkant på 14,5 meter og, medregnet «hornene», 4,5 meter høyt.[10]

Rundt hele alteret løp en «avsats» for de tjenestegjørende prestene, som etter regelen alltid gikk rundt til høyre og trakk seg tilbake til venstre.[11] En skrå opp-

[8] Talmud kan ikke si sikkert hvor det lå.

[9] Det er merkelig hvor mye feil som er gjort når det gjelder hvor forgårdene og kamrene i templet lå. Forfatteren av artikkelen «Sanhedrim» i Kittos leksikon, bind III, s. 766, påstår for eksempel at Rådets hall lå midt på sørsiden av tempelforgården, slik at den nordre delen strakte seg til Prestenes forgård og den søndre til Israels. Men Israels og Prestenes forgård lå ikke i nord og sør, men i øst og vest, som et blikk på planen over templet vil vise! Rådets sal strakte seg riktignok mot sør, men ikke til Israels forgård; den strakte seg til *Chel*, eller «Terrassen». De autoritetene forfatteren viser til i artikkelen, støtter ikke det han slutter. Det kan ellers nevnes at Rådet omkring Kristi tid flyttet møtene sine fra hallen av polerte steiner til en annen hall på østsiden av tempelforgården.

[10] Det ble kalket to ganger i året. Én gang hvert sjuende år skulle ypperstepresten inspisere Det aller helligste gjennom en åpning fra rommet over. Trengtes det reparasjoner, ble arbeiderne firt ned gjennom taket i et slags bur, så de ikke skulle se noe annet enn det de skulle reparere.

[11] Talmud nevner særskilt tre unntak fra dette. Ypperstepresten gikk både opp og ned på høyre side.

gang, 14,5 meter lang og 7 meter bred, førte opp til «avsatsen» fra sør; omtrent på midten gikk to mindre «nedganger» ut fra den. Like ved lå den store saltdyngen, for hvert offer måtte saltes.[12]

På alteret, som var 11 meter bredt på toppen, brant det tre bål: ett i øst for ofrene, ett i sør for å tenne røkelsen og ett i nord for å holde de to andre ved like. Alterets fire «horn» var rette, firkantede, hule framspring. Det sørvestre hadde to åpninger med sølvtrakter, der man helte drikkofferet i, og på løvhyttefesten vannet fra Siloa dam.

En rød linje rundt alteret på midten viste at blodet av de ofrene som skulle spises, skulle «stenkes» over den, og blodet av de ofrene som skulle brennes helt, under den. Gjennom egne avløpsrør kunne man spyle blodet og avfallet ned til Kedron og mot kongens hage når man ville.

Nord for alteret var alt som trengtes til offerdyrene: seks rader med fire ringer hver, sinnrikt laget, til å binde dyrene fast. Der var åtte marmorbord til kjøttet, fettet og de rensede innvollene, og åtte lave søyler med tre kroker hver, der man hengte opp stykkene. Videre sto det et marmorbord der stykkene ble lagt fram, og et sølvbord for gull- og sølvkarene som ble brukt ved ofringen.

Mellom alteret og templets forhall, men mot sør, sto det store kobberkaret, båret av tolv kjempestore løver. Ved en kunstig innretning ble det tømt hver kveld og fylt hver morgen, og tolv prester kunne vaske seg der samtidig. Vannforsyningen var i det hele noe av det mest forunderlige i helligdommen. Kaptein Wilson kaller templets vannledning den «lave» til forskjell fra den «høye vannledningen». Den samlet vannet i en tunnel hogd ut i fjellet, omkring 6 kilometer lang, som så snodde seg fram over høyereliggende steder for å gi vann til den øvre delen av byen.

Den lave vannledningen, som forsynte templet, hentet vannet fra tre kilder: fra fjellene omkring Hebron, fra Etam og fra Salomos tre dammer. Hele lengden var over 64 kilometer. Hvor mye vann den førte, kan vi forstå når vi hører at overskuddsvannet fra Etam, når det ble tømt ut i den nedre Gihon-dammen, dekket nesten 1,6 hektar når dammen var full.[13]

Dessuten var det her i nærheten en rekke merkelige sisterner hogd ut i fjellet. De samlet opp vannet fra en vannledning som førte det fra Salomos dammer ved Betlehem. Sisternene ser ut til å ha vært forbundet med hverandre ved kanaler hogd ut i fjellet, slik at når én ble full, rant vannet over i den neste, og så videre, til det til sist rant ut i en kanal som førte det ned til Kedron-dalen. En av sisternene, kjent som «Den store sjøen», kunne romme ni millioner liter vann.

Alt tyder på at kloakkene i Jerusalem var like omhyggelig anlagt som vannledningene. Hovedkloakken munnet ut i Kedron-dalen, der kloakkavfallet trolig ble brukt som gjødsel i hagene.

Det er nesten svimlende mål vi har nevnt her, og vi ville nølt med å gjengi dem om ikke de nyeste undersøkelsene hadde bekreftet dem. Det er ikke annerledes når vi går over til å se på selve det hellige huset. Det var bygd på veldige

[12] Der var også et gjemme for fugler til syndoffer som var blitt udugelige. Oppgangen var strødd med salt for at de barfotede prestene ikke skulle skli.

[13] Se Barclay, «City of the Great King», s. 292–336.

grunnmurer av massive blokker av hvit marmor, kledd med gull; ifølge Josefus målte hver av dem omkring 20 meter i lengde og 2,5 meter i bredde.

Medregnet forhallen, som stakk ut omkring 9 meter forbi tempelveggen til hver side, var templet i alt 45,5 meter langt og like bredt. Uten disse utbygningene var bredden bare 27 og lengden 36,5 meter. Av dette var Det hellige 18,5 meter langt fra øst til vest og 9 meter bredt, og Det aller helligste 9 meter både på langs og på tvers.

På begge sider av helligdommen og bak den var det altså 9 meter til overs. Der var det reist sidebygninger i tre etasjer med fem rom i hver, mens bygningen bak templet hadde åtte. Disse sidebygningene var likevel lavere enn selve templet, som også hadde overbygninger. Over det hele hevet seg et tak av sedertre med gavler, med gullpigger på og omgitt av et elegant rekkverk.

Forhallen hadde et tak av en særegen form, og inngangen var dekket av et praktfullt forheng. Til høyre og venstre var det gjemmer for offerknivene. Inne i forhallen ble det oppbevart en rekke «helligede gaver», som den gylne lysestaken fra dronningen av Adiabene, en proselytt, og to gullkroner gitt av makkabeerne. Her sto også to bord: ett av marmor, der man la de nye skuebrødene, og ett av gull, der man la de gamle skuebrødene så snart de var tatt ut av Det hellige.

Inngangen til Det hellige var en dobbel dør, kledd med gullplater og dekket av et rikt babylonsk forheng i templets fire farger («hvitt, blått, skarlagen og purpur»).[14] Over døren hang Israels sinnbilde, et kjempestort vintre av rent gull, laget av frivillige gaver; hver drueklase var like høy som en mann. (*Sal* 80,9; *Jer* 2,21; *Esek* 19,10; *Joel* 1,7.)

I Det hellige sto den gylne lysestaken mot sør og skuebrødsbordet mot nord, og bortenfor dem røkofferalteret, nær inngangen til Det aller helligste. Det aller helligste var nå helt tomt. Der lå bare en stor stein, som ypperstepresten på forsoningsdagen stenket blodet på; den sto der nådestolen før hadde stått.

En skillevegg av tre skilte Det aller helligste fra Det hellige, og over døren hang forhenget som «revnet i to, ovenfra og ned», da veien inn til det sanne aller helligste ble åpnet på Golgata.[15]

Slik var templet etter at Herodes hadde bygd det opp igjen, et verk det tok 46 år å fullføre (Joh 2,20). Rabbinerne blir aldri trette av å prise prakten. Likevel nevner ikke de samtidige forfatterne med ett eneste ord at det var Herodes den store som lot det gjenreise.[16] En så minneverdig hendelse i jødenes historie er forbigått i den dypeste taushet. Hvilket fullgodt svar gir ikke dette på den innvendingen som noen har reist mot evangelienes beretning ut fra at Josefus tier om Jesu person og sendelse!

Hvor ærbødig rabbinerne så på templet, skal vi komme nærmere tilbake til senere. Det nye testamente viser hvor lett en antatt krenkelse av helligdommen førte til folkeopprør og hevn. Jesu disipler hadde vanskelig for å fatte at Mesterens forutsigelse – at det ikke skulle bli «stein tilbake på stein» – så snart skulle

[14] Det var også en liten sidedør; gjennom den gikk den inn som skulle åpne de store dørene innenfra.

[15] Matt 27,51. Rabbinerne taler om to forheng og sier at ypperstepresten gikk inn ved den sørlige kanten av det første forhenget og så gikk fram til den nordlige kanten av det andre, der han gikk inn i Det aller helligste.

[16] Første gang det nevnes, er i den babylonske Talmud, og der verken vennlig eller takknemlig.

gå i oppfyllelse på dette herlige huset. Det var kvelden etter den dagen han hadde forutsagt Jerusalems fullstendige undergang. Hele dagen hadde han lært i templet. Det han hadde sagt der, og da han «kom nær og så byen» og «gråt over den», ser ut til å ha fylt dem alle med både redsel og tvil.

Og nå hadde han «forlatt templet og gått ut» sammen med disiplene. Nok en gang hadde de trukket seg tilbake til Oljeberget. (Matt 24,1.3.) «Det purpurrøde skjæret på Moabs fjell holdt på å slukne. Over byen kastet den nedgående solen sin glans over templets bygninger med de svære søylene og over de stille forgårdene, som steg terrasse over terrasse. Fra stedet der de sto, kunne de se over Den fagre port og helt bort til inngangen til Det hellige, som glitret av gull. De østre murene og den dype dalen nedenfor lå i en dyp skygge, som bredte seg lenger og lenger, til den endelig nådde Oljebergets topp. Ennå én lysende stråle – så sank alt ned i det mørke skyggelandet.»[17]

Det var da disiplene så ned på templet og sa til Herren: «Se for noen steiner og for noen bygninger!» (Mark 13,1). Synet derfra må ha gjort det enda vanskeligere og mer smertelig å tro Mesterens forutsigelse. Noen få år til, og alt var bokstavelig gått i oppfyllelse!

Det kan hende det er slik overleveringen påstår, at paktens ark helt siden det babylonske fangenskapet har ligget begravet under vedkammeret i det nordøstre hjørnet av Kvinnenes forgård.

Det er også mulig at i hvert fall noe av byttet som Titus tok med seg fra Jerusalem – den sjuarmede lysestaken, skuebrødsbordet, prestenes trompeter og den gylne prestehuen som Aron hadde båret på pannen – ligger skjult et sted i hvelvene under tempelplassen. Det skal i så fall ha vandret først til Roma, derfra til Kartago, Konstantinopel og Ravenna og så tilbake til Jerusalem. Men av «de store bygningene» som en gang sto der, er det ikke blitt «stein tilbake på stein» som ikke er «brutt ned».

[17] Bartlett, «Jerusalem Revisited».

Kapittel 3. Templets orden, inntekter og musikk

«*For offerdyrenes blod blir båret inn i helligdommen av ypperstepresten til soning for synd, men kroppene deres blir oppbrent utenfor leiren. Derfor led også Jesus utenfor porten, for å hellige folket ved sitt eget blod.*» (*Hebr* 13,11–12)

For den fromme og alvorlige jøden må det andre templet ha vært som ingenting i sammenligning med det første, som var langt herligere (Hag 2,3). Riktignok overgikk det herodianske templet i arkitektonisk prakt langt det første, salomoniske templet. Men hadde ikke Herren Jesus, han som alle folk ser hen til med håp, «fylt» dette siste huset «med herlighet» (Hag 2,7), ville en sammenligning med Salomos tempel bare ha vakt sørgelige tanker.[1]

Det som en gang hadde utgjort templets herlighet, var for lengst borte. Det aller helligste var helt tomt: Paktens ark med kjerubene, lovens tavler, paktens bok, Arons stav som hadde skutt knopper, og krukken med manna fantes ikke lenger i helligdommen. Alterilden, som var falt ned fra himmelen, var slukket. Og det høytideligste av alt – Guds synlige nærvær i *Sjekina* – manglet.

Man kunne heller ikke spørre Gud til råds gjennom urim og tummim, og ypperstepresten ble ikke lenger salvet med den hellige oljen, for kunnskapen om hvordan den skulle lages, var gått tapt. Desto ivrigere prøvde rabbinerne å omgi templet med en oppdiktet hellighet og verne det mot enhver krenkelse.[2]

Leiren i ørkenen hadde bestått av tre deler: Israels leir, levittenes leir og Guds leir. På samme måte delte man også den hellige byen inn. Området mellom byportene og tempelberget ble regnet som Israels leir. Fra tempelberget og fram til Nikanor-porten lå levittenes leir, og resten av helligdommen var «Guds leir». Det er dette forfatteren av Hebreerbrevet sikter til når han sammenligner Kristi lidelse «utenfor porten» i Jerusalem med at syndofrene ble brent «utenfor leiren».

Etter en annen rabbinsk inndeling var noen steder helligere enn andre som også ble regnet for hellige. Den laveste graden hadde Israels land; bare derfra kunne det første kornbåndet i påsken, førstegrøden og de to svingebrødene i

[1] Talmud gjør uttrykkelig oppmerksom på dette og nevner som bevis for at det andre templet sto over det første: Det første sto i 410 år, det andre i 420.

[2] Rabbinerne nevner fem ting som manglet i det siste templet: arken, den hellige ilden, Sjekina, profetiens ånd og urim og tummim.

pinsen hentes. Den neste graden hadde de befestede byene i Israels land, der ingen spedalsk fikk oppholde seg og ingen død begraves (Luk 7,12).

Den tredje graden hadde Jerusalem selv; bare der var det tillatt å ta del i fredsoffer, førstegrøde og «den andre tienden». Så kom tempelberget, der alle som var urene etter loven, var utestengt. Deretter kom «terrassen», eller *Chel*, der hedningene var utestengt, og dessuten de som var blitt urene ved å røre ved et lik.

Så fulgte Kvinnenes forgård. Dit kunne ingen som var blitt uren, komme inn før de også etter loven var blitt skikket til å spise av det hellige, og det kunne først skje etter solnedgang den dagen de hadde vasket seg. Deretter kom Israels forgård, som var stengt for dem som var blitt renset, men ennå ikke hadde båret fram renselsesofferet.

Prestenes forgård var bare åpen for prestene. Det neste hellige stedet var rommet mellom alteret og selve templet; derfra ble også prester utestengt hvis de oppførte seg usømmelig og ikke viste stedet den ærefrykten det krevde. Så kom templet selv, der prestene bare kunne gå inn når de hadde vasket hender og føtter.

Til sist hadde det aller helligste, som navnet sier, den høyeste graden av hellighet. Dit hadde bare ypperstepresten adgang, og bare én gang i året.[3]

Når man så slik på stedets hellighet, er det lett å forstå at man krevde av alle som kom på tempelberget, at de skulle vise en ytre ærbødighet som svarte til stedet. Også her satte rabbinerne opp visse regler. Noen av dem stemmer med naturlig takt og finfølelse, mens andre minner oss påfallende om Frelserens refsende ord. Ingen skulle komme dit uten i strengt åndelig ærend. Det var forbudt å bruke tempelberget som gjennomgang, og ingen fikk gå over det bare for å gjøre veien kortere.

Etter de vanlige reglene skulle folket gå inn til høyre og ut til venstre, slik at de ikke gikk tilbake samme vei som de var kommet. Men sørgende og de som sto under templets tukt, skulle gå motsatt vei. Slik møtte de skaren av tilbedere, og den kunne da si dem et ord av medfølelse («Han som bor i dette huset, trøste deg!») eller en formaning («Han som bor i dette huset, legge deg på hjertet å gi akt på dem som vil reise deg opp igjen!»).

Som nevnt tidligere var det uttrykkelig forbudt å sette seg i Prestenes forgård. Bare fyrstene av Davids hus hadde lov til det, sannsynligvis for å hevde deres verdighet, siden det fantes eksempler på dette i Israels tidligere historie.

Både prestene som gjorde tjeneste, og folket skulle gå baklengs når de forlot området nær det stedet der den hellige handlingen foregikk, og ved Nikanor-porten skulle hver enkelt stå med bøyd hode. Det er unødvendig å legge til at man skulle oppføre seg sømmelig så lenge man var på tempelberget. Men selv langt borte fra Jerusalem og templet skulle man merke seg hvilken retning templet lå i, og i dagliglivet vokte seg for alt som ikke gikk sammen med den ærbødigheten man skyldte det stedet Gud hadde sagt dette om: «Mine øyne og mitt hjerte skal være der alle dager» (1 Kong 9,3).

[3] Til dem som var renset, men ennå ikke hadde båret fram offeret, hørte fire grupper: rensede spedalske, de som hadde hatt utflod, kvinner som nettopp hadde hatt sin månedlige urenhet, og kvinner som nylig hadde født. De følgende kapitlene gir nærmere opplysninger om hvert enkelt tilfelle.

Sannsynligvis hadde også en annen regel sin grunn i den samme ærefrykten: Alle reparasjoner som trengtes, skulle om mulig utføres av prester eller levitter, eller i det minste av israelitter, og bare i ytterste nødsfall av arbeidere som ikke var «rene» etter loven.

Andre rabbinske forskrifter er derimot ikke så lette å forklare, med mindre man går ut fra hovedkravet om at man under gudstjenesten skal holde seg borte fra all annen beskjeftigelse. Slik forbyr de alle å gå inn på tempelberget med stav i hånden, som om man var ute i andre forretninger eller for fornøyelsens skyld.

Heller ikke fikk man «ha sko på føttene»; bare sandaler var tillatt. Man fikk ikke komme dit «med støv på føttene», heller ikke med «veske» eller «med penger i beltet». Gaver til templet, til ofrene eller til de fattige skulle man derfor bære «i hånden». Det skulle trolig vise at de pengene man hadde på seg, bare var bestemt for et hellig formål.

Sannsynligvis var det av lignende grunner at Jesus overførte nettopp disse reglene til disiplene sine da de gjorde tjeneste i det sanne templet. Befalingen «Skaff dere ikke gull, sølv eller kobber til å ha i beltet. Ta ikke sekk med på reisen, ikke to kapper, ikke sko eller stav» må bety: Gå ut i den samme ånden og på den samme måten som dere ville gå til tjenesten i templet, og vær ikke redde – «for arbeideren er sin føde verd» (Matt 10,9–10). Med andre ord: La denne nye tempeltjenesten være deres eneste tanke, deres arbeid og deres omsorg.[4]

Men hvor mye man enn prøvde å verne om templet, var det umulig å beskytte det helt mot vanhelligelse. Loven ser ikke ut til å ha sørget for noen soning eller noe offer for bevisst og tilsiktet vanhelligelse «med løftet hånd», enten den var rettet mot templet eller mot Gud. Det er dette Hebreerbrevet sikter til i det velkjente, men så ofte misforståtte skriftstedet: «For dersom vi synder med vilje etter at vi har lært sannheten å kjenne, da er det ikke lenger tilbake noe offer for synder, men bare en forferdelig gru for dom, og en nidkjærhetens brann som skal fortære de gjenstridige» (Hebr 10,26–27).

Disse truende ordene svarer faktisk til to slags straff fra Gud som Det gamle testamente ofte nevner. Den ene kaller rabbinerne «døden ved himmelens eller Guds hånd»; det er den Skriften ofte sikter til med advarselen «så han ikke dør». Den andre kalles «å bli utryddet». Det er vanskelig å skille nøyaktig mellom disse to. Overleveringen regner opp trettiseks forbrytelser som skulle straffes med å «bli utryddet». De er grovere enn de elleve forbrytelsene som skulle rammes av «døden ved Guds hånd», og av det slutter vi at det å «bli utryddet» må ha vært den strengeste av de to straffene, og at det svarte til uttrykket «en nidkjærhetens brann».

Noen rabbinere hevder at «døden ved Guds hånd» var en straff som endte med dette livet, mens det å «bli utryddet» strakte seg inn i evigheten. Men de beste autoritetene mener at «døden ved Herrens hånd» bare rammet den skyldige selv, mens det å «bli utryddet» også gjaldt barna, slik at slekten ble «utslettet» i Israel. Det er en slik straffedom fra Gud det sikter til i 1 Kor 16,22 med det velkjente jødiske uttrykket «Anathema maranatha», egentlig: «Forbannet når Herren kommer!»

[4] Om den ærefrykten man skulle vise under bønnen, se et senere kapittel.

Til disse to straffene fra Gud svarte to andre som ble utført av mennesker: de «førti slag på ett nær» og det såkalte «opprørsslaget». Forskjellen mellom dem er lett å påvise. Den første straffen ble bare fullbyrdet etter en ordentlig rettslig undersøkelse og dom, og den rammet dem som hadde brutt et bestemt forbud. Den andre lå derimot så å si i folkets hånd. Folket hadde selv rett til å fullbyrde den på stedet og uten forhør så snart noen ble grepet i åpenbart brudd på et eller annet påbud, enten det sto i Moseloven eller i de eldstes overleveringer.

I Det nye testamente leser vi flere ganger om slike oppløp. Det skjedde da folket i Nasaret ville styrte Jesus ned fra toppen av høyden som byen deres var bygd på (Luk 4,29), og et lignende oppløp skjedde de to gangene folket i templet ville «steine ham» (Joh 8,59; 10,31).

Det er et merkelig faktum at da Herren Jesus og martyren Stefanus sto anklaget for Rådet, ble saken i begge tilfeller ført stikk imot forskriftene i den rabbinske strafferetten (Matt 26,59–68; Apg 7,57–58). Begge gangene endte møtet med «opprørsslaget» – både da de «slo ham med knyttneven» og slo ham i ansiktet, og da de «stormet alle som én inn på» Stefanus, «drev ham ut av byen og steinet ham». For opprørsslaget var i virkeligheten et slag til døden.

Den samme straffen skulle også ha rammet Paulus da han ble beskyldt for å ha tatt en hedning med seg innenfor den delen av forgården som ikke var åpen for slike. Folket «stimlet sammen. De grep Paulus og slepte ham utenfor templet», og de var «i ferd med å ville slå ham i hjel» (Apg 21,30–31). Denne summariske avstraffelsen av antatt «opprør» ble sannsynligvis begrunnet med eksemplet til Pinehas, Eleasars sønn (4 Mos 25,7–8).

Der det ikke gjaldt åndelige saker, var den rabbinske loven derimot mild, og den lempet på straffen som 5 Mos 25,2–3 foreskriver. Ordene lød nemlig «i et visst antall» og «førti slag kan han la dem gi ham», i stedet for en enkel befaling om å gi den skyldige førti slag. Derfor forsto man det slik at loven mente et antall nær førti, altså trettini, og det ble den strengeste kroppsstraffen man kunne gi på én gang.

Svepen besto av tre reimer – den midterste av okselær, de to andre av eselhud, med en hentydning til Jes 1,3 – og derfor ga den tre slag hver gang den traff ryggen. Det største antallet slag som ble gitt på én gang, var altså bare tretten.

Loven fastsatte også så nøyaktig som mulig alle detaljer, helt ned til hvordan den straffede skulle ligge. Av dette kan vi slutte at den straffen Paulus ikke mindre enn fem ganger fikk av jødene (2 Kor 11,24), må ha vært svært streng. Vi antar likevel at den ikke ble brukt så ofte som rabbinernes skrifter synes å antyde. Mens slagene falt, ble 5 Mos 28,58–59 lest for den straffede, og straks de var over, Sal 78,38. Etter straffen skulle man ikke gjøre ham til skamme, men ta imot ham som en bror.

At det trengtes disiplin både overfor prestene og folket, sier seg selv når vi tenker på de veldige skarene som i tusenvis søkte til Jerusalem og templet. Etter en nylig beregning kunne templet «innenfor sin kolossale ringmur» ha rommet «to amfiteatre så store som Colosseum». Colosseum ga, med arena og ganger, plass til 109 000 mennesker. Da er det ingen overdrivelse å anta at templet kunne

romme omkring 210 000 mennesker på én gang. Det er lett å forstå hvilke veldige summer denne mengden må ha brakt til den store nasjonalhelligdommen.

Templets skattkammer hadde alltid vært et mål for fremmede erobreres begjær. Det ble plyndret av syrerne og siden av romerne, men ved den siste beleiringen tok flammene byttet fra Titus og soldatene hans. Selv en så frisinnet og opplyst statsmann som Cicero gikk i rette med den svære strømmen av gull fra alle land til Jerusalem, kanskje fordi han hadde hørt overdrevne rykter. Av Bibelens historie vet vi hvor villig folket ga gaver til helligdommen på Moses og Davids tid, og senere under Joas og Josjia (2 Krøn 24; 2 Kong 22).

Slike gaver til templets skattkammer var en stor inntektskilde helt til det siste. De kunne gis enten som løfter eller som frie gaver. Hva som helst, ja, til og med et menneske, kunne ved et løfte helliges til alteret. Fant man at den lovede tingen kunne brukes, ble den brukt; hvis ikke, ble den solgt, og pengene gikk til skattkammeret. Det nye testamente viser hvor bedrøvelig en slik selvlaget gavmildhet kunne komme i strid med livets helligste plikter (Matt 15,5).

Av den jødiske overleveringen ser vi at det må ha vært et kappløp om å utmerke seg i dette. Ved, røkelse, vin, olje og alt annet som hørte til den hellige tjenesten, og dessuten kar av gull og sølv, ble gitt med rundhånd. Noen familier fikk særlige privilegier for sin iver – for eksempel at den veden de kom med, alltid skulle brukes først til alterilden. Det tales også ofte om folk som hadde gitt hele formuen sin til templet, og av det kan vi slutte at slike testamenter slett ikke var sjeldne (*Sjekalim* 4).

Det er vel dette Kristus sikter til når han roper ve over de skriftlærde og fariseerne fordi de «eter opp enkers hus og for et syns skyld holder lange bønner» (Matt 23,14). For en stor del av pengene som kom inn til skattkammeret, havnet til sist i fariseernes hender, selv om det ikke finnes noe bevis for at de direkte lurte til seg gaver fra enkeltpersoner.[5]

I tillegg til disse løfteofrene og salget av det som var til overs av røkelse, mel og lignende, pleide folket å ta med frivillige gaver til templet på sabbater og høytider. En annen og temmelig stor inntektskilde var fortjenesten på matofrene. De ble laget av levittene og solgt hver dag til dem som skulle ofre.[6]

Den største inntektskilden var likevel tempelskatten, en halv sekel som hver voksen mann i Israel skulle betale – også proselyttene, ja, til og med frigitte slaver. Helligdommens sekel var dobbelt så stor som den vanlige, og den halve sekelen til templets skattkammer utgjorde derfor to denarer, eller én didrakme. Da Kristus i Kapernaum ble bedt om å betale denne skatten (Matt 17,24), ba han Peter gi en stater, altså to didrakmer, for dem begge.

Dette gjør det også mulig for oss å tidfeste når det skjedde. Hvert år den første adar (måneden før påsken) dro nemlig utsendinger fra Jerusalem rundt i landet og kunngjorde at tempelskatten snart skulle betales. Den 15. adar åpnet pengevekslerne bodene sine over hele landet, slik at jøder som bodde der, og jøder som kom utenfra, kunne veksle til seg den gamle jødiske mynten som tempelskatten

[5] På den andre siden er det ikke få steder i Mishna som tar avstand fra løfter og viser hvordan man kan bli løst fra dem. En fullstendig behandling av dette emnet hører hjemme i jødisk oldtidskunnskap og rabbinsk rettslære.

[6] Vi skal tale nærmere om løfter i et senere kapittel.

skulle betales i. Det var blitt skikk at skattkammeret ikke tok imot annen mynt enn helligdommens halve sekel.

Fra den 25. adar drev pengevekslerne bare virksomheten sin innenfor Jerusalem og templets område. Etter den dagen kunne man gå til sak mot dem som hadde nektet å betale (*Sjekalim* 1,3). Bare prestene ble unntatt, «for fredens skyld» – det vil si for at embetet deres ikke skulle komme i vanry.

Av hedninger og samaritanere fikk man ikke ta imot noen skatt. For alle gaver fra dem gjaldt denne regelen: «Løfteoffer og frivillig offer tar man imot fra deres hånd, men det som verken er løfteoffer eller frivillig offer, skal ikke tas imot fra deres hånd.» Som begrunnelse viste man til Esra 4,3 (*Sjekalim* 1,5). Loven fastsatte også hvor mye pengevekslerne fikk ta av dem som vekslet til seg tempelsekelen, kanskje for å forebygge mistanke om eller fristelse til åger, som ble regnet blant de groveste borgerlige forbrytelser.

Hele summen som tempelskatten ga i året, har man anslått til omkring 1 140 000 halve sekel – mer enn to millioner denarer, eller omkring seks og et halvt tonn sølv.

Pengevekslerne fikk ta en sølv-*mea*, omtrent en fjerdedel av en denar, i vekslingsgebyr, og fortjenesten deres må derfor ha kommet opp i nesten 285 000 denarer. Det var en svært stor sum når man tenker på hva pengene var verdt i et land der en arbeider fikk én denar for en dags arbeid (Matt 20,2). Det stemmer også med at den barmhjertige samaritanen bare la igjen to denarer i herberget som betaling for den syke mannen (Luk 10,35).[7]

Vi forstår da at det var et svært ømt punkt Frelseren rørte ved da han i templets forgård «tømte ut pengevekslernes penger» og «veltet bordene deres» (Joh 2,15). Samtidig stilte han seg i den skarpeste motsetning til ordningene Rådet hadde godkjent, og med denne handlingen stemplet han dem i realiteten som vanhellige.

Bare omkring hundre år tidligere, under Salome Alexandras regjering (omkring 78 f.Kr.), hadde det mektige fariseerpartiet vedtatt at tempelskatten skulle kunne drives inn ved lov. Det er unødvendig å påvise at dette ikke hadde noen hjemmel i Den hellige skrift. Det gamle testamente påbyr ingen steder at penger til åndelige formål skal kunne kreves inn ved lov. Loven sa hva som var plikt, men overlot til folkets fromhet å oppfylle den. Derfor har omsorgen for templets vedlikehold og prestenes underhold vært større eller mindre etter hvordan det sto til med folkets åndelige liv til de forskjellige tider (Mal 3,8–10).

Det er dessuten et åpent spørsmål om loven noe sted påbyr den halve sekelen som en årlig tempelavgift. Første gang den ble pålagt, var det under helt særlige forhold (2 Mos 30,12).

Skriften forteller at en lignende innsamling av penger fant sted under Joas' regjering, og måten det skjedde på, reiser spørsmålet om ikke den opprinnelige ordningen fra Moses heller ble sett på som et forbilde for senere tider enn som en bindende regel (2 Krøn 24,6–11). Nehemja forteller at de på hans tid selv påtok seg et «bud»: å gi ikke en halv, men en tredjedels sekel til templet (Neh 10,32–34).[8]

[7] Summen etter Winer, Realwörterbuch II, s. 589. Ersch' Encyclopädie (art. «Juden», s. 31) setter mea til en femtedel av en denar, Zunz (Zur Gesch. u. Litt., s. 539) til en tredjedel; Edersheim følger Winer.

[8] Om tempelavgiften se Michaelis, Mosaisches Recht, bd. III, s. 150 ff., og Saalschütz, Das mosaische Recht, s. 292.

Men lenge før Kristi fødsel synes det å ha rådet helt andre oppfatninger. Jødene «i adspredelsen» så på templet som det eneste båndet som knyttet dem til folket sitt, både åndelig og nasjonalt. Fedrelandskjærlighet og fromhet fikk dem til å gi gaver som langt overgikk det loven krevde. Etter hvert begynte de å se på tempelskatten bokstavelig som «løsepenger for sitt liv» (2 Mos 30,12).

Givere og gaver var så mange og store at gavene alltid først ble samlet på visse sentrale steder. Derfra førte de mest ansette blant giverne dem til Jerusalem som «hellige utsendinger». De største gavene kom fra de tallrike jødiske bosetningene i Mesopotamia og Babylon, der «de adspredte» opprinnelig var blitt ført i fangenskap. Her hadde man bygd egne skattkamre for gavene i byene Nisibis og Nehardea, og derfra fulgte hvert år en stor, væpnet eskorte «utsendingene» som skulle bringe gaven til Israels land. Også Lilleasia, som en gang ga omkring 240 000 denarer i året, hadde sine sentrale innsamlingssteder for tempelskatten.

I templet ble disse pengene lagt i tre store kister, som ble åpnet med særlige høytideligheter ved de tre store høytidene. Etter overleveringen rommet hver kiste tre *sea*, så når de ble åpnet tre ganger i året, ble det tatt ut 27 *sea* myntede penger.

Templets inntekter gikk først og fremst til å kjøpe alle de offentlige ofrene, det vil si dem som ble ofret for hele Israels menighet, som morgen- og aftenofferet og de store høytidsofrene. Nettopp disse pengene hadde vært et stridspunkt mellom fariseerne og saddukeerne. Saken ble tillagt så stor vekt at hele Israel skulle være med når de offentlige ofrene ble kjøpt. Når de tre kistene ble tømt, tok man derfor fra den ene «for Israels land», fra den andre «for nabolandene», det vil si for jødene som bodde der, og fra den tredje «for de fjerne land».

Templets skattkammer dekket dessuten alle andre utgifter til gudstjenesten, alle reparasjoner av templet og lønn til den store staben av tempelfunksjonærer. Det var dem som laget skuebrødene og røkelsen, dem som skulle se til at lovens avskrifter til synagogene var nøyaktige, dem som skulle undersøke om ofrene var slik loven krevde, dem som underviste prestene i deres forskjellige plikter (*Ketubbot* 106a), dem som vevde forhengene i templet, og så videre. I tillegg kom rabbinernes honorar. Etter alle disse rikelige utbetalingene var det ikke bare nok til å bekoste reparasjonene av bymurene, veiene og de offentlige byggene omkring Jerusalem, men mer enn nok til å samle veldige rikdommer i skattkammeret.

Templets rikdom og prakt hadde sin motsvarighet i gudstjenestene som ble holdt der. Den viktigste av dem, ved siden av selve offertjenesten, var lovsangen ved helligdommens sangkor. Vi kan knapt fullt ut forestille oss hvor storslått og herlig sangen må ha tonet i helligdommen på Davids og Salomos tid. Men også i den nye pakts tid var den slik at evangelisten Johannes ikke kunne finne et mer treffende bilde av himmelens salighet og kirkens endelige seier enn lovsangen slik den lød i templet.

Hos ham leser vi først om de «tjuefire eldste», som står for overhodene for de tjuefire presteskiftene, og deretter om de 144 000, som står for det forløste Israel i dets fylde (12 × 12 000). Alle synger de den nye sangen – de første i himmelen,

de siste på Sions berg – og de framstår, akkurat som ved tempeltjenesten, som «harpespillere som spilte på sine harper» (Åp 5,8; 14,2–3). Kanskje er det også ment en likhet mellom tidspunktet da disse «harpespillerne» kommer fram i det himmelske templet, og det punktet i templets gudstjeneste da musikken begynte, nemlig i det øyeblikket det gledesfylte drikkofferet ble utøst.

Enda en hentydning finner vi i Åpenbaringen der uttrykket «Guds harper» (Åp 15,2) tydelig peker, ikke på den daglige gudstjenesten, men på sabbatsgudstjenesten i templet. Der tales det om alle harpespillerne som hadde «seiret over dyret». Kirken, som er kommet ut av den store trengselen, står seierrik «ved glasshavet», og de hellige, som har «Guds harper i hånd», synger «Guds tjener Moses' sang». Det er kirkens sabbat.

På sabbaten sang man ved den vanlige gudstjenesten dagens salme (Sal 92), og ved sabbatsofferet (4 Mos 28,9–10) sang man i tillegg Moses' avskjedssang i 5 Mos 32 om morgenen og sangen i 2 Mos 15 om kvelden. På samme måte feirer den seirende kirken sin sanne sabbat, «sabbatshvilen for Guds folk», ved å synge den samme «Moses' sang og Lammets sang» – bare med ord som gir sabbatssangene i templet deres fulleste mening.

Den egentlige lovsangen i templet var bare sang. Rabbinerne satte opp som prinsipp at lovprisningen bare skulle skje med sang, og instrumentalmusikken tjente bare til å akkompagnere og lede sangen. Derfor kunne sangkoret bare bestå av levitter, mens andre ansette israelitter fikk være med i instrumentalmusikken. Ved visse anledninger blåste også prestene i trompeter. Men i det minste i det andre templet hadde dette ingenting med templets instrumentalmusikk å gjøre; det hadde et helt annet formål.

Det kunne man også se av hvor trompetblåserne sto. Levittene sto ved pultene sine med ansiktet vendt mot helligdommen, altså mot vest, mens prestene med sølvtrompetene sto vendt nøyaktig motsatt vei: på vestsiden av alteret, ved «fettbordet», med ansiktet mot øst, ned mot forgårdene.

Ved de vanlige gudstjenestene blåste prestene sju ganger, hver gang tre støt: et kort støt, så et alarmstøt og så igjen et skarpt, kort støt (*tekia*, *terua* og *tekia*), eller som rabbinerne sier: «en alarmtone i midten og en jevn tone foran og etter». Etter overleveringen skulle disse trompetstøtene på en billedlig måte forkynne Guds kongedømme, hans forsyn og den endelige dommen.[9]

De tre første trompetstøtene ble blåst når templets store porter, og særlig Nikanor-porten, ble åpnet. Når så drikkofferet ble utøst, sang levittene dagens salme i tre deler. Etter hver del var det en pause; da blåste prestene tre støt, og folket tilba. Slik gjorde man både ved morgenofferet og ved aftenofferet.

Om kvelden like før sabbaten begynte, blåste prestene tre trompetstøt som lød ut over hele byen, og kalte folket til å forberede seg til helligdagen, og like etter meldte tre nye støt at nå var sabbaten kommet. På sabbatene, da man i tillegg til de vanlige ofrene også bar fram et eget sabbatsoffer og sang en del av Moses' sang, støtte prestene tre ganger i trompetene i pausene i sabbatssangen.

[9] Ut fra hvordan trompetstøtene blåses i synagogen i dag, har Saalschütz (Gesch. d. Musik bei d. Hebr.) gjengitt dem med noter.

Tempelmusikken skriver seg fra David. Han var ikke bare sanger og komponist, men fant også opp musikkinstrumenter (Am 6,5; 1 Krøn 23,5), særlig den tistrengede *nevel*, eller lut (Sal 33,2; 144,9). Av Krønikebøkene vet vi hvor høyt denne delen av gudstjenesten var utviklet, selv om Josefus' beretning om at Salomo skaffet 40 000 harper og luter og 200 000 sølvtrompeter (Ant. 8,3,8), åpenbart er sterkt overdrevet. Rabbinerne regner opp trettiseks forskjellige instrumenter; Skriften nevner bare femten av dem, og fem av disse står i Mosebøkene.

I den eldste jødiske diktningen fantes det verken noe fast og gjennomført versemål (i dagens betydning) eller rim etter faste regler. Derfor hadde man naturligvis heller ingen notesystem eller kunstferdig harmoni. Melodien var enkel og mild og ble sunget enstemmig til akkompagnement av instrumentene.

Bare ett par kobbercymbler fikk brukes. Men denne «lydende malm» og «klingende bjelle» var ingen del av selve tempelmusikken; de ble bare brukt til å innlede den musikalske delen av gudstjenesten. Det er trolig dette apostelen sikter til når han i 1 Kor 13,1 sammenligner nådegaven å «tale med tunger» med dette signalet som innledet den egentlige tempelmusikken.[10]

Den egentlige tempelmusikken ble først og fremst båret av harpe (*kinnor*) og lut (*nevel*). Av lutene, som trolig bare ble brukt til solosang, skulle det i templets orkester ikke være flere enn seks og ikke færre enn to. Av harper skulle det derimot være så mange som mulig, men aldri færre enn ni. Det fantes naturligvis forskjellige slags av begge. Hovedforskjellen mellom de to strengeinstrumentene var at strengene på *nevel*, luten (eller gitaren), lå over klangbunnen, mens strengene på *kinnor*, harpen, sto fritt, som på våre harper.[11]

Av blåseinstrumenter kjenner vi, foruten sølvtrompetene, den såkalte *sjofar*, eller hornet. Også den ble blåst av prestene, særlig ved nymåne, på nyttårsfesten (Sal 81,4) og for å kunngjøre at jubelåret var kommet (3 Mos 25,9). Opprinnelig var *sjofaren* laget av bukkehorn (Josefus, Ant. 5,5,6), senere også av metall. Den ble først og fremst brukt fordi tonene var høye og bar langt (2 Mos 19,16.19; 20,18; Jes 58,1).

På nyttårsfesten sto en prest med *sjofar* mellom dem som blåste i trompetene, mens det på fastedagene sto to prester med *sjofar*, én på hver side av dem. *Sjofarens* toner lød da lenger enn trompetenes. I synagogene utenfor Jerusalem blåste man bare i *sjofar* på nyttårsfesten og bare i trompeter på fastedagene.

Også fløyten ble brukt i templet, ved tolv særlige høytidsanledninger. Disse høytidene var dagene da man slaktet det første og det andre påskelammet, den første dagen av de usyrede brøds høytid, pinsen og de åtte dagene løvhyttefesten varte.

Det stemte helt med den glade karakteren disse høytidene hadde, at fløyten også ble brukt av de festglade pilegrimsskarene på reisen opp til Jerusalem, når de sang de såkalte «sangene ved festreisene» (Jes 30,29). Den var også vanlig ved bryllup og begravelser (Matt 9,23); etter de rabbinske forskriftene skulle nemlig hver jøde skaffe minst to fløyter og én klagekvinne til sin hustrus begravelse.

[10] For jødisk kunst, diktning og vitenskap viser Edersheim til sin History of the Jewish Nation.
[11] Den vanlige oppfatningen er det motsatte. Men se Leyrers artikkel «Musik» i Herzogs Encyclopädie.

I templet skulle det være minst to og høyst tolv fløyter. Endelig har vi sikre bevis for at det også fantes et slags orgel (*magrefa*) i templet, men hva det ble brukt til, kan ingen si sikkert.[12]

Som allerede nevnt var det likevel sangen som var det viktigste i lovsangen. Det en levitt framfor alt måtte ha, var en god sangstemme. I det andre templet synes det også å ha vært brukt kvinnestemmer (Esra 2,65; Neh 7,67); i det herodianske templet trådte unge gutter i deres sted. Folket tok bare del i lovsangen ved å svare «amen». I det første templet var det annerledes, slik vi kan slutte av 1 Krøn 16,36, av hentydningen i Jer 33,11 og dessuten av Sal 26,12 og 68,27.

Da grunnsteinen til det andre templet ble lagt, og da Jerusalems murer ble innviet, synes salmesangen å ha vært vekselsang (Esra 3,10–11; Neh 12,27.40), mens de to korene etterpå ble slått sammen til ett og sang enstemmig. Slik gjorde man trolig også i det første templet. Hvordan melodiene til salmene var, kan vi dessverre ikke lenger avgjøre. Noe av den musikken som fortsatt brukes i synagogen, stammer sannsynligvis fra den tiden, og det er ingen tvil om at de såkalte gregorianske tonene ligger nær den eldgamle tempelmusikken, selv om de har fått en noe forandret skikkelse.

Hvor høytidelig må det ikke ha vært da Salomos tempel ble innviet, og det under lovsangen skjedde at «huset, Herrens hus, ble fylt av en sky. Og på grunn av skyen kunne prestene ikke bli stående og gjøre tjeneste. For Herrens herlighet fylte Guds hus» (2 Krøn 5,13–14)!

Derfor kunne slik musikk i Åpenbaringen brukes som bilde på en tilsvarende lovsang i den himmelske herligheten (Åp 4,8.11; 5,9.12; 7,10–12). Det gjelder særlig skildringen av tilbedelsens siste akt i Åp 14,1–5. Der forenes de to korene ved slutten av vekselsangen, slik som ved innvielsen av det andre templet, for å synge den store, enstemmige sluttstrofen: «Halleluja! For Gud Herren, Den Allmektige regjerer som konge!» (Åp 19,6–7; jf. 5,13).

[12] I Alexandria ble fløyten brukt til å akkompagnere salmesangen ved de første kristnes kjærlighetsmåltider helt til år 190, da Klemens av Alexandria innførte harpen i stedet. Se Leyrer i Herzogs Encyclopädie, artikkelen «Musik».

Kapittel 4. Prestene som gjorde tjeneste

«*Og hver prest står daglig og gjør tjeneste og bærer mange ganger fram de samme ofrene, de som aldri kan bære bort synder.*» (Hebr 10,11)

Blant de mest interessante trekkene fra livet i den eldste kirken er den lille beretningen i Apostlenes gjerninger om at «en stor flokk av prestene ble lydige mot troen» (Apg 6,7). Denne opplysningen fører uvilkårlig tanken tilbake til den tiden da Levis stamme holdt fast ved troen midt under det alminnelige frafallet (2 Mos 32,26). Videre går tanken gjennom den lange rekken av fromme og nidkjære prester, fram til oppfyllelsen av Malakis formanende og lovende ord: «For en prests lepper skal bevare kunnskap, lov skal hentes fra hans munn, for han er sendebud fra Herren, hærskarenes Gud» (Mal 2,7).

Vi kan tenke oss hvordan prestene som hadde gjort tjeneste, kom sammen i kveldstimene etter at folket hadde forlatt templet. Da talte de om den åndelige betydningen av gudstjenesten og tenkte over de underlige tingene som hadde hendt i Jerusalem – ting som, slik noen hevdet, var den fulle oppfyllelsen av nettopp de forbildene tjenesten deres besto av. «Det er jo ikke skjedd i en avkrok» (Apg 26,26). Forhøret av Jesus, dødsdommen Rådet felte over ham, og at han ble overgitt til hedningene, må ganske sikkert ha vært et samtaleemne som stadig kom igjen i templet.

Hadde ikke deres egne yppersteprester en stor del i denne saken? Hadde ikke Judas på den skjebnesvangre dagen styrtet inn i templet og, anklaget av sin egen samvittighet, kastet «blodpengene» i tempelkisten? Og på den andre siden: Var ikke en av de fornemste prestene og et medlem av presterådet, Josef fra Arimatea, en tilhenger av Kristus? Var ikke det samme tilfellet med Nikodemus, et medlem av Rådet, og rådet ikke til og med Gamaliel til forsiktighet overfor Herren Kristus?

Dessuten var det i templets søylehaller skjedd et kjent tegn i «Jesu Kristi, nasareerens navn». Der kom man jo sammen hver dag for å samtale, og hørte man ikke der daglig om den guddommelige kraften som åpenbarte seg i dette navnet? Det var også en naturlig plikt for prestene å undersøke denne saken grundig, og templet var nettopp det stedet der en slik sak kunne drøftes.

Det må alltid ha vært svært mange prester i Jerusalem, og Ofel, prestenes bydel, må ha vært tett befolket. Etter den jødiske overleveringen bodde halv-

parten av hvert skift – det var i alt tjuefire – fast i Jerusalem, mens resten bodde spredt rundt i landet. Av disse siste skal omkring halvparten ha bodd i Jeriko, og de pleide å sørge for det brødrene deres trengte mens de gjorde tjeneste i Jerusalem. Slike beretninger må naturligvis tas med forbehold, selv om det ikke er tvil om at de i det vesentlige er riktige.

Når et skift gjorde tjeneste, var alle medlemmene pliktige til å møte i templet. De prestene som ble hindret i å «gå opp til Jerusalem» da det var deres tur, måtte møte i synagogene i distriktet sitt for å be og faste hver dag i tjenesteuken. Unntatt var den sjette, den sjuende og den første dagen, altså sabbaten og dagen før og dagen etter. Gleden over sabbaten gjorde nemlig alle uttrykk for sorg upassende på de dagene som lå den nærmest.

Det er unødvendig å legge til at alt som hadde med prestene å gjøre, hadde billedlig og forbilledlig betydning – både selve embetet og de enkelte oppgavene, ja, til og med embetsdrakten og levesettet deres.

Hele Israel var etter sin grunnleggende bestemmelse kalt til å være «et kongerike av prester og et hellig folk» for Herren (2 Mos 19,5–6). Men først i «tidens fylde» kunne folket nå det målet Gud selv hadde satt. Synden sto jo som en mektig skranke i veien. Da det ble «holdt manntall over Israels barn», måtte hver enkelt gi en halv sekel til Herren som «løsepenger for sitt liv» for å bli tatt opp i Israels rekker. Den halve sekelen ble senere den vanlige tempelskatten (2 Mos 30,12–13).

Men Israel var like fullt syndig og kunne bare tre fram for Gud på den veien han selv åpnet, og på den måten han selv foreskrev. Guds eget valg og hans egen ordning var lov både for presteskapet, for ofrene, for høytidene og for alt annet i gudstjenesten. Hovedtanken som lå til grunn for det hele og bandt det sammen til en harmonisk helhet, var soning og mellomkomst. Det første fikk sitt forbilledlige uttrykk i de sonende ofrene, det andre i presteskapet, som sto som mellommenn mellom Gud og folket.

Til dette svarer også grunnbetydningen av det hebraiske ordet for prest, *kohen*, som egentlig betyr «en som trer fram for en annen og mekler i hans sak». Til denne oppgaven hadde Gud utvalgt Levis stamme, og av den igjen Arons slekt, som han ga prestetjenesten «som en gave» (4 Mos 18,7). Men det prestelige embetets karakter og oppgaver var samlet i ypperstepresten.

Siden Gud selv hadde «kalt» prestene (Hebr 5,4), var de også gjenstand for hans særlige omsorg, og en gang for alle hadde han på en egen måte sørget for at de hadde noe å leve av. Derfor heter det: «Jeg er din del og din arv blant Israels barn» (4 Mos 18,20). Den glade stemningen dette ordet vakte, kom til uttrykk i ord som disse i Sal 16,5–6: «Herren er min tilfalne del og mitt beger. Du bevarer min arvedel. En arvedel er tilfalt meg på fagre steder. Ja, jeg har en herlig arv!»[1]

Men prestedømmet skulle også gi uttrykk for en annen grunntanke. Målet for soningen var hellighet. Israel skulle være «et hellig folk», forsonet med Gud ved «bestenkning med blod»; ved dette middelet kunne det nærme seg Gud og ha samfunn med ham. Prestene, som på folkets vegne bar fram blodet og

[1]Grunnbetydningen av det hebraiske ordet for prest – en som trer «fram for en annen» – forklarer at ordet en sjelden gang også brukes om andre enn prester, for eksempel om Davids sønner i 2 Sam 8,18. Den vendingen forklares nærmere i 1 Krøn 18,17: «Og Davids sønner var de fremste ved kongens side.»

var mellommenn mellom Gud og Israel, skulle også framstille Israel som det «hellige folket». Det er dette innskriften på gullplaten ypperstepresten bar på pannen, viser til: «Helliget Herren» (2 Mos 28,36).

Ypperstepresten sammenfattet så å si hele prestedømmet i sin person, i dette som i alt annet. Men den samme tanken om hellighet kom også til uttrykk i resten av presteskapet. Alt det følgende hadde ett og samme formål – å framstille denne grunntanken om hellighet: de kroppslige kravene som ble stilt til prestene, at visse slags urenhet kunne avbryte tjenesten deres for en tid eller for alltid, måten de ble innviet på, og embetsdrakten de bar, både stoffet den var laget av, og fargen.

På alle disse punktene var det forskjell mellom Israel og Levis stamme, mellom Levis stamme og Arons slekt, og til sist mellom de vanlige prestene og ypperstepresten. Han skulle jo tydeligst av alle være et bilde på vår store yppersteprest, han som alt dette pekte fram mot; i ham er alle disse sinnbildene blitt virkeliggjort.

Dette er grunntrekkene i det levittiske prestedømmet. Vi skal ikke gå nærmere inn på hvilken betydning og hensikt det hadde som innstiftet av Gud, men bare tale om hvordan det videre utviklet seg, slik det framstår på Kristi tid.

Det første særtrekket fra tiden etter Moses er at prestedømmet ble delt inn i tjuefire skift, og det skriver seg uten tvil fra David. Den jødiske overleveringen går riktignok lenger tilbake, for Talmud fører inndelingen tilbake til Moses. Etter noen skal han ha delt Arons sønner inn i åtte eller seksten skift (fire eller åtte av Eleasars hus og de andre fire eller åtte av Itamars). Samuel og David skal så ha lagt til de øvrige skiftene, slik at tallet til sist kom opp i tjuefire, slik det står i 1 Krøn 24.

Det er unødvendig å bemerke at en slik påstand må tas med forbehold. Som mange andre er den et forsøk på å føre hver ordning tilbake til grunnleggelsen av den jødiske historien for å slå fast at den har absolutt autoritet.[2]

Den ordningen David og Salomo hadde gitt presteskapet, varte til det babylonske fangenskapet. Fra fangenskapet kom bare fire av de tjuefire skiftene tilbake: Jedajas, Immers, Pasjhurs og Harims (Esra 2,36–39). Av disse hadde Jedajas skift den høyeste rangen, for Jedaja var av yppersteprestens slekt, «av Josvas hus», Josadaks sønn (Esra 3,2; Hag 1,1; 1 Krøn 6,15).

For å få tilbake det opprinnelige tallet ble hver av disse fire slektene pålagt å trekke fem lodd for de skiftene som ikke var kommet tilbake. Slik kunne det igjen bli tjuefire skift, og de skulle bære de gamle navnene. Sakarja, far til døperen Johannes, hørte derfor egentlig ikke til Abias slekt (1 Krøn 24,10) – den kom jo ikke tilbake fra Babylon – men til «Abias skift» (Luk 1,5), som var tatt ut av en annen slekt og hadde fått det gamle navnet.

På samme måte som prestene var også levittene på kong Davids tid blitt delt inn i tjuefire skift for å være prestenes medhjelpere (1 Krøn 23,4.28). Eller som Skriften sier: «Alle disse sto under sin fars ledelse når de sang i Guds hus» (1 Krøn 25,6), de skulle «hjelpe sine brødre» «ved tjenesten i Herrens

[2] Merkelig nok finner vi også her et motstykke mellom rabbinismen og den romerske katolisismen. Begge hevder for sin lære og praksis det såkalte katolisitetsprinsippet: «semper, ubique, ab omnibus» («alltid, overalt, av alle»), og begge dikter opp de underligste historiske fabler for å støtte det.

hus» (1 Krøn 23,32), og når det gjaldt «de verdslige gjøremål», tjente de «i Israel som tilsynsmenn og dommere» (1 Krøn 26,29).

Av disse forskjellige gruppene var prestenes medhjelpere den største, og de hadde som oppgave å vokte templet under prestenes overoppsyn. Det hadde vært deres oppgave å ta vare på de hellige klærne og karene, å ha tilsyn med forrådshusene og det som var i dem, og å se til at skuebrødene, matofrene og krydderiene ble laget. De skulle dessuten også hjelpe prestene i tjenesten, sørge for rengjøringen i templet og ha tilsyn med templets skattkamre (1 Krøn 23,28–32).[3]

Disse tjenestene i templet ble naturligvis beholdt i det herodianske templet, og det samme gjaldt sangerne og musikerne, dørvokterne og dem som holdt vakt i helligdommen.

Men det var ikke lenger noen plass for levittene som «tilsynsmenn og dommere». Det kom ikke bare av at den dommermakten jødene ennå hadde, lå hos Rådet og de myndighetene som sto under det, men også av at levittene var blitt mye færre. Mens ikke mindre enn 4289 prester var kommet tilbake fra Babylon, var det for eksempel under 400 levitter, og av dem var bare 74 prestenes «medhjelpere» (Esra 2,40–42; Neh 7,43–45). Ved innvandringen på Esras tid kom det bare 38 til, enda man hadde lett særskilt etter levitter (Esra 8,15.18–19). Etter overleveringen straffet Esra dem ved å ta tienden fra dem.

Det som manglet, ble fylt opp med 220 tempeltjenere, på hebraisk *netinim*, det vil si «gitte» (Esra 8,20). Sannsynligvis var de opprinnelig utlendinger og fanger, på samme måte som gibeonittene hadde vært «netinim» (Jos 9,21.23.27). Tempeltjenerne var, i likhet med prestene og levittene, fritatt for alle skatter (Esra 7,24) og kanskje også for krigstjeneste (Josefus, Ant. 3,12; 4,4,3).

Likevel sto de ikke høyt i rabbinernes øyne. De sa om dem at de sto under en som var født av en forbudt forbindelse, men over en proselytt. Derfor forbød de dem også å gifte seg med israelittiske kvinner og erklærte dem uskikket til å ha full stilling i menigheten.[4]

Prestenes og levittenes arbeid i templet skal vi omtale senere. Her nevner vi bare at det var levittenes vanlige plikt å holde orden i templet, stå vakt ved portene og holde alt utstyret i helligdommen rent og blankt. Prestene skulle derimot holde nattevakt i de innerste delene av helligdommen og åpne og lukke alle de indre portene. Levittene hadde tilsyn med de ytre portene, som førte ut til tempelberget eller Hedningenes forgård, og med templets port «Den fagre», som var hovedinngangen til Kvinnenes forgård.

Lovene om renhet ble etter rabbinernes beretninger håndhevet svært strengt både overfor prestene og folket. Hvis en spedalsk eller en annen som var «uren», hadde våget seg inn i selve helligdommen, eller en prest var «uren» mens han utførte tjenesten sin, og det ble oppdaget, skulle han slepes ut og drepes uten noen rettergang, ved det såkalte opprørsslaget. Mindre forseelser av samme slag fikk tilsvarende mindre straffer.

[3] Gruppen av medhjelpere talte etter alt å dømme 24 000 av de i alt 38 000 levittene.

[4] At de var utlendinger, går også fram av de fremmede navnene deres (Esra 2,43–58). Det samlede tallet på «netinim» som kom tilbake fra Babylon, var 612: 392 med Serubabel (Esra 2,58; Neh 7,60) og 220 med Esra (Esra 8,20). Rabbinernes dom over dem finnes på flere steder i Talmud.

Sabbatshvilen ble strengt overholdt, så langt den lot seg forene med de nødvendige pliktene i tempeltjenesten. Men tempeltjenesten gikk foran både sabbatsloven (Matt 12,5) og urenheten ved lik. Hvis tiden for å bære fram et offer ikke var fastsatt, slik at det kunne bæres fram den ene dagen like godt som den andre, gikk tempeltjenesten ikke foran sabbatsloven. Men der tiden var strengt fastsatt, regnet man det for en høyere plikt å lyde den direkte befalingen enn å holde sabbatsbudet. Denne regelen gjaldt både prestene og folket.[5]

Både presteskiftene og levittskiftene gjorde tjeneste en uke hver, fra den ene sabbaten til den neste. Ukens gudstjenester var fordelt mellom de forskjellige slektene som til sammen utgjorde et skift.

Besto et skift av fem slekter, gjorde altså tre av dem tjeneste én dag hver og de to andre to dager hver. Besto det av seks slekter, tjenestegjorde fem av dem én dag hver og én av dem to dager. Var det delt i åtte slekter, tjenestegjorde seks én dag hver, mens de to andre sammen tok én dag. Og besto et skift endelig av ni slekter, tjenestegjorde fem én dag hver, mens de fire andre to og to sammen tok to dager.

Denne inndelingen ble ordnet av overhodene «for sine fedres hus». På sabbatene gjorde hele skiftet tjeneste. På høytidene kunne hvilken som helst prest gå opp og ta del i tjenesten i helligdommen, og ved løvhyttefesten var alle tjuefire skiftene pliktige til å møte og gjøre tjeneste. Mens prestene gjorde tjeneste i templet, var det forbudt for dem å drikke vin, både om dagen og om natten.

Også de andre «slektene» eller «husene» i skiftet som oppholdt seg i Jerusalem, men ikke selv gjorde tjeneste, var pliktige til å holde seg borte fra vin så lenge tjenesteuken deres varte. De kunne nemlig lett bli kalt inn for å hjelpe brødrene sine i det «huset» som gjorde tjeneste, og det kunne de ikke om de hadde drukket sterk drikk. Loven sørget til og med for at prestene skulle komme opp til Jerusalem velstelte og vasket og ordentlig kledd, for at gudstjenesten skulle foregå med verdighet.[6]

Det ville være vanskelig å tenke seg lover som mer gjennomført og konsekvent motarbeidet det man vanligvis kaller «prestelige maktkrav», enn dem vi finner i Det gamle testamente. Den grunntanken som ble uttrykt så klart helt fra begynnelsen – at hele Israel var «et kongerike av prester» (2 Mos 19,5–6) – gjorde prestene bare til folkets representanter. Selv under de gunstigste forhold må inntektene deres ha vært beskjedne, og som vi har sett, var de avhengige av folkets åndelige liv, som kunne være sterkere eller svakere. Det fantes jo ingen lov som de kunne bruke til å tvinge seg til tiende eller andre ytelser.

Den jødiske historien viser tydelig nok hvor liten makt og innflytelse presteskapet forholdsvis hadde. Utenom selve tjenesten bar verken prestene eller ypperstepresten noen embetsdrakt (jf. Apg 23,5; se også kap. 7). Prestene var underlagt en hel rekke innskrenkninger, men de hadde få tilsvarende fordeler. Riktignok finnes det eksempler på at man ivrig søkte å knytte seg til fremstående presteslekter, og at ypperstepresten i de urolige tidene under det syriske

[5] Se Maimonides, Yad ha-chazaka, Biat Mikdasj 4,9 ff.
[6] Jf. Reland, Antiquitates, s. 169.

herredømmet for en tid forente både den borgerlige og den åndelige makten i sin person. Men den fordelen ble dyrt kjøpt, både for prestene og for folket.

Vi må heller ikke glemme den mektige innflytelsen rabbinismen hadde som kontrollerende makt. Når man arbeider med forholdene i Israels land på Kristi tid, kan man aldri se bort fra at rabbinismen gikk på det strengeste imot alle særretter som ikke var vunnet ved lærdom i overleveringen og teologisk dyktighet. Fariseeren, eller rettere den som var opplært i overleveringens lære, regnet seg selv for å være alt, både for Gud og mennesker. «Denne hopen som ikke kjenner loven», derimot, var «forbannet», simple folk og uverdige til aktelse.

Rabbinismen gjorde dette prinsippet gjeldende til og med overfor prestene. Den delte alle prester inn i «lærde og ulærde» og utelukket de ulærde fra noen av de privilegiene som hørte deres egen stand til. Det fantes for eksempel visse presteytelser som folket fritt kunne gi til hvilken prest de ville. Men noen av disse kunne de «ulærde» prestene ikke få, med den begrunnelse at de i sin uvitenhet lett kunne ha tatt imot dem mens de var urene etter loven, og slik ha gjort seg skyldige i en dødssynd.

Vanligvis måtte prestene gjennomgå et undervisningskurs, og kunnskapene deres ble prøvd før de fikk lov til å gjøre tjeneste. De var også underlagt de vanlige domstolene, som besto av lovkyndige menn uten hensyn til hvilken stamme de var av. Synagogeforstanderne, folkets lærere, lederne for andaktene deres og alle andre tjenestemenn trengte ikke å være prester; de ble ganske enkelt valgt på grunn av sin lærdom og skikkethet. Enhver som de eldste eller forstanderne mente var skikket til det, kunne på deres oppfordring holde et formaningsord til folket på sabbaten.

Selv ypperstepresten sto til ansvar for Rådet. Det står uttrykkelig at «hvis han gjorde seg skyldig i en forbrytelse som etter loven skulle straffes med pisking, skulle Det store rådet gi ham denne straffen og så la ham overta embetet sitt igjen».

Hvert år trådte et slags kirkelig råd sammen for å undervise ham i pliktene han skulle utføre på forsoningsdagen, «i tilfelle han var ulærd», eller i alle fall for å se til at han kjente dem og husket dem. Ja, det var et alminnelig prinsipp at en lærd mann, selv om han var født av en forbudt forbindelse, var langt mer verd enn en «ulærd ypperstеprest».

Husker man dessuten hvordan yppersteprestens politiske innflytelse hadde avtatt på Herodes' tid, og hvor ofte embetet skiftet innehaver på grunn av herskernes luner eller bestikkelser, er det lett å forstå hvordan folkemeningen kunne stille seg til presteskapet.

Likevel må det innrømmes at ypperstepresten hadde en ganske betydelig innflytelse, og at de som hadde det hellige embetet, ikke bare var lærde menn, men også medlemmer av Rådet. Etter overleveringen skulle ypperstepresten i alle henseender stå over alle andre prester, og var han fattig, var det de andre prestenes plikt å skyte sammen for å sikre ham en uavhengig stilling.

Også i det ytre skulle han vises særlige tegn på aktelse. Når han gikk inn i templet, ble han fulgt av tre personer: én på hver side og én bak ham. Han kunne gjøre tjeneste i hvilken som helst del av gudstjenesten uten å være utpekt

til det. Han hadde sine egne rettigheter, og han hadde et hus i templet der han bodde om dagen. Bare om natten gikk han hjem til sitt eget hus, som måtte ligge innenfor Jerusalems grenser. Dit fulgte folket ham etter høytidelighetene på forsoningsdagen, som nesten helt hvilte på ham.

Opprinnelig var ypperstepresteembetet arvelig og livsvarig. Men i de siste tidenes uro var det intriger, forbrytelser eller bestikkelser som avgjorde hvem som skulle ha det.

Vi skal ikke her gå nærmere inn på det innviklede spørsmålet om arvefølgen i ypperstepresteembetet, men bare sitere disse ordene fra Talmud, uten at vi dermed uttaler oss om hvor pålitelige de er: «I det første templet tjente ypperstepresten slik at sønnene fulgte etter fedrene, i alt atten yppersteprester. Men i det andre templet kjøpte man verdigheten for penger, og noen sier at de drepte hverandre med trolldom, så noen teller 80 yppersteprester i den tiden, andre 81, andre igjen 82, 83, 84, ja, til og med 85.»

Rabbinerne regner opp atten yppersteprester i det første templets tid. Lightfoot teller 53 fra hjemkomsten fra Babylon til Mattias, da jødenes siste krig begynte, mens Reland teller 57. Men mot slutten blir rekken både vanskelig og uoversiktlig.[7]

Det fantes ingen fastsatt alder for å tre inn i ypperstepresteembetet, like lite som for de vanlige prestene. Talmudistene setter den til tjue år. Men Aristobulos, Makkabeernes ulykkelige etterkommer, var bare seksten år da han gjorde tjeneste som yppersteprest i templet og med sin skjønnhet vakte misunnelsen til Herodes, som tok livet av ham.

I Den hellige skrift er levittenes alder for å tre i tjeneste under ørkenvandringen satt til tretti år. Senere, da arbeidet krevde mindre kroppsstyrke, men flere tjenere, ble den satt til tjuefem år.[8]

Det nevnes ingen lyter som kunne utelukke en levitt fra tjenesten i templet. Rabbinerne sier likevel at en god stemme var helt nødvendig. Med prestene var det annerledes. Rådet holdt daglige møter for dette formålet i «hallen av hogde steiner», og det første det undersøkte, var kandidatens ætt. Noen ættetavler ble tillagt autoritet. Var «hans fars navn innskrevet i arkivene i Jesjana i Sippori», ble det ikke gjort flere undersøkelser. Kunne ikke kandidaten legge fram tilstrekkelige bevis for at han var av helt lovlig ætt, ble han kledd i svart og tilhyllet med svart slør og avvist for alltid.

Besto han denne prøven, undersøkte man deretter om han hadde noen kroppslig lyte. Maimonides regner opp 140 lyter som gjorde en mann uskikket til presteembetet for alltid, og 22 som gjorde ham uskikket for en tid. De som ble funnet uskikket, fikk likevel gjøre ringere tjenester, for eksempel å ha tilsyn med veden i templet, og de hadde rett til underhold fra templet.

De som hadde bestått den dobbelte prøven, ble kledd i hvite klær, og navnene deres ble skrevet nøyaktig inn. Det er dette det sikter til i Åp 3,5: «Den som seirer skal på samme vis bli kledd i hvite klær. Jeg skal så visst ikke utslette hans navn av livets bok.»

[7] Dette omfatter naturligvis ikke tiden før det første templet ble bygd.

[8] Slik forenes 4 Mos 4,3 med 8,24–25. Det sies også uttrykkelig at det var disse to grunnene som fikk David til å sette alderen enda lavere, til tjue år (1 Krøn 23,24–27).

Når en prest slik var godkjent og siden undervist i pliktene sine, ble verken han eller ypperstepresten salvet, slik som i eldre tider. Begge ble innsatt i embetet ved at de ble iført embetsdrakten. I det andre templet visste man nemlig ikke lenger hvordan den hellige salvingsoljen skulle lages. Ypperstepresterne ble kalt «ypperstepresterne ved bekledning», og de fikk lavere rang enn de gamle ypperstepresterne som var blitt salvet. Når det gjelder de vanlige prestene, hevder rabbinerne at de heller ikke i det første templet ble salvet; den salvingen som ble brukt på Arons sønner, gjaldt også for etterkommerne deres.

Med ypperstepresten var det annerledes. Det tok sju dager å iføre ham embetsklærne. I gamle dager, da han ble salvet, ble den hellige oljen ikke bare «helt ut over ham», men også strøket på pannen hans, over øynene, og etter overleveringen i form av den greske bokstaven X (ch) – et nokså merkelig sammentreff. Ellers ble den hellige oljen bare brukt til å salve konger av Davids hus, ikke jødiske konger av andre slekter, og også da bare når arvefølgen var omstridt. I andre tilfeller gikk kongeverdigheten naturligvis i arv fra far til sønn.

Ypperstepresterne «ved bekledning» hadde ikke lenger de opprinnelige urim og tummim (selv betydningen av dem var ukjent). Likevel bar de et brystskjold med tolv steiner, slik at de åtte hellige delene av drakten skulle være fulltallige. Det var nettopp dobbelt så mange plagg som en vanlig prest bar, nemlig linbuksene, kjortelen, beltet og huen.

I tillegg til disse fire hadde ypperstepresten fire andre, de såkalte gylne klærne. De ble kalt slik fordi de, i motsetning til den vanlige prestens drakt, var innvevd og behengt med gull, som et sinnbilde på embetets herlighet.

Det første plagget var den såkalte *me'il*, efodkappen, helt igjennom «vevd arbeid» og mørkeblå av farge. Den gikk ned til knærne, og kanten var brodert med granatepleblomster i blått, purpur og skarlagen og prydet med gullbjeller; etter overleveringen var det 72 av dem. Det andre var efoden med brystskjoldet. Den hadde helligdommens fire farger (hvitt, blått, purpur og skarlagen) og var innvevd med gulltråd. Det tredje stykket var huen, eller mitraen, og det fjerde og siste den såkalte *ziz*, gullplaten på pannen.

Hvis en prest eller ypperstepresten gjorde tjeneste uten å bære alle plaggene, var tjenesten hans ugyldig. Det samme gjaldt hvis noe var mellom prestens drakt og kroppen hans, om det så bare var en ubetydelig ting som et plaster.

De fire plaggene til en prest var laget av lin, eller mer nøyaktig «byssus», et skinnende hvitt egyptisk bomullsstoff. Disse egenskapene ved byssus framheves som særlig karakteristiske, og på dem bygger en del av den billedlige betydningen drakten hadde. Derfor heter det i Åp 19,8 om Lammets brud: «Det er henne gitt å kle seg i rent og skinnende fint lin. For det fine linet er de helliges rettferdige gjerninger.»[9]

For å forstå visse hentydninger i Det nye testamente bedre legger vi til noen enkeltheter. Prestens «kjortel» var vevd i ett stykke, slik som den sømløse kjortelen Frelseren bar (Joh 19,23). Siden den satt tett inntil kroppen, var beltet strengt tatt overflødig.

[9] Jf. Åp 15,6: «kledd i rent og skinnende lin».

Rabbinernes beretning om at prestens belte var tre fingrer bredt og seksten alen langt (!), er overdrevet. Men det er ingen tvil om at det virkelig nådde ned til føttene og derfor måtte legges over skulderen under tjenesten. Det må altså først og fremst ha hatt en billedlig betydning. Faktisk kan beltet regnes som det mest særpregede prestelige plagget, siden det bare ble tatt på under selve tjenesten og tatt av straks etterpå.

Når Johannes i Åp 1,13 ser «en som lignet en menneskesønn» «midt mellom lysestakene», «kledd i en fotsid kappe, ombundet med et gullbelte under brystet», må det derfor forstås slik at vår himmelske yppersteprest der framstilles mens han gjør prestetjeneste for oss. Beltet sies også å være bundet «under brystet», eller som i Åp 15,6 «om brystet», for både den vanlige presten og ypperstepresten var ombundet på den måten (jf. Esek 44,18). Endelig kan uttrykket «gullbelte» henge sammen med at yppersteprestens drakt vanligvis ble kalt «den gylne drakten», i motsetning til den hvite drakten han bar på forsoningsdagen.

Av de fire mer framtredende stykkene i yppersteprestens drakt var brystskjoldet det fornemste. Det var firkantet og innlagt med tolv steiner som bar navnene på de tolv stammene. Slik pekte det på byen som «ligger i en firkant», og der grunnsteinene i bymuren var tolv edelsteiner (Åp 21,16.19–20).

Yppersteprestens «mitra» var ulik de andre prestenes hodeplagg, etter alt å dømme både i størrelse og utseende. Den vanlige prestehuen lignet et omvendt blomsterbeger. Rabbinerne påstår at yppersteprestens «mitra» var sju alen høy (!!). På den var det med to bånd festet et kongelig sinnbilde, gullplaten eller *ziz*, der innskriften «Helliget Herren» var gravert inn. *Ziz* var bare to fingrer bred og gikk fra den ene tinningen til den andre.

Noen mener at ypperstepresten bar bønneremmene sine mellom gullplaten og «mitraen», men det kan slett ikke regnes som sikkert. Etter Talmud bar verken prestene, levittene eller ståmennene bønneremmer mens de gjorde tjeneste i templet (*Zevahim* 19a; se Jost, Gesch. des Judenth., bd. II, s. 309). Dette er et av de stridspunktene som karaittiske jøder i dag fører fram mot rabbinerne og overleveringen. Kan det være at det å bære bønneremmer på Kristi tid ikke var en allment anerkjent plikt, men heller kjennetegnet på et bestemt parti? Det ville gi Kristi ord enda større tyngde når han fordømmer dem som «gjør bønneremmene sine brede» (Matt 23,5).

Etter Josefus' beretning skal Arons opprinnelige gullplate, eller *ziz*, ennå ha eksistert på hans tid og ha blitt ført til Roma sammen med annet bytte. Der skal rabbi Eliezer ha sett den på Hadrians tid. Siden kan vi med en viss sannsynlighet følge sporet av den helt ned til Belisars tid og til Konstantinopel. Derfra ble den etter keiserens befaling ført til Jerusalem. Hvor den siden er blitt av, vet ingen. Det kan hende den finnes ennå.

Det må også legges til at når prestenes klær var blitt skitne, ble de ikke vasket, men brukt som veker til lampene i templet. Yppersteprestens klær ble derimot i slike tilfeller «gjemt bort». Ypperstepresten fikk «et nytt sett linklær» hver gang han trådte fram på forsoningsdagen.

Presteskapet som gjorde tjeneste i templet, var delt i «vanlige» prester og ulike embetsmenn. Av embetsmenn var det, foruten ypperstepresten, den såkalte *sagan*, eller nestkommanderende prest; to *katholikin*, eller overskattmestere og tilsynsmenn; sju *ammarkalim*, som sto under *katholikin* og hadde overoppsynet med alle portene; og tre *gizbarim*, eller underskattmestere.

Disse fjorten embetsmennene utgjorde det faste «tempelrådet», og de hadde rang i den rekkefølgen de er nevnt her. Det hadde som oppgave å ordne alt som hadde med helligdommens saker og gudstjenester å gjøre. Medlemmene ble også kalt «prestenes eldste» eller «rådsherrene».

Dette tempelrådet tok seg vanligvis ikke av straffesaker, men det synes likevel å ha hatt en ledende rolle da Jesus ble dømt. På den andre siden må det også bemerkes at ikke alle var av samme sinn, for Josef fra Arimatea var en av dem. Den tittelen han får i Mark 15,43, «en høyt aktet rådsherre», er nøyaktig den samme som Talmud bruker om medlemmene av dette presterådet.[10]

Det er vanskelig å påvise i enkeltheter hvilke tjenester hver av disse tempelembetsmennene hadde. *Sagan* (også *segen* eller *segan*) kunne tre inn i yppersteprestens sted når han av en eller annen grunn var hindret. Ellers var han hans medhjelper og hadde som sådan tilsyn med alle de andre prestene under ham. Derfor kaller Skriften ham presten som var «den andre i rang» (2 Kong 25,18; Jer 52,24), og Talmud «prestenes *sagan*». Talmud nevner en Kananja som *sagan*, men om han er den Annas som Det nye testamente taler om, er usikkert.[11]

De to *katholikin* sto i samme forhold til *sagan* som han sto til ypperstepresten, selv om hovedtjenesten deres synes å ha vært begrenset til templets skattkamre. På samme måte hjalp de sju *ammarkalim katholikin*, selv om de hadde det særlige tilsynet med portene, de hellige karene og de hellige klærne, og selv fikk de igjen hjelp av de tre eller sju *gizbarim*.

Tittelen *gizbar* forekommer allerede i Esra 1,8, men den nøyaktige betydningen av ordet synes å ha vært glemt allerede da boken ble oversatt i Septuaginta. *Gizbarim* synes å ha hatt tilsyn med alt som var innviet og helliget, med tempelskatten, løsepengene og lignende, og å ha avgjort alle spørsmål som hørte inn under dette.[12]

Nærmest i rang etter disse embetsmennene kom overhodene for de presteskiftene som gjorde tjeneste uke for uke, og deretter «slektsoverhodene» i hvert skift. Etter dem fulgte femten tilsynsmenn. Den første var «han som hadde tilsyn med tidene»; han skulle kalle prestene og folket til deres respektive plikter. Under overoppsyn av *ammarkalim* kom deretter han som skulle se til at dørene ble lukket, tilsynsmannen for tempelvakten, overhodet for sangerne og trompetblåserne, tilsynsmannen for cymbalene, tilsynsmannen for loddene som ble trukket hver morgen, og tilsynsmannen for fuglene; han skulle skaffe turtelduer og duer til dem som ville bære fram slike offer.

[10] Rabbinerne nevner en ypperstеprest som var innsatt «for krig» og fulgte folket ut i slaget. Men det finnes ingen sikre historiske bevis for dette.

[11] Vi avviser den antakelsen at *sagan* var yppersteprestens utvalgte etterfølger.

[12] At *katholikin* hadde med skattkamrene å gjøre, ser vi i Bamidbar Rabba (seksj. 14, fol. 271a), der Korah omtales som katholikos for kongen av Egypt, som hadde gitt ham «nøklene til skattkamrene sine».

Så kom «seglbevareren», som delte ut de fire kvitteringene for de forskjellige matofrene som hørte til de enkelte ofrene. Deretter tilsynsmannen for drikkofrene, som hadde samme oppgave med dem som den forrige hadde med matofrene. Så kom templets lege og tilsynsmannen for vannet, som sørget for vanntilførselen og så etter rørledningene. Til sist kom tilsynsmennene for skuebrødene, for røkelsen, for forhengene og for presteklærne.

Alle disse embetsmennene hadde underordnede som de selv valgte og brukte, enten for den ene dagen eller fast, og de hadde plikt til å ta vare på alt som hørte under deres område. Legger vi til lærerne, dem som skulle undersøke ofrene, og en stor mengde kunstferdige håndverkere, forstår vi at det må ha vært arbeid til svært mange mennesker i templet.[13]

Vi kan ikke avslutte dette kapitlet uten å nevne de inntektskildene prestene ifølge Talmud levde av. Noen av dem var knyttet til templet og kunne bare brukes der, andre til Jerusalem, og resten til hele landet. De som tilhørte prestene i templet, var deres del av syndofrene, skyldofferet for en kjent skyld og skyldofferet for en tvilsom skyld, de offentlige fredsofrene, den spedalskes l*o*g olje, de to pinsebrødene, skuebrødene, det som var til overs av matofrene, og *omer*-kornbåndet i påsken.

De som bare kunne brukes i Jerusalem, var førstefødslene av buskapen, *bikkurim* (førstegrøden), en bestemt del av takkofferet (3 Mos 7,12; 22,29–30) og av nasireerens offerbukk, og skinnene av de hellige ofrene.[14]

Av inntektene som kunne brukes i hele landet, var det noen som hvem som helst kunne gi som frivillige gaver til en hvilken som helst prest: tienden av tienden, «førstegrøden av deigen» (4 Mos 15,20; Rom 11,16), den første ullen og prestens lovbestemte del av offerkjøttet (5 Mos 18,3).

Resten tilfalt prestene i det skiftet som hadde ukens tjeneste. Det gjaldt løsepengene for en førstefødt sønn og for et esel, avlingen av en eiendomsmark som var helliget Herren (3 Mos 27,16), det som var bannlyst, det vil si viet til Herren, og eiendom som hadde tilhørt en fremmed eller en proselytt og var blitt stjålet fra ham, men så ble gitt tilbake til prestene med en femtedel i tillegg etter at den rettmessige eieren var død.

Til en ulærd prest fikk man til sist bare gi følgende av de forskjellige presteytelsene: det som var bannlyst, førstefødslene av feet, løsepengene for en sønn og for et esel, prestens rett av slaktofrene (5 Mos 18,3), den første ullen og «brenneoljen», dessuten de ti ytelsene som ble brukt i selve templet, og *bikkurim*. Ypperstepresten hadde derimot rett til å ta hvilken del av ofrene han ville, og halvparten av skuebrødene hver sabbat tilhørte ham.

Slik var i enkeltheter det omfattende systemet som ga reglene for hvordan prestene som gjorde tjeneste, ble tatt opp i embetet, hva de skulle gjøre, og hvilke privilegier de hadde. Men nå er det helt utvisket, og ikke engang i synagogen er det et eneste spor igjen av den store og vel gjennomtenkte ordningen. Alt det

[13] Rabbinerne regner også opp femten oppgaver som hørte prestetjenesten til. Men siden hver av dem vil bli omtalt i de følgende kapitlene, regner vi dem ikke opp her. Se ellers Reland, Antiquitates (Buddeus' utg.), s. 176–177.

[14] For å forebygge misforståelser: Uttrykket *terumot* betegner vanligvis bearbeidede produkter som olje, mel og vin, mens *bikkurim* betegner jordens naturlige grøde, som korn, frukt og lignende.

gamle er forbi, for det var bare «en skygge av de goder som skulle komme». Men «selve legemet hører Kristus til», og han er «yppersteprest til evig tid».

Kapittel 5. Ofrene

Ofrene, den orden de ble båret fram i, og deres betydning.

«… der finnes andre som etter loven bærer fram offergavene. De gjør tjeneste ved en helligdom som er et avbilde og en skygge av den himmelske» (Hebr 8,4–5).

Det er et merkelig faktum, men samtidig sørgelig betegnende, at vår tids jødedom hevder at verken ofrene eller det levittiske presteskapet hørte til det vesentlige i den gamle pakt. De skal i stedet ha vært fremmede elementer som var ført inn utenfra; Moses skal ha tålt dem, mens profetene protesterte på det alvorligste mot dem og arbeidet uopphørlig imot dem.

Som bevis for denne merkelige påstanden har man ført fram at 5 Mosebok bare gir en kort oversikt over offerforskriftene, ikke en utførlig gjentakelse av dem, og at steder som Jes 1,11 flg. og Mika 6,6 flg. forkaster ofre som blir båret fram uten anger og omvendelse i sinnet.[1]

Men denne åndløse oppfatningen av ofrene er av langt eldre dato. For offertjenesten i den gamle pakt var ikke bare en ytre skikk – en slags gjerningsrettferdighet som rettferdiggjorde den som ofret, bare fordi han var lydig. «Det er umulig at blod av okser og bukker kan bære bort synder» (Hebr 10,4).

Det gamle testamentes ofre var sinnbilder og forbilder. En ytre skikk uten noen tilsvarende indre, åndelig deltakelse er bare en tom seremoni. Men en offertjeneste som har en åndelig betydning, er et sinnbilde; og peker den i tillegg mot en virkelighet som skal komme, og gir den samtidig på forhånd del i denne framtidige velsignelsen, da er den også et forbilde.

De gammeltestamentlige ofrene var altså ikke bare sinnbilder, og heller ikke bare spådommer i handling – slik profetien er spådom i ord. For den troende israelitten førte de allerede med seg den velsignelsen som skulle komme med den framtiden de pekte mot. Derfor sto fariseernes og de skriftlærdes bokstav- og gjerningsrettferdighet i skarpeste motsetning til dette troshåpet og dets åndelige syn på ofrene. Etter dette synet sto alle syndere likt for Gud: de måtte frelses ved at en annen trådte i deres sted, og det var nettopp ham ofrene skulle vise til.

Da templet senere ble ødelagt og tempeltjenesten dermed umulig, ble man nødt til å sette noe annet i stedet for ofrene, for eksempel bønner og faste. Ingen av de eldre rabbinerne har våget å komme med en slik påstand som den moder-

[1]Særlig viser vi til dr. Geiger, en av de mest framstående rabbinske forfatterne i Tyskland, som gjør dette til emnet for femte forelesning i sitt verk «Das Judenthum und seine Geschichte».

ne jødedommen. Likevel må tendensen stadig mer ha gått i denne retningen. Det var blitt en nødvendighet, for nåtidens jødedom ville være umulig om man erklærte at ofrene hørte til det vesentlige i den gamle jødedommen. Men dermed har synagogen også felt dommen over seg selv: ved å forkaste ofrene har den skåret over enhver forbindelse med den gamle pakt.

Enhver fordomsfri leser av Den hellige skrift vet at ofrene utgjør et hovedpunkt i den gamle pakt. Dette er ikke stedet å drøfte det, men vi vil likevel peke på at ofre har funnet sted til alle tider og blant alle folk, sammen med den alminnelige erkjennelsen av en guddommelig makt. De hører til de eldste overleveringene menneskeheten har tatt med seg fra minnet om paradiset.

Å ofre synes for mennesket like naturlig som å be. Det ene viser hva man føler og tenker om seg selv, det andre hva man føler og tenker om Gud; det ene vitner om en dyp trang til soning i vår natur, det andre om en like dyp følelse av avhengighet.

Grunntanken i det gammeltestamentlige offeret er stedfortredelse, og den rommer igjen både soning og forløsning, stedfortredende straff og tilgivelse fordi en annen trer i ens sted. Førstegrøden trer i stedet for all den øvrige avlingen, det førstefødte i stedet for flokken, løsepengene i stedet for det som ikke kunne ofres, og «kjøttets sjel», som «er i blodet», i stedet for livet til den som ofret (3 Mos 17,11). Herfra kommer også det strenge forbudet mot å «ete blod». Selv i *korban*, den frivillige gaven (Mark 7,11), trer gaven i giverens sted.

Denne tanken om stedfortredelse er innført, godtatt og stadfestet av Gud selv. Den har fått sitt uttrykk i et ord fra offertjenesten som egentlig betyr «å dekke», selv om den norske bibeloversettelsen den gang gjenga det med «forsoning»: med Guds samtykke inntar offeret plassen til den som ofrer, og «dekker» ham så å si.

Hit sikter også det stedet der den hellige salmisten forteller om sin egen erfaring: «Salig er den som har fått sin overtredelse forlatt og sin synd skjult (dekket). Salig er det mennesket som Herren ikke tilregner misgjerning, og som er uten svik i sin ånd» (Sal 32,1–2). Kanskje sikter også bønnen hit: «Gud, vårt skjold, se hit, vend blikket til din salvedes åsyn!» (Sal 84,10).

Slike ofre pekte nødvendigvis mot et mellommannsprestedømme som kunne føre både dem og den rensede menigheten nær til Gud og inn i samfunn med ham. Men disse prestene ble stadig avløst av andre; både de selv og ofrene deres måtte renses, og ofrene måtte stadig gjentas, for en slik stedfortredelse kunne av sin egen natur ikke være fullkommen.

Kort sagt: alt dette var sinnbilder – på menneskets nød, Guds nåde og pakten med ham – og forbilder. Det pekte fram mot ham som en gang selv skulle komme; ved sitt vesen hadde han allerede på forhånd gitt disse skyggene virkelighet. Hans prestedømme var fullkomment, og på et fullkomment alter bar han fram et fullkomment offer én gang for alle – en fullkommen stedfortreder og en fullkommen mellommann (Hebr 10,1–24).

Blant de første mosaiske forskriftene står påskelammet i forgrunnen, nær knyttet til Israels forløsning. I mange henseender må vi se dette påskelammet som forbilde for alle de andre ofrene. Men det fantes ett offer som ikke skulle

gjentas, heller ikke under den gamle pakt. Det var offeret da Gud gikk inn i paktsforhold med Israel, og Israel ble «Guds eiendomsfolk». Da stenket Moses «paktens blod» på alteret og på folket (2 Mos 24,6.8). Dette paktsofferet var grunnlaget for alle de andre (Sal 50,5).

De andre ofrene skulle derfor enten uttrykke samfunnet med Gud eller gjenopprette det når synd og skyld hadde forstyrret eller formørket det. Det var altså ofre som sprang ut av samfunnet med Gud, eller ofre som skulle føre tilbake til det. Til den første gruppen hørte fredsofrene og brennofrene, til den andre syndofrene og skyldofrene. Men siden det ikke blir noen tilgivelse uten at blod blir utgytt, måtte all gudstjeneste og hver israelitt så å si renses ved blod. Prestenes mellommannsstilling var et stadig rop til folket om å komme nær til Gud gjennom den, og samtidig ga den folket visshet om at Herren ville ta imot dem.

Den letteste, men kanskje mest overfladiske inndelingen av ofrene er i blodige og ublodige. De ublodige, *mincha*, omfattet foruten matofferet og drikkofferet også det første kornbåndet ved påskefesten, de to brødene i pinsen og skuebrødene.

Som selvstendig offer ble matofferet bare båret fram i to tilfeller: prestens offer (3 Mos 6,13) og «sjalusimatofferet» (4 Mos 5,15). Til disse føyer den jødiske tradisjonen de matofrene som omtales i 3 Mos 2.

Når 3 Mos 5,11 tillater et matoffer i stedet for et syndoffer i den ytterste fattigdom, viser det bare enda tydeligere at ofrene har stedfortredende karakter. Av alt dette går det fram som en alminnelig regel at matofferet ikke kan ses som et offer for seg; det er snarere en del av de andre, de blodige ofrene. Derfor varierte det også alltid i mengde, alt etter hvilket offer det fulgte med.[2]

De alminnelige kravene til offertjenesten var at ofrene måtte bestå av det Gud selv hadde bestemt, og bæres fram på det stedet, på den måten og gjennom de mellommennene han hadde fastsatt. Et hovedprinsipp var at hvert offer måtte være den ofrendes personlige eiendom; ikke noe annet kunne representere ham eller tre fram for Guds åsyn på hans vegne. Fariseerne hadde altså rett da de krevde mot saddukeerne at alle offentlige ofre – de som ble båret fram for hele folket – skulle kjøpes inn av tempelkassen og ikke for frivillige gaver.

Videre måtte alle offerdyr være «uten lyte» – rabbinerne regner opp 73 slike lyter – og ingen ublodige ofre måtte komme i berøring med surdeig eller honning. Det siste forbudet har trolig sin grunn i at honning lett setter i gang gjæring og slik ligner surdeig; den kan da føre til forråtnelse. Av samme grunn skulle alle ofre «saltes med salt», som var et sinnbilde på uforgjengelighet.

Hit sikter Mark 9,49: «For hver og en skal saltes med ild, og hvert offer skal saltes med salt.» Det vil si: På samme måte som saltet strøs på offeret for å vise i bilde at det er uforgjengelig, skal vårt kristenlivs virkelige art og uforgjengelighet prøves i ilden på Herrens dag. Da skal alt som er tre, høy og strå, fortæres, mens det som er fast og urokkelig, skal vise sin uforgjengelighet i den samme ilden.

Skriften peker bare ut tre slags firføtte dyr til offer – okser, sauer og geiter – og to slags fugler, turtelduer og dueunger. Bortsett fra ved visse renselser kunne

[2] 4 Mos 15,1–12; 28,1–19; 29,1 flg.

fuglene bare tre i stedet for andre ofre når den som ofret, var fattig. Derfor er det heller ikke gitt noe bud om fuglenes alder eller kjønn, selv om rabbinerne mener at turtelduene – de vanlige trekkfuglene – skulle være fullvoksne og husduene unge fugler.[3]

Men ved ofrene av okser, sauer og geiter er det påbudt ulik alder og kjønn, og derfor regner jødene opp tolv slags offer, som Skriften har like mange navn på. Påskelammet og skyldofferlammet måtte være hanndyr, likeså alle brennofre og alle ofre for hele folket. De siste «gjorde sabbaten og urenheten ugyldig». Det vil si at de ble regnet som viktigere enn sabbatshvilen, og at de kunne bæres fram til tross for én slags levittisk urenhet, den som kom av døde.

Rabbinerne er glad i fine skiller og taler også om offentlige ofre som var å regne som private, og om private ofre som var å regne som offentlige, ved at også de «gjorde sabbaten og urenheten ugyldig».

Alt i alt regner de opp elleve offentlige ofre: de daglige ofrene, tilleggsofrene på sabbaten og ved nymåne, påskeofrene, lammet som ble ofret da «kornbåndet» ble svingt, pinseofrene, ofrene som ble båret fram sammen med de to første brødene, nyttårsofferet, ofrene på forsoningsdagen og ofrene på første og siste dag av løvhyttefesten.[4][5]

De private ofrene deler rabbinerne i disse gruppene: ofre for synder i ord eller handling, ofre for legemlig urenhet, ofre av ens eiendom (førstefødte dyr og tiende), høytidsofre og til slutt løfteofre. En annen inndeling skiller mellom pålagte og frivillige ofre. Til de frivillige kunne man bare bruke det man ikke på forhånd hadde lovet Gud; i så fall tilhørte det allerede ham.

Langt viktigere er inndelingen i høyhellige og mindre hellige ofre, en ordning som bygger på Skriften (3 Mos 6,10; 7,1; 14,13). Visse matoffer (3 Mos 2,3.10; 6,10; 10,12), skyld-, synd- og brennofrene og alle offentlige fredsofre hørte til den første gruppen.

Slike ofre skulle bæres fram på et av de helligste stedene, og derfor ble offerdyrene slaktet på nordsiden av alteret (de mindre hellige på øst- eller sørsiden). De ble enten ikke spist i det hele tatt, eller bare av de tjenestegjørende prestene, og det innenfor tempelforgården.[6]

Skinnene av de høyhellige offerdyrene tilhørte prestene, unntatt skinnene av dem som ble brent helt opp; skinnene av de mindre hellige tilhørte derimot dem som ofret. I det siste tilfellet fikk de også del i offerkjøttet, men ikke i kjøttet av de førstefødte dyrene, som bare prestene kunne spise. Rabbinerne deler ofrene inn i ti grader av hellighet, og det er interessant å merke seg at blodet av syndofferet hadde første grad, brennofferet andre, selve syndofferet tredje og skyldofferet fjerde. Endelig skulle alle ofre bæres fram før selve solnedgangen, men det kjøttet som ennå ikke var fortært, kunne ulme på alteret til morgengry neste dag.

[3] Fuglene som ble brukt ved renselsen av den spedalske, 3 Mos 14,4, kan ikke regnes som offer.

[4] De offentlige ofrene som var å regne som private, gjaldt når menigheten hadde syndet av vanvare.

[5] De private som var å regne som offentlige, var påskelammet og yppersteprestens okse til syndoffer og vær til brennoffer på forsoningsdagen.

[6] Grunnen er uviss. Var det fordi nord ble sett som et sinnbilde på kulde og mørke? Eller fordi Det aller helligste under ørkenvandringen trolig vendte mot nord – mot Palestina?

Rabbinerne nevner fem handlinger ved ofringen som tilkom den som bar fram offeret: håndspåleggelsen, slaktingen, flåingen, oppskjæringen og vaskingen av innvollene. Bare prestene kunne derimot utføre disse andre: å samle opp blodet, å stenke det, å tenne alterilden, å legge på veden, å bære opp offerstykkene – og ellers alt som skulle gjøres ved selve alteret.

Hele offertjenesten må ha vært overmåte høytidelig. Først ble den som ofret, renset slik det skulle være. Så førte han selv offeret sitt fram «for Herrens åsyn». Med det gamle uttrykket het det til «inngangen til sammenkomstens telt» (3 Mos 1,3; 4,4), der brennofferalteret sto (2 Mos 40,6); i templet betydde det inn i den store forgården.

Hadde offeret den høyeste grad av hellighet, gikk han inn gjennom nordporten; var det mindre hellig, gjennom sørporten. Deretter stilte han dyret slik at det vendte mot vest, mot Det aller helligste, for bokstavelig å føre det fram «for Herrens åsyn». Til dette sikter apostelen når han i Rom 12,1 formaner oss til å fremstille våre legemer «som et levende og hellig offer til Guds behag».

Men dette var bare begynnelsen på offertjenesten. Kvinner kunne føre ofrene sine inn i den store forgården, men de fikk ikke utføre den andre handlingen, håndspåleggelsen. Den betydde overdragelse og overføring og innebar stedfortredelse; slik pekte den på offeret som stedfortreder for den som bar det fram. Derfor ble den alltid fulgt av syndsbekjennelse og bønn.[7]

Det gikk slik til: Offerdyret ble stilt slik at den som bekjente, så mot vest mens han la hendene mellom hornene på det. Ble offeret båret fram av flere, måtte hver av dem legge hendene på det. Man vet ikke sikkert om man la på én eller begge hender, men alle er enige om at håndspåleggelsen skulle skje «med all ens kraft» – for så å si å legge hele sin tyngde på den som skulle tre i ens sted.

Døde den som hadde lovet et offer, før han fikk bære det fram, tok hans lovlige arving plassen hans.[8][9]

De eneste offentlige ofrene man la hendene på, var de som ble båret fram for synder hele folket hadde gjort av vanvare (3 Mos 4,15; 16,21); da trådte «de eldste» fram som folkets representanter. Enkelte anerkjente rabbinere føyer til offentlige syndofre i alminnelighet (se 2 Krøn 29,23), og dessuten bukken på forsoningsdagen, som ypperstepresten la hendene på.

Ved alle private ofre – unntatt de førstefødte dyrene, tienden og påskelammet – la man hendene på og ba samtidig denne bønnen: «Jeg ber deg, Herre: Jeg har syndet, jeg har gjort urett, jeg har gjort opprør, jeg har syndet …» Her nevnte man den bestemte synden eller skylden, eller – ved et brennoffer – overtredelsen av et påbud eller et forbud. «Men jeg angrer. La så dette dekke min syndeskyld» (eller: «gjøre soning mellom oss»).

Ifølge Maimonides var bekjennelsen ved fredsofrene snarere en lovprisning enn en syndsbekjennelse. Men da det prinsippet fikk overtaket at stadig syndsbekjennelse var fortjenstfull selv uten offer, kom det en annen bønneformel i tillegg, der enhver hentydning til ofrene er utelatt.

[7] Det finnes riktignok én avvikende mening på dette punktet; se Reland, Antiquitates, s. 277.

[8] Sto den som ofret, utenfor prestenes forgård, på det øverste av de femten levittiske trinnene eller innenfor Nikanor-porten, måtte i alle fall hendene hans være innenfor den store forgården; ellers var handlingen ugyldig.

[9] Barn, blinde, døve, sinnssyke og ikke-israelitter fikk ikke legge hendene på.

Nær knyttet til dette var det å «løfte» og «svinge» visse ofre. Presten la hendene sine under hendene til den som ofret, og beveget offeret først opp og ned, så til høyre og venstre – og ifølge Abarbanel også «fram og tilbake». Skyldofferlammet for den spedalske ble «svingt» før det ble slaktet (3 Mos 14,24), private fredsofre først etter at de var slaktet; ved offentlige fredsofre var praksis forskjellig. Vanligvis ble alle offentlige ofre, og likeså den spedalskes offer, slaktet av prestene.[10]

Talmud sier at ofringen av fugler var det vanskeligste i prestens arbeid, fordi blodet skulle samles opp. For slaktingen av offerdyret hadde bare betydning ved at blodet dermed ble utgytt og samlet opp for å «stenkes» på alteret; det var ved blodet soningen ble fullbyrdet.

Rabbinerne nevner en mengde regler for presten som samlet opp blodet, og alle har én og samme hensikt: at blodet skulle bli utgytt på alteret slik det skulle. Presten måtte samle opp blodet i et sølvkar som endte i en spiss i bunnen, så han ikke kunne sette det fra seg; dermed ble karet alltid holdt i bevegelse, og blodet levret seg ikke.

Ved ofringen av den røde kvigen tok presten derimot blodet rett i venstre hånd og stenket det mot helligdommen med den høyre. Og når en spedalsk bar fram sitt renselsesoffer, tok den ene av to prester imot blodet i et kar, den andre i sin bare hånd, og med den strøk han blodet på den rensede spedalske (3 Mos 14,25).[11]

Ettersom ofrene hadde ulikt formål, ble blodet også utgytt på ulik måte og på ulike steder. Ved alle skyld-, freds- og brennofre ble blodet helt rett ut av karet det var samlet i. Presten gikk først til ett hjørne av alteret og så til det andre og sprøytet blodet i form av den greske bokstaven Γ (gamma), slik at to sider av alteret ble stenket hver gang.

Det blodet som ble til overs etter disse to «gavene», som de ble kalt, ble helt ut ved foten av alteret, og derfra rant det ned i Kedron. Ved alle syndofre ble blodet bare «stenket»: presten dyppet pekefingeren på høyre hånd i blodet og sprengte det av med tommelen og pekefingeren.

Alt etter hvor viktig syndofferet var, ble blodet enten stenket på de fire hornene på brennofferalteret, eller det ble båret inn i helligdommen. Der ble det først stenket sju ganger mot forhenget til Det aller helligste (3 Mos 4,6.17) og så strøket på de fire hornene på det gylne røkofferalteret, med begynnelse i nordøst. Endelig ble blodet på den store forsoningsdagen båret inn i Det aller helligste og stenket der.

Av alle syndofre der blodet ble stenket på hornene på brennofferalteret, skulle visse deler spises, mens de syndofrene der blodet ble båret inn i helligdommen, ble brent helt opp. Men ved ofringen av de førstefødte dyrene, påskelammet og tienden av dyr ble blodet bare helt ut ved foten av alteret.

Blodutgytelsen var det viktigste, for Talmud framholder at så snart blodet rører ved alteret, er det gjort soning for den som ofrer. Deretter fulgte «flåingen av offerdyret» og at det ble «skåret opp i stykker». Alt dette skulle gjøres sømme-

[10] Det hebraiske ordet for å slakte offerdyr er et annet enn det som brukes om vanlig slakting.
[11] Ved ofring av fugler ble det ikke lagt hender på.

lig og etter bestemte regler. Herfra har apostelen hentet sitt bilde når han taler om å «dele sannhetens ord rett» – egentlig «skjære» (2 Tim 2,15).

Først ble «innvollene» og «føttene» vasket (3 Mos 1,9) og tørket med svamper; deretter ble hvert stykke av offerdyret båret opp av forskjellige prester. Rabbinerne regner med at seks prester bar offerdyret når det var et lam eller en geit, en sjuende matofferet og en åttende drikkofferet. Ved en vær trengtes det tolv prester og ved en okse tjuefire.

Så ble offeret saltet, og stykkene ble først kastet hulter til bulter og straks etter lagt i orden på ilden.[12]

Denne siste delen av offertjenesten trenger en nærmere forklaring. Den vanlige oppfatningen er at brenningen av en del av offeret eller hele offeret pekte på at det ble tilintetgjort, og at den betegnet Guds vrede og straff over synden.

Men det synes ikke å stemme med Skriftens ord. Ordet som brukes her, er ikke det vanlige ordet for å brenne; det betyr «få til å ryke». Handlingen betegner derfor delvis at offeret ble gitt helt over, men først og fremst at Gud tar imot det. Slik ble offeret «til velbehagelig duft for Herren» (3 Mos 1,9; 4,31), for det var Guds egen ild – ikke fremmed ild – som hadde fortært det.

Ilden til røkofferalteret ble dessuten alltid hentet fra brennofferalteret. Når denne ilden betegnet Herrens hellige nærvær i hans hus, kunne den ikke samtidig peke på vredens eller straffens ild.[13]

Som allerede nevnt kunne bare prestene – ikke familiene deres – spise de delene av synd-, skyld- og offentlige fredsofre som det var lov å spise, og bare mens de gjorde tjeneste i templet. Kjøttet av disse ofrene skulle også spises på offerdagen eller natten etter, mens det ved andre ofre var lov å spise det også dagen etter. Rabbinerne begrenser derimot påskemåltidet til midnatt. Alt som var til overs etter at den lovlige tiden var ute, skulle brennes.[14]

Det er av særlig interesse å se at Det nye testamentes syn på ofrene faller nøyaktig sammen med den gamle synagogens. Her møter vi først og fremst prinsippet: «Uten at blod blir utgytt, er det ingen tilgivelse (soning).»

I samsvar med dette står disse sitatene fra jødiske fortolkere. Rasji sier: «Enhver skapnings sjel har sitt sete i blodet. Derfor ga jeg det til soning for menneskets sjel, for at den ene sjelen skulle komme og sone for den andre.» Likeså skriver Ibn Esra: «Den ene sjelen er stedfortreder for den andre.» Og Moses ben Nachman: «Jeg ga sjelen for dere på alteret, for at dyrets sjel skulle være til soning for menneskets.» Slike sitater finnes det en mengde av.

Skriftens syn på håndspåleggelsen ved ofringen finner vi også igjen i rabbinske utsagn som disse: «Den som ofrer, legger så å si syndene sine over på det levende offerdyret», og: «Hver gang noen synder med sin sjel, enten i ubesindighet eller i ondskap, legger han synden fra seg over på offerdyrets hode, og det er til soning for ham.» Herfra kommer også prinsippet Abarbanel har stilt opp:

[12] Alt som ble lagt på alteret, ble regnet som «helliget» av det og kunne ikke tas ned igjen, selv om det var blitt urent. Det er dette Kristus sikter til i Matt 23,19.

[13] Se artikkelen i Herzogs «Real-Encyklopädie», bind X, s. 633. Noen ofre ble brent på brennofferalteret, andre utenfor porten, mens det ved enkelte mindre hellige ofre var tillatt å brenne det som ble til overs, hvor som helst i byen.

[14] Unntatt de ofrene som var bestemt for hele folket og for ypperstepresten; de skulle brennes utenfor porten.

«Etter bekjennelsesbønnen (som skjer under håndspåleggelsen) hviler Israels barns synder på offerdyret» – det vil si offerdyret på den store forsoningsdagen.

Ifølge Maimonides forklarer dette hvorfor de som under ofringen kom i berøring med den røde kvigen, bukken på forsoningsdagen eller lignende offerdyr, ble urene. Disse dyrene ble jo sett som de som nå i virkeligheten bar synden. Etter rabbinsk syn blir det syndbærende dyret derfor uttrykkelig betegnet som noe man skal holde seg borte fra og avsky. Vi kristne kommer uvilkårlig til å tenke på Skriftens ord: «Ham som ikke visste av synd, har Gud gjort til synd for oss, for at vi i ham skal bli rettferdige for Gud» (2 Kor 5,21).

Det er enda et punkt ved offerordningen som synagogen legger stor vekt på. Det kommer best til uttrykk i dette sitatet, og mange lignende kunne føyes til: «Egentlig skulle synderens blod vært utgytt og legemet hans brent, slik det skjedde med offerdyrene. Men Den Hellige – velsignet være han – tok imot vårt offer av oss som forløsning og soning. Se den overstrømmende nåde Herren – velsignet være han – har vist mennesket! I sin barmhjertighet og fulle nåde tok han imot dyrets sjel i stedet for synderens, for at det kunne være til soning for ham.»

Herfra kommer det uttrykkelige kravet som for oss er så viktig når vi skal svare på spørsmålet om de gamle israelittene forsto offerordningen: «Den som bar fram offeret, måtte komme til klar forståelse av at offeret var en soning for ham.»[15]

Når vi ser på alt dette, kan vi best forstå den dypt følte klagen som lyder så sterkt i synagogen i dag, særlig i liturgien for forsoningsdagen. Der leser vi: «Mens alteret og helligdommen ennå sto på sin plass, ble det gjort soning for oss ved bukker som ble utpekt ved loddkasting. Men om Herren nå for vår skyld har behag i å ødelegge oss, tar han verken brennoffer eller slaktoffer av vår hånd.»

Vi skal føye til litt av de mange lignende stedene i den jødiske bønneboken: «Vi har talt spott og opprør. Vi har vandret på urettferdighetens vei … Se, våre overtredelser er vokst oss over hodet. De tynger oss som en byrde; de er gått over våre hoder; vi har sviktet dine bud, som er fullkomne. Hva skal vi da komme fram for deg med, mektige Gud, for å sone våre overtredelser, utslette vår skyld, ta bort synd og opphøye din nåde? Offerdyr og offertjeneste finnes ikke mer. Syndoffer og skyldoffer er opphørt. Blod av offerdyr blir ikke lenger utgytt; ditt hellige hus er ødelagt, og din helligdoms porter er falt. Din hellige stad ligger øde og forlatt. Du har slått den ned og tatt ditt nærvær fra den. Bortdrevet og jaget fra ditt åsyn er prestene, de som bar fram ofrene for deg.»

Derfor kommer denne bønnen igjen og igjen: «Reis opp for oss en rettferdig mellommann, så det kan bli sant: Jeg har funnet løsepenger (soning eller dekning).» Både på forsoningsdagen og nokså ofte ved andre anledninger ber de: «Før oss med jubel tilbake til din stad Sion, og med glede til Jerusalem som i gamle dager, til ditt hellige hus! Da skal vi bære fram for ditt åsyn de ofrene vi skylder.»

[15] David de Pomis. Om hele emnet, se Wünsches interessante avhandling «Die Leiden des Messias», der sitatene er gjengitt i mengdevis.

Hvem skal svare på denne dype klagen fra de landflyktige jødene? Hvor skal det finnes løsepenger som kan tre i stedet for ofrene deres? I sin fortvilelse viser noen til fedrenes eller de frommes fortjenester, andre til sine egne eller Israels lidelser, eller til døden, som blir sett som det siste soningsmiddel.

Men det sørgeligste forsøket på å fri seg fra døden er etter vårt syn det som hver from israelitt griper til kvelden før forsoningsdagen. For de mannlige medlemmene av familien tar han en hvit hane, for de kvinnelige en høne.[16]

Så ber familiens overhode denne bønnen: «Menneskenes barn, som satt i mørke og dødsskygge, bundet i elendighet og jern – han førte dem ut av mørke og dødsskygge og rev i stykker deres bånd. De var dårer og ble plaget for sin syndige vei og for sine misgjerninger. Deres sjel fikk avsky for all mat, de kom nær til dødens porter. Da ropte de til Herren i sin nød, av deres trengsler frelste han dem. Han sendte sitt ord og helbredet dem, og reddet dem fra graven. De skal prise Herren for hans miskunn og for hans undergjerninger mot menneskenes barn. Er det da hos ham en engel, en tolk, en av tusen, som forkynner mennesket dets rette vei, da ynkes Gud over ham og sier: Fri ham fra å fare ned i graven! Jeg har fått løsepenger.»

Deretter svinger husfaren offeret rundt hodet sitt og sier: «Dette er min stedfortreder; dette gjelder for meg; dette skal sone for meg. Denne hanen går i døden, men jeg skal gå inn til et langt og lykkelig liv og i fred.» Så gjentar han bønnen tre ganger og legger hendene på offeret etter at det er slaktet.

Denne ofringen er ikke stadfestet av Guds lov – verken når det gjelder stedet, måten eller den som ofrer. Er den ikke et forferdelig vitnesbyrd om det dype mørket Israel befinner seg i? Minner den oss ikke påfallende om den sørgelige natten da hanen gol tre ganger og vekket Peter til erkjennelse av at han hadde fornektet «Guds lam, som bærer bort verdens synd»?

Ennå når synagogens rop oss gjennom disse mange hundre årene med vantro og uvitenhet: «La en uskyldig komme og sone for de skyldige!» Til dette kan vi bare svare med apostelens ord: «For en slik yppersteprest var det vi måtte ha – hellig, uskyldig, ren, skilt fra syndere og opphøyet over himlene» (Hebr 7,26).

[16] Det hebraiske ordet for «mann», gever, brukes i Talmud om en hane; og «hvit» viser til Jes 1,18.

Kapittel 6. Brennoffer, syndoffer, skyldoffer og fredsoffer

«*Og hver prest står daglig og gjør tjeneste og bærer mange ganger fram de samme ofrene, de som aldri kan bære bort synder. Men Jesus har båret fram ett eneste offer for synder, og har deretter for alltid satt seg ved Guds høyre hånd*» (Hebr 10,11–12).

Synagogen har svart forskjellig på spørsmålet om ofrene skulle opphøre når Messias kom. Noen mener at man da bare skulle bære fram takkoffer og fredsoffer, mens de fleste venter at den vanlige offertjenesten skal tas opp igjen.

Men på ett punkt var den gamle synagogens autoriteter enige, og det lenge før de kom i strid med kristendommen. Det gamle testamente og den jødiske tradisjonen lærte at offeret trådte i stedet for synderen som bar det fram. På samme måte lærer også Skriften og de jødiske fedrene at den stedfortrederen alle disse forbildene pekte mot, ikke var noen annen enn Messias.[1]

Det er med rette blitt påpekt at vanskelighetene i vår tids forskning i de messianske profetiene først og fremst kommer av at fortolkerne ikke ser Det gamle testamentes enhet i den stadig videre utfoldelsen av frelsesplanen. Moses må ikke leses uten sammenheng med Salmene, og Salmene ikke uten sammenheng med profetene. Profetene er riktignok forskjellige og trådte fram til forskjellige tider, men skriftene deres rommer den samme store grunntanken. De er deler av et hele som har til formål å peke fram mot målet for åpenbaringen: at Kristus blir åpenbart.[2]

Slik finner vi i det profetiske ordet tre tydelige stadier, det ene etter det andre, som alle fører fram til Kristi lidelser og herlighet. I «urevangeliet», som 1 Mos 3,15 er blitt kalt, og i det som følger etter, har vi ennå bare løftets store og alminnelige omriss. Allerede her trer en bestemt person fram i kvinnens ætt. Hans lidelse antydes i spådommen om at hans hæl skal knuses, og hans seier i ordene om at han skal knuse slangens hode.

Disse korte, alminnelige grunntrekkene er på en merkelig måte fylt ut i Salmenes bok. «Personen» er nå «Davids sønn», og både lidelsene og herligheten hans er skildret levende og anskuelig, særlig i Salme 22, 35, 69 og 102, og likeså i Salme 2, 72, 89, 110 og 118 – for ikke å tale om hentydningene mange andre steder.

[1] Se Wünsche, s. 28. Det har vært omstridt om enkelte svermere i de første årene etter at templet ble ødelagt, forsøkte å bære fram offer. Forfatteren mener at historien ikke kan påvise noe slikt tilfelle; se Derenbourg, «Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine», s. 480–482.

[2] Wünsche, s. 35.

Bare ett trekk manglet ennå: at denne Davids sønn, han som led og seiret, skulle tre fram som vår stedfortreder, slik også ofrene som forbilder hadde pekt på. Dette trekket har profetene føyd til i skriftene sine, særlig Jesaja. Hos ham når det så å si sitt høydepunkt i kapittel 53, og rundt dette kapitlet samler seg det de andre profetene bidrar med. Bildet er nå fullført, og det svarer så nøyaktig til originalen at det uten vanskelighet kan kjennes igjen når vi sammenligner det med vår Herre Jesu Kristi person og gjerning, slik Det nye testamente framstiller den for oss.

Som allerede nevnt har så gamle verk som «Targum Jonatan» og «Jerusalemtargumen» uten videre tatt inn den messianske tolkningen av disse profetiene.[3]

De senere rabbinerne innrømmer også at dette hadde vært den alminnelige oppfatningen hos de jødiske fedrene. Men de forkaster denne tolkningen på grunn av «nasareernes vise», som anvender profetien på «den mannen som de hengte i Jerusalem mot slutten av det annet tempel, og som etter deres mening var sønn av Den Høylovede og hadde tatt menneskelig natur på seg i jomfruens liv». I stedet henfører de spådommen om lidelsen enten til en eller annen enkeltperson eller, som oftest, til Israel som nasjon.

Men det er så vanskelig å svekke de ordene som omtaler Messias' stedfortredende lidelser – ikke mindre enn tolv ganger i Jes 52,13–53,12 – at noen av deres fortolkere er blitt tvunget til å erkjenne at disse stedene gjelder Messias, riktignok undertiden nesten uten å være seg det bevisst. Jesajas uttrykksmåte har til og med funnet veien inn i påskeliturgien deres, i denne messianske bønnen:

«Skynd deg, min elskede, kom før besøkelsens dag er omme!
Skynd deg og kast skyggene av deg!
‹Foraktet› er han, men ‹opphøyet› og ‹meget høy› skal han være;
‹gå fram med visdom›, ‹bestenke folkeslag› og ‹dømme› skal han.»

(*Ifølge den engelske utgaven ved David Levi gjelder denne bønnen den sanne Messias. Se Wünsche*, s. 28.)

Alle som er uten fordommer, må altså innrømme at på samme måte som ofrene peker mot en stedfortreder, peker stedfortrederen i sin tur mot Kristi person og gjerning.

Vi har allerede vist at alle ofre enten ble båret fram på grunnlag av samfunnet med Gud – fredsofrene og brennofrene – eller for å gjenopprette samfunnet med ham når det var formørket eller forstyrret – syndofferet og skyldofferet. Nå skal vi se nærmere på hvert av disse fire slagene ofre.

I. Brennofferet (*ola* eller *kalil*). Ordet *ola* kommer av et verb som i grunnbetydningen betyr «stige opp» til Gud, og det angir både måten ofringen ble utført på, og offerets betydning. Det betegnet at den enkelte eller menigheten overga seg helt til Gud, og at Gud tok imot det. Derfor kunne det heller ikke ofres «uten at blod ble utgytt». Når det ble båret fram andre ofre samtidig, kom brennofferet etter syndofferet, men foran fredsofferet. Det betegnet det nådesamfunnet man nå sto i med Gud, fordi han i forveien uttrykkelig hadde tatt imot dem.

[3] Hvilken tid man enn vil tidfeste disse targumene til i den formen de nå har, kan det ikke være tvil om at de inneholder grunntrekkene i den aller tidligste jødiske bibeltolkningen. Om dette spørsmålet viser jeg til min «History of the Jewish Nation», kapittel XI.

Derfor kalles det også med rette *sacrificium latreuticum*, hengivelsens og gudstjenestens offer.[45]

Dermed utgjorde brennofferet hver dag den faste morgen- og kveldsgudstjenesten i templet, mens man på sabbater og nymåner og ved andre høytider føyde ekstra brennoffer til den gudstjenesten som var foreskrevet for disse dagene. I brennofferet bar paktsfolket fram paktsofferet, og de mange ofrene skulle vise hvor helt og med hvilken fryd de som ofret, overga seg til Herren.

Brennofferet skulle alltid være et hanndyr, som det edleste og som tegn på styrke og kraft. Blodet ble helt på alterets hjørner nedenfor den røde linjen som gikk rundt det. Så tok man bort «spennesenen som er på hofteskålen», magen, innvollene og så videre – ved fugleoffer også fjærene og vingene. Når offeret var saltet slik det skulle, ble det brent helt opp.

Skinnene tilhørte de tjenestegjørende prestene, som hadde en betydelig inntekt av dem. Brennofferet var det eneste offeret ikke-israelitter kunne bære fram.[6][7][8]

Keiser Augustus lot hver dag bære fram et brennoffer for seg: to lam og en okse. Siden ble dette offeret i det jødiske folkets øyne alltid stående som et tegn på at de hadde anerkjent den romerske keiseren som sin hersker. Ved begynnelsen av den jødiske krigen fikk Eleasar avvist dette offeret for romerne, og det ble det åpne tegnet på folkets opprør.

II. Syndofferet. Dette var det viktigste av alle ofrene. Det gjorde soning for synderens person, mens skyldofferet bare gjorde soning for én bestemt skyld. Derfor ble det ved høytidene båret fram syndoffer for hele folket, men aldri skyldoffer. Skyldofferet sto egentlig for løsepenger for én bestemt urett, mens syndofferet betegnet syndsforlatelse i alminnelighet. (*Jf.* 4 Mos 28 og 29.)

Begge ofrene gjaldt bare synder «av vanvare», i motsetning til synder gjort med overlegg (eller «med oppløftet hånd»). For de siste foreskrev ikke loven noen soning; den holdt bare fram «en forferdelig gru for dom, og en nidkjærhetens brann» (Hebr 10,27). Med synder «av vanvare» menes likevel etter rabbinsk syn ikke bare slike som strengt tatt ble gjort av mangel på kunnskap, men også de utilsiktede, de som hadde sin grunn i svakhet, og de der synderen i øyeblikket ikke så sin skyld.

Hovedforskjellen mellom de to ofrene viser seg også i at syndofrene, som hadde tilbakevirkende kraft for dem som ofret, ble båret fram ved forskjellige høytider. De gjaldt også til renselse ved slike former for urenhet som i bilde viste naturens syndighet: urenhet ved spedalskhet, ved berøring med lik og kjønnslig urenhet.

Skyldofferet måtte derimot være et hanndyr, vanligvis en vær, og en vær ble aldri brukt til syndoffer. Her var det heller ikke lov, slik som ved syndofferet, å bære fram noe annet når man var fattig. Disse to særtrekkene viser at skyld-

[4] 5 Mos 33,10; i Sal 51,21 er ordet gjengitt med «heloffer».

[5] I de historiske bøkene betegner ola riktignok også andre ofre, for der brukes ordet i en mer alminnelig betydning.

[6] «Spennesenen som er på hofteskålen», skulle verken spises eller ofres.

[7] Filon, De sacerdotum honoribus, s. 833.

[8] Hvis ikke-israelitter bar fram et fredsoffer, skulle det behandles som et brennoffer, av den nærliggende grunn at det ikke var noen som kunne spise offermåltidet. Selvsagt ble det da heller ikke lagt hender på.

offeret først og fremst gjaldt en forseelse som det skulle gis bestemt erstatning for ved å ofre et hanndyr; den krevde bestemte, uforanderlige løsepenger.[9] (*Se* 3 Mos 14,12; 4 Mos 6,12.)

Etter det rabbinske prinsippet hadde både syndofre og skyldofre likevel bare sonende kraft når de var uttrykk for hjertets sanne anger. Den første virkningen deres skulle være «en påminnelse om synder» for Guds åsyn (Hebr 10,3).

Alle syndofre var enten offentlige eller private; de første gjaldt hele menigheten, de siste bare den enkelte. De offentlige var alltid hanndyr, de private derimot hunndyr, unntatt den oksen ypperstepresten ofret for sin synd av vanvare (3 Mos 4,3), og den geitebukken en høvding ofret for en lignende forseelse (3 Mos 4,22). De ble videre delt i faste ofre, som var de samme for rike og fattige, og vekslende, som var avpasset etter kårene til den som ofret.

Faste ofre var de som skulle sone for synder «av vanvare» mot et av de mange forbudene (rabbinerne regner opp 365 forbud), for synder i handling, ikke i ord, og dessuten for synder som ville ha ført med seg Guds straff, å bli «utryddet», om de var gjort «med oppløftet hånd» (rabbinerne regner opp 36 slike).

De vekslende ofrene ble båret fram for spedalske (3 Mos 14,21); for kvinner etter barnefødsel – her ble det gjort unntak for fattige kvinner, slik det skjedde med Maria, Jesu mor (Luk 2,24); for å ha holdt skjult noe man var vitne til (3 Mos 5,1); for å ha sverget falskt av vanvare; og for uforvarende å ha spist av det som var helliget, eller gått inn i templet i uren tilstand.[10]

Endelig fantes det «ytre» og «indre» syndofre, alt etter om blodet ble ført til brennofferalteret eller inn i den indre helligdommen. I det første tilfellet ble kjøttet spist bare av de tjenestegjørende prestene, og det innenfor helligdommen; i det andre skulle stykkene brennes utenfor leiren eller byen. I begge tilfellene ble innvollene – «de indre delene» – alltid brent først på brennofferalteret, i den rekkefølgen 3 Mos 4,8 nevner dem.

Verken olje eller virak skulle følge med syndofferet. Ut fra det formålet det hadde, kunne det ikke følges av noe gledestegn. Det sto for en forferdelig nødvendighet, som Gud i sin underfulle nåde hadde sørget for.[11]

Det står bare igjen å se nærmere på to særtrekk ved syndofferet. For det første ble det båret fram på ulik måte, alt etter den teokratiske stillingen til den som ofret. En okse ble ofret som syndoffer i disse tilfellene: for ypperstepresten på forsoningsdagen (3 Mos 16,3) eller når han hadde syndet i sin embetsgjerning som folkets representant og slik «ført skyld over folket» (3 Mos 4,3), når hele menigheten hadde syndet «av vanvare» (3 Mos 4,13), og ved innvielsen av prestene og levittene. Dette var det høyeste slaget syndoffer.[12]

Det neste i rangen var «geitebukken» som ble båret fram for folket på forsoningsdagen (3 Mos 16,5) og ved de andre høytidene og nymånene (4 Mos 28,15 flg.; 29,5 flg.). Den ble også båret fram for en høvding som hadde syndet «av

[9] Oehler, i Herzogs «Real-Encyklopädie», bind X, s. 643, anvender 3 Mos 5,1–13 på syndofre; ordet «skyld» tas da i alminnelig betydning. Skillet mellom disse og de vanlige skyldofrene viser seg fra 5,14 flg.

[10] Rabbinerne nevner også 248 påbud, i alt 613, svarende til antallet lemmer i menneskekroppen.

[11] Av Talmud går det fram at når duer ble båret fram som syndoffer, ble kroppene deres ikke brent, men tilfalt prestene.

[12] Rabbinerne anvender 3 Mos 4,13 på villfarne avgjørelser i Rådet.

vanvare» (3 Mos 4,23), for menigheten når noe var gjort av en enkelt «uten at den visste det» (4 Mos 15,24), og til slutt ved innvielsen av tabernaklet (3 Mos 9,3.15).

Det tredje slaget syndoffer var en geit, et hunndyr, for enkelte israelitter (3 Mos 4,28 flg.; 5,6) og et hunnlam for en nasireer (4 Mos 6,14) og en spedalsk (3 Mos 14,10). Det laveste slaget syndoffer var turtelduer eller dueunger, som ble båret fram ved særskilte renselser (3 Mos 12,6; 15,14.29; 4 Mos 6,10); de kunne dessuten tre i stedet for andre ofre når man var fattig.[13]

For det andre ble blodet av syndofferet stenket, ikke helt ut. Var den som ofret, en israelittisk privatperson, ble blodet stenket – enten «skvettet» eller dryppet – på hvert av de fire hornene på brennofferalteret. Man begynte i sørøst, gikk så til nordøst og nordvest og endte i sørvest. Der ble resten av blodet helt ut ved foten av alteret, og gjennom to rør rant det ut i Kedron.[14]

Ofret man derimot okser og geiter som skulle brennes utenfor leiren, sto den tjenestegjørende presten i helligdommen mellom det gylne alteret og lysestaken og stenket av blodet sju ganger mot Det aller helligste. Det skulle vise at selve paktsforholdet hadde stått på spill og nå måtte gjenopprettes. Deretter strøk han blodet på hornene til røkofferalteret.

De høytideligste ofringene var de på forsoningsdagen, da ypperstepresten, kledd i linklærne sine, sto for Herren selv inne i Det aller helligste for å «gjøre soning». En blodflekk fra et syndoffer på en prestedrakt gjorde den uren, for synden hang ved blodet, og alle karene som ble brukt ved slike ofringer, skulle enten knuses eller skures.[15]

Offermåltidet hadde en ganske annen sinnbilledlig betydning. Prestene skulle holde det av kjøttet fra de syndofrene som ikke ble brent helt opp utenfor leiren. Filon har utvilsomt rett når han mener at en av de viktigste hensiktene med dette måltidet var å forsikre den som ofret, om at offeret hans var tatt imot, «for Gud ville aldri ha latt sine tjenere få del i det om ikke den synden det var gjort soning for, var helt tatt bort og tilgitt».

Dette synet stemmer helt med 3 Mos 10,17, der hensikten med måltidet prestene holdt, er at de skal «ta bort menighetens syndeskyld». Derfor skulle også kjøttet av alle offerdyr som ble ofret for ypperstepresten som presteskapets representant, eller for hele folket, brennes. For prestene, som var de eneste som hadde rett til å spise av offermåltidet som Guds representanter, var da selv blant dem som bar fram offeret.[16]

III. Skyldofferet var påbudt for visse overtredelser gjort av vanvare, eller – med den jødiske tradisjonen – når noen som ble anklaget av sin samvittighet for en synd, frivillig bekjente den. Rabbinerne deler denne gruppen i to: skyldofferet for en tvilsom skyld og skyldofferet for en sikker skyld. Det første ble båret fram av de mest samvittighetsfulle når de var usikre på om de kunne ha gjort en synd som – gjort med oppløftet hånd – ville ha ført til at de ble «utryddet», eller

[13] Det er ikke lett å forstå hvorfor geiter skulle foretrekkes til syndofrene, med mindre det var fordi kjøttet deres var det minst velsmakende.

[14] Hornene var så å si et sinnbilde på alterets ruvende høyde og styrke.

[15] Sju var paktens symbolske tall.

[16] Filon, De victimis 13.

som – gjort av vanvare – krevde et syndoffer. Derfor pleide de mest nidkjære, de såkalte *hasidim*, å bære fram et slikt offer hver dag.

Skyldofferet for en sikker skyld dekket derimot fem tilfeller, som alle hadde det til felles at de sto for en urett det skulle sones for med bestemte løsepenger.[17]

Det er ikke noe unntak fra dette prinsippet at det også var foreskrevet skyldoffer når en spedalsk ble helbredet (3 Mos 14,12), og når en nasireer hadde fått løftet sitt avbrutt fordi et plutselig dødsfall hadde gjort hans innviede hode urent (4 Mos 6,10–12). For spedalskhet ble i bilde også sett som en urett mot hele menigheten, mens et avbrutt løfte var en slags urett direkte mot Herren.[18]

Men at det siste ble regnet som den letteste formen for skyld, går også fram av dette: Vanligvis skulle bare de tjenestegjørende prestene spise kjøttet av skyldofferet, etter at innvollene var brent på brennofferalteret (3 Mos 7,3), og det innenfor helligdommen. Lammet som ble ofret for en slik nasireer, kunne derimot også spises av andre, hvor som helst i Jerusalem. Blodet av skyldofferdyret ble – som blodet av brennofferdyret – helt på hjørnene av alteret nedenfor den røde linjen.

IV. Fredsofferet var det gledeligste av alle ofrene. Ut fra ordets opprinnelse kan det også kalles fullendelsens offer. Det var en glad stund når dette offeret ble båret fram i templet. For da steg paktens Gud ned for å være Israels gjest ved offermåltidet, slik han alltid var deres vert. Det er denne åndelige sannheten som kommer til uttrykk i Åp 3,20: «Se, jeg står for døren og banker. Om noen hører min røst og åpner døren, da vil jeg gå inn til ham og holde nattverd med ham, og han med meg».[19]

Ved hvert fredsoffer var offermåltidet det viktigste. Det ligger også i ordet Mosebøkene bruker om det, for det tilsvarende verbet betyr «slakte», med tanke på offermåltidet. Salmenes bok hentyder også ofte til dette fredsofferet når synderen som er rettferdiggjort av Gud og tatt imot i nåde, takknemlig hyller ham (Sal 51,19; 54,8; 56,13; 116,17–18). Når «fullendelsens offer» på den ene siden betegnet at det var fullkommen fred med Gud, var det på den andre siden bokstavelig fullkommenhetens offer.

Fredsofrene var enten offentlige eller private. De to lammene som ble ofret hvert år ved pinsefesten (3 Mos 23,19), var et offentlig fredsoffer og det eneste som ble regnet som «høyhellig». Derfor ble de ofret på nordsiden av alteret, og bare de tjenestegjørende prestene spiste kjøttet, innenfor helligdommen. De andre offentlige fredsofrene ble slaktet på sørsiden, og innvollene ble brent på alteret (3 Mos 3,4–5). Når prestene hadde fått sin lovbestemte del, skulle resten spises av dem som ofret, enten i tempelforgårdene eller i Jerusalem (5 Mos 27,7). Ved én anledning ble det slik ofret ikke mindre enn 22 000 okser og 120 000 sauer (1 Kong 8,63).

De private fredsofrene var av tre slag (3 Mos 7,11): «takkoffer» (3 Mos 7,12), «løfteoffer» og rent «frivillige offer» (3 Mos 7,16). De første var som regel et ut-

[17] 3 Mos 5,15; 5,21; 19,21 – i disse tre tilfellene var offeret en vær – og 3 Mos 14,12; 4 Mos 6,12, der offeret var et værlam. Guds ord ser enhver urett mot nesten også som en synd mot Gud (Sal 51,6), og derfor krever den et skyldoffer.

[18] Derfor var også den spedalske utestengt fra menigheten.

[19] Fredsofferet fulgte etter alle de andre ofrene.

trykk for at man hadde mottatt nådebevisninger, de siste frie gaver fra kjærlige hjerter (2 Mos 25,2; 35,29). I det siste tilfellet kunne man unntaksvis ofre et dyr som hadde «et lem som er for langt eller for kort» (3 Mos 22,23).

Fredsofrene var enten hanndyr eller hunndyr og ble alltid fulgt av et matoffer og et drikkoffer (3 Mos 7,11 flg.). Her som ved alle andre ofre ble det lagt hender på dyret – loven krevde det ved hver offertjeneste. Så ble bekjennelsen fremsagt, og deretter ble blodet stenket. Dette siste skjedde på samme måte som ved brennofferet.

Så tok man ut «innvollene» og «svingte» dem for Herren sammen med «brystet» og «den høyre bogen» – eller kanskje riktigere det høyre låret. Av disse to «svingofrene» tilhørte brystet egentlig Herren, og han ga det til sine prester (3 Mos 7,30), mens Israel ga den høyre bogen direkte til prestene (3 Mos 7,32). Seremonien ved svingingen er allerede beskrevet; handlingen skulle betegne at man fremstilte offeret for Herren og så fikk det tilbake fra ham.[20]

Rabbinerne mener at man under svingingen også løftet offeret, men denne påstanden synes bare å hvile på en misforståelse av skriftsteder som 3 Mos 2,2.9; 7,32; 10,15 osv.[21]

Disse delene skulle svinges «for Herrens åsyn»: brystet av fredsofferet (3 Mos 7,30), delene som er nevnt ved presteinnvielsen (3 Mos 8,25–29), den første omeren ved påsken (3 Mos 23,11), sjalusimatofferet (4 Mos 5,25), offeret som ble båret fram ved avslutningen av nasireerløftet (4 Mos 6,20), offeret en renset spedalsk bar fram (3 Mos 14,12), og «de to lammene» som ble båret fram «sammen med førstegrødens brød» ved pinsefesten (3 Mos 23,20). De to siste ofrene ble «svingt» før de ble ofret.

Etter svingingen ble «innvollene» brent på brennofferalteret (3 Mos 3,3–5 flg.), og resten ble spist enten av prestene eller av folket. Den lengste tiden som var tillatt for dette, var to dager og en natt fra det øyeblikket offeret ble båret fram. Selvsagt måtte alle gjestene være levittisk rene, og blant dem skulle også levittene og de fattige være. Det er et bilde på bryllupsklærne ved «kongesønnens bryllup» i evangeliet.

Vi avslutter kapitlet med noen få ord om matofrene. De ble båret fram enten sammen med fredsofre og brennofre (aldri sammen med synd- eller skyldofre) eller alene. Matofrene var enten offentlige eller private. Av de offentlige fantes det tre: de tolv skuebrødene, som ble lagt fram hver sabbat, og som prestene deretter spiste; omeren eller kornbåndet på andre påskedag; og de to svingebrødene i pinsen.

Fire av de private matofrene var påbudt i loven: yppersteprestens daglige matoffer, etter den jødiske tolkningen av 3 Mos 6,13; offeret ved presteinnvielsen (samme sted); det som trådte i stedet for et syndoffer når man var fattig (3 Mos 5,11–12); og sjalusimatofferet (4 Mos 5,15). Frivillige var det fem slag av: matofferet av fint mel med olje, ubakt (3 Mos 2,1); matofferet «stekt på helle», matofferet «stekt i panne» og matofferet «bakt i ovn»; og «brødleivene» (3 Mos 2,4–7).

[20] Stykkene ble lagt i hendene i denne rekkefølgen: føttene, brystet, den høyre bogen, nyrene, fettlappen på leveren og – hvis det var et takkoffer – brødet over det hele.

[21] Å «løfte» er i virkeligheten bare fagordet for at presten tar sin bestemte del.

Alle disse ofrene skulle være på minst én omer mel – tiendedelen av en efa (2 Mos 16,36). Men man kunne ofre en hvilken som helst større mengde under 61 omer. Grunnen til denne grensen var at de offentlige matofrene som var pålagt ved løvhyttefesten, kom opp i 61 omer; de private ofrene måtte derfor ikke overstige dette tallet.[22]

Av hver omer i et bakt matoffer laget man alltid ti kaker – tallet for fullkommenhet – unntatt ved yppersteprestens daglige matoffer, der det ble bakt tolv kaker som sto for Israels tolv stammer. Endelig skulle ifølge rabbinerne hvert matoffer som ble laget i et kar, «overøses med olje tre ganger»: først i karet, så for å blande oljen med melet og til sist når det var ferdig; deretter strødde man virak på det.

«Brødleivene» ble «smurt» med olje i form av den hebraiske bokstaven כ (kaf) eller den greske K (kappa), «for at det», som de sa, «skal renne ned på to sider».[23]

Når man bar fram et matoffer, kom presten først med det på det gull- eller sølvfatet det var laget i, og la det så i et hellig kar sammen med olje og virak. Så stilte han seg ved det sørøstre hjørnet av alteret, tok «håndfullen» som skulle brennes, la den i et annet kar og la litt av viraken på den. Han bar den opp på toppen av alteret, saltet den og la den på ilden.

Resten av matofferet tilhørte prestene. Hvert matoffer ble fulgt av et drikkoffer av vin, som ble helt ut ved foten av alteret.[24]

En så omfattende gudstjeneste med så mange ofre måtte selvsagt sysselsette et stort antall prester i tempelforgårdene. Særlig gjaldt det på de store høytidene. Kunne det prektige templet romme 210 000 mennesker, kan det ikke undre oss at det trengtes hvitkledde prester i mengdevis for å utføre gudstjenesten med orden og verdighet.

Ifølge tradisjonen pleide ikke mindre enn 500 prester å hjelpe til ved gudstjenesten på den store forsoningsdagen. På andre høytidsdager må enda flere ha vært i arbeid, for det var et rabbinsk prinsipp «at man skulle bære fram alle ofrene sine, både dem man var pliktig til og dem man frivillig hadde lovet, ved den første store høytiden i templet». Med andre ord: Hadde noen fått plikt til å ofre eller frivillig lovet å gjøre det, måtte han bære fram offeret neste gang han kom til Jerusalem.

Men også denne bestemmelsen viste tjenestens svakhet og unyttighet. I de fleste tilfeller måtte det gå lang tid før den flekken synden hadde satt, kunne tas bort ved et sonoffer, eller før løftet kunne innfris.

Gud være takk! Virkeligheten i Kristus Jesus overgår langt forbildet, i dette som i alt annet. For vi har alltid «frimodighet til å gå inn i helligdommen» i Jesu blod (Hebr 10,19), og «så sant blodet av bukker og okser, og asken av en kvige, helliger til kjødets renhet når det blir stenket på dem som er urene, hvor mye

[22] Se Reland, s. 353.

[23] Rabbinerne har denne regelen om matofrene. Med tilsetning av både olje og virak: fint, ubakt mel; stekt på helle; stekt i panne; bakt i ovn; «brødleivene»; yppersteprestens daglige offer og prestens innvielsesoffer; melet av «kornbåndet» som ble ofret på andre påskedag. Med olje uten virak: alle matoffer som fulgte med et fredsoffer eller et brennoffer. Med virak uten olje: skuebrødet. Verken olje eller virak: de to brødene i pinsen, sjalusimatofferet og det som trådte i stedet for et syndoffer.

[24] Unntatt ved yppersteprestens matoffer og prestenes matoffer ved innvielsen. I begge tilfellene var grunnen den åpenbare som allerede er nevnt i beskrivelsen av offermåltidene. Likeså ble matofre som fulgte med brennofre, fortært helt på alteret.

mer skal da Kristi blod – han som i kraft av en evig Ånd bar seg selv fram for Gud som et lyteløst offer – rense vår samvittighet fra døde gjerninger så vi kan tjene den levende Gud!» (Hebr 9,13–14).

Kapittel 7. Tjenesten om natten i templet

«*Salig er den som våker og tar vare på klærne sine*» (Åp 16,15)

Det er noe særpreget og særlig vakkert ved det «den disippelen Jesus elsket» skriver om templet og gudstjenesten der. De andre forfatterne i Det nye testamente viser til templet og gudstjenestene og utlegger forbildene der på en måte som enhver israelitt var fortrolig med. Men Johannes skriver ikke som en vanlig israelitt. Han har øye for detaljer som andre ville ha oversett. Etter tradisjonen leste ypperstepresten Guds svar gjennom urim og tummim ved et himmelsk lys som falt på enkelte bokstaver i stammenavnene inngravert på brystskjoldet hans. På samme måte kaster Herren Jesu Kristi ånd og ord sitt lys over gudstjenestene i templet hos Johannes.

Dette trer fram i evangeliet hans, som vi ofte skal se, men enda mer i Åpenbaringen. Hele Åpenbaringsboken kan sammenlignes med gudstjenesten i templet, for i denne boken er de profetiske forbildene overalt flettet sammen med tilbedelse og lovprisning. Men det er særlig merkelig at de mange hentydningene til templet i Åpenbaringen som regel gjelder småting. Så inngående kjennskap kunne bare personlig omgang med dem gi; en forfatter uten den ville neppe engang ha skrevet dem ned, og slett ikke brukt dem i sitt eget billedspråk.

Hos Johannes kommer de av seg selv, så naturlig og uventet at leseren av og til står i fare for å overse dem. Og de er uttrykt i et språk som bare en fagmann pleier å bruke – et språk han har med seg fra det han har opplevd før han ble kalt. Riktignok ville vi ikke helt ha forstått noen av de mest slående hentydningene uten rabbinernes lærde avhandlinger om templet og gudstjenestene der. Men den pertentlige nøyaktigheten i rabbinernes utstuderte skildringer gir ikke det samme inntrykket som Johannes' ukunstlede beretning.

Av dette følger naturlig at både Åpenbaringen og det fjerde evangeliet må være skrevet før tempeltjenesten opphørte – altså før Jerusalem ble ødelagt – og av en som kjente tempeltjenesten svært inngående, ja, trolig selv hadde tatt del i den.

På samme måte som Johannes med sine korte og umiddelbare opplysninger stadfester mye av det vi vet om tempeltjenesten fra rabbinernes skrifter, bekrefter et funn fra de seneste utgravningene beretningen til Josefus. Nylig har man nemlig funnet en av tavlene som sto i tempelforgården, blant ruinene av temp-

let. Den har en innskrift som under dødsstraff forbød hedninger å gå lenger inn i templet. Tavlen svarer nøyaktig til det Josefus forteller, og den trer fram som et øyenvitne fra en svunnen tid.[1]

Det samme gjelder Johannes, bare med den forskjell at han ser en avspeiling av det himmelske i det som foregikk i templet. Her skiller han seg fra de tørre og kjedelige framstillingene vi finner hos rabbinerne.

Et av de mest slående eksemplene på dette har vi kanskje i ordet vi har satt som motto over kapitlet: «Salig er den som våker og tar vare på klærne sine.» Disse ordene viser nemlig til noe vi også vet fra rabbinernes skrifter: Tempelvakten ble straffet hvis den ble funnet sovende på posten. Det stadfestes av en rabbiner som nokså naivt forteller at hans egen morbror en gang fikk nettopp denne straffen: Høvedsmannen for tempelvakten satte ild på klærne hans da han gikk sin runde om natten.[2]

Tempeltjenerne gjorde tjeneste i templet både natt og dag. Av Den hellige skrift går det fram at den faste gudstjenesten i helligdommen besto av morgen- og aftenofferet. Rabbinerne legger til en annen aftengudstjeneste, sannsynligvis for å begrunne at de selv hadde flyttet den til en langt senere time enn offeret.[3]

Det er likevel vanskelig å fastslå nøyaktig når hvert av ofrene ble båret fram. Etter det vanlige synet ble morgenofferet båret fram ved «den tredje time», det vil si klokken ni. Men forberedelsene begynte minst to timer før. Folket kan derfor neppe ha sett lammet bli slaktet, for det skjedde straks den store tempelporten ble åpnet. Trolig samlet de seg først til bønn «i røkofferets stund» (Luk 1,10).

Forstår man morgenofferet i videre forstand som hele gudstjenesten, falt det utvilsomt sammen med den tredje time på dagen, klokken ni om formiddagen. Det kan forklare hvordan en så stor mengde så raskt kunne komme sammen på pinsedagen og høre om «Guds store gjerninger»: Det var den tredje time (Apg 2,15), og da skulle de alle være i templet.

Aftenofferet skulle etter loven bæres fram «mellom de to aftenstundene» (4 Mos 28,4.8), det vil si mellom skumringen og natten. En aftengudstjeneste synes sterkt å være forutsatt i oppfordringer som å «kunngjøre din miskunnhet om morgenen og din trofasthet om nettene, til tistrenget sitar og harpe» (Sal 92,3–4), og i kallet til dem «som står i Herrens hus om nettene», om å løfte hendene «opp til helligdommen» og love Herren (Sal 134,1–2).

Det samme ser vi av 1 Krøn 9,33 og 23,30, der levitter blir satt til å synge ved gudstjenesten i templet om natten.[4]

Men på Kristi tid begynte aftengudstjenesten sikkert mye tidligere. Josefus setter den til omkring den niende time (*Antikviteter* 14,4,3). Etter rabbinerne ble

[1] Se beretningen om dette merkelige funnet hos M. Clermont-Ganneau i hans brev til *Athenæum*, trykt i *Quarterly Statement of the Palestine Exploration Fund* for august 1871, s. 132 og 133.

[2] Rabbi Elieser ben Jakob; se *Middot* 1,2.

[3] Rabbinerne forteller at denne tjenesten svarte til at man brente det kjøttet og fettet av ofrene som ennå ikke var fortært. Det er så urimelig at det undrer oss å finne det i Kittos *Cyclopædia*, tredje utgave (art. «Synagogue»). Like lite støtte har Grätz' påstand at tjenesten hang sammen med at tempelportene ble lukket (*Geschichte*, bind III, s. 97).

[4] Solnedgangen ble i gjennomsnitt regnet til klokken seks om kvelden. Om dette finnes det mange drøftinger og undersøkelser.

lammet slaktet mellom den åttende og niende time, omkring halv tre om ettermiddagen, og stykkene ble lagt på alteret en time senere, omkring halv fire.

Når «Peter og Johannes gikk sammen opp til templet ved bønnens time, som var den niende» (Apg 3,1), må det altså ha vært til aftenofferet, eller snarere en halv time senere, og – som uttrykket viser – for å ta del i den «bønnen» som fulgte røkofferet.

Aftengudstjenesten var noe kortere enn morgengudstjenesten og varte i alle fall omkring halvannen time, til omkring klokken fire. Det stemmer godt med påbudet i 4 Mos 28,4. Senere kunne det ikke bæres fram noe annet offer, unntatt på påskeaften; da ble den vanlige aftengudstjenesten holdt to timer tidligere, klokken halv ett.[5]

Vi kan se for oss hvordan det var i templet når dagens strevsomme arbeid var over, og hvilen og høytidsstemningen i «tempelnatten» hadde senket seg. De siste tonene av tempelmusikken har døt hen, og mengden av tilbedere har langsomt trukket seg tilbake – noen etter å ha dvelt i stille bønn eller stanset i en av de store søylegangene. Snart slukner den korte østerlandske dagen i vest. Langt borte over Gibeons fjell synker solen ned i det havet som et bedre lys snart skal stige opp over.

De prestene og levittene som har turen til å lede morgendagens gudstjeneste, kommer opp fra Ofel med sine overhoder i spissen. De som har gjort tjeneste i løpet av dagen, forlater templet gjennom en annen port.

De har tatt av seg prestedrakten og lagt den i rommene som var bestemt for den, tatt på seg vanlige jødiske klær igjen og bundet på seg sandalene. Bare sandaler – ikke sko – var nemlig tillatt i templet; bare mens de utførte tjenesten sin der, gikk prestene barbeint. Utenom tjenesten bar de ingen drakt som skilte dem fra andre – ikke engang ypperstepresten selv – og heller ikke de som gjorde annen tjeneste i templet enn selve offertjenesten.

Levittene bar aldri noen prestelig drakt, bare de hvite linklærne (2 Krøn 5,12), helt til kong Agrippa II ga dem lov til å bære prestedrakt – «mot vårt lands lover», som Josefus med rette bemerker (*Antikviteter* 20,9,6).[6]

Når en avdeling prester ga plass for en annen, eller når det skiftet som dro hjem, forlot tempelområdet, pleide de – i alle fall på sabbaten – å skilles med en hilsen som minner oss om Paulus' ord til korinterne (2 Kor 13,11): «Han som har latt sitt navn bo i dette huset, la kjærlighet, brorskap, fred og vennskap bo blant dere!»

Ikke bare prester og levitter, men gjennom representanter også hele Israel var inndelt i tjuefire «skift». Hvert skift gjorde tjeneste én uke, fra sabbat til sabbat, og fordelte den daglige tjenesten mellom sine «familier» eller «hus». Til sabbatstjenesten kom de nye tidligere enn på hverdagene.[7]

---

[5] Ut fra dette fastsatte rabbinerne at aftenbønnene – utenfor templet, naturligvis – etter loven kunne bes når som helst etter klokken halv ett. Slik kan vi forklare at Peter «gikk opp på taket for å be» ved den sjette time (Apg 10,9), omkring klokken tolv – altså virkelig ved tiden for «aftenbønnen». Jf. Kittos *Cyclopædia*, bind III, s. 904.

[6] De som var erklært fysisk uskikket, utførte bare ringere tjenester og bar ingen prestedrakt. De som loddet ikke hadde falt på til daglig tjeneste, la av seg prestedrakten – alt unntatt linbuksene – og utførte også underordnede tjenester. Men etter noens mening var det tillatt for prestene å bære drakten sin så lenge de var i templet – alt unntatt beltet, som de bare bar når de gjorde offertjeneste, og da alltid.

[7] Trolig var det slik også i det første templet. Se 2 Kong 11,9; 2 Krøn 23,8; Herzfeld, s. 185.

Når den «familien» som var «ferdig med sin daglige tjeneste», forlot templet, lukket prester eller levitter de massive portene; til det trengtes kreftene til tjue mann. Så ble tempelnøklene hengt opp i en fordypning under en marmorplate i «ildrommet» (*Bet-Moked*), som også var vaktrom for prestene.

Under den stjerneklare kveldshimmelen pleide prestene å samles til samtale eller til kveldsmåltidet. Deler av ofrene og av førstegrøden (*terumot*) ga dem det de trengte av mat.[8][9][10]

Selv om dagens arbeid var slutt, var det ennå visse ting å ordne. Levittene som hadde ansvar for å samle inn tienden og ta seg av enkelte andre forretninger, pleide nemlig å kjøpe inn store mengder av det som trengtes til matofrene og drikkofrene, og så selge det til dem som ofret. Det var en lettelse for dem, og en daglig inntekt for templet.

Den som ofret, betalte prisen som var fastsatt for hver måned, og fikk et merke; mot det fikk han av en tempeltjener det han trengte til offeret sitt. Hver kveld ble det så gjort opp regnskap for dette salget.[11]

I mellomtiden var nattevaktene satt ut i templet. Dag og natt skulle levittene holde vakt ved portene og så langt som mulig hindre urene i å komme inn. De utgjorde også tempelpolitiet og sto under en embetsmann som Det nye testamente kaller «høvedsmannen for tempelvakten» (Apg 4,1), men de jødiske skriftene «mannen på tempelberget». Dette vervet må ha vært svært ansvarsfullt, med de store folkemengdene på høytidsdagene, folkets sterke nasjonale følsomhet og de forhatte romerne like i nærheten, i borgen Antonia.

Om natten ble det satt ut vakt på tjuefire steder ved portene og i forgårdene. Tjueen av dem var bemannet bare av levitter, de tre innerste av både prester og levitter. Hver vakt besto av ti mann, så det i alt var 240 levitter og 30 prester inne i templet om natten. Tempelvaktene ble avløst om dagen, men aldri om natten. Romerne delte natten i fire nattevakter, jødene i tre; den fjerde var egentlig morgenvakten.[12]

Når Kristus derfor sier: «Salige er de tjenere som Herren finner våkne når han kommer!» (Luk 12,37–38), sikter han særlig til den annen og tredje vakt, da søvnen fristet mest. I løpet av natten gikk høvedsmannen for tempelvakten sine runder. Når han kom til vaktpostene, måtte de reise seg og hilse ham på foreskrevet måte. Ble en vaktmann funnet sovende på posten, fikk han et slag, eller man satte ild på klærne hans – en straff vi vet faktisk ble brukt. Derfor heter det til oss, som så å si står tempelvakt her nede: «Salig er den som våker og tar vare på klærne sine» (Åp 16,15).

Det var så strengt straffbart å sove på vakt i templet at selv den naturlige trangen neppe kunne friste særlig. Riktignok fikk høvedsmannen for skiftet og familieoverhodene legge seg ned på benkene i den delen av Bet-Moked der det

[8] Spørsmålet om aftenbønner i templet er vanskelig å avgjøre. Den interesserte leseren finner det drøftet hos Herzfeld med en nesten forvirrende nøyaktighet.

[9] Etter rabbinernes uttrykkelige ord fikk prester som hadde vært seremonielt urene, spise av de hellige gavene «når stjernene strålte fram».

[10] *Terumot* kaltes tilberedte gaver som olje, mel og lignende, i motsetning til de utilberedte naturalgavene, som korn og frukt; disse kaltes *bikkurim*.

[11] Det fantes fire slags merker, med disse ordene: «hann» når offeret var en vær, «synder» når det var et syndoffer, og ellers «kalv» eller «kje».

[12] Jf. Matt 14,25; se jerusalemtalmud, *Berakot* 1,1.

var lov å sitte, og de eldre prestene kunne ligge på gulvet når de hadde tatt av seg prestedrakten, mens de yngre holdt vakt.

Men forberedelsene til morgentjenesten tvang dem til å være tidlig på ferde. Dessuten kunne presten som hadde tilsyn med forberedelsene, når som helst banke på og kreve å bli sluppet inn. Han kom brått og uventet.[13]

Om denne presten sier rabbinerne med nesten de samme ordene som Skriften bruker om Herrens uventede komme (Mark 13,35): «Noen ganger kommer han ved hanegal, noen ganger litt tidligere, noen ganger litt senere. Han kom og banket på, og de lukket opp for ham. Da sa han til dem: Alle dere som har badet, kom og kast lodd!» (Mishna, *Tamid* 1,1–2). Badet måtte nemlig være tatt før presten med overoppsynet gikk sin runde, for det var et prinsipp at ingen fikk gå inn i forgården for å gjøre tjeneste uten å ha badet – selv om han var ren.

En underjordisk gang, opplyst på begge sider, førte til baderommene for prestene, der de renset seg. Etterpå trengte de ikke å bade igjen så lenge tjenesten varte den dagen; de måtte bare vaske hender og føtter hver gang de kom for å gjøre tjeneste i templet. Det er utvilsomt dette Herren sikter til når han sier til Peter: «Den som er badet, trenger ikke å vaske annet enn føttene, han er jo helt ren» (Joh 13,10).[14][15]

De som nå var forberedt, fulgte presten med overoppsynet gjennom en smal åpning inn i forgården. Her delte de seg i to flokker, og hver flokk bar en fakkel – unntatt på sabbaten, da selve templet var opplyst. Den ene flokken gikk mot øst, den andre mot vest, til de etter inspeksjonen møttes ved kammeret der yppersteprestens daglige matoffer ble tilberedt, og meldte: «Alt er i orden! Det er i orden!»[16]

Så ble de som skulle tilberede yppersteprestens offer, satt i arbeid, og prestene gikk inn i «Den polerte steinhallen» for å kaste lodd om dagens tjenester. Ordningen var blitt nødvendig fordi prestenes iver etter tjenesten hadde ført til visse pinlige opptrinn. I alt ble det kastet lodd fire ganger, for ulike deler av tjenesten.

Det gikk slik til: Prestene sto i en ring omkring formannen, og han tok et øyeblikk hodeplagget av en av dem for å vise at han ville begynne å telle ved ham. Når formannen så nevnte et tall, for eksempel 70, rakte alle én eller flere fingrer i været, og formannen begynte å telle fingrene til han nådde tallet. Den han da var kommet til, hadde fått loddet.[17]

Den som fikk det første loddet, skulle rense alteret og gjøre det i stand. De som fikk det andre, skulle bære fram offeret og rense lysestaken og røkofferalteret i Det hellige. Det tredje loddet var det viktigste: Det avgjorde hvem som skulle bære fram røkofferet. Om mulig skulle ingen som hadde utført den før, være med i denne loddtrekningen.

Det fjerde loddet, som fulgte like etter det tredje, pekte ut dem som skulle brenne offerstykkene på alteret og utføre de avsluttende delene av gudstjenes-

[13] Bet-Moked var den delen som var bygd ut på terrassen *Chel* ingen andre enn kongen hadde lov til å sette seg noe sted innenfor «Presteforgården».

[14] Unntatt i ett bestemt tilfelle.

[15] Det særegne ved Herrens fotvasking av disiplene er påvist hos Lightfoot, *Horae Hebraicae*, s. 1094.

[16] 3 Mos 6,19–23, etter rabbinernes tolkning av loven.

[17] Her holdt Rådet sine møter. Sitteplassene var i den delen som var bygd ut på *Chel*.

ten. Loddtrekningen om morgenen gjaldt også for aftentjenesten, bare med det unntaket at det ble kastet lodd på nytt om hvem som skulle bære fram røkofferet om kvelden.

Mens prestene ennå var samlet om «det første loddet» i *Gasit*, var det bare en svak lysning av morgengry å se på himmelen i øst. Det var ennå mye å gjøre før lammet kunne slaktes.

Intet offer kunne bæres fram etter aftenofferet eller etter solnedgang, og på samme måte slo loven fast at morgenofferet først skulle slaktes når morgenlyset hadde opplyst «hele himmelen like til Hebron», men før solen var kommet opp over horisonten. Det eneste unntaket var de store høytidsdagene. Da ble alteret renset mye tidligere, for at man før soloppgang skulle få tid til å undersøke de mange ofrene som skulle bæres fram i løpet av dagen. Kanskje var det derfor de som førte Jesus fra Kaifas påskemorgenen, kom så «tidlig» til Pilatus' borg (Joh 18,28).

Mens noen av dem altså gjorde seg klar i templet til morgenofferet, var andre i samme øyeblikk uten å vite det i ferd med å oppfylle meningen i det samme forbildet: Han som har tatt våre sykdommer på seg og båret våre piner, ble ført bort «lik et lam som føres bort for å slaktes» (Jes 53,4.7).[18]

[18] På de tre store høytidene ved den første nattevakt, på forsoningsdagen ved midnatt; se også Lightfoot, *Horae Hebraicae*, s. 1135.

Kapittel 8. Morgen- og aftenofferet

«Så skjedde det, da turen var kommet til hans skift, og han gjorde prestetjeneste for Gud, at det falt på ham ved loddtrekning – slik skikken var i prestetjenesten – å gå inn i Herrens tempel og brenne røkelse. Hele folkemengden sto utenfor og ba i røkofferets stund» (Luk 1,8–10)

Før vi ser nærmere på «morgenofferet», vil vi rette oppmerksomheten mot et interessant og viktig punkt. Som kjent hadde den offentlige bønnen på Kristi tid en framtredende plass i den daglige gudstjenesten i templet. Likevel nevner de opprinnelige forskriftene for gudstjenesten i Moseloven den ikke.

Slike eksempler som Hannas bønn eller Salomos bønn ved innvielsen av templet kan ikke brukes som bevis for at bønnen var en del av den offentlige gudstjenesten. Heller ikke syndsbekjennelsen ypperstepresten la fram ved offeret på den store forsoningsdagen (3 Mos 16,21), kan regnes som offentlig bønn.

Det nærmeste vi kommer, er kanskje bønnen da førstegrøden ble båret fram, og særlig ordene den ble avsluttet med: «Se ned fra din hellige bolig, fra himmelen! Og velsign ditt folk Israel og det landet du har gitt oss, slik som du med ed har lovt våre fedre, et land som flyter med melk og honning!» (5 Mos 26,15)[1]

Men også denne bønnen var privat, ikke offentlig, for den ble bedt ved en privat anledning som ikke hadde noe med morgen- og aftenofrene å gjøre. Kong Salomos bønn (1 Kong 8) innebærer riktignok at hele menigheten vendte seg til Gud i fellesskap. Men heller ikke den sier mer enn at hele folket pleide å vende seg til Gud ved særlige anledninger, for eksempel i tider med felles nød (1 Kong 8,30–52).

Profeten Jesajas ord om samtidens hyklerske og lange bønner (Jes 1,15) gir oss heller ikke grunnlag for noen sikker slutning om en offentlig bønn.[2]

Annerledes var det etter hjemkomsten fra Babylon. Da ble synagogene opprettet og vanlige over hele landet. De ble grunnlagt med et dobbelt formål: Moses skulle leses på hvert sted på sabbaten, og det skulle finnes et sted «der man pleide å be». Dermed ble den offentlige bønnen snart vanlig. Allerede i Neh 11,17 finner vi en egen ordning for den som «istemte lovsangen ved bønnen». Utviklingen gikk så raskt videre.

De apokryfe skriftene gir et sørgelig bevis på hvor snart alt stivnet til en tom form, og hvordan bønnen ble en egenrettferdig gjerning som man mente å

[1] På hebraisk heter morgen- og aftenofferet *tamid*, «det stadige offer», på latin *sacrificium juge*.

[2] Et uttrykk som i Sal 27,4 – «for å skue Herrens prakt» – synes også å peke på at det ikke fantes noen liturgi.

kunne fortjene noe hos Gud med. Denne utviklingen endte til slutt i fariseismen vi møter i Det nye testamente, med den pralende andakten og de hyklerske, lange bønnene, fulle av unødige gjentakelser og motbydelig selvrettferdighet.

Rabbinerne foreskriver hvilken holdning og hvilke fakter man skal ha under bønnen, fastsetter bønneformularene, fører hver av dem tilbake til en av patriarkene og vil ha oss til å tro at de fromme må ha sine ni andaktstimer. De slår fast: «Lang bønn forlenger livet.»

Men på den annen side sier de også at bønnen kan forkortes så mye som mulig, og at det er nok med det vesentlige av de foreskrevne formularene. Andre av dem går sterkt inn for den frie bønnen.[3]

Fri bønn, liturgiske formularer og egne bønner innført av berømte rabbinere var altså i bruk samtidig. Den frie bønnen hørte hjemme i privat andakt, slik som i lignelsen om fariseeren og tolleren. Noen ganger gled den også over i de liturgiske formularene, og da ble ordlyden neppe alltid fulgt strengt. Talmud slår derfor fast som prinsipp (i traktaten *Berakot*) at det i slike tilfeller var nok å si det vesentlige av de foreskrevne bønnene.

Det er ingen tvil om at liturgiske formularer var i bruk både i daglig privat andakt og i templet. Det første sporet av dem finner vi allerede i måten Salmenes bok er ordnet på: Hver av de fire første bøkene ender med en lovprisning (Sal 41; 72; 89; 106), og den femte med en salme som kan regnes som én stor lovprisning (Sal 150).

Det har vært svært vanskelig å skille de gamle bønnene fra tempeltiden fra de senere tilleggene som etter hvert er samlet i den nåværende jødiske bønneboken. Likevel har forskningen i stor grad klart det.[4]

I tillegg til slike liturgiske formularer brukte man noen bønner av berømte rabbinere. I samsvar med denne skikken ser døperen Johannes ut til å ha gitt disiplene sine bønneformularer, og Kristi disipler ba sin Mester: «Herre, lær oss å be» (Luk 11,1).

Herrens egen bønn sto langt over alle de jødiske rabbinernes bønner, selv der ordlyden kommer deres nærmest. Det er betegnende at to av bønnene i Fadervår – «Forlat oss vår skyld» og «Led oss ikke inn i fristelse» – ikke har noe virkelig motstykke i rabbinernes bønner.[5]

I templet svarte folket aldri «amen» når en bønn var slutt, men alltid med denne lovprisningen: «Lovet være navnet på hans kongedømmes herlighet i evighet!» Denne formularen ble ført tilbake til patriarken Jakob på dødsleiet.

Hva rabbinerne enn mente med uttrykket «kongedømmet», la de så stor vekt på det at det ble sagt: «En bønn som ikke nevner kongedømmet, er ingen bønn.»[6]

---

[3] Morgenbønnen ble ført tilbake til Abraham, ettermiddagsbønnen til Isak og aftenbønnene til Jakob. For disse påstandene søker man et slags skriftbevis gjennom en eller annen kunstig skriftutlegning.

[4] Vi viser her særlig til Zunz' klassiske verk *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden*, Berlin 1832.

[5] Med den vesentlige forskjell at uttrykk som «Fader vår», «Komme ditt rike» og lignende i rabbinernes munn ga uttrykk for den mest trangsynte jødedommen: Hovedvekten lå på at hele verden skulle legges inn under rabbinske forordninger og et verdslig Israel.

[6] Ordene i Matt 6,13 i den norske bibeloversettelsen den gang – «For ditt er riket og makten og æren i evighet. Amen» – mangler i alle de eldste håndskriftene. De er bare den vanlige svarformularen fra templet og har trolig som sådan kommet inn i teksten. Ordet «amen» var egentlig en høytidelig forsikring, en måte å avlegge ed på.

Rabbinerne har fastsatt svært nøyaktig hvilken holdning man skulle ha under bønnen. Den som ba, skulle stå med ansiktet vendt mot Det hellige, holde seg andektig og være sømmelig kledd, stå med hælene inntil hverandre og med senket blikk og legge hendene i kors over brystet – kort sagt «stå som en tjener for sin herre, med all ærbødighet og frykt». Også prestene skulle stå med senket blikk når de lyste velsignelsen over folket.

Når det gjaldt måten å bøye seg for Herren på, skilte man mellom å bøye kne, bøye hodet og kaste seg ned med ansiktet mot jorden. Den siste stillingen ble ikke regnet som «passende for enhver, men bare for dem som i likhet med Josva visste med seg selv at de var rettferdige menn».[7]

Rabbinerne skiller som regel mellom to slags bønn og bygger da på de to uttrykkene Salomo bruker (1 Kong 8,28): takkebønn og bønn om noe.

Til dem svarer de to slags jødiske bønner som stammer fra en tidligere tid: evlogiene («lovprisningene») og *tefilla* («bønnen»). Så langt er det riktig, for av de to hebraiske ordene for bønn betegner det ene tilbedelse, det andre påkallelse, eller snarere forbønn.[8][9]

Begge disse slags bønn kom til uttrykk i tempeltjenesten. Men først etter at Kristus var åpenbart – han som i sin person forente guddommelig og menneskelig natur – kunne tilbedelsen og påkallelsen bæres fram etter sitt sanne vesen. Ja, påkallelsen kunne egentlig først i dypeste forstand bli det den er ment å være, etter at barnekårets Ånd var utøst, slik at Guds folk også ble Guds barn. Derfor er det ikke riktig å kalle ofrene «bønner uten ord». Ofrene var på ingen måte bønner, men snarere en forberedelse til bønn.[10]

Tabernaklet var, som det hebraiske navnet viser, «møtestedet mellom Gud og Israel». Men et slikt møte ble først mulig gjennom offertjenesten, og presten var – som roten i ordet *kohen* («prest») viser – den som førte Israel nær til Gud.

Derfor fulgte bønnen også i tid etter ofrene, og den fant sitt treffende symbol i røkofferet. Denne tanken kommer til uttrykk i ordene: «La min bønn gjelde som røkoffer for ditt åsyn!» (Sal 141,2). Den blir stadfestet i Åp 5,8, der vi leser om «gullskåler fulle av røkelse – det er de helliges bønner».[11]

Det er dette røkofferet evangeliet viser til når engelen forkynner at døperen Johannes skal bli født (Luk 1,9). Sakarja var kommet opp fra fjellbygdene i Judea, fra traktene omkring prestebyen Hebron, for å gjøre tjeneste i templet. Hans skift – Abias skift – hadde tjenesten den uken, og hans farshus den dagen. Dessuten hadde loddet gitt Sakarja den mest ærefulle tjenesten i templet: å brenne røkelse på gullalteret inne i Det hellige. Det var første og siste gang i livet at denne tjenesten falt på ham.[12]

Mens den fromme gamle presten sto og gjorde tjeneste i Det hellige, så han engelen Gabriel – og så tydelig at han senere kunne fortelle nøyaktig hvor synet

[7] Se Lightfoot, *De ministeriis templi*, kap. 10, avsn. 10.

[8] Vi kan dessverre ikke gå nærmere inn på det interessante emnet bønn hos hebreerne eller på en nærmere forklaring av de bruddstykkene av bønner fra tempeltiden som har holdt seg til våre dager. Her er ikke stedet for slike drøftinger. Se likevel merknaden lenger ute i kapitlet.

[9] Delitzsch, *Biblischer Commentar über Jesaja*, s. 45, note.

[10] Pressel i Herzogs *Real-Encyklopädie*, bind IV, s. 680.

[11] *Ohel moed*, «møteteltet», ikke «forsamlingens telt». Se Bährs *Symbolik*, bind I, og Keils *Archäologie*, bind I.

[12] Man har likevel ment at den riktige lesemåten i Luk 1,39 ikke er «en by i Juda», men «byen Jutta»; jf. Jos 21,16.

viste seg for ham. Engelen sto mellom alteret og skuebrødsbordet, «på høyre side av røkofferalteret» (Luk 1,11), som om han nettopp var kommet ut fra Det aller helligste.

Så vidt vi vet, var dette første og eneste gang en engel viste seg i templet. For vi kan ikke feste lit til tradisjonen om Simeon den rettferdige. Den forteller at en engel fulgte ham hver gang han gikk inn i eller ut av Det aller helligste på den store forsoningsdagen, i alle de førti årene han var yppersteprest – unntatt det siste året han gjorde tjeneste. Da forlot engelen ham i helligdommen for å vise at nå skulle tjenesten hans ta slutt.

Hva som foregikk mellom Gabriel og Sakarja, ligger utenfor emnet vårt her. Det får være nok å merke seg noen trekk som evangeliet nevner mer i forbifarten: at det falt på Sakarja ved loddtrekning å bære fram røkofferet, at han var alene i Det hellige mens han brente røkelsen, og at «hele folkemengden sto utenfor og ba i røkofferets stund».

Loddet om røkofferet var, som vi har sett, det tredje av loddene som avgjorde hvordan tjenesten skulle ordnes den dagen. Det første loddet ble kastet like før dagen brøt fram og pekte ut de prestene som skulle rense alteret og gjøre opp alterilden.

Den første presten som fikk dette loddet, gikk straks ut. Brødrene hans minte ham om hvor ildpannen av sølv sto, og advarte ham mot å røre noe hellig kar før han hadde vasket hender og føtter. Han tok ikke med seg noe lys; alterilden var nok for tjenesten hans. Hender og føtter ble vasket ved at han la høyre hånd på høyre fot og venstre hånd på venstre fot.[13]

Lyden fra vannverket som fylte vaskekaret med vann, minte de andre om å holde seg klare. Dette apparatet var laget av Ben Katin, som også bygde om karet så tolv prester kunne vaske seg samtidig. Ellers lignet vaskekaret det i Salomos tempel. Det var av kobber. Alle karene i helligdommen var av metall; det eneste unntaket var brennofferalteret, som var bygd av hele steiner, tatt rett fra jorden, så de ikke var blitt vanhelliget av noe slags menneskelig redskap. Steinene var føyd sammen med murkalk, bek og smeltet bly.

Josefus og rabbinerne oppgir alterets mål forskjellig. Det ser ut til å ha bestått av tre avsatser, den ene mindre enn den andre. Grunnflaten var 32 alen (omkring 14 meter) bred, midtpartiet 28 alen (omkring 12 meter) og den øverste flaten, der ilden ble lagt, bare 24 alen (omkring 11 meter); da er naturligvis ikke alterets horn eller plassen der prestene gikk, regnet med. Tempelalen ble alltid regnet til seks håndsbredder, bortsett fra noen få deler av alteret, der den ble regnet til fem.

Som leserne av Det nye testamente vet, ble alt som kom i berøring med alteret, ja, til og med med de hellige karene, regnet som «helliget» (Matt 23,19). Men intet kar kunne tas i bruk i templet hvis det ikke opprinnelig var laget til det.[14]

Men tilbake til emnet. Mens hjelpeprestene ventet, hadde den første presten tatt ildpannen av sølv og raket sammen ilden på alteret. Han fjernet de utbrente kullene og la dem et lite stykke nord for alteret.

[13] Det er mulig Herren sikter til dette når han i Joh 13,10 taler om å vaske bare føttene.

[14] Det er umulig her å gå nærmere inn på vaskekaret, brennofferalteret eller noen av karene som ble brukt i tjenesten. Slike emner hører til den bibelske arkeologien.

Da han gikk ned igjen, vasket de andre prestene raskt hender og føtter og tok ildskuffer og gafler. Med dem flyttet de til side det som var blitt liggende ubrent av ofrene fra kvelden før. Så renset de bort asken, la en del av den på den store haugen midt på alteret og resten på et sted der den senere ble båret ut av templet.

Neste oppgave var å legge ny ved på alteret; den måtte ikke være av oliventre eller vintre. Til ilden som skulle gi glør til røkofferalteret, brukte man bare ved av fikentre, for å få gode kull og nok av dem. Så ble de offerstykkene som ennå ikke var fortært, lagt på ilden igjen.

Etter dette forberedende arbeidet samlet prestene seg enda en gang for å kaste det andre loddet. Den presten loddet falt på, fikk sammen med de tolv som sto nærmest ham, i oppdrag å bære fram offeret og rense lysestaken og røkofferalteret.

Like etter denne andre loddtrekningen sendte formannen en prest opp på en av «tempeltindene» for å se om det var tid til å slakte dagens offerdyr. Meldte presten: «Morgenen lyser allerede!», spurte man ham igjen: «Er himmelen lys helt til Hebron?» Var svaret ja, ga formannen ordre om å hente lammet fra kammeret ved Bet-Moked, der det var holdt klart i fire dager. Andre hentet gull- og sølvkarene som trengtes til tjenesten; rabbinerne regner opp 93 av dem.

Offerlammet fikk nå drikke av en gullskål og ble undersøkt på nytt i fakkellys, enda det allerede kvelden før var funnet å være slik loven krevde. Så bandt offerpresten, omgitt av hjelperne sine, lammet fast til den andre ringen på nordsiden av alteret – om morgenen ved det vestlige hjørnet, om kvelden ved det østlige. Føttene ble bundet sammen to og to, forbein og bakbein på hver side. Hodet ble lagt mot sør og festet gjennom en ring med ansiktet mot vest, mens offerpresten sto på østsiden.[15][16]

De eldste som bar nøklene, ga nå ordre om å åpne templets porter. Mens den siste store porten langsomt dreide seg på hengslene, blåste prestene på et gitt tegn tre støt i sølvtrompetene. Det var signalet til levittene og folkets «representanter» – de såkalte «ståmennene» – om å gå til sitt arbeid, og samtidig ble det kunngjort for hele byen at morgenofferet nå skulle bæres fram. Like etter ble de store dørene inn til Det hellige åpnet for å slippe inn prestene som skulle rense lysestaken og røkofferalteret. Da disse dørene ble åpnet, var det tegnet til straks å slakte offerlammet.

Slaktingen gikk slik for seg: En prest trakk fram luftrøret og spiserøret på dyret, stakk kniven raskt inn i halsen og skar over årene, mens en annen samlet opp blodet i en gullskål. Denne presten sto ved østsiden av alteret og sprengte blodet først på det nordøstre, så på det sørvestre hjørnet, nedenfor den røde streken som gikk rundt midt på alteret. Begge gangene sprengte han slik at blodet dekket to sider av alteret, eller, som nevnt tidligere, i form av den greske bokstaven gamma (Γ). Resten av blodet ble helt ut ved alterets fot.

Som regel ble hele denne tjenesten selvsagt utført av prester. Men offeret var gyldig også om det ble slaktet av en lekmann og med en vanlig kniv. Derimot

[15] Offeret ble alltid båret fram mot solen.

[16] Hvordan offeret skulle bindes, var et stridsspørsmål mellom de rettroende og de avvikende.

kunne blodet ikke i noe tilfelle samles opp i annet enn et innviet kar eller sprenges av andre enn en prest som var levittisk skikket til det.

Vi går nå over til tjenesten for dem som skulle rense røkofferalteret og stelle gull-lysestaken i Det hellige. Noen få merknader om dette kan være av interesse. På Titusbuen i Roma er det avbildet både gullmorterne som røkelsen ble knust i, og gull-lysestaken, men ikke røkofferalteret. Likevel kan vi danne oss et ganske klart bilde av hvordan det må ha sett ut.

Det var firkantet, én alen (omkring 46 cm) langt og bredt og to alen (omkring 92 cm) høyt – altså en halv alen høyere enn skuebrødsbordet, men én alen lavere enn lysestaken – og hadde fire horn, ett på hvert hjørne. Trolig var det hult. Overflaten var dekket med en gullplate og, som takene i Østerlandet, omgitt av et slags rekkverk som skulle hindre at kullene falt ned. Under dette rekkverket var det en massiv krans av gull.[17]

Røkelsen som ble brent på dette alteret, ble laget av de fire stoffene som nevnes i 2 Mos 30,34. Etter rabbinerne ble de blandet med sju andre stoffer foruten en liten mengde «ambra» og en urt som ga tett røyk. Til disse tretten stoffene kom naturligvis også salt.

Kunnskapen om hvordan røkelsen skulle lages, var tatt vare på i Abtinas' familie. Man passet med største omhu på at røkelsen ble knust så fint som mulig og blandet godt. Hvert år ble det laget omkring 368 pund (omkring 165 kg), og omkring et halvt pund (vel 200 gram) gikk med ved hver morgengudstjeneste og like mye ved hver aftengudstjeneste.

Røkelseskaret som ble brukt på forsoningsdagen, var annerledes i størrelse og utseende enn det som ble brukt ved de vanlige gudstjenestene. Gull-lysestaken lignet den som er beskrevet i 2 Mos 25,31 flg., og er godt kjent fra avbildningen på Titusbuen.[18][19]

En flokk prester var opptatt med å bære fram offeret i Presteforgården. Imens var de to som hadde fått i oppdrag å stelle lampene i gull-lysestaken og gjøre røkofferalteret i stand, gått inn i Det hellige. Mens lammet ble slaktet utenfor, tok den første av disse prestene de utbrente kullene og asken fra gullalteret med hendene og la dem i et gullkar, det såkalte *teni*. Karet lot han stå igjen i helligdommen, og så gikk han ut.

Samtidig som blodet fra lammet ble sprengt på brennofferalteret utenfor, gikk den andre presten opp de tre trinnene av stein som førte opp til gull-lysestaken. Han renset og fylte de lampene som ennå brant. Fra dem som var sloknet, tok han bort veken og den gamle oljen, fylte på ny olje og tente dem igjen fra en av de andre lampene.

Men den store midtlampen, som alle de andre lampene bøyde seg mot, kunne bare tennes med ild fra selve alteret. Den ble kalt den vestlige, fordi den vendte mot Det aller helligste i vest. Bare fem av lampene ble likevel stelt nå; de to andre ble stelt senere i gudstjenesten.

---

[17] Se merknadene i Mishna og hos Maimonides og artiklene i oppslagsverkene, særlig hos Herzog og Winer.

[18] Josefus, *Den jødiske krig* 5,5,5.

[19] Også her ligger alle detaljer utenfor rammen vår. Men legg merke til at uttrykket i Hebr 9,4, som i den norske bibeloversettelsen den gang var gjengitt «som hadde det gyldne røkelseskar», bare sier at røkelseskaret «hørte til Det aller helligste» («som har det gyldne røkelseskaret»), ikke at det vanligvis sto i Det aller helligste.

I mellomtiden var offeret i Presteforgården hengt opp på en av krokene, flådd, skåret opp etter bestemte regler, renset og overlevert til de seks prestene som én etter én skulle bære stykkene opp til oppgangen til alteret. Der ble offerkjøttet saltet og lagt ned. For «hvert offer skal saltes med salt» (Mark 9,49) – ja, alt som ble lagt på alteret, unntatt drikkofferet.

Samtidig bar tre andre prester det daglige matofferet, yppersteprestens matoffer og drikkofferet opp til oppgangen. Huden av offerdyrene ble saltet og kvelden før hver sabbat fordelt blant det presteskiftet som hadde hatt tjenesten.[20][21][22]

Nå skulle den høytideligste delen av gudstjenesten begynne. For tredje gang samlet prestene seg i «Den polerte steinhallen» for å kaste det tredje og det fjerde loddet. Men før det skjedde, ba formannen dem delta i de foreskrevne bønnene. Disse har tradisjonen tatt vare på for oss. Fjerner vi etter den strengeste kritikk alle senere tillegg, lød bønnene prestene ba før den tredje og fjerde loddtrekningen, slik:

«Med stor kjærlighet har du elsket oss, Herre vår Gud, og overstrømmende har du vist oss medlidenhet. Vår Far og vår Konge! For fedrenes skyld, de som satte sin lit til deg og som du lærte livets vei, forbarm deg over oss og opplys våre øyne [til å kjenne din lov. Lær våre hjerter å holde fast ved dine bud. Forén våre hjerter i kjærlighet til ditt navn og frykt for det, så skal vi ikke bli til skamme i evighet. For du er en Gud som bereder frelse, og oss har du utvalgt blant folk og tungemål og i sannhet ført oss nær til ditt hellige navn, sela, så] vi i kjærlighet kan lovprise deg og deg alene. Lovet være Herren, som i kjærlighet utvalgte sitt folk Israel!»[23]

Etter denne bønnen pleide man (en tid) å si fram de ti bud. Men denne skikken ble senere avskaffet av frykt for at saddukeerne skulle erklære dem for den eneste vesentlige delen av loven. Så sa hele forsamlingen fram det såkalte *Sjema* («Hør, Israel! Herren vår Gud, Herren er én» osv., 5 Mos 6,4 flg.), som kan regnes som et slags «credo» eller trosbekjennelse. Det besto av disse tre skriftstedene: 5 Mos 6,4–9; 11,13–21; 4 Mos 15,37–41.[24]

Nå ble det kastet lodd om hvem som skulle bære fram røkofferet. Ingen som tidligere hadde båret fram dette offeret, fikk være med, unntatt hvis alle som var til stede, hadde gjort denne tjenesten før – noe som svært sjelden hendte. Mens de tre andre loddene også gjaldt aftentjenesten, måtte man derfor kaste lodd på nytt om røkofferet om kvelden. Den som loddet pekte ut, valgte to hjelpere blant vennene sine. Til slutt fulgte det fjerde loddet, som avgjorde hvem som skulle legge offeret og matofrene på alteret og helle ut drikkofferet.

Presten som skulle brenne røkelsen, gikk nå sammen med hjelperne sine først bort til brennofferalteret. En av dem fylte et gullkar med røkelse, og det sto igjen i et kar av sølv; samtidig la en annen glødende kull fra alteret i en gullskål.

[20] Disse reglene er så vidløftige at prestene, siden loddet kunne falle på hvem som helst av dem, må ha gjennomgått en svært grundig forberedelse.

[21] Til dette føyer rabbinerne det overflødige unntaket: blodet som skal sprenges, og veden til ilden.

[22] Dette gjaldt syndofferet, skyldofferet og brennofferet; huden av andre offerdyr tilhørte dem som ofret.

[23] Ordene i hakeparentes her og senere regner Jost som et senere tillegg (*Geschichte der Juden*).

[24] Navnet kommer av det første ordet, *sjema*, «hør» – nemlig «Israel» osv. Lightfoot forveksler feilaktig innholdet i *Sjema* med bønneremmene.

Mens de gikk fra forgården inn i Det hellige, slo man på et stort instrument, den såkalte *magrefa*. Ved lyden av den skyndte prestene seg fra alle kanter for å tilbe, og levittene gikk til plassene sine for å synge, mens lederen for «folkets representanter» stilte dem som skulle renses den dagen, opp i rett orden ved Nikanor-porten.[25]

Presten som skulle brenne røkelsen, gikk langsomt opp trinnene til Det hellige sammen med hjelperne sine. Foran dem gikk de to prestene som tidligere hadde gjort i stand alteret og lysestaken. Nå tok de bort karene de hadde latt stå igjen, tilba og gikk ut. Så bredte en av hjelperne ærbødig ut kullene på gullalteret, mens den andre la røkelsen til rette. Deretter ble presten som forrettet, alene igjen i Det hellige og ventet på tegnet fra formannen til å brenne røkelsen. Trolig var det i denne ventetiden engelen Gabriel viste seg for Sakarja.

Da formannen ropte ut befalingen om at «tiden for røkofferet» var kommet, trakk «hele folkemengden» som sto «utenfor», seg tilbake fra den indre forgården, falt ned for Herren og bredte ut hendene i stille bønn. Det var det høytideligste øyeblikket: Folkemengden ba med utbredte hender i de veldige tempelrommene, mens prestene inne i selve helligdommen la røkelsen på gullalteret og en røkky steg opp for Herren.

Herfra har Johannes hentet bildet av det som foregikk i himmelen, når han skriver: «Da Lammet åpnet det sjuende seglet, ble det stillhet i himmelen omkring en halv time … En annen engel kom og sto ved alteret. Han hadde et røkelseskar av gull. Og det ble gitt ham en stor mengde røkelse for at han skulle legge den til de helliges bønner på gullalteret foran tronen. Og røken av røkelsen steg fra engelens hånd opp for Gud sammen med de helliges bønner» (Åp 8,1.3–4).[26][27]

Tradisjonen har tatt vare på bønnene som prestene og folket ba ved denne delen av tjenesten, og de lyder slik:

«Sant er det at du er Herren, vår Gud og våre fedres Gud, vår Konge og våre fedres Konge, vår Frelser og våre fedres Frelser, vår Skaper og vår frelses klippe, vår hjelp og vår redningsmann. Ditt navn er evig, og det er ingen annen Gud enn du. De som ble utfridd, sang ved havets strand en ny sang til pris for ditt herlige navn. Med samstemt røst lovpriste alle deg som sin Konge og sa: Herren skal regjere, han som frelser Israel.[28][29]

[25] Beskrivelsen av det daglige offeret er gitt utførlig i traktaten *Tamid* i Mishna; se særlig avsnitt 5.

[26] Skikken med å folde hendene i bønn stammer fra 400-tallet etter Kristus og er av saksisk opprinnelse.

[27] Åp 5,8. Det er en besynderlig inkonsekvens av Maimonides når han påstår at røkelsen ble brukt i templet for å motvirke den vonde lukten fra innvollene i offerdyrene.

[28] Noen få detaljer for dem som ønsker mer opplysning: Tradisjonen har tatt vare på to slags bruddstykker av den gamle jødiske liturgien fra tempeltiden. Den ene kalles *tefilla*, «bønn», den andre evlogiene, «lovprisningene». Av evlogiene er det atten; de tre første og de tre siste er de eldste, men også den fjerde, femte, sjette, åttende og niende er svært gamle. Av de gamle *tefillot* har fire holdt seg til våre dager; to ble sagt før og to (om morgenen én) etter *Sjema*. Den første morgen-*tefillaen* og den siste aften-*tefillaen* er rene morgen- og aftenbønner og ble ikke brukt i tempeltjenesten. Den andre *tefillaen før Sjema* ble sagt av prestene i «Den polerte steinhallen», og den første *tefillaen* etter *Sjema* av prestene og folket mens røkelsen ble brent. Så fulgte de tre siste av de atten evlogiene. Er det da ikke en rimelig slutning at folket, mens prestene ba sine bønner i «hallen», gjentok de tre første evlogiene? De er like gamle som de tre siste, som vi vet ble gjentatt under røkofferet.

[29] Nå følger i teksten de tre siste evlogiene.

Se i nåde til ditt folk, Herre vår Gud, og vend ditt øre til deres bønn. Gjenopprett tjenesten i ditt hus. Ta i nåde og kjærlighet imot Israels brennoffer og bønn, og la tjenesten til ditt folk Israel alltid finne nåde for dine øyne.

Vi lover og priser deg, du som er Herren vår Gud og våre fedres Gud, alt kjøds Gud, vår Skaper og Skaperen fra begynnelsen! Lovet og priset være ditt store og hellige navn, for du har holdt oss i live og bevart oss. Hold oss da fortsatt i live og bevar oss, og samle de spredte til dine hellige forgårder, så de kan holde dine bud, gjøre din vilje og tjene deg av hele sitt hjerte, slik vi i dag bekjenner for deg. Lovet være Herren, han som all pris tilhører!

Gi fred, la din godhet og velsignelse lyse over oss. Vær nådig og barmhjertig, ha medlidenhet med oss og hele ditt folk Israel. Velsign oss, vår Far, alle som én, med ditt åsyns lys. For i ditt åsyns lys har du, Herre vår Gud, gitt oss livets lov, barmhjertig kjærlighet, rettferdighet, velsignelse, medlidenhet, liv og fred. Måtte det behage deg å velsigne ditt folk Israel alltid og i hver time med din fred. [Måtte vi og hele ditt folk Israel bli husket av deg og skrevet opp i livets bok med velsignelse, fred og hjelp.] Velsignet være du, Herre, som velsigner ditt folk Israel med fred!»

Like etter disse bønnene gikk presten som tidligere hadde stelt lysestaken, enda en gang inn i Det hellige for å tenne de to lampene som ennå ikke var tent. Deretter stilte han seg sammen med presten som hadde båret fram røkofferet, på det øverste trinnet i trappen som førte ned til Presteforgården. De tre andre som også hadde gjort tjeneste i Det hellige, samlet seg ved siden av ham og bar ennå karene de hadde brukt i tjenesten, mens de øvrige prestene stilte seg i grupper på trinnene nedenfor.

I mellomtiden hadde presten som det fjerde loddet var falt på, gått opp på alteret. De som hadde dette oppdraget, rakte ham stykkene av offerdyret ett for ett. Han la hendene på hvert av dem og kastet dem så om hverandre på ilden, for at offerdyrets kjøtt skulle bli spredt, slik blodet var blitt sprengt. Etterpå la han dem i orden, slik at de så langt som mulig lå slik som på det levende dyret. Denne delen av gudstjenesten ble ikke sjelden utført av ypperstepresten selv.

Prestene som sto i rekke på trinnene opp til Det hellige, løftet nå hendene over hodet og spredte og føyde sammen fingrene på en særegen, mystisk måte. En av prestene, trolig den som hadde båret fram røkofferet, sa så med tydelig røst velsignelsen i 4 Mos 6,24–26, og de andre fulgte etter: «Herren velsigne deg og bevare deg! Herren la sitt ansikt lyse over deg og være deg nådig! Herren løfte sitt åsyn på deg og gi deg fred!» Folket svarte: «Lovet være Gud Herren, Israels Gud, fra evighet og til evighet!»

I synagogen i dag er prestevelsignelsen delt i tre deler. Den blir sagt med dempet stemme og tildekket ansikt, og ordet «Herre» er satt i stedet for «Jehova». I templet var det selvsagt ikke slik.

Hvis det var Sakarjas plikt som dagens røkofferprest å lede prestevelsignelsen, forstår vi desto bedre hvor forundret folket ble da han trådte fram for dem. De sto og ventet på at han skulle lyse velsignelsen over dem, og så: «Han gjorde tegn til dem, men var og ble stum» (Luk 1,22).

Etter prestevelsignelsen ble matofferet båret fram, og som loven foreskrev, ble det tilsatt olje. Så ble det saltet og lagt på ilden. Deretter kom ypperstepresтens daglige matoffer. Det besto av tolv kaker, hver delt i to; tolv halvdeler ble båret fram om morgenen og de andre tolv om kvelden. Til slutt ble det tilhørende drikkofferet «helt ut ved foten av alteret».[30]

Så begynte tempelmusikken. Prestene som sto på høyre og venstre side av marmorbordet der fettstykkene av offerdyrene var lagt, hadde plikt til å blåse i sølvtrompetene når tiden var inne. Det måtte ikke være færre enn to – slik det var fastsatt fra begynnelsen (4 Mos 10,2) – og ikke flere enn 120, for at man ikke skulle overskride tallet ved innvielsen av det første templet (2 Krøn 5,12). Prestene sto med ansiktet mot folket og så mot øst, mens levittene, som sto tett sammen på de femten trinnene fra Israels forgård opp til Presteforgården, vendte seg mot vest, mot helligdommen.

På et tegn fra formannen gikk prestene fram på hver sin side av ham som slo cymblene. Straks etter begynte levittene på dagens salme, ledsaget av instrumentene. Den ble sunget av ikke færre enn tolv stemmer, og til dem kom noen vakre sopranstemmer fra unge gutter av levittslekt; de sto sammen med fedrene sine og fikk være med i denne tjenesten. Tallet på dem som spilte instrumentene, var ikke begrenset og heller ikke innskrenket til levittene, for enkelte fornemme familier som var i svogerskap med prestene, fikk også ta del i den.

Dagens salme ble alltid sunget i tre deler. Ved slutten av hver del blåste prestene tre støt i sølvtrompetene, og folket bøyde seg ned og tilba. Dermed var morgengudstjenesten slutt. Straks etter fulgte de ofrene og gavene som enkeltpersoner i Israel hadde med seg, og etter omstendighetene kunne det vare nesten til tiden for aftengudstjenesten. Den lignet morgengudstjenesten på alle måter, bortsett fra at man bare kastet lodd om røkofferet, at røkelsen ble brent ikke før, som om morgenen, men etter at offerstykkene var lagt på alterilden, og at prestevelsignelsen som regel falt bort.

Til den daglige gudstjenesten i templet hørte en fast rekke salmer. På ukens første dag sang man Salme 24, «Jorden hører Herren til» osv., til minne om den første skapelsesdagen, da «Gud skapte verden og regjerte i den». På den andre dagen sang man Salme 48, «Stor er Herren! Høyt er han lovprist» osv., «for på den andre skapelsesdagen delte Herren sine gjerninger og regjerte over dem».

På den tredje dagen sang man Salme 82, «Gud står i Guds menighet» osv., «for på den dagen kom jorden til syne, der dommeren og de som blir dømt, er». På den fjerde dagen sang man Salme 94, «Du hevnens Gud! Herre» osv., «fordi Gud på den fjerde dagen gjorde sol, måne og stjerner og vil hevne seg på dem som tilber dem». På den femte dagen sang man Salme 81, «Juble for vår Gud, vår styrke» osv., på grunn av den store mengden skapninger han den dagen lot komme fram til pris for sitt navn.

Den sjette dagens salme var Salme 93, «Herren regjerer» osv., «fordi Gud på den dagen fullførte sitt verk og skapte mennesket, og Herren hersket over alle sine gjerninger». På sabbaten sang man til slutt Salme 92, «Det er godt å prise

[30] Kanskje er det en hentydning til dette i Åp 6,9–10.

Herren» osv., «fordi sabbaten var et bilde på tusenårsriket ved slutten av de seks tusen årene Gud har styrt verden, da Herren skal regjere over alt, og hans herlighet og tilbedelsen av ham skal fylle jorden med takksigelse».

Kapittel 9. Sabbaten i templet

«*Sabbaten ble til for menneskets skyld, og ikke mennesket for sabbatens skyld. Så er da Menneskesønnen herre også over sabbaten.*» (Mark 2,27–28)

Jødene i vår tid har en vakker skikk: Før de oppfyller et av de mange budene loven deres pålegger dem, takker de alltid Gud først for at han har gitt det. Tanken bak denne skikken – og mye annet særpreget i jødenes åndelige liv i dag – kunne vi sammenligne med de gode fruktene Israels jord bar selv i sabbatsårene, da den lå udyrket. For skikken skal vise at loven ikke er å regne som en byrde, men som en gave fra Gud som bringer glede.

Denne sannheten kommer aller tydeligst fram i budet der Herren innstiftet sabbaten. Om den sier han uttrykkelig: «Også mine sabbater ga jeg dem, så de skulle være til et tegn mellom meg og dem, for at de skulle vite at jeg er Herren, som helliger dem» (Esek 20,12).

Ordet «sabbat», «hvile», viser hvor den ukentlige festen kommer fra, og hva den betyr. Rabbinerne hevder at hedningene aldri skulle få del i den, og de fleste av dem mener at plikten til å holde sabbaten hellig først ble pålagt i loven som ble gitt på Sinai-fjellet. Det strider ikke mot en annen rabbinsk påstand, at omskjærelsen og sabbaten var eldre enn loven. For selv om plikten først begynte med loven på Sinai, hviler sabbatsloven selv på at den sjuende dagen fra begynnelsen var «helliget», «for på den hvilte han fra alt sitt verk».

Men dette var ikke den eneste hvilen sabbaten pekte mot. Det fantes også en befrielsens hvile, for sabbaten ble uttrykkelig knyttet til at Israel ble befridd fra trelldommen i Egypt: «For du skal huske at du selv var trell i landet Egypt, og at Herren din Gud førte deg ut derfra med sterk hånd og utrakt arm. Derfor har Herren din Gud befalt deg å holde sabbatsdagen» (5 Mos 5,15).

Når arbeidsuken var slutt, skulle det være hellig hvile i Herren; når Egypts trelleåk var kastet av og nøden der var over, skulle det være befrielse og hvile. Begge pekte fram mot den sabbatshvilen som «står tilbake for Guds folk» (Hebr 4,9), og til slutt mot den evige sabbaten, da alt arbeid er slutt for alltid, den endelige befrielsen er kommet, og sabbaten «helliges» uten opphør. Dette var meningen med ukesabbaten.

Fordi tanken om høytidelig hvile og helliggjørelse var så nært knyttet til den ukentlige festen, ble også ordet «sabbatshvile» brukt om de store høytidene (3 Mos 23,15.24.32.39). Av en lignende grunn ble sjutallet, som var sabbatsdagens plass i rekken av dager, i Bibelens symbolikk det hellige tallet, paktens tall.

Alt dette må vi ha for øye for å se sabbaten rett, i motsetning til de vrange tankene rabbinernes spissfindighet hadde utviklet om den på Kristi tid – tanker som ble enda mer forvrengt i århundrene etter. Vi har nemlig bevis for at sabbatsloven er blitt strengere nå enn den var den gang, og at det trange synet på sabbaten fra Kristi tid har fortsatt å utvikle seg i samme retning.

Det ser vi tydelig av dette: På Kristi tid kunne man uten innvendinger dra en okse eller et esel opp av en brønn (Luk 14,5), men i dag ville det ikke regnes som lovlig, med mindre dyret var i virkelig livsfare; ellers er det bare tillatt å bringe det fôr nede i brønnen. Slik virkelig «livsfare» for mennesker eller dyr var det eneste tilfellet da man kunne bryte sabbatshvilen.

Vi må likevel innrømme at den rabbinske lovgivningen for samfunnslivet synes å hvile på to riktige grunnprinsipper: et negativt, å unngå alt som kan kalles arbeid, og et positivt, å gjøre alt som kan bidra til at sabbaten blir en «gledens dag». Derfor var det ikke bare strengt forbudt å faste og sørge på en slik dag; for å gjøre den så behagelig som mulig foreskrev man også hvilken mat som skulle spises. Det ble påbudt en egen sabbatsdrakt, og man tillot ulike gleder så lenge de ikke førte med seg arbeid.

«Gud har parret alle ukens dager,» sier rabbinerne, «men sabbaten har han satt alene for at den skal være Israels brud.» Folket skulle ønske sabbaten velkommen som en brud og ta imot den som en konge.

Men denne skikken og alt som hørte med til den, utartet sørgelig. Det nye testamente viser hvor fullstendig – ja, rent tyrannisk – sabbatens ånd og hensikt ble forvrengt av «de eldstes» overleveringer. Likevel er det bare de som kjenner den jødiske loven på dette området, som kan danne seg et riktig bilde av hvor langt forvrengningen gikk.

Vi skal her ikke dvele ved dårskapen i å ville skape glede med foreskrevne midler, eller ved at midlene ikke passet til dagens hellige preg. Men med de nesten utallige påbudene om å unngå arbeid må det ha vært svært besværlig å holde sabbaten hellig på rett måte – det tyngste arbeidet av alle.

Alt arbeid var delt i 39 hovedklasser eller «fedre», hver med en mengde «etterkommere» eller underavdelinger. Slik var «skur» (innhøsting) en av «fedrene» eller hovedklassene, og å plukke aks en av «etterkommerne» dens. Denne smålige nøyaktigheten gikk så langt at man måtte ty til kunstige utveier for at hverdagslivet kunne gå sin vanlige gang, noe den strenge loven ellers hadde gjort umulig.

Sjammais skole, essenernes sekt og – underlig nok – også samaritanene var de strengeste når det gjaldt å holde sabbatsbudet. Sjammais skole mente at sabbatshvilen var en plikt som ikke bare gjaldt mennesker og dyr, men også livløse ting. Derfor måtte man aldri begynne en fredag på et arbeid som ville fortsette av seg selv på sabbaten, for eksempel å legge ut lin til tørk eller legge ull i fargekaret.

Hillels skole holdt de livløse tingene utenfor sabbatshvilen og tillot også å gi hedninger arbeid på fredagen, uten hensyn til om de kunne gjøre det ferdig før sabbaten begynte. Begge skolene tillot at påskemåltidet ble laget i stand på

sabbaten, og de lot også prestene holde ilden ved like i «Bet-Moked» mens de gjorde tjeneste i templet.

Men denne pinlig nøyaktige håndhevingen av sabbatshvilen ble iblant farlig for folket. En tid mente jødene til og med at de ikke kunne forsvare seg mot fiendtlige hærer på sabbaten. Så slo makkabeerne fast det prinsippet som siden alltid ble stående: Forsvarskrig, men ikke angrepskrig, var tillatt på helligdagen. Selv i denne mildere formen hadde prinsippet noe farlig ved seg, og under den siste beleiringen av Jerusalem ble det ikke fulgt av alle.

Men her er ikke stedet til å gå nærmere inn på Skriftens eller rabbinernes forskrifter om å holde sabbaten hellig i den enkeltes liv, i hjemmet og i samfunnslivet, og heller ikke på gudstjenesten på sabbaten i de gamle synagogene i Israels land. Vi holder oss til hvordan sabbaten ble feiret i selve templet.

De eneste påbudene Skriften gir om sabbatsfeiringen i templet, er at det skal holdes en «hellig sammenkomst» (3 Mos 23,3), at det hver uke skal legges fram nye skuebrød (3 Mos 24,8; 4 Mos 4,7), og at det skal ofres to lam som brennoffer med tilhørende matoffer og drikkoffer, «foruten det stadige brennofferet» – det vil si det vanlige daglige – «og drikkofferet som hører til» (4 Mos 28,9–10). Men ut fra overleveringens eldgamle opptegnelser kan vi danne oss et klart bilde av gudstjenesten i templet på sabbaten på Kristi tid.

Sabbaten begynte ved solnedgang fredag, for hebreerne regnet døgnet fra den ene solnedgangen til den neste. Siden timen ikke var nøyaktig fastsatt, må den naturligvis ha variert både med årstidene og fra sted til sted. Rabbinerne forteller derfor at de som bodde på lavtliggende steder som Tiberias, begynte sabbaten en halv time tidligere, mens de som bodde høyt, som i Sepforis, sluttet den en halv time senere enn brødrene sine. Kunne man ikke se solen, regnet man solnedgangen fra den tiden hønsene satte seg på vagle.

Men lenge før den tid var forberedelsene til sabbaten i gang. Derfor kaller rabbinerne fredagen «sabbatsaftenen», og i evangeliene kalles den «forberedelsesdagen» (Mark 15,42; Joh 19,31). Da skulle man ikke begynne på nye forretninger eller ta fatt på noen lengre reise; alt skulle være kjøpt inn og gjort i stand til festen. Maten ble satt inn i en oppvarmet ovn for å holdes varm.

Tidlig fredag ettermiddag kom det nye skiftet av prester og levitter til Jerusalem, sammen med «folkets representanter», som skulle stå for hele Israel. Når de hadde gjort seg klare til festen, gikk de opp til templet.

Prestene kunngjorde med tre trompetstøt både at sabbaten nærmet seg, og at den virkelig begynte. De tre første støtene lød når «en tredjedel av kveldsoffertjenesten var over». Det var omkring den niende time, det vil si klokken tre fredag ettermiddag – det kan vi slutte av forordningen der keiser Augustus fritok jødene fra å møte for domstolene. Det var, som vi vet, den timen da Jesus oppga ånden (Matt 27,45; Mark 15,34; Luk 23,44).

Ved prestenes første trompetstøt skulle all handel og alt annet arbeid opphøre. Så tente man sabbatslampen – den visste også hedenske forfattere å fortelle om – og tok på seg festdrakten. Andre gang blåste prestene tre støt for å kunngjøre at sabbaten nå hadde begynt.

Men det nye presteskiftet hadde allerede begynt tjenesten før dette. Etter offeret fredag kveld ble blodflekkene vasket bort fra brennofferalteret. Så overga det avtroppende «skiftet» helligdommens nøkler til det påtroppende, sammen med de hellige karene og alt annet som hørte til den hellige tjenesten. Deretter avgjorde overhodene for familiene i det nye skiftet ved loddkasting hvilken familie som skulle gjøre tjeneste hver enkelt dag i tjenesteuken, og hvem som skulle utføre de forskjellige prestelige oppgavene på sabbaten.

Den første av disse oppgavene, straks sabbaten begynte, var å legge fram nye skuebrød. Det påtroppende skiftet hadde bakt dem før selve sabbaten, i et av templets kamre, selv om det også ble regnet som lovlig å lage dem i Betfage. For selv om det gjaldt som prinsipp at «det er ingen sabbat i helligdommen», var det likevel ikke tillatt å gjøre noe arbeid der som kunne vært gjort en annen dag. Selv omskjærelsen, som etter rabbinerne – i likhet med tjenesten i templet – sto over sabbaten, ble av noen utsatt til festdagen var over.

Vanligvis ble skuebrødene bakt fredag ettermiddag; men falt fredagen på en festdag som krevde sabbatshvile, skulle de bakes torsdag ettermiddag. Rabbinerne gjør seg stor flid med å beskrive hvordan de ble bakt, så de skulle bli like både i farge og form.

Men dette emnet er for viktig til å behandles så kort. Ordet «skuebrød» er en oversettelse av det ordet Luther bruker (*Schaubrot*), og det må igjen være hentet fra Vulgata (*panes propositionis*). Skriften kaller dem «åsynets brød», det vil si brødet for den nærværende Guds åsyn – på samme måte som uttrykket «hans åsyns engel» betyr den nærværende Guds engel.

Fordi brødet alltid lå i helligdommen og ble brukt der, kalles det også «det stadige brødet» og «det framlagte brødet»; det siste svarer nærmest til betegnelsen i Det nye testamente (Matt 12,4; Luk 6,4; Hebr 9,2). Å legge fram de nye skuebrødene og ta bort de gamle hver uke var en hoveddel av gudstjenesten i templet. Skuebrødsbordet sto langs nordsiden av det hellige, den helligste siden, med langsiden etter templets lengde, slik alle de hellige redskapene sto; bare paktens ark sto på tvers.

Etter rabbinernes beskrivelse og avbildningen på Titusbuen i Rom var skuebrødsbordet omkring 92 cm langt, 46 cm bredt og 69 cm høyt. Det var av rent gull; føttene vendte utover og var formet som dyreføtter. På midten var bena forbundet med en gullplate, som igjen var omgitt av en «krone» eller krans, mens en annen krans løp rundt bordplaten. Slik hadde det akkurat samme form som bordet i tabernaklet, som var laget av akasietre og kledd med gull.

Antiokus Epifanes hadde tatt bort det «bordet» som opprinnelig hørte til det andre templet (omkring 170 f.Kr.), men makkabeerne skaffet et nytt i stedet. Josefus forteller at Ptolemaios Filadelfos hadde gitt templet i Jerusalem et bord i gave. Men siden beskrivelsen av det ikke stemmer med avbildningen på Titusbuen, slutter vi at det var makkabeernes bord som sto i det hellige på Kristi tid.[1]

Det er kommet fram ulike og til dels motstridende meninger om hva Skriften egentlig mener med ordene den bruker om gullkarene som hørte til skuebrødsbordet (2 Mos 25,29). Den vanlige oppfatningen er at «fatene» ble brukt til å

[1] Josefus, Antikviteter 12,2,8.

legge skuebrødene på, «skjeene» ved røkofferet og «kannene» eller «flaskene» og «skålene» ved drikkofrene. På Titusbuen finnes det også to urner. Men det beviser ingenting. Skriften kjenner ikke til slike kar på skuebrødsbordet, og overleveringen vitner samstemmig imot at det sto flasker, skåler eller urner på bordet, eller at det ble båret drikkoffer inn i det hellige.

Rabbinerne sier at de karene som den norske bibeloversettelsen den gang gjenga med «kanner» og «skåler», var hule gullrør som ble lagt mellom skuebrødene for at luften skulle kunne sirkulere. Tre slike rør ble lagt under hvert brød unntatt det øverste, som hadde bare to under seg. Det nederste brødet lå på selve bordet, eller rettere på et gullfat som sto på bordet. Til sammen var det etter deres beregning 28 rør som de tolv skuebrødene lå på.

Rørene ble trukket ut hver fredag og lagt inn igjen mellom de nye skuebrødene hver søndag, for arbeidet med å ta dem ut og sette dem inn igjen hørte ikke til det som «vanhelliget sabbaten». Det nevnes også gullfat som skuebrødene ble båret inn på, og plater med gullkanter.

Skuebrødene ble bakt av det fineste hvetemelet, som var siktet elleve ganger. Det var tolv slike kaker, etter tallet på Israels stammer, ordnet i to rader med seks kaker i hver. Hver kake var bakt av to omer hvetemel. Mellom de to radene – etter rabbinerne ikke oppå dem – sto to skåler med ren røkelse, og etter en egyptisk overlevering også salt (Septuaginta, 3 Mos 24,7; Filon 2,151). Kakene var smurt med olje midt på i form av et kors.

Etter overleveringen var hver kake fem håndsbredder bred og ti lang, men bøyd opp i begge ender, to håndsbredder på hver side, så den i omriss lignet paktens ark. Etter oppbøyingen målte altså hver kake seks håndsbredder, og når den ble lagt på langs over bordets bredde, dekket den hele bredden. De to radene sto ved siden av hverandre, og slik ble det et tomt rom på to håndsbredder mellom dem etter bordets lengde; der sto de to skålene med røkelse.

Kunsten å bake skuebrødene synes å ha gått i arv som en hemmelig familieoverlevering i «Garmus hus», en slekt av kahatittene (1 Krøn 9,32). De nye skuebrødene ble lagt på et gullfat på marmorbordet i helligdommens forhall, og der lå de til sabbaten begynte.[2]

Mishna beskriver slik hvordan skuebrødene ble byttet: «Fire prester går inn (i det hellige); to av dem bærer hver sin rad med seks skuebrød, de to andre hver sin røkelsesskål. Fire prester har gått foran dem – to for å ta bort de gamle skuebrødene og to for å ta bort de to brukte røkelsesskålene. De som bærer brødet og røkelsen inn, står på nordsiden av bordet med ansiktet mot sør; de som tar bort, står på sørsiden med ansiktet mot nord. Disse løfter av, og de andre setter på i samme øyeblikk, etter Guds befaling: 'Og på bordet skal du alltid legge skuebrød for mitt åsyn' (2 Mos 25,30).»

De skuebrødene som var tatt bort, ble lagt på gullbordet i helligdommens forhall, og røkelsen ble brent på den haugen på brennofferalteret som glørne til røkofferalteret ble hentet fra. Deretter ble skuebrødene delt mellom de to presteskiftene, det som gikk av, og det som tok over. De påtroppende prestene sto på nordsiden, de avtroppende på sørsiden, og hvert skift ga ypperstepresten

[2] Én omer er omkring 2,5 liter.

halvparten av sin del. Skuebrødene ble spist i løpet av sabbaten, i selve templet, og bare av prester som var levittisk rene.

Hvor viktig denne tjenesten var, hang naturligvis sammen med hva den betydde. Den gamle symbolikken, både den jødiske og den kristne, så skuebrødet som et bilde på Messias. Denne oppfatningen er riktig i saken, men ikke etter bokstaven.

Herren, som tronet mellom kjerubene i det aller helligste, var den åpenbarte Gud som ble tilbedt i det hellige. Der sto prestene som mellommenn i Israels navn og representerte folket. De la skuebrødene fram «for hans åsyn», tente den sjuarmede lysestaken og brente røkelse på gullalteret.

Det «brødet» som ble lagt «for hans åsyn» i den nordlige og helligste delen av det hellige, var den nærværende Guds brød. Det betydde at paktsfolket eide ham som sitt brød og sitt liv; lysestaken betydde at han var deres lys og ga dem lys.

Mellom skuebrødsbordet og lysestaken brant røkelsen på gullalteret for å vise at liv og lys hører sammen og kommer til oss i livs- og bønnefellesskapet med Gud. Av en lignende grunn satte man ren røkelse mellom skuebrødene, for det livet hans nærvær gir, viser seg i lovprisning.

Røkelsen ble brent før prestene spiste skuebrødene. Det skulle vise at Gud hadde tatt imot og stadfestet at Israel overga seg til ham og stolte på ham, og det skulle også være et tegn på lovprisning av Gud mens man levde av hans nærvær. Dette nærværet betegner Guds særlige åpenbaring, som senere fikk sitt fullkomne uttrykk i Kristus, «hans åsyns engel» – det trenger vi ikke vise nærmere her.

Det nye presteskiftet hadde begynt gudstjenesten straks det kom til templet, ved å legge fram de nye skuebrødene. Likevel var det avtroppende skiftet ennå ikke helt ferdig med sin tjeneste. Det er sikre beviser for at det avtroppende skiftet utførte morgenofferet på sabbaten og det påtroppende kveldsofferet, og begge tilbrakte sabbaten i helligdommen.

Inspeksjonen av templet før morgengudstjenesten på sabbaten var annerledes enn på hverdagene, for selve templet var opplyst, så prestene skulle slippe å bære fakler på den hellige dagen. Brennofferalteret ble renset før den vanlige tiden, men morgengudstjenesten begynte senere, så flest mulig kunne være med. Alle møtte i festdrakt, og hver mann hadde med seg en eller annen gave til hellige formål.

Det er utvilsomt dette apostelen Paulus sikter til når han oppfordrer menigheten i Korint: «På den første dagen i uken skal hver av dere hjemme hos seg selv legge til side det han får lykke til, for at ikke innsamlingen først skal begynne når jeg kommer» (1 Kor 16,2). På samme måte kan apostlenes skikk å ta del i Herrens nattverd hver søndag ha vært en etterligning av prestenes skuebrødsmåltid hver sabbat.

Gudstjenesten på sabbaten var på alle måter den samme som på andre dager. Forskjellen var bare at det ved slutten av den vanlige morgentjenesten også ble ofret to lam med tilhørende matoffer og drikkoffer (4 Mos 28,9–10). Når drikkofferet ved det vanlige morgenofferet ble utøst, sang levittene Salme 92 i

tre avsnitt; ved slutten av hvert avsnitt blåste prestene tre støt i trompetene, og folket tilba.

Ved slutten av sabbatens tilleggsoffer, mens drikkofferet ble båret fram, sang levittene «Moses' sang» i 5 Mos 32. Denne «hymnen» var delt i seks deler, og én del ble sunget hver sabbat (5 Mos 32,1–6; 32,7–12; 32,13–18; 32,19–28; 32,29–39 og 32,40 til slutten). Hver del ble sunget i tre avsnitt med prestenes tre trompetstøt, og folket tilba ved hver pause.

Falt sabbaten sammen med en «nymåne», ble sabbatshymnen sunget i stedet for nymånens. Falt en festdag på sabbaten, ofret man først sabbatens offer og deretter festdagens. Ved kveldstjenesten på sabbaten sang man «Moses' sang» i 2 Mos 15.

Strengt tatt hadde sabbatsåret ingen forbindelse med gudstjenesten i templet. Likevel må vi si litt om hvordan det ble holdt, for på Kristi tid ble det strengt håndhevet. Med jubelåret var det annerledes. Merkelig nok finner vi spor av jubelåret i tiden før hjemkomsten fra Babylon (1 Kong 21,3; Jes 5,8; 37,30; 61,1–3; Esek 1,1; 7,12; Mika 2,2), mens sabbatsåret ser ut til å ha gått av bruk. Derfor forklarer den jødiske overleveringen, med støtte i 2 Krøn 36,21, at de sytti årene i fangenskapet skulle erstatte de sabbatsårene man hadde forsømt, og den regner forsømmelsen fra kong Salomos tronbestigelse.

Etter hjemkomsten fra Babylon ble jubelåret ikke lenger holdt, i hvert fall ikke som en hellig ordning; men sabbatsåret ble holdt svært strengt, ikke bare av jødene (Neh 10,31; 1 Makk 6,49.53; Josefus, *Antikviteter* 13,8,1; 14,10,6; 15,1,2; *Den jødiske krig* 1,2,4), men også av samaritanene (*Antikviteter* 11,8,6). Overleveringen forteller at det tok sju år å erobre Kanaan og sju år til å dele ut landet; derfor ble tienden betalt for første gang fjorten år etter at Israel kom inn i Kanaan. Det første sabbatsåret falt sju år senere, da Israel hadde bodd i landet i 21 år.

Sabbatsloven gjaldt bare Palestinas eget område, men det omfattet også visse distrikter omkring. Rabbinerne legger til denne underlige bestemmelsen: I sabbatsåret var det lov å bruke (men ikke lagre eller selge) det som vokste av seg selv i alle de delene av landet som Israel hadde eid; men det var ikke lov i de delene som opprinnelig hadde tilhørt Israel, og som folket hadde vunnet tilbake etter hjemkomsten fra Babylon. Men fra denne regelen, som fra alle andre rabbinske regler, fantes det mange unntak.

Etter Guds befaling skulle jorden ligge udyrket etter hvert sjette år. Jødene gjennomførte dette slik at de etter påske lot være å så bygg, etter pinse hvete, og etter løvhyttefesten lot alle frukttrærne stå ustelt. Sabbatsåret selv begynte, slik de fleste av dem mener, på nyttårsdagen, som falt på nymånen i den sjuende måneden, tishri.

Det som vokste opp av seg selv i årets løp, skulle tilhøre de fattige (2 Mos 23,10–11). Men som 3 Mos 25,6 viser, var det ikke dermed forbudt for familien som eide jorden, å bruke det som «føde» – bare å lagre og selge det.

Et tredje skriftsted gjør sabbatsåret til et «Herrens henstandsår», da ingen israelitt kunne kreve inn gjeld (5 Mos 15,1–6), og et fjerde påbyr at loven skulle

leses for hele Israel ved løvhyttefesten i henstandsåret (5 Mos 31,10–11).[3]

Merkelig nok har man oversett at disse fire forordningene ikke står hver for seg, men henger nøye sammen. På samme måte som bestemmelsen om det som vokste av seg selv, ikke forbød eieren å bruke det, var det en selvfølge at man ikke skulle kreve inn gjeld hos et jordbruksfolk i et år da alt jordbruk lå stille.

Like godt stemte det med tanken bak sabbaten og sabbatsåret at loven skulle leses offentlig, for å vise at «hvilen» ikke skulle være lediggang, men vigslet til ettertanke over Guds ord. Av dette slutter vi at Guds lov ikke mente at gjelden skulle ettergis for godt, bare at den skulle stå «i henstand» i sabbatsåret.[4][5]

Overleveringen hevder riktignok det motsatte, men med sine egne forordninger satte den sabbatsloven ut av kraft. For etter rabbinernes tolkning gjaldt fritaket ikke gjeld som sto ubetalt for småting kjøpt i en butikk, heller ikke bøter man var idømt, eller penger man hadde lånt mot pant.

Men den store rabbi Hillel fant at heller ikke slike unntak var nok til å sikre at folk ville låne ut penger når sabbatsåret nærmet seg. Derfor laget han en formel, den såkalte «prosbul» (trolig «tillegg», et ord hentet fra gresk), som sikret kreditorens rettigheter fullt ut. Den lød slik: «Jeg, N.N., overgir til dere, dommerne i N.N., (en erklæring) om at jeg kan kreve inn hvilken som helst gjeld jeg har til gode, når jeg vil.»

Denne «prosbul» ble underskrevet av dommerne eller vitnene og ga kreditoren rett til å kreve tilbake utlånte penger også i sabbatsåret. Den gjaldt etter sigende bare gjeld med sikkerhet i fast eiendom, men var formulert slik at den kunne brukes i alle tilfeller. Men ikke engang dette var nok, og følgende ordning ble regnet som svært fortjenstfull for alle parter: Skyldneren skulle by fram betaling, og kreditoren svare: «Jeg ettergir»; da skulle skyldneren svare at kreditoren likevel skulle ta imot betalingen.[6]

En alminnelig regel påla skyldneren å betale tilbake det han skyldte jødiske proselytter. Dette gjaldt likevel ikke arvingene deres, selv om de ble regnet som ekte jøder; for båndene som knyttet en jødisk proselytt til slekten hans, var oppløst, og slektningene var derfor strengt tatt ikke lenger hans naturlige arvinger. Likevel regnet man det for særlig fortjenstfullt å betale i et slikt tilfelle.

Rabbinernes omgåelser av budet som forbød å bruke det som hadde vokst av seg selv på marken, er verken så mange eller så urimelige. Det ble bestemt at en del av slike avlinger kunne legges i hus, forutsatt at det var nok igjen på marken til føde for fe og andre dyr. Man sto også fritt til å dyrke så mye jord som trengtes for å betale skatter. Omeren (eller «kornbåndet» som ble svinget) i påsken og de to «svingebrødene» i pinsen skulle også lages av bygg og hvete som hadde vokst opp i sabbatsåret.

Til slutt fastsatte rabbinerne følgende skriftsteder som «den loven» kongen eller ypperstepresten skulle lese i templet ved løvhyttefesten i sabbatsåret: 5 Mos 1,1–6; 6,4–8; 11,13–22; 14,22; 15,23; 17,14; 26,12–19; 27 og 28. Denne tjenesten

[3] Jubelåret begynte 10. tishri, på forsoningsdagen.

[4] Lediggang strider like mye mot sabbatsloven som arbeid: «så du ikke går dine egne veier, ikke gjør din gjerning eller fører tomt snakk» (Jes 58,13).

[5] Frigivelsen av jødiske treller skjedde i deres sjuende trelleår og har ikke det minste med sabbatsåret å gjøre.

[6] Mishna, Sjevi'it 10.

sluttet med en velsignelse som lignet den ypperstepresten lyste på forsoningsdagen, bare med den forskjellen at den ikke pekte på syndenes forlatelse.[7][8]

Det vi her har gjennomgått, viser at det knapt fantes noen guddommelig ordning som rabbinerne vanhelliget mer og gjorde til «et åk som verken våre fedre eller vi var i stand til å bære», enn sabbatsloven.

For den nye paktens Israel viser evangeliene oss Kristus oftere i forbindelse med sabbaten enn med noen annen av templets høytider. For ham var sabbaten dagen da han skulle gjøre sin Fars gjerning. Den dagen forkynte han i synagogene, lærte i templet, helbredet de syke og var med på måltidet som jødene vanligvis avsluttet dagen med (Luk 14,1). Motstanden deres ble stadig heftigere jo mer han la fram for dem hva sabbaten egentlig betydde og var ment til.

Aldri har motsetningen mellom ånd og bokstav trådt klarere fram enn her. Og når jødene i sin bokstavtjeneste kvalte ånden i sabbatsloven, kan det ikke undre oss at de med sine mange forordninger tømte og forvansket Herrens bestemmelse om sabbatsåret så grundig at meningen nesten ble visket ut.[9]

Grunntanken i sabbatsåret var at jorden og alt som er på den, tilhører Herren; at «alles øyne vokter på» ham, og at han gir dem «deres føde i rett tid» (Sal 104,27; 145,15); at Israels land var Herrens egen eiendom; at mennesket ikke lever av brød alene, men av hvert ord som går ut av Herrens munn; og at han gir oss vårt daglige brød, så det er forgjeves å stå tidlig opp, sette seg sent ned og ete slitets brød (Sal 127,2).

Framfor alt skulle det vise at verden er lagt under forgjengeligheten, men at det også venter en forløsning: Hele skapningen sukker og stønner sammen til denne stund og venter på den velsignede sabbaten da den «skal bli frigjort fra trelldommen under forgjengeligheten, og nå fram til Guds barns frihet i herligheten» (Rom 8,21–22).

Slik pekte sabbatsåret, på samme måte som sabbaten selv, fram mot den hvilen som venter Guds folk, når all strid og møye er over, og de på den andre siden av elven synger Moses' og Lammets sang: «Store og underfulle er dine gjerninger, Herre Gud, du Allmektige! Rettferdige og sanne er dine veier, du folkenes konge. Hvem skulle ikke frykte deg, Herre, og ære ditt navn? For du alene er hellig. Alle folkene skal komme og tilbe for ditt åsyn, for dine rettferdige dommer er blitt åpenbare» (Åp 15,3–4).[10]

[7] Se Mishna, Sota 7,8, som også har en underlig beretning om hvor dypt det grep kong Agrippa da han skulle utføre denne seremonien.

[8] Reland mener at ordet i Matt 24,20: «Men be om at dere slipper å flykte … på sabbaten», kanskje henger sammen med sabbatsåret, en tid da flyktninger ville ha vanskelig for å skaffe seg det de trengte.

[9] Se også Oehlers merknader i Herzogs Real-Encyklopädie, bd. XII, s. 211.

[10] Om sabbatsårene som overleveringen nevner, se Wieseler, Chronologische Synopse, s. 204.

Kapittel 10. Festkretsene og kalenderen

Festkretsen og inndelingen av den jødiske kalenderen.

«De lette da etter Jesus, og talte seg imellom mens de sto i templet: Hva mener dere? Kommer han ikke til høytiden?» (Joh 11,56)

Det symbolske preget som er særegent for ordningene i den gamle pakt, kommer også fram i festkalenderen. Hvordan man enn deler inn høytidene, har de alle ett felles kjennetegn.

Utvilsomt betegner sjutallet i Skriften tidens hellige mål. Sabbaten er ukens sjuende dag; sju uker etter at kirkeåret begynner, kommer pinsen; og den sjuende måneden er helligere enn de andre. Dens «førstefødte», nymånen, var ikke bare helliget Herren slik nymånene i de andre månedene var, men ble i tillegg feiret som en egen høytid, «basunfesten». I løpet av den samme måneden falt dessuten tre andre høytider: forsoningsdagen, løvhyttefesten og festens åttende dag. På samme måte var hvert sjuende år et sabbatsår, og etter sju ganger sju år kom jubelåret.

Men dette er ikke alt. Sju dager i året kan kalles de mest høytidelige, for bare på dem var det forbudt å gjøre noe «vanlig arbeid». På de såkalte «mindre høytidene» (*moed katan*) – det vil si dagene etter den første dagen i påskeuken og i løvhytteuken – var både festholdet og forbudet mot arbeid mindre strengt, og det viser at disse dagene var mindre hellige.

Bak festkretsene lå det trolig visse grunntanker, ved siden av den alminnelige inndelingen av tiden etter det hellige tallet sju. Vi kan merke oss to, eller kanskje tre, slike kretser. Den ene begynner med påskeofferet og ender på pinsedagen, og den skal holde minnet om Israels kall og ørkenvandring levende. Den andre faller i den sjuende måneden og betegner at Israel hadde fått landet i eie og i takknemlighet hyllet Herren.

Forsoningsdagen må kanskje skilles ut fra disse to kretsene: Den ligger midt mellom dem, viser til dem begge og har likevel sitt eget særpreg som «sabbatenes sabbat» (3 Mos 16,31; 23,32), da ikke bare «vanlig arbeid», men – som på ukesabbaten – alt slags arbeid var forbudt.

Hebraisk har to ord for høytid. Det ene, *mo'ed*, «fastsatt møte», brukes om alle høytider, også om sabbater og nymåner. Det andre, *chag*, av en rot som betyr «å danse» eller «å være glad», brukes bare om de tre høytidene påske, pinse og

løvhyttefest, da alle menn i Israel skulle tre fram for Herren i hans helligdom. Vi kunne gjengi fellesordet *mo'adim* med Herrens «stevnemøter» med sitt folk; det andre ordet, *chag*, uttrykker da den gleden som skulle prege «pilegrimsfestene» fra først til sist.

Rabbinerne nevner også uttrykkelig tre kjennetegn ved de store høytidene: *re'ijah*, *chagigah* og *simchah*. Det første er å møte fram for Herrens åsyn i Jerusalem. Det andre er de festofrene hver enkelt i menigheten var pålagt å bringe – de må ikke forveksles med de offentlige ofrene som ved slike anledninger ble båret fram på vegne av hele forsamlingen. Det tredje er gleden; med den forbinder rabbinerne de frivillige ofrene hver enkelt brakte etter som Herren hadde velsignet ham; de ble siden delt med de fattige, de forlatte og levittene ved festmåltidet etter de offentlige gudstjenestene i templet.

Til disse alminnelige kjennetegnene på de tre store høytidene bør vi kanskje legge til noe som gjaldt alle festtider: Hver av dem skulle være en «hellig sammenkomst», en samling i hellig hensikt; påbudet om å «hvile» fra «vanlig arbeid» eller fra alt arbeid gjaldt dem alle; og til slutt skulle det bæres fram bestemte ofre på vegne av hele forsamlingen.

I tillegg til de mosaiske høytidene feiret jødene på Kristi tid to andre: purimfesten, fra Esters tid, og tempelvielsens fest, til minne om at Judas Makkabeus gjenopprettet templet. Noen mindre forordninger og de offentlige fastene til minne om de store ulykkene som hadde rammet folket, skal vi omtale senere. Private faster var naturligvis opp til den enkelte; men de strenge fariseerne fastet regelmessig hver mandag og torsdag i ukene mellom påske og pinse, og likeså i tiden mellom løvhyttefesten og tempelvielsens fest. Det er denne skikken fariseeren i lignelsen viser til når han skryter: «Jeg faster to ganger i uken» (Luk 18,12).

Plikten til å møte i templet tre ganger i året gjaldt alle mannlige israelitter. Unntatt var treller, døve, stumme og lamme, likeså syke og svake og de som på grunn av høy alder ikke var i stand til å komme, og naturligvis var alle som var levittisk urene, fritatt for en slik plikt. Generelt ble det regnet som den høyeste plikt å møte fram for Herren i hans hus ved gudstjenestene.

Her kom også et viktig rabbinsk prinsipp inn. Det er ikke uttrykkelig påbudt i Skriften, men bygger tydelig på den: «Ingen kan få et offer båret fram for seg uten selv å være til stede» for å bære det fram og legge hånden på det.

Morgen- og kveldsofrene og festofrene ble betalt med bidrag fra alle og båret fram for hele forsamlingen; derfor fulgte det av seg selv at hele Israel burde vært til stede ved disse gudstjenestene. Men det var jo umulig. For å representere hele folket valgte man derfor 24 skift av lekmenn, svarende til de 24 skiftene av prester og levitter, og ga dem i oppdrag å overvære gudstjenestene. De ble kalt «ståmenn», og de representerte hele Israel i templet.

For tydelighets skyld gjentar vi at hvert av disse «skiftene» hadde sitt «overhode» og gjorde tjeneste hver sin uke. De av skiftet som ikke kunne møte i templet, samlet seg i en synagoge sentralt i distriktet sitt og tilbrakte tiden med faste og bønn for brødrene sine. Men dagen før sabbaten, på selve sabbaten og dagen etter fastet de ikke, for sabbaten var en gledens og ikke en sorgens dag.

Hver dag leste de et avsnitt av Skriften – de to første kapitlene i 1 Mosebok, som for dette formålet var delt opp i avsnitt for uken. Denne skikken var eldgammel; den jødiske overleveringen fører den helt tilbake til Samuel og David.

Men «ståmennene», eller «folkets representanter», som de også kalles, la ikke hendene verken på morgen- eller kveldsofferet eller på noe annet offentlig offer.[12]

Plikten deres var dobbel: å representere Israel ved gudstjenesten i templet og å være et slags veivisere for dem som hadde ærend i templet. Slik førte skiftets overhode på et bestemt tidspunkt i gudstjenesten fram dem som var kommet for å gjøre soning etter å ha blitt renset fra en eller annen urenhet. Han stilte dem opp langs Nikanorporten, så de sto klare for de tjenestegjørende prestene. «Ståmennene» var fritatt fra å være til stede i templet ved alle de anledningene da lovsangen «Hallel» ble sunget, trolig fordi folkets egne svar under sangen gjorde enhver representasjon overflødig.

Vi har ennå ikke nevnt hvilke vansker mangelen på en fast kalender måtte skape for dem som ville opp til Jerusalem til høytidene. Det hebraiske året var et måneår og ikke, som vårt, et solår, og det hadde derfor bare 354 dager, 8 timer, 48 minutter og 38 sekunder. Fordelt på tolv måneder ville dette med årene ha forrykket rekkefølgen av månedene fullstendig. Den første måneden, nisan (hos oss slutten av mars eller begynnelsen av april), kunne da ha falt midtvinters – enda det første modne bygget skulle bæres fram for Herren midt i den måneden.

For å få en fast ordning satte Rådet derfor ned en komité på tre medlemmer, alltid med Rådets overhode som formann. Den skulle avgjøre hvilket år som skulle gjøres til skuddår ved at det ble lagt til en trettende måned. Var de tre ikke enige, kunne tallet økes til sju, og da var flertall nok. Beslutningen ble vanligvis tatt i den tolvte måneden (adar), og den «tilføyde» eller trettende måneden (*ve-adar*) ble lagt inn mellom den tolvte og den første.

Et sabbatsår kunne aldri være skuddår, men året før var det alltid. Noen ganger fulgte to skuddår etter hverandre, men aldri tre. Vanligvis måtte det legges til en måned hvert tredje år. Siden den jødiske måneden i gjennomsnitt varte i 29 dager, 12 timer, 44 minutter og 3⅓ sekunder, måtte man i løpet av en periode på nitten år skyte inn sju måneder for å bringe jødenes måneårsregning i samsvar med den julianske kalenderen.

Dette fører til en ny vanskelighet. Jødene regnet månedene etter månefasene. Hver måned hadde 29 eller 30 dager og begynte når nymånen viste seg. Også dette skapte usikkerhet. Riktignok kunne hver enkelt selv se når det var nymåne, men det var naturligvis avhengig av været. Det trengtes derfor en myndighet som fastsatte det.

Dessuten gjaldt det ikke bare å vite hvilken dag som var den første i måneden, «nymånedagen»; høytidene falt på den tiende, den femtende eller andre dager i måneden, og dem kunne man ikke fastsette uten å kjenne månedens begynnelse sikkert. For å bøte på dette satt Rådet samlet i «Hallen av hogde steiner» for å ta

[1] Mishna, Taanit 4,2.

[2] De eneste offentlige ofrene der det ble lagt hender på, var bukken på forsoningsdagen og oksen når forsamlingen hadde syndet av vanvare.

imot vitnemål fra pålitelige vitner som hadde sett nymånen. Vitnene fikk kost på det offentliges regning, så flest mulig skulle bli oppmuntret til å stå fram med et så viktig vitnemål.

Hadde nymånen vist seg ved begynnelsen av den 30. dagen – etter vår tidsregning om kvelden den 29., siden jødene regnet døgnet fra kveld til kveld – erklærte Rådet at den forrige måneden bare hadde hatt 29 dager og altså var «ufullstendig».

Straks etter ble det sendt menn til signalstasjonen på Oljeberget. Der tente de bål og svingte fakler, til det blusset opp en flamme på en høyde et stykke borte som tegn på at signalet var sett. Slik ble budskapet om nymånen båret fra høyde til høyde, ikke bare innenfor Israels grenser, men langt utenfor, så det nådde også dem i adspredelsen «på den andre siden av elven».

Hadde man derimot ikke fått pålitelige vitnemål om nymånen kvelden den 29., lot man den nye måneden begynne kvelden etter, den 30. etter vår regning, og den forrige måneden ble da satt til 30 dager, en «full måned». Det var en ufravikelig regel at det i ett år ikke måtte være flere enn åtte eller færre enn fire slike fulle måneder på 30 dager.[3]

Men disse nattlige ildsignalene førte med seg alvorlige ulemper. Jødenes fiender tente bål for å villede dem, og det ble nødvendig å sende ut egne budbærere for å melde nymånen.

De ble likevel bare sendt sju ganger i året, like før de forskjellige høytidene skulle begynne: i nisan til påsken den 15.; i den følgende måneden, ijar, til den «andre påsken», som ble holdt av dem som hadde vært hindret fra å være med på den første (4 Mos 9,9–11); i ab (den femte måneden) til fasten den 9., dagen da Jerusalem ble ødelagt; i elul (den sjette måneden) fordi høytidene i tishri nærmet seg; i tishri (den sjuende måneden) til høytidene der; i kislev (den niende måneden) til tempelvielsens fest; og i adar til purimfesten.

Slik ble alle vanskeligheter i praksis ryddet av veien, unntatt når det gjaldt måneden elul. Nymånen i den neste måneden, tishri, var nemlig «basunfesten», og derfor var det svært viktig å få vite i tide om elul hadde 29 eller 30 dager.

Men her bestemte rabbinerne at elul skulle regnes som en måned på 29 dager så sant det ikke kom melding om noe annet – slik hadde det alltid vært siden Esras dager – og at nyttårsdagen derfor skulle falle dagen etter den 29. elul.

For å være helt sikker ble det snart vanlig å feire nyttårsdagen to dager etter hverandre. Siden er denne skikken utvidet til alle de store festdagene (naturligvis med unntak av fastedagene), enda kalenderen for lengst er fastsatt, så noen feil ikke lenger er mulig.

Om opphavet til de hebraiske månedsnavnene vi kjenner i dag, er meningene delte: Noen mener at de er kaldeiske, andre at de er persiske. De forekommer ikke før etter hjemkomsten fra Babylon. Før den tid fikk månedene navn etter plassen sin i rekken eller etter de naturfenomenene som preget årstidene. Abib, «spiring» eller «grønne aks», var den første måneden (2 Mos 13,4; 23,15). Siv, «glans» eller «blomstring», var den andre (1 Kong 6,1). Bul, «regn», var den åttende (1 Kong 6,38), og etanim, «strømmende elver», var den sjuende (1 Kong 8,2).

[3] Formelen Rådet brukte da det erklærte nymånen, lød: «Den er hellig.»

Mange har også ment at inndelingen av året i et kirkelig år og et borgerlig år først kom etter hjemkomsten fra Babylon. Det kirkelige året begynte med måneden nisan (slutten av mars eller begynnelsen av april), omkring vårjevndøgn, og det borgerlige med den sjuende måneden, tishri, omkring høstjevndøgn.

Men den doble ordningen av mynt, mål og vekt – én til borgerlig og én til hellig bruk – og andre ting synes å tale imot denne antakelsen. Det er mer sannsynlig at jødene fra først av skilte mellom det borgerlige året, som begynte i tishri, og det kirkelige, som begynte i nisan, og at alle de andre månedene ble regnet fra nisan.

Til denne todelingen legger rabbinerne enda en: Når det gjaldt tienden av buskapen, regnet de året fra elul til elul, og for frukten fra sjebat til sjebat.

Den eldste tidsregningen jødene brukte, begynte med befrielsen fra trelldommen i Egypt. Under kongene regnet man tiden fra det året kongen besteg tronen. Etter fangenskapet brukte man den seleukidiske tidsregningen, som begynte i år 312 f.Kr., eller år 3450 etter verdens skapelse. En kort tid etter frihetskrigen var det vanlig å datere fra det året landet ble befridd. Likevel ble den seleukidiske tidsregningen den vanlige i et svært langt tidsrom etter Jerusalems ødeleggelse (trolig til det tolvte århundre e.Kr.), til den til slutt ble avløst av den nåværende jødiske tidsregningen, som regner fra verdens skapelse.

For å finne det jødiske årstallet må vi legge 3761 til vårt; men vi må samtidig huske at jødenes alminnelige eller borgerlige år begynner i måneden tishri, altså om høsten.

Uken var delt i sju dager, men bare den sjuende, sabbaten, hadde et navn som svarte til hva den var til; de andre dagene ble bare betegnet med tall. Dagen ble regnet fra den ene solnedgangen til den neste, eller rettere til de tre første stjernene viste seg, for da begynte en ny dag.

Før det babylonske fangenskapet ble dagen delt i morgen, middag, kveld og natt; men under oppholdet i Babylon tok hebreerne opp inndelingen av dagen i tolv timer, som varierte i lengde med dagens lengde. Den lengste dagen var på fjorten timer og tolv minutter, den korteste på ni timer og 48 minutter; forskjellen mellom dem var altså over fire timer.

Gjennomsnittlig svarte dagens første time omtrent til klokken seks om morgenen hos oss, den tredje timen (da torget etter Matt 20,3 var fullt av folk) til klokken ni og slutten av den sjette timen til middag, mens dagen ved den ellevte timen nærmet seg slutten.

Romerne regnet timene fra midnatt, og det forklarer den tilsynelatende motsigelsen i Joh 19,14. Der fører Pilatus Jesus ut til jødene ved den sjette time etter romersk regning, mens Jesus ble ført ut for å korsfestes ved den tredje time etter jødisk regning (Mark 15,25), altså den niende etter romersk regning og vår. Romerne delte natten i fire nattevakter (*vigiliae*), jødene i tre. Jødene delte dessuten timen i 1080 deler (*chalakim*) og hver del igjen i 76 øyeblikk.

For at leseren skal få et klart bilde av den jødiske tidsregningen, føyer vi her til en kalender som viser når de forskjellige festdagene falt.

MånedDagHøytid eller fasteI. Nisan (vårjevndøgn, slutten av mars eller begynnelsen av april)1.Nymåne14.Forberedelsen til påsken og

påskeofferet15.Første dag av de usyrede brøds høytidMånedDagHøytid eller fasteI. Nisan16.Den første omeren av modent bygg ble svunget21.Påskens sluttII. Ijar1.Nymåne15.Den «andre» eller «lille» påsken18.*Lag le-omer*, den 33. dagen i omeren, regnet fra den dagen det første modne kornbåndet ble båret fram – det ble ofret på andre påskedag, den 16. nisanIII. Sivan1.Nymåne6.Pinsefesten eller ukefesten, sju uker eller femti dager etter at påsken begynte, da man «svinget» de to brødene som var bakt av den første modne hveten. Den var også en fest til minne om lovgivningen på Sinai.IV. Tammus1.Nymåne17.Faste. Jerusalem ble inntatt den 9. av Nebukadnesar (og den 17. av Titus). Faller den 17. på en sabbat, faster man dagen etter.V. Ab1.Nymåne9.Faste for templets (tredobbelte) ødeleggelseVI. Elul1.NymåneVII. Tishri (det borgerlige året begynner)1. og 2.Nyttårsfesten3.Faste for drapet på Gedalja10.Forsoningsdagen; den store fasten15.Løvhyttefesten21.Løvhyttefestens slutt22.Løvhyttefestens åttende dag (i synagogene fest den 23., når lesningen av loven er fullført for året)MånedDagHøytid eller fasteVIII. Marchesjvan eller chesjvan1.NymåneIX. Kislev1.Nymåne25.Tempelvielsens fest eller lysfesten, som varte i åtte dager, til minne om at templet ble gjenreist etter Judas Makkabeus' seier over syrerne år 164 f.Kr.X. Tebet1.Nymåne10.Faste for beleiringen av JerusalemXI. Sjebat1.NymåneXII. Adar1.Nymåne13.Esters faste. Falt den på en sabbat, ble den holdt torsdagen før.14.Purimfesten eller Hamans fest15.Den egentlige purimfesten(Til *adar: Megillat Taanit* («*fasterullen*»), *trolig det eldste arameiske skriftet etter bibelsk tid som er bevart (med noen senere tillegg), regner opp 35 dager i året da det ikke var tillatt å faste, og for det meste heller ikke å holde offentlig sorg. En av disse dagene er Herodes' dødsdag! Denne interessante levningen fra oldtiden er nylig blitt kritisk undersøkt av forfattere som Derenbourg og Graetz. Etter fangenskapet synes de ti stammene, eller rettere etterkommerne deres, å ha regnet tiden fra denne hendelsen (696 f.Kr.). Det går fram av de jødiske gravskriftene på Krim, der forskningen har kunnet påvise at de som ligger der, stammet fra de ti stammene* (*jf. Davidson* i Kittos *Encyclopædia* III, 1173).)

Kapittel 11. Påsken

«*Rens derfor ut den gamle surdeigen, så dere kan være ny deig, siden dere jo er usyret. For vårt påskelam er slaktet, Kristus.*» (1 Kor 5,7)

Det er betegnende at rekken av tempelfester åpner med «påsken» og «de usyrede brøds høytid». Egentlig er dette to fester hver for seg: «påsken» falt på den 14. nisan, mens «de usyrede brøds høytid» begynte dagen etter og varte i sju dager, til og med den 21. (3 Mos 23,5–6; 4 Mos 28,16–17; 2 Krøn 30,15.21; Esra 6,19.22; Mark 14,1; 2 Mos 12,15).

Men både i Det gamle og i Det nye testamente blir de vanligvis regnet som én fest (Matt 26,17; Mark 14,12; Luk 22,1), og ett sted omtaler Josefus dem til og med som «en fest som varte i åtte dager».[1]

Påsken har en særegen karakter som gjør den til den viktigste av festene, og den har derfor også en fremskutt plass i rekken. Den var den første av de tre høytidene da alt mannkjønn i Israel skulle vise seg for Herren på det stedet han selv hadde utvalgt; de to andre var ukenes høytid og løvhyttefesten (2 Mos 23,14; 34,18–23; 3 Mos 23,4–22; 5 Mos 16,16).

De tre store høytidene hadde en tredobbelt betydning. For det første pekte de på årstiden, eller rettere på gleden over frukten av det landet Herren hadde gitt sitt folk i eie, men som han i virkeligheten selv beholdt eiendomsretten til (3 Mos 25,23; Sal 85,2; Jes 8,8; 14,2; Hos 9,3). Denne henvisningen til naturen nevnes uttrykkelig ved ukenes høytid og løvhyttefesten (2 Mos 23,14–16; 34,22), men utelates ved påsken. Til gjengjeld får påsken en langt tydeligere historisk betydning, som vi ikke finner nevnt ved de to andre festene, selv om den heller ikke kan ha manglet der.

De usyrede brøds høytid skulle minne om den store begivenheten som er grunnvollen for hele den hellige historien. Den hadde ført Israel til en underfull frelse fra trelldom og undergang og var dermed begynnelsen på folkets frihet og selvstendighet. Det var jo under redslene i påskenatten i Egypt at Gud holdt sin vernende hånd over Israels barn og fridde dem fra dødsengelens sverd; og ved at han grep direkte inn i begivenhetene, gjorde han dem da for første gang til ett folk.

Endelig har alle høytidene en tredje betydning, den forbilledlige, og den preger særlig påsken. Leserne av Det nye testamente kjenner godt de stadige

[1] Josefus, Oldtidshistorie 2,15,1; men se 3,10,5; 9,13,3.

henvisningene til utgangen av Egypt, påskelammet, påskemåltidet og de usyrede brøds høytid.

At denne betydningen var tilsiktet fra første stund, ikke bare ved påsken, men også ved de andre festene, ser vi tydelig av grunntanken i hele Det gamle testamente og av det nøye samsvaret mellom forbildene og oppfyllelsen. Det gamle testamente bærer så å si dette preget med indre nødvendighet. Da Gud knyttet alle folks framtid til Abrahams og hans ætts historie (1 Mos 12,3), ga han nemlig denne historien profetisk betydning. Hver begivenhet og hver skikk ble så å si en knopp som skulle blomstre og bære frukt på det treet som skulle bre sin skygge over alle folk.

Naturen, historien og nåden har altså gått sammen om å gi festene, og særlig påsken, en bestemt betydning. Påsken var vårens fest. Den var vårtiden i naturen, da sæden som var sådd, spirte fram etter vinterdvalen til en ny høst, og det første modne kornbåndet kunne bæres fram for Herren. Den var også vårtiden i Israels historie, for ved påsken feiret Israel hvert år på ny sin fødselsdag som et fritt og selvstendig folk.

Og den var nådens vårtid: den herlige befrielsen som gjorde Israel til et folk, pekte fram mot fødselen av det sanne Israel, og påskeofferet pekte fram mot ham som skulle komme, «Guds lam, som bærer bort verdens synd» (Joh 1,29). Derfor skulle påskemåneden, *abib*, som senere ble kalt nisan, være «den første av årets måneder» for folket (2 Mos 12,2) – fødselsmåneden i det hellige året og samtidig den sjuende måneden i det borgerlige. Her møter vi igjen sjutallet som det hellige tallet, paktens tall.

På den annen side begynte løvhyttefesten, som avsluttet festrekken, den 15. dagen i den sjuende måneden i det hellige året, som også var den første måneden i det borgerlige. Like betegnende er det at både påsken og løvhyttefesten falt på den 15. dagen i måneden, altså ved fullmåne, da månen så å si hadde nådd sin fulle størrelse.

Ordet «påske» kommer av det hebraiske *pesach* på arameisk og gresk heter det *pascha*. Verbets grunnbetydning er å «gå forbi» eller «springe over», og det peker altså tilbake på festens historiske opphav (2 Mos 12). Men Israels stilling i Egypt førte med seg at den første påsken, som jo ble innstiftet der, på enkelte punkter måtte holdes annerledes enn de senere. Disse ble feiret i templet og fikk derfor det preget som fulgte av den alminnelige praksisen i templet. Jødiske forfattere skiller derfor med rette mellom «påsken i Egypt» og «den varige påsken».

Da Gud innstiftet høytiden i Egypt, bød han hver husfar å velge ut «et lam eller et kje, årsgammelt og uten lyte», den 10. nisan. Forskriftene fra tiden etter eksilet begrenser dette til et lam. De fire dagene før lammet ble slaktet, ble forklart som et bilde på de fire slektsleddene som gikk før Israel dro ned til Egypt.

Lammet skulle slaktes «mellom de to aftenene», det vil si mellom den 14. og den 15. nisan. Samaritanene, de karaittiske jødene og mange nyere fortolkere har lagt slaktingen til tiden mellom klokken seks og sju om kvelden, fra solen gikk ned og til det ble helt mørkt. Men Josefus og Talmud vitner uten tvil om at påskelammet ble slaktet i tiden fra solen begynte å synke og til den virkelig

gikk ned. Det gir god nok tid til å slakte de mange lammene, og det stemmer også med det overleverte.

Da Gud innstiftet påskelammet i Egypt, bød han Israel å stryke blodet med isop på den øverste dørbjelken og på begge dørstolpene, trolig fordi dette var husets fremste inngang. Så skulle hele lammet stekes uten at noe bein i det ble brutt, og hver familie skulle ete det – eller to nabofamilier sammen, om familien var for liten – med usyret brød og bitre urter.

Alt dette var bilder på trelldommens bitterhet og på hasten som befrielsen skulle skje i. Men samtidig pekte det fram mot det som er det rette kjennetegnet på Guds sanne Israel: forholdet til det sanne påskelammet, Jesus Kristus (1 Kor 5,7–8). Loven påla alle omskårne å ta del i dette måltidet, og det skulle de gjøre som folk som sto ferdige til å dra av sted. Det som ble til overs, måtte brennes på stedet.

Under ørkenvandringen ble disse forskriftene for påsken endret: Alt mannkjønn skulle møte «på det stedet Herren utvelger» og der både ofre og ete påskelammet (eller kjeet) og samtidig bære fram andre offer (2 Mos 34,18–20; 5 Mos 16,2.16–17). Endelig ble det fastsatt at den som var uren når han etter loven skulle ete påskelammet, eller som «var på en lang reise», skulle ete det en måned senere (4 Mos 9,9–11).

Mishna skiller slik mellom «den egyptiske påsken» og «den senere»: Det egyptiske påskelammet ble valgt ut den 10. nisan; blodet ble strøket med en isopkvast på den øverste dørbjelken og på de to dørstolpene, og lammet ble etet i hast den første natten. Men den varige påsken skulle holdes alle de sju dagene[2]. Med andre ord var usyret brød i begynnelsen bare påbudt den første påskenatten, mens det senere ble fastsatt at det skulle være det eneste brødet som ble spist hele uken.

Videre setter den samme traktaten utgangen fra Egypt til den 15. nisan og opplyser at denne dagen senere ble feiret som en høytid med samme verdighet som sabbaten (2 Mos 12,16; 3 Mos 23,7; 4 Mos 28,18).

Videre heter det: «I Egypt valgte man ut påskelammet den 10. og slaktet det den 14., og da ble ingen rammet av straffen å bli ‹utryddet› for påskens skyld, slik det var i de senere slektene. Om det egyptiske påskelammet ble det sagt: ‹Han og hans nærmeste nabo skal ta det›, mens man senere kunne velge påskelag som man ville. I Egypt fikk man ikke befaling om å sprenge blodet og brenne fettet på alteret, slik man gjorde senere; men ved den første påsken ble det sagt: ‹Ingen av dere skal gå ut gjennom sin husdør før om morgenen›, og det ble ikke pålagt i tiden etterpå. I Egypt slaktet man påskelammet i sitt eget hus; senere ble det slaktet på ett sted av hele Israel. Og endelig: der man før åt påskelammet, der overnattet man også; senere kunne man ete påskelammet på ett sted og overnatte på et annet.»[3]

Skriften forteller at påsken ble feiret i det andre året etter utgangen av Egypt (4 Mos 9,1–5), den eneste gangen påsken ble holdt under ørkenvandringen. Etter det ble den ikke feiret før Israel hadde satt sin fot i det hellige land (Jos 5,10).

[2] Mishna, Pesachim 9,5
[3] Tosefta, Pesachim 8.

Skriften viser at det var Guds vilje at festen ikke ble holdt i denne tiden (2 Mos 12,25; 13,5), og de jødiske lærde er av samme mening. Senere finner vi bare nå og da beretninger i Skriften om at folket feiret påske: under Salomo (2 Krøn 8,13), Hiskia (2 Krøn 30,15), Josjia (2 Kong 23,21) og endelig på Esras tid, altså etter fangenskapet (Esra 6,19).

På den annen side finner vi hos profeten Esekiel en betegnende henvisning til den billedlige betydningen påskelammets blod hadde som vern mot undergang. Han forteller om en mann «kledd i linklær», som får befaling om å «sette et tegn i pannen» på de gudfryktige, slik som blodet fra det første påskelammet i Egypt. Tegnet skulle hindre dem som slo i hjel «gamle og unge», i å «røre noen av dem» (Esek 9,4–6). Johannes' åpenbaring har en lignende, sinnbildlig befaling når den taler om å sette et segl på «vår Guds tjenere i deres panner» (Åp 7,2–3; 9,4).

Men det er lite sannsynlig at påsken bare ble holdt de gangene Skriften nevner, for senere ble den feiret over alt, og så nøye som loven foreskrev. Vi kan danne oss et nøyaktig bilde av påskefesten og alt som hørte til den på Kristi tid. Den 14. nisan skulle hver israelitt komme til den hellige byen, så sant helsen tillot det, han ikke var uren etter levittenes lov, og han ikke bodde lenger fra Jerusalem enn omkring 24 kilometer. Skriften viser at også kvinner pleide å dra dit, selv om de ikke hadde plikt til det, og det ser vi også hos jødiske forfattere.

Påsken var i sannhet en gledens tid for hele Israel. Ikke bare fra hver krok av hjemlandet, men også fra utlandet dro festkledde flokker opp til Jerusalem. De sang sine pilegrimssanger og hadde med seg fredsoffer og brennoffer som takk til Gud for de velsignelsene han hadde gitt dem; ingen skulle vise seg for hans åsyn tomhendt (2 Mos 23,15; 5 Mos 16,16–17).

Hos Josefus kan vi danne oss et bilde av hvor mange de festkledde flokkene var. Han forteller at ypperstepresten etter oppfordring fra Cestius holdt telling for å gi keiser Nero et bestemt inntrykk av hvor betydningsfull Jerusalem og det jødiske folket var. Man fant da at tallet på slaktede lam var 256 500. Regner man minst ti personer på hvert lam som skulle ofres, kommer man fram til 2 565 000 personer, eller etter Josefus' egen beregning 2 700 200.

Den samme forfatteren regner med at det var ikke mindre enn tre millioner mennesker til stede omkring år 65 etter Kristus.[4] Det er lett å forstå at byen ikke kunne romme så mange, og at flere av pilegrimsflokkene måtte slå seg ned rundt byen.

De som fikk losji inne i byen, ble behandlet som gjester, og som lønn ga de vertene sine skinnene av påskelammene og karene de hadde brukt ved tempeltjenesten.

Det var i et slikt «reisefølge» til høytiden at Jesu foreldre etter evangeliet «hvert år» dro opp til Jerusalem og hjem igjen. Ved en slik anledning hadde de med seg Jesus-barnet, som nettopp var fylt tolv år – helt i samsvar med rabbinernes krav (*Joma* 82a). Det var da han ble igjen i templet, der han «satt midt blant lærerne og hørte på dem og spurte dem» (Luk 2,41–49).

[4] Josefus, Den jødiske krig 6,9,3; 2,14,3. Siden tallene bygger på offentlige dokumenter, kan de ikke kalles overdrevne.

Etter evangeliene var Herren senere med på påskefestene. Den siste gangen han holdt påske, ble han tatt imot som gjest i Jerusalem, trolig hos en disippel (Matt 26,18; Mark 14,12–16; Luk 22,7–13), selv om han ser ut til å ha tenkt å tilbringe natten utenfor bymuren (Matt 26,30.36; Mark 14,26.32; Luk 22,39; Joh 18,1).

Forberedelsene til festen begynte lenge før den 14. nisan. En måned i forveien, den 15. adar, ble broer og veier satt i stand for de tilreisende. Samtidig ble kvinner som var mistenkt for hor, stilt på prøve. Det var også da man brente den røde kvigen og gjennomboret øret på dem som av fri vilje ville fortsette å være treller. Kort sagt var den siste måneden før påske tiden da alle forberedelsene til festen ble gjort.

En av disse forberedelsene er særlig interessant fordi den minner om Frelserens ord. Gravene lå alltid utenfor byene; men fant man et lik ute på marken, måtte det begraves der det ble funnet – etter en forskrift som tradisjonen fører tilbake til Josva. Nå kunne pilegrimene på vei til festen komme til å røre ved slike graver uten å vite det og dermed bli «urene». Derfor var det påbudt å «hvitkalke» hvert gravsted en måned før påske.

Det er tydelig dette Frelseren sikter til når han, etter å ha avslørt hele fariseernes ferd, sammenligner dem med «kalkede graver som utvendig er vakre å se til, men innvendig er fulle av dødningeben og all slags urenhet» (Matt 23,27).

Fjorten dager før påske, og likeså fjorten dager før de to andre festene, ble tienden tatt av storfeet og småfeet, og samtidig ble tempelkistene åpnet og tømt i folkets nærvær. Endelig forteller evangelisten at «mange dro fra landet opp til Jerusalem før påsken for å rense seg» (Joh 11,55).

Slik det i den gamle pakt gikk en legemlig renselse forut for påsken, skal det etter apostelens ord også gå en selvprøvelse forut for nattverden i den nye pakt. I 1 Kor 11,27–28 heter det nemlig: «Derfor, den som eter brødet eller drikker av Herrens beger på uverdig vis, blir skyldig i Herrens legeme og blod. La hvert menneske prøve seg selv, og så ete av brødet og drikke av begeret.»

Synagogen i vår tid kaller sabbaten før påske «den store sabbaten». Den foreskriver særskilte bønner for den og viser nærmere hva man skal gjøre før festen kommer. Etter jødisk tradisjon falt nemlig den 10. nisan, da det første påskelammet skulle velges ut, på en sabbat (2 Mos 12,3).

Men det finnes ikke noe bevis for at «den store sabbaten» eller skikkene som hørte til den, var i bruk på Kristi tid. Det var likevel påbudt å undervise folket om påsken i synagogene i måneden like før festen.

Etter en annen, og betegnende, tradisjon pleide noen å velge ut offerlammet fire dager før påske og binde det fast på et sted der det lett falt i øynene. Slik ble de stadig minnet om at festen nærmet seg, da offeret skulle bæres fram.

Vi har hørt tidligere at rabbinerne i sine forskrifter om festene legger et tredobbelt bud i ordet: for det første «å vise seg for Herrens åsyn», for det andre *chagigah* (høytidsofferet) og for det tredje «glede».

Brukt om påsken betyr det første at hver og en skulle gå opp til Jerusalem og bære fram et brennoffer, helst den første påskedagen, ellers en av de seks andre festdagene. Dette brennofferet skulle bare tas av *cholin* («vanlige», uhellige ting), det vil si av slikt som loven ikke hadde satt av til hellig bruk, og som altså

ikke var helliget Herren, slik som tiende, førstegrøde og det som var lovet ham, og så videre.

Det neste budet gjaldt *chagigah*. Det måtte være et fredsoffer og kunne bæres fram til to tider. Den første *chagigah* ble ofret den 14. nisan, samme dag som påskeofferet, og var en del av påskemåltidet etterpå. Den andre *chagigah* ble ofret den 15. nisan, den første dagen i de usyrede brøds høytid. Når evangelisten forteller at jødene «selv ikke gikk inn i borgen, for at de ikke skulle bli urene, men kunne ete påske» (Joh 18,28), er det denne andre *chagigah* han mener.

Om den første bestemmer Mishna at den bare skulle bæres fram når første påskedag falt på en hverdag og ikke på en sabbat, og når påskelammet alene ikke ville ha vært et tilstrekkelig kveldsmåltid for laget som skulle ete det. Som ved alle fredsoffer kunne man gjemme en del av denne *chagigah*, men ikke lenger enn én natt og to dager etter at den var ofret.

Siden den var et frivillig offer, kunne den etter loven også tas av ting som var helliget Herren, for eksempel tienden av buskapen. Men den 15. nisan måtte man bære fram en *chagigah* som loven påla, og den skulle bare tas av *cholin*.

Det tredje som deltakerne i festen skulle holde, var budet om «glede». Som vi har sett, betyr dette ganske enkelt at hele Israel gjennom hele festen skulle ofre fredsoffer med glede i hjertet, etter evne, og disse kunne tas av ting som var helliget Herren (5 Mos 27,7). I tillegg til sin del i påskelammet skulle altså hver israelitt i påsken bære fram et brennoffer, *chagigah* (den ene eller begge) og gledesoffer – alt etter som Gud hadde velsignet hus og hjem.

Vi har tidligere nevnt at alle de 24 presteskiftene gjorde tjeneste i templet i påsken, slik som ved de andre store høytidene, og at de delte mellom seg den delen av festofrene og skuebrødene som etter loven tilfalt dem. Men bare det skiftet som etter tur hadde tjenesten den uken, bar fram alle løfteoffer og frivillige offer og de offentlige ofrene for hele forsamlingen, som morgen- og aftenofferet[5].

De særskilte forberedelsene til påskefesten begynte om kvelden den 13. nisan, det vil si ved begynnelsen av den 14. etter jødisk tidsregning, for jødene regnet døgnet fra kveld til kveld. Nå skulle husfaren tenne et lys og lete gjennom alle stedene der det vanligvis lå surdeig. Fant han noe, skulle han legge det på et trygt sted, der ingenting av det på noen måte kunne komme bort.

Før han gjorde dette, ba han denne bønnen: «Lovet være du, Herre, vår Gud, alle tings konge, som har helliget oss ved dine bud og befalt oss å rense ut surdeigen.» Etterpå sa han: «All den surdeig jeg har, både den jeg har sett og den jeg ikke har sett, skal være tilintetgjort og regnes som jordens støv.» Selve letingen skulle skje i fullkommen taushet og med et tent lys.

Det kan være dette apostelen sikter til når han formaner menigheten i Korint til å «rense ut den gamle surdeigen» (1 Kor 5,7). Jødisk tradisjon ser en henvisning til denne letingen med lys i Sef 1,12: «På den samme tid vil jeg ransake Jerusalem med lykter.»

Surdeigen skulle være fjernet om kvelden den 13. nisan, men det kunne også gjøres om formiddagen den 14. Spørsmålet om hva som regnes som surdeig, ble

[5] Mishna, Sukka 5,7

løst slik: De usyrede brødene, som var det eneste brødet man fikk ete under hele festen, kunne bakes av hvete, bygg, spelt, havre eller rug, og kakene ble laget før deigen begynte å gjære. Bare det som var laget av disse fem kornslagene, kom inn under betegnelsen «surdeig», og da bare hvis det var eltet med vann, ikke med andre væsker som for eksempel fruktsaft.

Påskefesten kan sies å ha begynt tidlig på formiddagen den 14. nisan. I Galilea la man ned alt arbeid den dagen, mens man i Judea arbeidet til middag. Den formiddagen kunne man fortsette med arbeid man allerede hadde begynt på, men ikke ta fatt på noe nytt. Bare skreddere, barberere og de som drev med klesvask, kunne fortsatt holde på med sitt.

Etter klokken tolv den 14. nisan var det ikke tillatt å ete noe syret. Det strengeste synet setter klokken ti som siste time da man kunne ete surdeig, et mildere klokken elleve. Fra da av og til klokken tolv skulle man holde seg borte fra all surdeig, og klokken tolv ble den høytidelig tilintetgjort: den ble brent, kastet i vannet eller strødd for alle vinder.

Denne regelen måtte overholdes strengt i hver familie, og derfor ble det kunngjort et bestemt tidspunkt da surdeigen skulle fjernes og kastes. De jødiske forfatterne forteller om det slik: «Man la to vanhelligede kaker av et takkoffer på en benk i forhallen i templet. Så lenge de lå der, kunne folket ete surdeig. Var den ene tatt bort, måtte man holde opp med å ete surdeig, men man trengte ennå ikke å brenne den. Når begge var tatt bort, brente hele folket sin surdeig.»[6]

Det neste påbudet var å velge ut påskelammet. Etter loven måtte det være «uten lyte» og verken yngre enn åtte dager eller eldre enn nøyaktig ett år. Hvert påskelam skulle etes av et «lag» på minst ti og høyst tjue personer.

Da Jesus åt påskelammet med disiplene sine «den natten han ble forrådt», var de tretten i alt. Mesteren hadde sendt to av dem, Peter og Johannes, av sted for å «gjøre i stand påskemåltidet», det vil si for å sørge for alt som trengtes for å holde påskemåltidet slik loven foreskrev, særlig for å kjøpe og ofre påskelammet. Etter all sannsynlighet kjøpte de det i den hellige byen, men ikke i selve tempelforgården, der de fleste kjøpte lammet, og der prestene drev en livlig og svært innbringende handel med alle slike offer.

Det var denne skikken Frelseren refset så skarpt da han noen få dager før gikk inn i Guds tempel og drev ut alle som solgte og kjøpte der, og veltet pengevekslernes bord og duehandlernes benker (Matt 21,12–13). Det vakte stor forbauselse og harme hos dem som følte seg krenket fordi han blandet seg i deres saker (Joh 2,13–18).

Mens Frelseren ennå ble værende utenfor byen med de andre disiplene, gjorde Peter og Johannes det de var sendt for. De fulgte den brokete skaren, der alle førte offerlammene sine opp på tempelberget. Her ble folket delt i tre flokker.

Aftenofferet var allerede båret fram. Det ble vanligvis slaktet klokken halv tre og båret fram omkring halv fire, men på påskeaftenen, som nevnt, en time tidligere. Falt den 14. nisan på en fredag – det vil si fra torsdag kveld til fredag kveld – ble det slaktet to timer tidligere, for å unngå unødig sabbatsbrudd. Ved den anledningen vi her taler om, var aftenofferet slaktet klokken halv to og

[6] Mishna, Pesachim 1,5.

båret fram klokken halv tre. Men før røkelsen ble brent og lampene stelt, skulle påskeofferet bæres fram.

Det gikk for seg slik: Den første av de tre flokkene vi har nevnt, hver med sine påskelam, gikk inn i prestenes forgård. Hver flokk skulle bestå av minst tretti personer – 3 × 10 var tallet som var bilde på det guddommelige og på fylden. Straks ble de svære portene lukket bak dem som var kommet inn i forgården. Mens offerdyrene ble slaktet, blåste prestene tre ganger i sølvtrompetene sine.

Det hele var et svært gripende syn. Langs hele forgården, helt opp til brennofferalteret, sto prester i to rekker; de i den ene rekken holdt skåler av gull, de i den andre skåler av sølv. I dem samlet de opp blodet av påskelammene. Hver israelitt slaktet lammet sitt selv og representerte da laget sitt ved påskemåltidet. Presten rakte skålen til kollegaen sin og fikk en tom skål tilbake, og slik gikk skålene med blodet fra prest til prest opp til alteret, der en prest tømte dem ved alterets fot.

Imens stemte et sangkor, ledet av levittene, i en høytidelig lovsang, og de som ofret, sang enten etter dem eller svarte bare «amen». Folket gjentok den første linjen i hver salme, og på hver av de andre linjene svarte de «Halleluja», «Lov Herren». Denne sangen var den såkalte *Hallel*, som omfattet Salme 113–118. Levittene begynte slik:

Levittene: «Halleluja» («Lov Herren»).
Folket svarte: «Halleluja.»
Levittene: «Lovsyng (*hallelu*), dere Herrens tjenere!»
Folket: «Halleluja.»
Levittene: «Pris (*hallelu*) Herrens navn!»
Folket: «Halleluja.»

På samme måte gikk det til når de hadde sunget Salme 113 og tok fatt på Salme 114. Levittene stemte da først i:

Levittene: «Da Israel dro ut av Egypt.»
Folket (gjentok): «Da Israel dro ut av Egypt.»
Levittene: «Da Jakobs ætt dro ut fra et folk med fremmed språk.»
Folket: «Halleluja.»

Slik gjentok de hele tiden den første linjen og svarte på slutten av verset, til de kom til Salme 118. Der gjentok folket ikke bare den første linjen, men også disse tre linjene fra vers 25 og 26:

«Å Herre, frels!
Å Herre, la det lykkes!
Velsignet være han som kommer i Herrens navn!»

Kan det ikke være at himmelens halleluja fra den forløste menigheten, som Åp 19,1.3.4.6 forteller om, svarer til denne høytidelige og gripende lovsangen?

Å synge *Hallel* i påsken er en skikk fra en fjern fortid. Talmud framhever hvor godt *Hallel* passet ved denne anledningen. Den minnet ikke bare om Guds godhet mot Israel, men også og særlig om utfrielsen fra Egypt. Derfor begynte den så treffende med «Lovsyng, dere Herrens tjenere, pris Herrens navn!» (Sal 113,1) – for de var ikke lenger faraos tjenere.

Av samme grunn kalles den også den egyptiske eller den alminnelige *Hallel*, til forskjell fra den store *Hallel*, som ble sunget ved svært sjeldne anledninger og omfattet Salme 120–136. Videre forteller Talmud at *Hallel* minnet om fem ting: «utgangen fra Egypt, delingen av Det røde hav, lovgivningen, de dødes oppstandelse og Messias' skjebne».

Her kan vi også føye til at den egyptiske *Hallel* i alt ble sunget atten dager og én natt i året. De atten dagene var dagen for påskeofferet, pinsefesten og hver av de åtte dagene i løvhyttefesten og i tempelvielsens fest. Den eneste natten den ble sunget, var natten da man åt påskelammet; da sang hvert påskelag den i husene sine, slik vi skal se senere.

Var *Hallel* sunget ferdig før en av de tre flokkene hadde fullført offertjenesten, ble den sunget en gang til, og om nødvendig en tredje gang. Ifølge Mishna hendte det sjelden at man kom lenger enn til Salme 116 før den tredje flokken hadde fullført ofringen, siden den store forgården var fylt av de to første flokkene.

Offerdyrene ble så hengt opp på kroker langs forgården eller lagt på stenger som hvilte på skuldrene til to menn (men ikke på sabbaten). Når skinnet var flådd av dem, tok man ut innvollene og renset dem. Alt fettet ble skilt fra og lagt på et fat, saltet og lagt på ilden på brennofferalteret. Dermed var ofringen fullført.

Den første flokken ble nå sendt ut, den andre sluppet inn og til slutt den tredje. Offertjenesten foregikk nøyaktig på samme måte for hver flokk. Til sist ble hele tjenesten avsluttet med røkofferet og stellet av lampene for natten.

Da hele tempeltjenesten slik var over, vasket prestene den store forgården, der så mye offerblod var blitt utøst. Denne rengjøringen ble likevel aldri gjort når påskelammet var slaktet på en sabbat. I så fall ventet også de tre flokkene – den første i hedningenes forgård, den andre på terrassen *Chel* og den tredje i den store forgården – for ikke å bære byrdene sine på sabbaten uten nødvendighet.

Men den alminnelige regelen var at gudstjenesten i påsken, i likhet med alle positive bud om gudsdyrkelsen, «satte sabbaten til side». Ellers skulle påsken, eller rettere den 15. nisan, ha samme rang og verdighet som sabbaten, og alt arbeid var forbudt. Men det fantes ett svært viktig unntak fra denne regelen: man kunne lage i stand den maten man trengte, den 15. nisan. Slik kan vi forstå hvordan disiplene kunne misforstå Jesu ord til Judas under påskemåltidet (ikke ved nattverden). De trodde at Judas, som «hadde pengepungen», skulle kjøpe inn «det vi har bruk for til høytiden» (Joh 13,29).

Det var trolig mot solnedgang at Jesus og de ti andre disiplene enda en gang gikk ned over Oljeberget og inn i den hellige byen. Jerusalem lå i festskrud foran dem. Rundt omkring skyndte pilegrimene seg mot byen. Gresset var oversådd med hvite telt, vårens lyse blomster sto i all sin prakt, og teltene stakk fram fra hagene og fra oliventrærnes mørke kroner.

Fra det praktfulle templet, som skinte i snøhvit marmor og gull i solens skrå stråler, steg røken opp fra brennofferalteret. Forgårdene var nå fylt av andektige skarer som i ordets fulle betydning ofret påskelammet for siste gang. Fremmede fylte gatene så det ble trengsel, og de flate takene var dekket av nysgjerrige tilskuere. Noen gledet seg over det første synet av den hellige byen,

som de så lenge hadde lengtet etter; andre gledet seg enda mer over å se igjen de velkjente stedene.

Det var den siste dagen Herren så den hellige byen – før sin oppstandelse! Bare én gang til, «den natten han ble forrådt», skulle han se den i fullmånens bleke lys. Han hadde dratt inn i Jerusalem for å lide døden, for å oppfylle forbilde og profeti og ofre seg selv som det sanne påskelammet – som «Guds lam, som bærer bort verdens synd».

De som fulgte ham, var opptatt av mange tanker. De visste at forferdelige ting ventet dem. Noen få dager før hadde de med en ikke unaturlig nasjonal stolthet pekt på de herlige tempelbygningene for sin Herre og Mester, og da hadde de fått høre at de skulle gå til grunne, så det ikke skulle bli stein tilbake på stein. Blant disiplene var også forræderen i denne stunden. Han grunnet på hvordan han skulle sette sine mørke planer ut i livet, drevet av den store sjelefienden.

Og nå var de inne i byen. De kjente godt templet, den kongelige broen og de praktfulle palassene, de travle torgene og gatene fulle av festkledde pilegrimer, da de gikk inn i huset der de skulle ete påskelammet. I mellomtiden kom skaren ned fra tempelberget; hver bar offerlammet sitt på skuldrene for å gjøre det i stand til påskemåltidet.

Kapittel 12. Påskefesten og Herrens nattverd

«*Mens de nå holdt måltid, tok Jesus et brød, ba velsignelsesbønnen og brøt det, ga disiplene og sa: Ta, et! Dette er mitt legeme. Og han tok et beger, takket, ga dem og sa: Drikk av det alle. For dette er mitt blod, den nye pakts blod, som utgytes for mange til syndenes forlatelse.*» (Matt 26,26–28)

Det er typisk for jødisk tradisjon at de viktigste begivenhetene i Israels historie knyttes til påsketiden. Slik skal mørket som falt over Abraham etter ofringen, da Gud åpenbarte ham hans ætts framtid (1 Mos 15), ha kommet over ham påskenatten. Likeså skal det ha vært i påsken at patriarken tok imot sine himmelske gjester, at Sodoma ble ødelagt og Lot berget, og at Jerikos murer falt for Herren.

Videre ble det sagt at byggkaken i drømmen, den som varslet at midjanittenes hær skulle gå under, var bakt av omeren med bygg som ble båret fram den andre dagen i de usyrede brøds høytid. Det heter også at Sankeribs høvdinger og assyrerkongen ble slått av Guds hånd mens de oppholdt seg i Nob, likeså i påsketiden.

Det skulle også ha vært i påsken at kong Belsasar så skriften på veggen i palasset sitt, den som lyste dødsdommen både over ham selv og over Babylon, og at Ester og jødene fastet, og den ugudelige Haman omkom.

Og slik skulle også «Edom» i de siste dager få sin endelige dom påskenatten, samtidig som Israels herlige befrielse skulle skje. Derfor åpner man helt til i dag døren i hvert jødisk hjem for profeten Elia, Messias' forløper, på et bestemt punkt i påskeliturgien – like etter at man har drukket «det tredje begeret», eller «velsignelsens beger». Samtidig leser man skriftsteder som passer til anledningen, og som forutsier undergangen for alle hedningefolk (Sal 79,6; 69,26; Klag 3,66).

Det er verdt å legge merke til at Herren Jesus, da han innstiftet sin nattverd, ikke knyttet et sinnbilde på dom til dette «velsignelsens beger», men på sin kjærlighet som gikk i døden.

Ellers kan det være av interesse at ingen annen gudstjeneste ånder så sterkt av lengsel etter å vende tilbake til Jerusalem og bygge opp templet igjen som jødenes påskeliturgi for påskeaftenen, eller har så mange henvisninger til det messianske håpet.

Hvis vi kunne gå ut fra at denne liturgien er den samme i dag som på Kristi tid, ville vi få fullt innblikk i alle bønnene og seremoniene som hørte med da vår Herre Jesus Kristus innstiftet nattverden. Vi kunne da se Mesteren for oss midt i kretsen av sine festglade disipler, peke på hver eneste bønn han ba, og på hvert ledd i den gudstjenstlige handlingen, og vi kunne danne oss et levende bilde av bordet de satt rundt under påskemåltidet.

I dag, og i mange hundre år tilbake, har påskemåltidet vært ordnet slik: Tre store usyrede brød, svøpt i en serviett, settes på et brett. Oppå dem legges de sju tingene som hører til påskemåltidet, i denne ordenen:

Det som legges framStår i stedet for eller er bilde påEt stekt egg*chagigah* den 14. dagenEt stekt lammelårpåskelammet*Charoset*leirmørtelen i EgyptSalatSaltvannKjørvel og persilleMen dessverre kan vi ikke gå ut fra dette. Jødenes påskeliturgi i dag har forholdsvis få rester fra nytestamentlig tid, og påskebordet slik det ser ut nå, stammer tydeligvis fra en tid da man hadde sluttet å bære fram offer. Men på den annen side er langt de fleste skikkene som brukes i dag, nøyaktig de samme som for 1800 år siden. En hellig ærefrykt kommer over oss og driver all nysgjerrighet bort når vi slik kan gå tilbake gjennom de mange hundre årene og stå som tilskuere i den «salen ovenpå» der Jesus åt påskelammet med disiplene sine.

De begivenhetene som særlig preger denne festen, står levende for oss: overrekkelsen av «stykket som ble dyppet i fatet», «brødsbrytelsen», «takkebønnen», «utdelingen av begeret» og til sist «lovsangen» som avsluttet måltidet. Også stillingen man hadde under påskemåltidet, kjenner vi nøye.

I rabbinernes skrifter finner vi «påskelammet» kalt «hans legeme». Uttrykket kan ikke annet enn minne oss om det Herren selv sa denne aftenen, selv om det hos dem utvilsomt har en helt annen betydning. Likeså finner vi betegnelsen «velsignelsens beger, som vi velsigner», og igjen minnes vi det Paulus sier om det (1 Kor 11,23–29). Ja, selve navnet på påskeliturgien, *Haggada*, som betyr å «vise fram», klinger igjen i dette avsnittet hos Paulus.

Før vi går videre, skal vi nevne at påskelammet etter jødisk forskrift ble stekt på et spidd av granatepletre, som ble stukket inn gjennom munnen og helt igjennom kroppen. Under stekingen måtte man passe på at lammet ikke rørte ved ovnen; ellers måtte den delen som hadde rørt ved den, skjæres bort. Dette er likevel ikke bare et utslag av rabbinernes smålige forskrifter. Hensikten var å få klart fram at påskelammet ikke måtte komme i noen som helst berøring med fremmede ting, så det ikke skulle bli urent. Alt måtte nemlig følges strengt her, og selv det minste avvik ville ha ødelagt helheten.

Når det het at man verken måtte bryte beina på påskelammet eller koke det i vann, men steke det over ild «med hode, føtter og innvoller», at ingenting av det måtte levnes til morgenen, og at alt som ikke ble spist, skulle brennes (2 Mos 12,8–10), hadde hver av disse forskriftene sin forbilledlige betydning. Av alle ofrene, også de høyhellige (3 Mos 6,21), var påskelammet det eneste som ikke måtte «kokes». Grunnen var at kjøttet skulle være uberørt av alt annet, ja, selv av vann. Videre måtte ingen bein brytes; lammet skulle settes fram helt, og ingenting måtte levnes. Og «laget» som åt det, skulle være én familie.

Alt dette skulle betegne lammet som et helt og fullkomment offer. Det pekte igjen på et helt og fullt samfunn med Gud, som den påskenatten i Egypt hadde latt dødsengelen gå forbi israelittenes blodbestrøkne dører. Videre skulle det betegne det indre samfunnet mellom dem som åt det: de skulle være som én familie, ett legeme. «Velsignelsens beger som vi velsigner, er det ikke samfunn med Kristi blod? Brødet som vi bryter, er det ikke samfunn med Kristi legeme? Fordi det er ett brød, er vi ett legeme enda vi er mange. For vi har alle del i det ene brødet» (1 Kor 10,16–17).

Det vi her har pekt på, er tanker og følelser som hver troende israelitt utvilsomt delte. Derfor er de viktige for å forstå den påskefesten der Jesus satt til bords med disiplene sine, og som han gjorde til Herrens nattverd ved å knytte den til sin person og sitt verk. Riktignok skulle hvert offer peke på hans offerdød. Men ikke noe annet offer kunne så slående som påskelammet minne om hans forsoning og den store befrielsen som hørte sammen med den, og om det inderlige samfunnet med ham.

Også av andre grunner var påskelammet særlig egnet til å være et forbilde på Kristus. Det var et offer, men sto likevel utenfor rekken av de andre levittiske ofrene. Det ble nemlig innstiftet og båret fram i Egypt, før noen av de andre ofrene var innstiftet og før lovgivningen på Sinai, ja, før selve pakten ble beseglet med blod (2 Mos 24). I en viss forstand kan man si at det var grunnvollen for alle de senere ofrene loven påbyr, og for selve pakten.

Endelig hørte det verken til den ene eller den andre klassen av offer: det var verken helt og fullt et syndoffer eller et fredsoffer, men forente dem begge. Og likevel var det på mange måter helt forskjellig fra dem.

Kort sagt: På samme måte som Kristi prestedømme var et virkelig gammeltestamentlig prestedømme, men ikke etter Arons vis, men etter Melkisedeks eldre, profetiske og kongelige vis, var også det offeret Kristus bar fram, et virkelig gammeltestamentlig offer. Det var likevel ikke av samme art som de levittiske, men som det eldre, profetiske påskeofferet som hadde gjort Israel til et kongelig folk.

Når gjestene nå samlet seg rundt påskebordet, kom de ikke lenger som ved den første påsken «med belte om livet, med sko på føttene og med stav i hånden», altså som reisende som sto ferdige til å dra av sted. Tvert imot hadde de tatt på seg festklærne og kom glade og trygge, slik det sømmet seg for en konges barn.

For å få dette tydeligere fram fastsatte rabbinerne at man skulle ete påskelammet, eller i det minste en del av det, i den liggende stillingen vi kjenner fra Det nye testamente. Dette passet etter deres mening best for frie menn og minnet dem om friheten deres.

De sier videre: «Siden det er slavers skikk å stå når de spiser, skal frie menn så mye mer sitte eller ligge til bords for å vise at de er ført fra trelldom til frihet.» Og det heter også at selv den fattigste israelitt ikke skulle ete uten å ligge til bords.

Man mente at denne stillingen passet best under hele påskemåltidet, men den var bare ubetinget påbudt mens man åt brødet og drakk vinen. Stillingen lignet den som ennå er vanlig i Østen, ved at kroppen hvilte på føttene. Derfor

sies det også om den angrende kvinnen ved festen Simon holdt i huset sitt, at hun «stilte seg bak Jesus, ved føttene hans, og gråt» (Luk 7,38).

Samtidig la man venstre albue på bordet og støttet hodet i hånden, og selvsagt ble det gitt hver gjest god nok plass til at han fritt kunne bruke høyre hånd. Slik kan vi forstå uttrykket i Joh 13,23.25, der det heter at en av disiplene «lå til bords ved Jesu side», og siden «lener seg opp til Jesu bryst» når han vil tale med ham.

Loven nevner ikke med ett ord vin ved påskemåltidet, men tradisjonen påbød den strengt. Etter den jerusalemske Talmud skulle vinen uttrykke Israels glede påskenatten, og selv den fattigste skulle ha «minst fire beger, om han så måtte få pengene til det fra fattigkassen»[1]. Kunne han ikke skaffe det på annen måte, måtte han, ifølge den samme Talmud, selge eller «pantsette kappen sin eller leie seg ut til et arbeid for å tjene til sine fire beger vin».

Den samme kilden forklarer firetallet på forskjellige måter. Det svarer enten til de fire ordene for Israels befrielse (føre ut, fri ut, løse ut, ta til seg), eller til de fire gangene begeret nevnes i drømmen til den øverste munnskjenken (1 Mos 40,9–15), eller til de fire hevnens beger som Gud i framtiden ville gi folkeslagene å drikke (Jer 25,15; 51,7; Sal 75,9; 11,6).

Da skulle Israel få fire trøstens beger, som det står skrevet: «Herren er min tilfalne del og mitt beger» (Sal 16,5), «mitt beger flyter over» (Sal 23,5), «Jeg vil løfte frelsens beger» (Sal 116,13). Dette siste begeret «var», legger man til, «to beger», kanskje fordi det hentydes til det en gang til i vers 17.

I den forbindelse skal vi gjengi en lignelse fra Talmud, siden vi tror den kan være av interesse: «Den Hellige, velsignet være han, vil holde et gjestebud for de rettferdige på den dagen, så Israels ætt skal se hans nåde. Når de har spist og drukket, bærer de velsignelsens beger fram for vår far Abraham. Men han sier: ‹Jeg kan ikke velsigne det, for Ismael er utgått fra meg.› Så gir han det til Isak, men han sier: ‹Jeg kan ikke velsigne det, for Esau er utgått fra meg.› Så rekker han det til Jakob, men han sier: ‹Jeg kan ikke ta det, for jeg giftet meg med to søstre, og det forbyr loven.› Han sier så til Moses: ‹Ta det og velsign det!› Men Moses svarer: ‹Jeg kan ikke, for jeg ble ikke funnet verdig til å komme inn i det lovede landet, verken levende eller død.› Så ber han Josva ta det og velsigne det, men Josva sier at han ikke kan, for han har ingen sønn. Til sist ber Josva David velsigne det, og først da er vanskeligheten løst, for David svarer: ‹Jeg vil løfte frelsens beger og påkalle Herrens navn.›»

Den eldste av de jødiske lovsamlingene, Mishna, gir en utførlig framstilling av gudstjenesten ved påskemåltidet, og av den går det fram at påskeliturgien var svært enkel. Vi ser at bønnene var frie, bortsett fra noen få som har holdt seg helt til våre dager, mens alle de andre seremoniene var fastsatt ved rituelle forskrifter.

Rabbi Gamaliel, Paulus' lærer, sier: «Den som ikke kan gjøre rede for tre ting som hører påsken til, har ikke oppfylt sin plikt. Disse tre tingene er påskelammet, de usyrede brødene og de bitre urtene. Påskelammet betyr at Gud gikk forbi våre fedres blodbestrøkne dører i Egypt. De usyrede brødene er et sinnbilde på at våre fedre i hast ble fridd ut av Egypt. Og de bitre urtene minner

[1] Mishna, Pesachim 10,1

oss om den bitterheten våre fedre fikk smake i Egypt, der egypterne gjorde livet bittert for dem på alle måter.»[2]

For å gi leseren et klarere bilde av alt som hørte til påskemåltidet, skal vi føye til dette: Fra tiden for aftenofferet og fram til påskemåltidet fikk man ikke ete noe. Denne regelen var gitt for at man skulle sette så mye mer pris på påskelammet. Det er omstridt om man på Kristi tid brukte to eller, som nå, tre store kaker av usyret brød under gudstjenesten.

Under betegnelsen «bitre urter» regner Mishna disse fem slagene: salat, endivie, sikori (hagesikori?), den såkalte *charchavina* (nesle eller bete?) og bitter koriander. De bitre urtene ser ut til å ha vært spist to ganger under måltidet: første gang dyppet i saltvann eller eddik, andre gang i *charoset*, en blanding av dadler, rosiner og annet med eddik – selv om Mishna uttrykkelig sier at *charoset* ikke var påbudt.

Bare rødvin skulle brukes ved påskemåltidet, og den skulle alltid blandes med vann. Hvert av de fire begrene måtte romme minst en fjerdedel av en fjerdedels hin, det vil si omkring en tredjedels liter. Endelig var det en fast regel at man etter påskemåltidet ikke åt noen dessert, eller *aphikomen*, som det heter på arameisk.

Påskemåltidet begynte med at overhodet for «laget» tok det første begeret vin i hånden og ba «takkebønnen» over det med disse ordene: «Velsignet være du, Herre, vår Gud, verdens konge, som har skapt vintreets frukt! Velsignet være du, Herre, vår Gud, verdens konge, som har utvalgt oss blant alle folk, opphøyd oss over alle tungemål og helliget oss med dine bud! I din kjærlighet har du, Gud, gitt oss de glade høytidsdagene og festene og fastsatt gledens tider. I dag feirer vi som en hellig forsamling de usyrede brøds høytid, vår frihets fødselsfest, som minner oss om utgangen fra Egypt. For oss har du utvalgt, og oss har du helliget blant alle folk, og du har latt gledens høytidsdager gå i arv til oss. Velsignet være du, Herre, vår Gud, verdens konge, som har holdt oss i live, gitt oss det vi trenger for å leve, og latt oss oppleve denne glade tiden!»[3]

Så drakk man det første begeret og vasket hendene.[4] Det var tydeligvis under denne handlingen at Frelseren i sin selvfornedrelse også tok på seg å vaske disiplenes føtter (Joh 13,5). Trolig er det det første begeret Lukas sikter til når han forteller: «Så tok han et beger, takket og sa: Ta dette og del det mellom dere!» (Luk 22,17). «Velsignelsens beger», som var det tredje, og som ble en del av Herrens nylig innstiftede nattverd, nevnes først i Luk 22,20.

Når man vasket hendene, ba man vanligvis denne bønnen: «Lovet være du, Herre, vår Gud, som har helliget oss med dine bud og befalt oss å vaske våre hender.» Tradisjonen foreskriver to slags håndvask: man skulle enten dyppe hendene i vannfatet eller «øse vann over dem». Ved påskemåltidet var den første måten påbudt.

[2] Mishna, Pesachim 10,5.

[3] Etter de beste kritikerne lød denne bønnen slik på Kristi tid. Men når det gjelder mange av disse bønnene, må jeg dessverre si at jeg ikke er helt sikker på at de hadde nettopp denne ordlyden; de gir heller uttrykk for tanken som går gjennom bønnene.

[4] Jødenes praksis i dag skiller seg her, som på enkelte andre punkter, fra den gamle.

Etter disse forberedelsene ble påskebordet satt fram. Den som ledet måltidet, tok noen urter, dyppet dem i saltvann, åt av dem og ga så til de andre. Straks etter tok man alle fatene bort fra bordet – det skulle vende tankene mot det som nå skulle følge – og så fylte man det andre begeret. Nå fulgte en svært interessant seremoni. Etter loven skulle husfaren ved hvert påskemåltid forklare sønnen sin hva festen betydde. Dette budet ble oppfylt ved at sønnen på dette punktet i påsketjenesten skulle komme med sine spørsmål. Var han for ung eller ikke i stand til det, pleide faren å gjøre det for ham.

Sønnens spørsmål lød omtrent slik: «Hvorfor er denne natten så forskjellig fra alle andre netter? Alle andre netter eter vi syret eller usyret brød, men denne natten bare usyret. Hvorfor eter vi forskjellige slags urter alle andre netter, men denne natten bare bitre urter? Hvorfor eter vi i natt bare stekt kjøtt, når vi ellers eter det stekt, stuet eller kokt? De andre kveldene dypper vi urtene bare én gang; hvorfor dypper vi dem to ganger i kveld?» Så langt den eldste og mest pålitelige tradisjonen.

Deretter heter det: «Nå underviser faren sønnen etter den kunnskapen han selv har om saken. Han begynner med vår fornedrelse og slutter med vår herlighet, og han forklarer ham 5 Mos 26,5–11.» Husfaren skulle altså fortelle hele folkets historie fra begynnelsen av: om Tarah, Abrahams far, og hans avgudsdyrkelse, og så i sammenheng om Israels historie fram til utgangen fra Egypt og lovgivningen på Sinai. Jo grundigere han kunne legge fram alt dette, desto bedre var det.

Straks etter satte man fatene på bordet igjen. Lederen løftet nå fatene opp etter tur, først det som påskelammet lå på, så fatet med de bitre urtene og til sist det med de usyrede brødene, og forklarte kort hva hvert av dem betydde. For etter rabbi Gamaliel skal «hver mann i slekt etter slekt se på seg selv som om han selv var kommet ut av Egypt». Det står jo skrevet: «Denne samme dagen skal du si til din sønn: Dette er til minne om det Herren gjorde for meg da jeg dro ut av Egypt» (2 Mos 13,8).

«Derfor», fortsetter Mishna, som også gjengir ordlyden i bønnen som ble brukt, «er det verdig og rett at vi takker, priser, opphøyer, lovsynger og ærer ham, fordi han har gjort alle disse underne både mot oss og mot våre fedre. Han førte oss fra trelldom til frihet, fra sorg til glede, fra sørgedager til festdager, fra mørke til stort lys og fra slaveri til forløsning. La oss derfor synge for hans åsyn: Halleluja!»

Denne oppfordringen ble fulgt: man sang den første delen av *Hallel*, Salme 113 og 114, og la til slutt til denne korte takkebønnen: «Velsignet være du, Herre, vår Gud, himmelens og jordens konge, som har forløst både oss og våre fedre fra trelldommen i Egypt.» Så drakk man det andre begeret. Nå vasket man hendene for andre gang og ba den samme bønnen som ved den første håndvasken. Deretter brøt man det ene av de to usyrede brødene og ba takkebønnen.

Etter det rabbinerne sier, skulle denne takkebønnen ikke komme før, men like etter at brødet var brutt, fordi det var fattigdommens brød, «og de fattige har ikke hele brød, bare stykker». Dette skillet er viktig. Herren takket først og brøt så brødet da han innstiftet nattverden, slik de tre evangelistene og aposte-

len Paulus samstemmig vitner (Matt 26,26; Mark 14,22; Luk 22,19; 1 Kor 11,24). Derfor må innstiftelsen av nattverden ha skjedd på et senere punkt i måltidet.

Så ble brødet brutt, og bitre urter ble lagt mellom stykkene. Det hele ble «dyppet» i *charoset* og rakt rundt til hver enkelt i «laget». Etter all sannsynlighet var dette det «stykket» Herren «ga til Judas» som svar på Johannes' spørsmål om hvem som skulle forråde ham (Joh 13,25 ff.; jf. Matt 26,21 ff.; Mark 14,18 ff.).

Det egentlige påskemåltidet begynte med det usyrede brødet med bitre urter; den delen av tjenesten som gikk like forut, var en slags innledning. Men da Judas «hadde fått brødstykket» og «gikk straks ut», kan han ikke ha vært med da påskelammet ble spist, langt mindre ved Herrens nattverd.

De høytidelige ordene vi har fra Herrens egen munn, og som evangelisten Johannes har skrevet ned (Joh 13,31–16,33), må derfor regnes som hans siste bordtale, og hans yppersteprestlige forbønn, som fulgte like etter (Joh 17), som hans «takkebønn etter måltidet».

Selve påskemåltidet besto av de usyrede brødene med bitre urter, av den såkalte *chagigah*, eller festofferet (så lenge det ble båret fram), og til sist av påskelammet selv. Etter det fikk man ikke ete mer, for kjøttet av påskeofferet skulle være det siste man åt. Men nå, da påskeofferet er falt bort, avslutter jødene måltidet med et stykke usyret brød, den såkalte *aphikomen*, eller desserten.

Når de så igjen har vasket hendene, fyller de det tredje begeret og ber takkebønnen etter måltidet. Det er da svært merkelig at Herren for så vidt synes å ha foregrepet jødenes praksis i dag, ved at han brøt brødet etter å ha takket (1 Kor 11,24 og evangeliene) i stedet for å følge det gamle budet om ikke å ete noe etter påskelammet. Og likevel handlet han her helt og fullt i påskefestens ånd.

Som vi allerede har hørt, skulle påsken både være en minnefest og ha forbilledlig betydning. Den minnet om en begivenhet som pekte fram mot og gikk opp i en annen: ofringen av det bedre påskelammet og den frihet som hørte sammen med dette offeret. Derfor hadde Det gamle testamentes påskelam ikke lenger noen betydning etter natten da han «ble forrådt», og *aphikomen* kunne med rette tre i stedet for det som minnehandling. Det målet som sinnbildet pekte mot, var nå nådd: at Guds Lam ble ofret.

Riktignok går den sinnbildlige linjen videre fra dette punktet helt til han kommer igjen, men på en måte som fra en ny begynnelse: Lammet ofres ikke lenger i den gamle betydningen, men settes fram og nytes på en ny måte.

Straks etter lyste man en kort velsignelse over det tredje begeret og drakk det. Utvilsomt var dette begeret som Herren knyttet til sin egen nattverd. Både jødiske forfattere og apostelen Paulus kaller det «velsignelsens beger» (1 Kor 10,16). Det var dels fordi både dette og det første begeret krevde en egen «velsignelse», og dels fordi det fulgte like etter «takkebønnen etter måltidet». Det ble tillagt så stor vekt at Talmud regner opp ti særtrekk ved det; de har liten verdi for oss, men viser godt nok hvor stor betydning man ga det[5].

Tjenesten sluttet med det fjerde begeret. Over det sang man den andre delen av *Hallel*, Salme 115–118, og det hele endte med den såkalte «sangens velsignelse», som omfattet denne bønnen og flere andre lignende bønner: «Alle dine gjernin-

[5] Talmud, Berakot 51a

ger skal prise deg, Herre, vår Gud, og dine hellige, de rettferdige som gjør din vilje, og hele ditt folk, Israels hus, skal med gledessang prise, velsigne og opphøye deg, du Hellige, og tilkjenne ditt navn kongedømmet, du vår konge! For det er godt å prise deg og en glede å lovsynge ditt navn, for fra evighet til evighet er du Gud, og foruten deg har vi ingen annen konge, forløser eller frelser» og så videre.

Slik feiret jødene påsken på den tiden da Herren for siste gang satt til bords med disiplene sine. Det er så viktig å forstå klart alt som skjedde ved denne anledningen, at vi nå vil prøve å sette sammen beretningene i de forskjellige evangeliene og føye til de enkelte trekkene vi har lagt fram ovenfor, selv om noe av det er behandlet før.

Først må vi avvise den grunnløse meningen at Herren skal ha holdt påskemåltidet på en annen tid enn den vanlige, eller at Johannes skal ha villet antyde at han holdt det den 13. i stedet for den 14. nisan. Til slike forhastede antakelser, som mangler all fornuftig grunn, har vi bare ett svar: Bare om kvelden den 14. nisan kunne påskelammet ofres i templet, og følgelig kunne påskemåltidet bare holdes i Jerusalem da.

Holder vi oss bare til Det nye testamentes enkle beretning, går det fram at Jesus om formiddagen den 14. nisan sendte Peter og Johannes i forveien for å gjøre i stand påskemåltidet. «Da det var blitt kveld, kom han med de tolv» (Mark 14,17) til «rommet», den «store salen ovenpå, med alt utstyr» (Luk 22,11–12), for å holde påskemåltidet.

Men han ser ut til å ha tenkt å tilbringe natten utenfor byen «etter måltidet». Derfor lette heller ikke Judas og vaktstyrken som yppersteprestene hadde sendt, etter ham der han hadde spist påskelammet, men gikk med en gang til «en hage, som han og disiplene gikk inn i». Judas kjente nemlig stedet, «for Jesus kom ofte sammen med disiplene sine der» (Joh 18,1–2).

«Da timen var kommet» da påskemåltidet skulle begynne, «satte Jesus seg til bords, og de tolv apostlene med ham». Alle lå til bords, slik skikken var ved festen (Joh 13,23). Johannes lå ved Jesu bryst, rett foran ham, og Judas lå trolig nærmest bak Jesus. Simon Peter og Johannes lå derimot rett overfor hverandre, på hver sin side av bordet, så Peter kunne «gi tegn» til Johannes når han ville få vite noe av Herren.

Da disiplene hadde tatt plass i denne ordenen, «tok han et beger, takket og sa: Ta dette og del det mellom dere!» (Luk 22,17). Dette var det første begeret, som den første bønnen i måltidet ble bedt over.

Så vasket alle hendene, slik skikken var. Men også her ga Herren skikken en særlig betydning: han reiste seg fra måltidet og begynte å vaske disiplenes føtter for å gi dem som fulgte ham, et eksempel på ydmykhet (Joh 13,4–5). Slik kan vi forstå at denne tjenesten fikk Peter til å sette seg imot at Herren fornedret seg slik, men likevel ikke vakte noe spørsmål om hvorfor han gjorde noe så uvanlig. Under måltidet knyttet Herren den undervisningen han ga disiplene ved denne anledningen, til de vanlige gammeltestamentlige tekstene (Joh 13,12–20). Som vi har sett, hadde man nemlig stor frihet her, så sant man ga den undervisningen festen påla.

Den første delen av *Hallel* ble nå sunget, og så tok han «fattigdommens brød» og de bitre urtene, som minnet om sorgen og bitterheten i Egypt. Dette svarer til at han ble «rystet i ånden» (Joh 13,21) over den «bitre roten» som var i ferd med å vokse opp blant dem og «volde skade», «så mange blir smittet av den» (Hebr 12,15).

Disiplene spurte seg urolig om hvem som skulle forråde Mesteren, og spørsmålet kom til uttrykk i Peters «tegn». Vennen hans, Johannes, forsto hva det betydde. Han lente seg opp til Jesu bryst og hvisket fram spørsmålet, og Herren svarte ved å dyppe «stykket» av usyret brød med bitre urter og gi det til Judas.

Da for Satan inn i Judas Iskariot, og forræderen gikk straks ut. Han forlot altså påskemåltidet på en uvanlig tid, for med «stykket» som ble dyppet i *charoset*, hadde påskemåltidet nettopp begynt.

Men «noen tenkte» – kanskje uten å tenke grundig etter i sin forferdelse – at Judas, som «hadde pengepungen» og derfor særlig hadde ansvar for slike ting, bare var gått for å kjøpe inn «det vi har bruk for til høytiden», eller for å «gi noe til de fattige». Han skulle i så fall bruke noe av fellespengene til å skaffe de fattige fredsoffer. Det ville ha vært helt i samsvar med grunntanken i forskriften.

Ingen av de handlingene disiplene antok, ville heller nødvendigvis ha vært et brudd på loven, for man hadde lov til å skaffe alt som trengtes til festen, og altså også til sabbaten, som fulgte like etter. Som vi har sett, skilte nemlig feiringen av den 15. nisan seg på dette punktet fra den alminnelige sabbatsloven – selv om det finnes bevis for at heller ikke den på denne tiden var på langt nær så streng som senere jødisk tradisjon har framstilt den.

Og så, etter det vanlige påskemåltidet, innstiftet Herren sin egen nattverd. For første gang brukte han da den såkalte *aphikomen*, «etter at han hadde takket» (etter måltidet), til å betegne sitt legeme, og det tredje begeret, «velsignelsens beger som vi velsigner» (1 Kor 10,16), «begeret etter aftensmåltidet» (Luk 22,20), til å betegne sitt blod.[6] «Og da de hadde sunget lovsangen» (Salme 115–118), «gikk de ut til Oljeberget» (Matt 26,30).

Da var det at stor sorg og en følelse av å være forlatt grep Herren, da alle som sto omkring ham, sviktet fordi de ikke kunne bære den tunge byrden som nå falt over dem. Disiplene hans kunne ikke våke med ham så mye som én time. I sjelens dødsangst ble «svetten hans som bloddråper som falt ned på jorden» (Luk 22,44), mens han ba: «Far! Er det mulig, så la dette begeret gå meg forbi! Men ikke som jeg vil, bare som du vil» (Matt 26,39).

Men det bitre begeret Faderen hadde gitt ham, tømte han til siste dråpe, da han «med sterkt skrik og tårer bar fram bønner og nødrop til ham som kunne frelse ham fra døden. Og han ble bønnhørt for sin gudsfrykt. Enda han var Sønn, lærte han lydighet av det han led. Og da han var fullendt, ble han opphav til evig frelse for alle dem som er lydige mot ham» (Hebr 5,7–9).

Slik var «det feilfrie og lyteløse lammet» (1 Pet 1,19), som var «forut kjent, før verdens grunnvoll ble lagt» (1 Pet 1,20), og som også etter Faderens råd var gjort

[6] «Til å betegne» gjengir Edersheims «symbolise». Edersheim viser her hvordan nattverden ble innstiftet ut fra påskemåltidet, ikke hva den er. Etter luthersk lære er brødet og vinen ikke bare tegn: På Jesu egne ord, «Dette er mitt legeme» og «dette er mitt blod» (Matt 26,26–28; jf. 1 Kor 10,16), er hans sanne legeme og blod virkelig til stede i nattverden og blir gitt oss til syndenes forlatelse.

i stand før verdens grunnvoll ble lagt, utvalgt, rede og villig til å lide, og det ventet på sin lidelse. Bare lidelsen og døden på korset gjensto: det skulle også ofres for oss som «en soning for våre synder, og det ikke bare for våre, men også for hele verdens» (1 Joh 2,2).

Kapittel 13. De usyrede brød og pinsen

De usyrede brøds høytid og pinsefestens dag.

«*Og da pinsefestens dag var kommet, var de alle samlet på samme sted.*» (Apg 2,1)

De usyrede brøds høytid begynte selve påskenatten og varte i sju dager. Den hadde navnet sitt etter de usyrede kakene, på hebraisk *mazzot*, som var det eneste brødet en fikk lov å ete i hele festuken. Skriften kaller det «trengselsbrød» (5 Mos 16,3).

Vanligvis har man ment at den flaue og ubehagelige smaken skulle minne om det harde tyranniet i Egypt og den nøden Israel sukket under der. Men det kan ikke være riktig, for da ville en av årets gladeste høytider få preg av en sørgefest. Tanken i skriftordet er en helt annen. På samme måte som vi alltid skal knytte minnet om vår Frelsers død til hans oppstandelse, skulle Israel minnes trelldommen og befrielsen i ett.

Dessuten var påskenattens brød ikke trengselsbrød fordi det var usyret; det var usyret fordi det hadde vært trengselsbrød. At de måtte dra av sted i slik «hast» at de ikke en gang fikk tid til å syre brødet, var nemlig Israels «trengsel» og et tegn på at de var treller under egypterne (5 Mos 16,3; 2 Mos 12,33.39). Når profeten Jesaja forutsier en annen og langt herligere befrielse, framstiller han derfor Israel som altfor hellig til å søke rikdom i jordisk gods og altfor trygt til å bli drevet av sted i hast av frykt for dem som hadde holdt det fanget i Babel:

«Bryt opp, bryt opp! Dra ut derfra!
Rør ikke ved noe urent!
Dra ut derfra! Rens dere,
dere som bærer Herrens kar!
For dere skal ikke dra ut i hast
og ikke fare bort som flyktninger.
For Herren går foran dere,
og Israels Gud danner baktroppen.» (Jes 52,11–12)

Påsken skulle altså ikke så mye minne om Israels trelldom som om at folket var blitt befridd fra dette åket. Brødet som i begynnelsen hadde vært trengselsbrød fordi det måtte lages i all hast, ble nå så å si brødet som skulle kjennetegne deres nye liv. Ingen egyptisk surdeig måtte gjennomsyre det; ja, all den gamle surdeigen, som var et bilde på fordervelse og død, skulle være helt bannlyst fra

hvert israelittisk hjem. Guds eiendomsfolk skulle være «ny deig», «siden dere jo er usyret» (1 Kor 5,7). Det som opprinnelig hadde vært en nødvendighet for én dag, ble slik en ordning for hele høytiden, alle de sju dagene.

Korset er blitt livets tre for oss; døden er overvunnet ved døden, og fangenskapet selv er tatt til fange ved at herlighetens Herre frivillig gikk inn i tjenesten (Sal 40,7–8). På samme måte ble kjennetegnet på den tidligere nøden for Israel et bilde på et nytt og gledefylt liv, der de skulle vie seg selv og alt sitt til Herren.

Denne sannheten fant sitt fulle billedlige uttrykk i ofrene ved denne høytiden, og særlig i frambæringen av det første modne kornbåndet på andre påskedag. Høytidens første dag, 15. nisan, var en «hellig sammenkomst». Da måtte en verken gjøre trellearbeid eller unødig arbeid, bare det som hørte direkte til festen og var nødvendig for at den kunne feires med glede. Etter det vanlige morgenofferet bar man fram de offentlige ofrene. På hver av festens sju dager var det to unge okser, en vær og sju lam til brennoffer, med matofrene som hørte til, og dessuten «en geitebukk som syndoffer, for å gjøre soning for dere» (4 Mos 28,19–24).

Etter disse offentlige ofrene, som gjaldt hele menigheten, bar hver enkelt fram sine egne offer, vanligvis på festens første dag (15. nisan); hadde han latt det være, kunne han bringe dem på en av de andre dagene. Først kom et brennoffer til en verdi av minst én *mea* i sølv (en sjettedel denar). Deretter kom på 15. nisan *chagiga*-offeret («festofferet»), som skulle være verdt minst to *mea* i sølv (en tredjedel denar). Til sist kom de såkalte «gledesofrene» (5 Mos 27,7); av dem kunne enhver bære fram så mange han ville, etter den velsignelsen Gud hadde gitt hver enkelt (5 Mos 16,17).

Både *chagiga* og «gledesofrene» var fredsoffer. Den som ofret, skulle legge hånden på dyret, blodet skulle sprenges, innvollsfettet og nyrene brennes på alteret, og det som tilkom presten, skulle legges til side: brystet som svingoffer og det høyre låret som løfteoffer (3 Mos 3,1–5; 7,29–34). Forskjellen var, som vi har sett, at svingofferet opprinnelig tilhørte Herren, som ga sin del videre til prestene, mens løfteofferet kom direkte til dem fra folket. Resten brukte de som ofret, til festmåltidene sine – men bare i to dager og én natt fra offeret ble båret fram.

Tradisjonen tillot de fattige, som kunne ha mange å bespise ved bordet sitt, å bruke enda mindre enn én *mea* på brennofferet, så sant de la det de sparte, til fredsofrene. Det som var viet til Gud, som tiende og førstefødte dyr, kunne brukes til dette, og prestene hadde til og med lov til å ofre det de hadde fått som presteinntekter. Kort sagt: Festen skulle ikke være et tungt trelleåk, men en gledesfest.

Men på ett punkt var loven helt klar: *Chagiga* kunne bare bæres fram av den som ikke var levittisk uren. Derfor gikk heller ikke jødene selv inn i borgen da de førte Jesus fra Kaifas dit, «for at de ikke skulle bli urene, men kunne ete påske» (Joh 18,28). Dette fører oss igjen til historien om den siste, den sanne påsken.

Tidlig om morgenen 15. nisan ble Herren overgitt i hedningenes hender. Natten før hadde han holdt påskemåltidet sammen med disiplene sine. Bare

forræderen hadde det for travelt med sine mørke planer til å bli til måltidet var slutt. Han hadde så å si skilt seg ut av fellesskapet med Israel før han stengte seg selv ute fra fellesskapet med Herren Kristus. Påskegudstjenesten i «gjesterommet» ble forlenget ved Herrens undervisning og forbønn, og nattens avsluttende handlinger gikk over i innstiftelsen av Herrens nattverd. Imens holdt Judas sammen med yppersteprestene og de eldste på med å fullføre forræderiet mot Jesus, og han fikk «lønnen for sin ugjerning» (Apg 1,18).

Kanskje var det forræderens heftighet, men mer sannsynlig tanken på at en slik anledning aldri ville komme igjen, som fikk de eldste til å ta en ny beslutning. Til da hadde de av frykt for folket tenkt å vente med å gripe Jesus til etter høytiden. Nå måtte de ikke bare se bort fra alt som sannhet og samvittighet forplikter til, men også krenke nesten hvert eneste grunnprinsipp i sin egen rettspleie. I en slik sak måtte målet kunne hellige midlet.

Noen av dem samlet i all hast tempelvakten med anførerne sine. Fra den nærliggende festningen Antonia kunne man lett få en avdeling romerske soldater under en offiser når man oppga at man ville gripe en farlig opprørsleder og hindre ethvert opprør folket kunne gjøre til fordel for ham.

En flokk pålitelige fanatikere fra folket fulgte med «vaktstyrken». Alle var væpnet med stokker og sverd, «som mot en morder». Enda fullmånen kastet sitt bleke lys over stedet, bar de fakler og lykter i tilfelle han eller disiplene hadde gjemt seg i en krok av hagen for ikke å bli sett.

Men «i hagen» fikk de se noe helt annet enn de hadde ventet. Han som de ville ta til fange med makt, trådte fram for dem med guddommelig myndighet; deretter overga han seg frivillig til dem og krevde bare at disiplene hans skulle gå fri.

De førte ham tilbake til byen, til yppersteprestens palass i skråningen av Sionsberget, nesten rett overfor templet. Hva som skjedde der, trenger ingen nærmere forklaring. Det skal bare legges til at Rådet, ved måten det behandlet Jesus på, ikke bare krenket Guds lov, men også på det groveste brøt sine egne tradisjoner.[1]

Senere la de saken i Pilatus' hender, og kanskje skyldtes det like mye bevisstheten om dette som politiske motiver. At de ikke hadde myndighet til å dømme noen til døden, ville neppe ha holdt dem tilbake fra å drepe Jesus. Senere steinet de jo Stefanus, og de ville ha myrdet Paulus om ikke den romerske garnisonen fra festningen Antonia hadde grepet inn. Men ville de samtidig sikre seg en offentlig dom og fullbyrdelse og vekke statsmaktens mistanke mot den bevegelsen Kristus hadde satt i gang, var det like nødvendig å overlate saken til Pilatus.

Slik ble da den sørgeligste og mest skjebnesvangre hendelsen i hele Israels historie utspilt i den tidlige morgenstunden på den første dagen av de usyrede brøds høytid. Yppersteprestene og de eldste og de mest fanatiske i folket var samlet i festningen Antonia. Der de sto utenfor borgen, hadde de trolig full utsikt over tempelbygningene rett nedenfor klippefestningen. De kunne se morgenofferet bli båret fram, og søylen av offerrøyk og røkelse som steg mot himmelen fra det store alteret. Selv om de ikke hadde sett mengden som stimlet

[1] Vi kan ikke gå nærmere inn på dette her; det er et faktum som selv jødiske skribenter erkjenner.

sammen om de hellige bygningene, måtte de i alle fall kunne høre levittenes sang og prestenes trompetstøt.

Snart var den vanlige morgentjenesten over og festofrene båret fram. Nå gjensto bare de private brennofrene og *chagiga*-offeret. Det kunne de bare ofre hvis de var rene, og bare da kunne de ta del i festmåltidet som fulgte senere.

Slik hadde de viklet seg inn i den underligste selvmotsigelse. De som ikke hadde nølt med å bryte Guds lov og sette sine egne bud til side, ville nå ikke gå inn i borgen, for at de ikke skulle bli urene og gå glipp av *chagiga*! Sannelig, lenger kunne ikke selvmotsigelsens logikk drives. Her hadde de nådd det høyeste – eller rettere det dypeste – i å holde lovens bokstav og samtidig krenke dens ånd!

Samme første påskedag, om ettermiddagen, «da den sjette time kom, ble det et mørke over hele landet, og det varte til den niende time. Og ved den niende time ropte Jesus med høy røst: Elo'i, Elo'i, lama sabaktani? Det betyr: Min Gud, min Gud, hvorfor har du forlatt meg? … Men Jesus ropte med høy røst og utåndet. Og forhenget i templet revnet i to, fra øverst til nederst» (Mark 15,33–34.37–38). Dette skjedde nettopp omkring den tiden da aftenofferet var båret fram, så presten som brente røkelse i Det hellige, må ha vært øyenvitne til det forferdelige synet.

Litt senere samme kveld, da mørket holdt på å falle på, dro utsendinger fra Rådet ut av byen og over Kedron-bekken, fulgt av en larmende flokk. Det var et helt annet tog enn den lille flokken av sørgende som omtrent samtidig bar den døde Frelserens legeme fra korset til klippegraven.

Mens den ene flokken bøyde av inn i hagen (Joh 20,15), kom den andre fram til en åker på motsatt side av Kedron, merket ut på forhånd for det de skulle gjøre. Oppdraget deres var svært viktig for dem, og trolig var det derfor de ikke blandet seg i det Josef fra Arimatea og kvinnene holdt på med. Slik fikk disse i fred gjøre den siste kjærlighetstjenesten for Jesu døde legeme.

Loven sa nemlig: «Når dere kommer inn i det landet jeg vil gi dere, og dere høster landets grøde, da skal dere komme til presten med det første kornbåndet av deres høst. Han skal svinge kornbåndet for Herrens åsyn, for at Herren kan ha velbehag i dere. Dagen etter sabbaten skal presten svinge det» (3 Mos 23,10–11).

Dette påskekornbåndet – eller rettere påske-*omeren* – skulle følges av et brennoffer, «et årsgammelt lam uten lyte», med matoffer og drikkoffer som hørte til. Først når det var ofret, kunne man over hele landet selge og selv bruke det nyhøstede bygget.

Kornbåndet ble skåret kvelden før det ble ofret, mens folket strømmet til. Det var for å se denne seremonien at flokken hadde samlet seg om de eldste, som passet på at alt ble gjort nøyaktig etter de overleverte forskriftene.

Uttrykket «dagen etter sabbaten» (3 Mos 23,11) er av og til blitt misforstått, som om det såkalte «første kornbåndet» alltid skulle bæres fram dagen etter ukesabbaten i påskeuken. Denne meningen hadde boethusianerne og sadduke-erne på Kristi tid, og den har også karaittiske jøder og enkelte nyere fortolkere. Men den bygger på en feiltolkning av ordet «sabbat» (3 Mos 23,24.32.39). Som i tilsvarende omtaler av andre høytider i samme kapittel betyr det her ikke

ukesabbaten, men høytidsdagen. Josefus, Filon og den jødiske tradisjonen gir helt sikre bevis for at «sabbat» her betyr 15. nisan, uansett hvilken ukedag den falt på.

Allerede 14. nisan hadde utsendinger fra Rådet merket av stedet der det første kornbåndet skulle skjæres: De bandt bygget som skulle skjæres, sammen i knipper mens det ennå sto på rot. Vanligvis valgte man den lune Askedalen på den andre siden av Kedron, men det var ikke forbudt å ta det fra andre deler av landet. Bygget måtte bare være vokst på en vanlig åker – selvsagt innenfor Israels grenser – og ikke i en hage eller frukthage, og jorden måtte verken være gjødslet eller kunstig vannet.[2]

Så kom tiden da kornbåndet skulle skjæres. Det var 15. nisan om kvelden, nettopp ved solnedgang, og det selv om dagen var en sabbat. Da gikk tre menn av sted, hver med sigd og kurv, for å hente det.

For at alt det vesentlige i seremonien tydelig skulle komme fram, spurte de først dem som sto omkring, og hvert spørsmål tre ganger: «Er solen gått ned?» «Med denne sigden?» «I denne kurven?» «På denne sabbaten (eller første påskedag)?» Og til sist: «Skal jeg skjære?» Hver gang ble det svart ja, og så skar de så mye bygg som én efa, det vil si ti omer eller tre sea – omkring 29 liter.

Aksene ble båret inn i tempelforgården og tresket med rør eller stilker, så kornet ikke skulle skades. Deretter ble kornet ristet i en panne med små hull i bunnen, så ilden kunne nå hvert korn, og til slutt lagt ut i vinden. Kornet ble så malt på en byggkvern som lot skallene være hele.

Noen mener at melet alltid ble siktet gjennom tretten sikter etter hverandre, den ene finere enn den andre. Men det er rimeligere, slik en annen autoritet sier, at det bare ble gjort til melet var fint nok. Det prøvde en av de såkalte *gisbarim* («skattmesterne») ved å stikke hendene i melet; siktingen fortsatte så lenge det hang mel ved hendene.

Det var skåret så mye som én efa bygg, eller ti omer, men i templet ble det bare ofret én omer mel, omkring tre liter, på andre påskedag, 16. nisan. Resten av melet kunne løses ut og brukes til andre formål. Omeren med mel ble blandet med litt olje, og en håndfull røkelse ble lagt over. Så ble den svunget for Herrens åsyn, og en håndfull ble tatt ut og brent på alteret. Det som ble til overs, tilhørte presten. Dette er det man vanligvis, men ikke helt korrekt, har kalt å «bære fram svingekornbåndet» på andre påskedag, 16. nisan.

Så langt de to første dagene. Både den siste og den første dagen i påskehøytiden var «hellig sammenkomst», og begge ble holdt som sabbater. Dagene imellom var «mindre høytider», *moed katon*. Mishna gir bestemte regler for hva slags arbeid en kunne gjøre på disse dagene. Den alminnelige regelen var at alt arbeid som var nødvendig av hensyn til det felles beste, var tillatt, og likeså alt som måtte gjøres for å hindre tap for den enkelte; men alt nytt arbeid, enten til offentlige eller private formål, var forbudt. Man kunne altså vanne tørr jord eller utbedre vanningskanaler og brønner, men ikke anlegge nye vannledninger eller grave kanaler og lignende.

[2] Mishna, Menachot 8,1–2. Åkeren skulle pløyes om høsten og være tilsådd sytti dager før påske.

Endelig var det en ordning for den som ikke kunne feire den vanlige påsken fordi han var levittisk uren, forhindret på annen måte eller langt borte fra Jerusalem: Han kunne i stedet holde den såkalte «andre» eller «lille påske» en måned senere (4 Mos 9,9–12). Ifølge Mishna skilte den andre påsken seg fra den første ved at man kunne ha syret brød i huset sammen med det usyrede, at man ikke sang Hallel ved påskemåltidet, og at det ikke ble båret fram noe *chagiga*-offer.

De usyrede brøds høytid kan på en måte sies å ha vart helt til femti dager etter at den begynte, da den gikk over i pinsen, eller «ukenes høytid». Etter samstemmig vitnesbyrd fra jødiske forfattere, som var allment godtatt på Kristi tid, var pinsedagen årsdagen for lovgivningen på Sinai-fjellet, og pinsen skulle være en minnefest om den.

Innvielsen av den innhøstede grøden begynte med frambæringen av den første omeren i påsken og ble fullført ved takkofferet med de to svingebrødene i pinsen. På samme måte fikk minnet om Israels befrielse en passende avslutning i lovgivningen – slik også Herren Jesu påskeoffer kan sies å ha fått sin fullendelse ved at Den Hellige Ånd ble sendt på pinsedagen (Apg 2).

Etter tradisjonen skal Moses ha gått opp på Sinai-fjellet den andre dagen i den tredje jødiske måneden, det vil si sivan (2 Mos 19,1–3). Den tredje skal han ha kommet tilbake til folket (2 Mos 19,7), og den fjerde skal han ha gått opp på fjellet igjen (2 Mos 19,8). Deretter skal Israel ha helliget seg 4., 5. og 6. sivan, og på den siste av disse dagene ble de ti bud gitt, etter tradisjonen (2 Mos 19,10–16). Derfor regnet man alltid dagene før pinse som første, andre, tredje dag og så videre etter at omeren var båret fram.

Maimonides sier vakkert og treffende: «Slik den som venter på en svært god venn, pleier å telle dagene og timene til han kommer, slik teller også vi fra den dagen vi dro ut av Egypt og omeren ble båret fram, til den dagen loven ble gitt. Den var målet med utgangen vår, som det står skrevet: ‹Jeg bar dere på ørnevinger og brakte dere til meg› (2 Mos 19,4). Og fordi denne store åpenbaringen bare varte én dag, minnes vi den hvert år bare én dag.»

Pinsen, eller «ukenes høytid», kom fulle sju uker etter påskedagen, regnet fra 16. nisan da omeren ble båret fram, eller nøyaktig på den femtiende dagen (3 Mos 23,15–16). Den var en «hellig sammenkomst», da en ikke skulle gjøre noe vanlig arbeid (3 Mos 23,21; 4 Mos 28,26), og da alle menn skulle vise seg for Herrens åsyn i hans helligdom (2 Mos 23,14–17). Da skulle de foreskrevne festofrene bæres fram.

Navnene «ukenes høytid» (2 Mos 34,22; 5 Mos 16,10.16; 2 Krøn 8,13) og «den femtiende dagens fest» eller «pinsefestens dag» (Apg 2,1; 20,16; 1 Kor 16,8) peker på tidsrommet mellom påske og pinse. Høytidens preg kommer fram i navnene «kornhøstens høytid» (2 Mos 23,16) og «førstegrødens dag» (4 Mos 28,26). Den jødiske tradisjonen kaller den derimot *Chag ha-Azereth* eller bare *Azereth* («avslutningsfesten» eller bare «avslutningen») og «tiden da vår lov ble gitt».

Ifølge 4 Mos 28,26–31 var festofrene på pinsedagen to unge okser, en vær og sju årsgamle lam til brennoffer med matofrene som hørte til, og «en geitebukk» til syndoffer – alt dette selvsagt i tillegg til det vanlige morgenofferet. Men det

som ga festen dens særpreg, var frambæringen av de to brødene og ofrene som fulgte med dem.

Selv om folkemengden neppe kan ha vært så stor som i påsken, var den likevel uhyre stor. Av beretningen i Apg 2 kan vi slutte at jøder fra fjerne land kom til Jerusalem ved denne høytiden, kanskje mer enn ved noen av de andre store høytidene, trolig fordi det var lettere og behageligere å reise på denne årstiden.

Dagen før pinse dro pilegrimsflokkene inn i den hellige byen, som nettopp da lå i forsommerens fulle prakt. Over hele landet var det meste av grøden høstet inn, og en tid med hvile og glede lå foran dem. Under den funklende stjernehimmelen lød prestenes trompetstøt fra tempelberget gjennom den stille sommernatten; det var tegnet på at festen sto for døren.

Allerede i den første nattevakten ble det store alteret renset, og straks etter midnatt ble tempelportene åpnet. Før morgenofferet måtte nemlig alle fredsoffer og brennoffer som folket ville bære fram, undersøkes av de tjenestegjørende prestene. Så mange som disse ofrene var, må det ha vært en travel tid for prestene. De skulle være ferdige når lyset hadde nådd så langt som til Hebron, for da skulle det vanlige morgenofferet begynne.

Deretter bar man fram festofrene som er foreskrevet i 4 Mos 28,26–30: først syndofferet, med håndspåleggelse, syndsbekjennelse og blodstenking, og så brennofrene med matofrene sine. Levittene stemte nå i med Hallel. Sangen ble ledsaget av en eneste fløyte, som både innledet og avsluttet den for å gi den et mykt og fint preg. Et kor av levittbarn, som sto nedenfor fedrene sine, sang med, og folket gjentok eller svarte, slik som på kvelden da påskeofferet ble slaktet.

Nå fulgte dagens særlige offer: de to svingebrødene med ofrene som hørte til. Det var sju årsgamle lam uten lyte, en ung okse og to værer til brennoffer med matofrene sine. Straks etter ofret man «en geitebukk til syndoffer og to årsgamle lam til fredsoffer» (3 Mos 23,19).

Slik omeren 16. nisan var av bygg, som modnes først i landet, ble de to svingebrødene laget av hvete fra den mest fruktbare delen av landet – på de samme vilkårene som vi har nevnt for påskekornbåndet. Også nå skar man tre sea hvete, omkring 29 liter. Den ble båret til templet, tresket, malt og siktet gjennom tolv sikter.

Av melet brukte man to omer – dobbelt så mye som i påsken – til «de to brødene»; resten kunne løses ut og brukes til andre formål. Man passet strengt på at melet til hvert brød ble tatt for seg av halvannen sea, at det ble eltet for seg med lunkent vann (slik som ved alle takkoffer), og at det ble bakt for seg; bakingen foregikk i selve templet.

Brødene ble laget kvelden før høytiden, men falt den kvelden på en sabbat, ble de laget to kvelder før. De var lange og flate, med oppbøyde spisser i hjørnene. Ifølge Mishna var hvert brød fire håndsbredder bredt, sju langt og fire fingre høyt. Hvert brød inneholdt én omer mel, omkring tre liter eller knapt 1,8 kilo. Deigen ble da omkring 2,6 kilo og ga omkring 2,4 kilo brød, eller 4,8 kilo for de to svingebrødene.

Disse brødene var ikke usyret, slik templets forskrifter ellers krevde, men syret – og det var ifølge Mishna også tilfellet med alle takkoffer. Den vanlige

forklaringen, at svingebrødene var syret fordi de sto for folkets daglige føde, forklarer det bare delvis. Uten tvil skulle de være den gamle paktens erkjennelse av den sannheten Frelseren uttrykker i den fjerde bønnen: «Gi oss i dag vårt daglige brød.»

Men dermed er ikke alt sagt. Husk at disse to brødene, sammen med de to lammene som var en del av det samme svingofferet, var Israels eneste offentlige freds- og takkoffer; at det ble båret fram syndoffer og brennoffer sammen med dem; og at de, ulikt vanlige fredsoffer, ble regnet blant de «høyhellige» ofrene. Derfor var de syret: Israels offentlige takkoffer, også de høyhelligste, er beheftet med ufullkommenhet og synd. Av samme grunn måtte de med nødvendighet ledsages av et syndoffer.

Alle dagens gudstjenester bidro til å understreke at dette var et offentlig takkoffer. Først ble de to lammene svunget mens de ennå levde, før de ble slaktet og ofret. Etter ofringen ble brystet og låret lagt ved siden av de to brødene og svunget fram og tilbake (vanligvis mot øst) og opp og ned. Når fettet var brent, tilfalt kjøttet bare prestene. Som ved de høyhellige ofrene skulle offermåltidet holdes i selve templet, og det måtte ikke vare lenger enn til midnatt. Det ene svingebrødet og det ene lammet tilfalt ypperstepresten, resten alle de tjenestegjørende prestene.

Etter seremonien med svingebrødene bar folket til slutt fram sine egne frivillige offer, hver etter som Gud hadde velsignet ham. Ettermiddagen og kvelden gikk med til festmåltidet, der den fremmede, den fattige og levitten var innbudt som Herrens velkomne gjester. Fordi slike offer var så mange, ble ukenes høytid som regel forlenget, så den strakte seg over nesten en uke; også at frambæringen av førstegrøden begynte på denne tiden, bidro til det.

Og endelig: Slik frambæringen av omeren i påsken viste at tiden var inne da nytt korn kunne brukes i landet, skulle frambæringen av svingebrødene være et tegn på at det nye melet nå kunne brukes til matofrene i templet.

Den jødiske tradisjonen knytter «førstegrødens fest» til Sinai-fjellet, som sto i flammer, og til den veldige røsten som de ikke kunne bære å høre. Men vi knytter herligere og gladere ting til pinsen. For oss er pinsedagen i sannhet en førstegrødens fest, da den bedre loven ble gitt, «ikke på steintavler, men på hjertets kjødtavler», «med den levende Guds Ånd» (2 Kor 3,3).

Nettopp mens folket var i templet, hørte mengden den «lyd fra himmelen som når et veldig stormvær farer fram» (Apg 2,2) – sannsynligvis i det øyeblikket de ofret svingelammene og svingebrødet. Lyden drev dem til huset der apostlene var samlet, for der å høre dem tale om «Guds store gjerninger», hver på sitt eget språk (Apg 2,6.11).

På den pinsedagen ble ikke mindre enn tre tusen sjeler av høstens førstegrøde båret fram for Herren som et svingoffer og tatt opp i hans levende menighet. De kløvde ildtungene og de apostoliske gavene på den «førstegrødens dag» er riktignok for lengst borte. Men den mektige Åndens kraft som da kom over apostlene, er ikke borte; den har gjort seg kjent over hele verden.

Kapittel 14. Løvhyttefesten

«*Men på den siste, den store dagen i høytiden, sto Jesus og ropte ut: Om noen tørster, han komme til meg og drikke!*» (Joh 7,37)

Løvhyttefesten var den gladeste av alle Israels høytider. Den falt på en årstid da folket naturlig var fylt av takknemlighet, glede og forventning. Kornet var for lengst høstet inn, og nå var også frukten samlet og vinhøsten over; landet ventet bare på at senregnen skulle friske det opp og gjøre det klart for en ny høst. Begynnelsen av høsten var blitt helliget ved at det første modne kornbåndet av bygg ble ofret, og hele kornhøsten ved de to svingebrødene. Det var derfor naturlig at det nå ble holdt en takke- og gledesfest for Herren for den fullførte innhøstingen.

Men ikke bare det. Når de lot blikket gli over det fruktbare landet som nettopp hadde gitt dem en så rik høst, måtte de uvilkårlig komme i hu at Herren deres Gud på underfullt vis hadde ført dem til dette landet, og at det var han som var dets rettmessige herre. For landet var nøye knyttet til folkets historie og sto i nær sammenheng med Israels oppgave som folk.

Begynnelsen av innhøstingen hadde pekt tilbake på Israels fødsel ved utgangen fra Egypt og fram mot det sanne påskeofferet som skulle komme. Kornhøsten var knyttet til lovgivningen på Sinai i fortiden og til utgytelsen av Den Hellige Ånd på pinsedagen. Løvhyttefesten, takkefesten for innhøstingen, minnet for det første om at Israel hadde bodd i hytter under ørkenvandringen. For det andre pekte den fram mot den endelige høsten, når Israels oppdrag skulle være fullført og alle folkeslag samlet inn til Herren.

Ved den første av de tre store årlige høytidene ble det første kornbåndet båret til templet, og slik pekte den fram mot grunnleggelsen av kirken. Den andre skulle betegne kirkens innhøsting, for kirken i sin nåværende skikkelse kan betraktes som de syrede svingebrødene.

Den tredje høytiden derimot pekte fram mot den fulle høsten ved «dagenes ende», da disse profetiske ordene skal gå i oppfyllelse: «Herren, hærskarenes Gud, skal på dette fjellet gjøre et gjestebud for alle folk, et gjestebud med fete retter … På dette fjellet skal han tilintetgjøre det sløret som tilslører alle folkene, og det dekket som dekker alle hedningefolkene. Han skal oppsluke døden for evig. Og Herren Herren skal tørke tårene av alle ansikter. Sitt folks vanære skal han ta bort fra hele jorden. For Herren har talt» (Jes 25,6–8; jf. Åp 21,4 ff.).

Dette er ikke bare tenkte sammenligninger; de uttrykker selve løvhyttefestens vesen. Det går fram ikke bare av profetenes språk og festens særegne gudstjenester, men også av den plassen den har i kalenderen, og endelig av navnene Skriften gir den. Når den knyttes til innhøstingen, kalles den «innsamlingens høytid» (2 Mos 23,16; 34,22). Når den viser til Israels eldste historie, kalles den «løvhyttefesten» (3 Mos 23,34, særlig 23,43; 5 Mos 16,13.16; 31,10; 2 Krøn 8,13; Esra 3,4). Og ut fra det den symbolsk peker fram mot, kalles den med ettertrykk «festen» (1 Kong 8,2; 2 Krøn 5,3; 7,8–9) og «Herrens fest» (slik ordrett i 3 Mos 23,39).

I denne betydningen skiller også Josefus, Filon og rabbinerne (mange steder i Mishna) den ut fra alle de andre høytidene. Helt avgjørende her er skildringen av herligheten i «de siste dager» i slutten av Sakarjas bok, der alle folkeslags omvendelse tydelig knyttes til løvhyttefesten (Sak 14,16–21). Det følgende vil vise at denne hentydningen ikke står alene i Skriften.

Løvhyttefesten var den tredje av årets store høytider, da alle menn i Israel skulle vise seg for Herrens åsyn på det stedet han utvelger. Den falt på 15. tishri, i den sjuende jødiske måneden (slutten av september eller begynnelsen av oktober), slik påsken ble feiret på den femtende dagen i den første måneden. Det betydningsfulle i disse tallene, både i seg selv og i forhold til hverandre, kan vi ikke overse, særlig ikke når denne festen avsluttet den opprinnelige festkalenderen. Purim og tempelvielsens fest, som begge falt senere på året, hører nemlig til tiden etter Moses.

Løvhyttefesten varte i sju dager, fra 15. til 21. tishri, og den åttende dagen var 22. tishri. Selv om den åttende dagen var nøye knyttet til festen, var den likevel ingen del av den. Det går tydelig fram av at ofrene og ritualet var annerledes, og av at folket den dagen ikke lenger bodde i løvhytter. Festens første dag og likeledes den åttende, *Azereth* (lat. *clausura*, *conclusio*, «avslutning»), skulle være «hellig sammenkomst» (3 Mos 23,35–36), og hver av dem en «sabbat» (3 Mos 23,39) – ikke i betydningen ukesabbat, men høytidelig hvile i Herren (3 Mos 23,25.32), da en ikke måtte gjøre noe slags trellearbeid.

Det er enda et viktig punkt vi må legge merke til. Løvhyttefesten fulgte like etter forsoningsdagen. Begge falt i den sjuende måneden, den ene på den tiende og den andre på den femtende dagen i tishri. Den sjuende måneden synes å ha vært for året det sabbatsdagen, den sjuende dagen, var for uken. Den avsluttet ikke bare rekken av høytider, men også arbeidsåret i jordbruket. Den sto også ved skiftet mellom årstidene og innledet regntiden og vinteren, og i et sabbatsår markerte den både begynnelsen og slutten (5 Mos 31,10).

Løvhyttefesten falt på den femtende dagen i denne sjuende måneden, altså ved fullmåne, når den «hellige» måneden så å si hadde nådd sin fulle styrke. Slik kom den passende fem dager etter forsoningsdagen, etter at Israel hadde fått syndenes forlatelse og pakten med Gud var gjenopprettet. Dermed kunne et helliget folk holde en hellig høstfest med glede for Herren – slik løvhyttefesten i aller fullest forstand «på den dagen» (Sak 14,20) skal bli en gledesfest for Herren

over den store og fullførte innhøstingen.[1]

Tre trekk preget særlig løvhyttefesten: den glade feststemningen, at folket bodde i løvhytter hele festen, og festukens særegne offer og gudstjenestlige seremonier. Det første kjennetegner den som en høsthøytid: «For Herren din Gud skal velsigne deg i all din avling og i alt det du tar deg fore, så du kan være full av glede – du og din sønn og din datter og din trell og din trellkvinne og levitten og den fremmede og den farløse og enken som bor i dine byer» (5 Mos 16,15.14).

Heller ikke skulle noen i Israel vise seg «for Herrens åsyn tomhendt», men: «Hver skal komme med den gaven han har råd til, alt etter den velsignelse som Herren din Gud har gitt deg» (5 Mos 16,16–17). Løfteoffer, frivillige offer og fredsoffer skulle vise folkets takknemlighet mot Gud, og ved festmåltidet som fulgte, skulle den fattige, den fremmede, levitten og den hjemløse være velkomne gjester for Herrens skyld.

Dessuten ble kistene i templets skattkammer åpnet og tømt ved denne festen, for siste gang i året. Når folket så det, skulle de komme i hu sine fraværende brødre; i deres navn, så vel som i sitt eget, ble både festofrene og de daglige ofrene båret fram. Slik skulle folket ikke bare oppmuntres til gavmildhet; hele Israel, hvor spredt det enn var, skulle på ny føle seg som ett folk for Herren sin Gud og i forgårdene til hans hus.

Ved denne festen var det også noe som på en særlig måte skulle minne dem – om ikke om at de var spredt, så i alle fall om at de var «fremmede og utlendinger på jorden». Festens andre kjennetegn var nemlig at «alle innfødte i Israel» skulle bo i løvhytter de sju dagene den varte, «for at deres etterkommere skal vite at jeg lot Israels barn bo i løvhytter da jeg førte dem ut av landet Egypt» (3 Mos 23,42–43).

Som vanlig møter vi også her strid mellom fariseerne og saddukeerne. Loven sa: «Den første dagen skal dere ta frukter av vakre trær, palmegreiner og kvister av løvrike trær og vidjer som vokser ved bekkene» (3 Mos 23,40).

Saddukeerne forsto dette (i likhet med karaittiske jøder i vår tid) om materialene hyttene skulle bygges av, mens fariseerne brukte stedet om det folket skulle bære i hendene. Den siste tolkningen er etter all sannsynlighet den riktige. Den synes å bli bekreftet av beretningen om festen på Nehemjas tid (Neh 8,15.18), da hyttene ble bygd av greiner fra andre trær enn dem som nevnes i 3 Mos 23, og den var allment fulgt på Kristi tid.

Mishna gir svært nøyaktige regler for hvor høye hyttene skulle være og hvordan de skulle bygges, for å hindre ethvert brudd på loven. Det måtte være en virkelig hytte, bygd av greiner fra levende trær og bare til bruk under denne festen. Den måtte derfor være høy nok, men ikke for høy: minst ti håndsbredder og ikke over omkring ni meter. Tre av veggene skulle være av greiner, og hytta skulle være godt dekket med greiner, men ikke så tett at solen ikke kunne skinne gjennom, og heller ikke så åpent at den ikke ga nok skygge.

[1] Et helt annet bilde gis i Hos 9, som også ser ut til å sikte til løvhyttefesten (se særlig Hos 9,5). Det er merkelig hvor ofte profetene i skriftene sine hentyder til denne festen, som om dens forbilder var målet for alle deres ønsker.

Vi behøver ikke gå nærmere inn på enkelthetene. Bare dette skal nevnes: Så lenge festen varte, skulle disse hyttene, og ikke husene, være fast bolig for hele Israel. Der skulle de spise, sove, be og studere – kort sagt bo.

Bare kraftig regn kunne gjøre unntak fra denne regelen. Ellers var bare disse fritatt for budet: de som var borte på grunn av en from plikt, de syke og de som pleiet dem, og kvinner, slaver og småbarn som ennå var avhengige av mødrene sine. Til slutt var regelen at en ikke måtte bruke til hyttene «noe som kunne bli levittisk urent (som planker, tøy og lignende), eller som ikke vokste opp av jorden».

Vi har alt nevnt at man på Kristi tid alminnelig forsto budet om festens første dag – å «ta frukter av vakre trær, palmegreiner og kvister av løvrike trær og vidjer som vokser ved bekkene» – om det folket skulle bære i hendene. Rabbinerne fastsatte at «frukter av vakre trær» betyr *etrog*, sitronen, og «kvister av løvrike trær» myrten, så sant den ikke hadde «flere bær enn blader».

Etrogene måtte ikke være skadet eller mangle noe. Palmegreinene skulle være minst tre håndsbredder høye og kunne svinges, og hver grein skulle være frisk, hel og ren og ikke tatt fra noen avgudslund. Hver mann bar *etrogen* i venstre hånd og l*ulaven*, palmegreinen, i høyre, med myrt- og vidjegreiner på hver side av den. De var bundet sammen på utsiden med greiner av samme slag, og på innsiden kunne de til og med festes med gulltråd.

Utvilsomt skulle lulaven minne Israel om de forskjellige stadiene i ørkenvandringen, der veien gikk gjennom mange slags vegetasjon: Palmegreinene minnet om daler og sletter, «kvistene av løvrike trær» om krattet på fjellhøydene og vidjene om bekkene som Gud hadde gitt sitt folk å drikke av. Etrogen derimot skulle minne dem om fruktene i det herlige landet Herren hadde gitt dem.

Lulaven ble brukt i templet på hver av de sju festdagene, og selv barn måtte bære en når de var i stand til å svinge den. Falt festens første dag på en sabbat, brakte folket lulavene sine til synagogen på tempelberget dagen før og hentet dem om morgenen, for ikke å bryte sabbatshvilen unødig.

Det tredje kjennetegnet ved løvhyttefesten var ofrene, som var helt særegne for denne festen. Syndofferet hver av de sju dagene var «en geitebukk». Brennofrene var okser, værer og lam med matofrene og drikkofrene som hørte til. Men mens tallet på værer og lam var det samme hver dag i festen, ble tallet på okser én mindre for hver dag – fra tretten den første dagen til sju den siste, «den store dagen i høytiden».

Siden det ikke gis noe uttrykkelig bud om drikkofferet, slutter vi at det som vanlig (4 Mos 15,1–10) var en fjerdedel hin vin for hvert lam, en tredjedel for hver vær og en halv for hver okse (én hin er omkring 6 liter).

Matofferet er uttrykkelig fastsatt (4 Mos 29,12 ff.) til en tiendedel efa mel blandet med en fjerdedel hin olje for hvert lam, to tiendedeler efa med en tredjedel hin olje for hver vær og tre tiendedeler efa med en halv hin olje for hver okse.

Ved disse brennofrene er tre ting verdt å merke seg. For det første er de tydelig det særlige kjennetegnet på løvhyttefesten. Sammenlignet med de usyrede brøds høytid er tallet på værer og lam dobbelt, mens tallet på okser er

femdobbelt (14 i påskeuken, 5 × 14 ved løvhyttefesten). For det andre er tallet på brennoffer, enten en tar hvert slag for seg eller alle sammen, delelig med det hellige tallet sju. For uken har vi 70 okser, 14 værer og 98 lam, i alt 182 offer (26 × 7), og til dette kommer 336 (48 × 7) tiendedels efa mel til matofferet.

Vi skal ikke gå nærmere inn på symbolikken i disse tallene, bare peke på dette: Ved de usyrede brøds høytid møter det hellige sjutallet oss bare i antallet festdager, og ved pinsen i tiden etter påske (7 × 7 dager). Ved løvhyttefesten møter det oss derimot i flere skikkelser: Festen ble holdt i den sjuende måneden og varte i sju dager, og sjutallet går hele tiden igjen i ofrene.

Det tredje punktet ved disse ofrene – at tallet på okser ble én mindre for hver dag – er ikke så lett å gjøre rede for. Den vanlige forklaringen er at dette skulle betegne at hver dag var mindre hellig enn den foregående, mens det hellige sjutallet likevel skulle bevares til den siste dagen. Den er ikke mer tilfredsstillende enn den oppfatningen som rår i Talmud, at disse ofrene ble båret fram, ikke for Israel, men for alle verdens folk. Det heter nemlig i en av traktatene: «Det var sytti okser, svarende til verdens sytti folkeslag.»

Men forsto rabbinerne virkelig denne festens profetiske karakter? Ser vi nøye på dens særegne seremonier, blir vi overbevist om at det må ha vært svært vanskelig å overse den helt.

Dagen før løvhyttefesten, 14. tishri, var alle festpilegrimene kommet til Jerusalem. Løvhyttene må ha gitt byen og omegnen et uvanlig malerisk preg: De sto på takene og gårdsplassene, i gatene og på de åpne plassene, og langs veiene og i hagene innenfor en sabbatsreises avstand. Forberedelsene til festen – renselse, omsorgen for ofrene hver enkelt ville bringe, og vennlig samkvem med dem som skulle innbys til offermåltidet – tok uten tvil all tiden deres. Da den tidlige høstkvelden kom, kunngjorde prestenes trompetstøt fra tempelberget for Israel at festen begynte.

Som ved påsken og pinsen ble brennofferalteret renset i den første nattevakten, og tempelportene ble åpnet straks etter midnatt. Tiden før det vanlige morgenofferet begynte, gikk med til å undersøke de forskjellige slaktofrene som skulle bæres fram i løpet av dagen. Mens morgenofferet ble gjort i stand, gikk en prest i høytidelig prosesjon og med musikk ned til dammen Siloa. Der øste han vann i en gullkanne som rommet litt over en liter. På sabbaten hentet man derimot vannet fra et gullkar i selve templet; det var fylt med vann fra Siloa dagen før.

Samtidig som prosesjonen gikk til Siloa, gikk en annen til Motsa, et sted like i nærheten i Kedron-dalen. Derfra hentet de vidjegreiner, og under prestenes trompetstøt satte de dem fast på begge sider av brennofferalteret og bøyde mot hverandre, så de dannet en slags løvport. Så fulgte det vanlige offeret. Presten som hadde vært ved Siloa, la nemlig tiden slik at han kom tilbake nettopp idet de andre prestene bar opp stykkene av offerdyret for å legge dem på alteret.

Da han kom inn gjennom «Vannporten», som hadde fått navnet sitt etter denne seremonien, tok prestene imot ham med tre trompetstøt. Så gikk han opp til alteret og bøyde av til venstre. Der sto to sølvskåler med trange hull; den i øst hadde et litt videre hull, for vinen, og den i vest et litt trangere, for vannet.

I den ene ble vinen til drikkofferet helt, og samtidig ble vannet fra Siloa helt i den andre.

Under dette ropte folket til presten: «Løft hånden din!» Han skulle vise at han virkelig helte vannet i den skålen som førte ned til alterets fot. Den makkabeiske kongepresten Aleksander Jannaios delte nemlig saddukeernes innvendinger, og under en slik fest hadde han vist sin forakt for fariseerne ved å helle vannet ut på bakken. Folket ble så harme at de kastet etrogene sine på ham, og de ville ha drept ham om ikke den utenlandske livvakten hans hadde grepet inn. Ved den anledningen mistet ikke mindre enn 6000 jøder livet i templet.

Så snart vinen og vannet var helt ut, begynte tempelmusikken, og Hallel (Sal 113–118) ble sunget på den måten som er beskrevet før, til fløytespill – unntatt på sabbaten og festens første dag, da det ikke var lov å bruke fløyter fordi dagene var så hellige. Folket svingte lulavene sine mot alteret når koret kom til ordene «Pris Herren, for han er god» (Sal 118,1), igjen når de sang «Å Herre, frels!» (Sal 118,25), og en gang til ved slutten, «Pris Herren, for han er god» (Sal 118,29).

Da mengden fra Jerusalem ved Jesu inntog i byen «hogg greiner av trærne og strødde på veien … ropte og sa: Hosianna, Davids sønn!» (Matt 21,8–9), gjorde de altså overfor Kristus det som ble regnet for en av løvhyttefestens viktigste seremonier. De ba om at Gud nå fra «det høyeste» – de høyeste himler – ville sende den frelsen som utøsingen av vannet var et bilde på, og at den skulle komme ved denne Davids sønn.

Rabbinerne mente riktignok at seremonien også, om enn i mindre grad, siktet til at Gud gir regn; etter deres oppfatning ble det ved denne festen avgjort hvor mye regn som skulle falle i året. Men hovedbetydningen var å peke fram mot utgytelsen av Den Hellige Ånd, som profeten Jesaja hadde forutsagt (Jes 12,3) – trolig med en hentydning nettopp til denne skikken.

Talmud sier uttrykkelig: «Hvorfor kalles den vannøsingen? Fordi den sikter til at Den Hellige Ånd skal utgytes, etter det ordet: ‹Dere skal øse vann med glede av frelsens kilder.›» Derfor kalles både festen og den særlige gleden som fulgte med den, med det profetiske uttrykket «vannøsingen». De samme rabbinske autoritetene hevder nemlig at Den Hellige Ånd bare tar bolig i mennesket gjennom glede.

En lignende symbolikk kom til uttrykk i en annen seremoni, som fant sted ved slutten, ikke av de daglige ofrene, men av festofrene. Hver dag i uken gikk prestene i prosesjon rundt alteret og sang: «Å Herre, frels! Å Herre, la det lykkes!» (Sal 118,25). Men på den sjuende, «den store dagen i høytiden», gikk de rundt alteret sju ganger. Det var til minne om hvordan Jerikos murer hadde falt under lignende omstendigheter, og for å peke fram mot at hedningeverdenens murer ved Guds egen inngripen skulle styrtes for hans åsyn og landet ligge åpent for hans folk til evig arv og eie.

Nå kan vi i noen grad gjøre oss et bilde av det evangelisten Johannes forteller om (Joh 7,37). Løvhyttefesten nærmet seg slutten. «Det var den siste, den store dagen i høytiden.» Selv om det ikke var «hellig sammenkomst» den dagen, fikk den dette navnet, dels fordi den avsluttet festen, dels på grunn av det som hos de

rabbinske forfatterne ga den navnet «den store hosianna-dagen»: Da gikk man sju ganger rundt alteret og sang hosianna.

Den dagen hadde presten kommet tilbake fra Siloa med gullkannen sin og for siste gang tømt den ved alterets fot. Hallel var blitt sunget til fløytespill, og folket hadde svart og tilbedt mens prestene tre ganger blåste i sølvtrompetene sine.

Da lød en røst gjennom templet. Den fikk mengden til å stanse forundret og fylte lederne med frykt og hat. Det var Jesus som «sto og ropte ut: Om noen tørster, han komme til meg og drikke!» Ved troen på ham skulle altså hver enkelt i sannhet bli lik dammen Siloa, for «fra hans indre skal det flyte strømmer av levende vann» (Joh 7,38). «Dette sa han om den Ånd de skulle få, de som trodde på ham.»

Slik ble betydningen av den skikken de nettopp hadde tatt del i, fullt ut forklart, og samtidig ble det vist hvordan den skulle bli virkelighet i historien ved at Den Hellige Ånd ble utgytt. Det vakte stor bevegelse. Den veldige forsamlingen var med ett blitt oppmerksom da de sto ansikt til ansikt med ham som alle forbilder og profetier har fått sin oppfyllelse i. Da kunne det ikke være annerledes enn at mange som hørte disse ordene fra Jesu munn, sa: «Han er i sannhet profeten!» Andre sa: «Han er Messias!»

Under slike omstendigheter hadde tempelvakten plikt til å arrestere den som forstyrret dagens gudstjeneste på denne måten og framstilte seg for folket i et slikt lys. Men selv vaktene ble grepet av ordene hans og våget ikke å legge hånd på ham. «Aldri har noe menneske talt slik som denne mannen!» var den eneste forklaringen vaktene kunne gi på sin uforklarlige svakhet, da yppersteprestene og fariseerne irettesatte dem. Det forbitrede svaret de jødiske lederne ga på dette, er så betegnende for dem at det ikke trenger noen forklaring.

Bare én av dem var blitt dypt grepet av det som nettopp hadde skjedd i templet. Men Nikodemus, engstelig som vanlig, våget bare å gripe fatt i ett punkt: Fariseerne hadde selv forklart at folket bekjente Jesus fordi de ikke kjente loven. Til det svarte han med et spørsmål, på ekte rabbinsk vis og uten å møte motstanderen ansikt til ansikt: «Vår lov dømmer da vel ikke en mann uten at en først har hørt på ham og fått vite hva han har gjort?» (Joh 7,51).

Men saken skulle ikke ende med denne striden mellom prester og fariseere, som Nikodemus' svar framkalte. Det vitnesbyrdet Nikodemus hadde bedt dem søke i Kristi lære og under, skulle nettopp bli lagt levende fram for både folket og lederne da den blindfødte ble helbredet.

Også her var det en hentydning til seremoniene ved løvhyttefesten. Da Jesus så den blindfødte, sa han: «Mens jeg er i verden, er jeg verdens lys» (Joh 9,5). Og etter å ha smurt deig på øynene hans la han til: «Gå og vask deg i dammen Siloa! – det betyr: utsendt» (Joh 9,7). Ordene «Jeg er verdens lys» er de samme som han nettopp hadde sagt i templet (Joh 8,12), og etter all sannsynlighet ville han med dem peke på en annen svært særegen seremoni ved løvhyttefesten.

Mishna gir denne ordningen for gudstjenesten ved festen: «Først bar man fram det daglige offeret om morgenen, deretter tilleggsofrene, så de frivillige ofrene og løfteofrene, og derfra gikk man til festmåltidet. Så fulgte studiet av

loven. Deretter bar man fram aftenofferet, og til sist kom ‹gleden ved vannøsingen›.» Denne siste seremonien skal vi nå se litt nærmere på.

Ved slutten av den første festdagen gikk folket ned i Kvinnenes forgård, der det var gjort store forberedelser. Der sto fire gylne lysestaker, hver med fire gullskåler, og inntil dem var det satt opp fire stiger. Fire unge menn av presteslekt holdt hver sin krukke med olje, og fra dem fylte de hver skål. Prestenes gamle, utslitte benklær og belter ble brukt som veker. Hele Jerusalem ble opplyst av lyset fra «vannøsingens hus».

De såkalte *chassidim* («de fromme») og «dådens menn» danset foran folket med brennende fakler i hendene og sang hymner og lovsanger. Levittene sto med harper, lutter, cymbler, trompeter og mange andre instrumenter på de femten trinnene som førte ned fra Israels forgård til Kvinnenes forgård, svarende til de femten «sangene ved festreisene» i Salmenes bok. Der spilte de og sang hymner.

To prester med trompeter i hendene sto ved den øvre porten, Nikanorporten, som førte fra Israels forgård til Kvinnenes forgård. Ved hanegal blåste de tre støt i trompetene, og likeså da de kom til det tiende trinnet. Da de kom inn i selve forgården, blåste de igjen tre støt, og slik fortsatte de mens de gikk, til de nådde templets port mot øst, «Den fagre». Ved den østlige porten snudde de seg mot vest for å se mot helligdommen, og sa: «Våre fedre som var på dette stedet, vendte ryggen til Herrens helligdom og ansiktet mot øst og tilba mot soloppgangen; men vi – våre øyne er vendt mot Herren.»

Et bruddstykke av en av hymnene som ble sunget den natten, er bevart til vår tid. Den ble sunget av *chassidim* og «dådens menn» og av dem som på sine gamle dager gjorde bot for ungdommens synder. Bruddstykket lyder slik:

Chassidim og dådens menn:
«O glede, at vår ungdom, from og klok,
ei bringer skam på vår høye alder!»

De botferdige:
«O glede, at vi i vår høye alder
for ungdommens dårskap ikke faller!»

Begge:
«Ja, lykkelig den som ingen gammel skyld kan plage,
og den som tilgitt drar herfra etter syndens dager!»

Det synes klart at denne belysningen av templet ble regnet som en del av vannøsingen og hadde samme billedlige betydning. Lyset fra templet sendte strålene sine ut i mørket omkring og lyste opp hver plass i Jerusalem. For folket må det ha stått som et bilde, ikke bare på Sjekina, som en gang fylte templet, men også på det «store lys» som «det folket som vandrer i mørket», skulle se, og som skulle stråle «over dem som sitter i dødsskyggens land» (Jes 9,2).

Skulle ikke profetier som Jes 9 og 60 stå i forbindelse med denne symbolikken? Hvordan det enn forholder seg med det, er det svært sannsynlig at Jesus siktet til denne seremonien med ordene han talte i templet ved nettopp denne løvhyttefesten: «Jeg er verdens lys! Den som følger meg, skal ikke vandre i mørket, men ha livets lys» (Joh 8,12).

Bare den første dagen av denne høytiden var «hellig sammenkomst»; de andre seks var «mindre høytider». I tillegg til de vanlige morgen- og aftenofrene bar man hver dag fram festofrene som er foreskrevet i 4 Mos 29,12–38. Salmene som ble sunget ved drikkofferet etter festofrene – disse kalles også samlet *musaf* («tillegg») – var på første festdag Sal 105, på den andre Sal 29, på den tredje Sal 50,16 ff., på den fjerde Sal 94,16 ff., på den femte Sal 94,8 ff., på den sjette Sal 81,6 ff. og på den sjuende og siste festdagen Sal 82,5 ff.

Når folket gikk bort fra alteret ved slutten av hver dags gudstjeneste, ropte de: «Hvor herlig er du, alter!» – eller etter en senere opplysning: «Vi takker Herren og deg, alter!» Alle de tjuefire presteskiftene gjorde tjeneste ved festofrene, slik at hvert av dem etter faste regler hadde sin del av tjenesten. Endelig skulle loven i et sabbatsår leses opp for folket på første festdag (5 Mos 31,10–13).

På den sjuende og siste festdagen begynte folket å flytte ut av løvhyttene. Den åttende dagen, 22. tishri, bodde de nemlig ikke lenger i hytter, og de brukte heller ikke lulav. Men også denne dagen ble holdt som «hellig sammenkomst». Festofrene som er foreskrevet i 4 Mos 29,36–38, ble båret fram, men ikke lenger av alle de tjuefire presteskiftene, og til slutt ble Hallel sunget ved drikkofferet.

Leseren har nok lagt merke til at de to viktigste seremoniene ved løvhyttefesten, vannøsingen og belysningen av templet, hører til tiden etter Moses. Den jødiske tradisjonen hevder at skystøtten om dagen og ildstøtten om natten første gang viste seg for Israel 15. tishri, altså på festens første dag. Samme dag skal Moses også ha kommet ned fra fjellet og forkynt for folket at Guds tabernakel skulle reises blant dem.

Fra Det gamle testamente vet vi at Salomos tempel ble innviet ved denne festen, og at Sjekina da steg ned til folket for å ta bolig hos det (1 Kong 8; 2 Krøn 7). Og vi tar neppe feil når vi finner en hentydning til dette i Åp 7,9–10.

Enten tankene våre om den forbilledlige betydningen av vannøsingen og belysningen av templet blir godtatt eller ikke, står dette faktum fast: Løvhyttefesten er det eneste forbildet i den gamle pakt som ennå ikke er oppfylt.

Kapittel 15. Nymånene og nyttårsdagen

Nymånene, den sjuende nymånens fest, basunfesten eller nyttårsdagen.

«La derfor ingen dømme dere for mat eller drikke eller med hensyn til høytider eller nymånedager eller sabbat! Dette er bare en skygge av det som skulle komme, men selve legemet hører Kristus til.» (Kol 2,16–17)

Det finnes neppe noen annen høytid som har satt et så varig preg på Israels åndelige liv som nymånefestene. De kom igjen ved begynnelsen av hver måned og skilte den fra måneden før. Når festdagen kom, ble den hilst og kunngjort høytidelig med ordene «Den er helliget!» – slik skulle det komme til uttrykk at hver av årets måneder var helliget Herren. Samtidig skulle prestenes trompetstøt og dagens særlige offer så å si kalle Herrens hær til å bringe sin hyllest til sin opphøyde konge, så han i nåde skulle «minnes» dem.

Nymånen var dessuten en folkefest. Da kunne familiene holde sin egen årlige ofring, slik Davids familie gjorde (1 Sam 20,6.29), og kongen holdt et offentlig gjestebud (1 Sam 20,5.24). De som søkte undervisning og oppbyggelse, samlet seg til åndelige møter, slike som profeten Elisa synes å ha holdt (2 Kong 4,23).

Vi kan følge festen gjennom hele Israels historie. Det fantes en egen salme for nymånen (Sal 81,4), og Skriften viser at dagen ble holdt måned etter måned som en ytre forordning, også i tider da det åndelige livet i Israel var i forfall (Jes 1,13; Hos 2,11). Ja, den ble tilsynelatende holdt desto strengere jo mindre man forsto lovens ånd: Man avsto fra alt arbeid, enda loven ikke påla det (Am 8,5).

Endelig viser Jesajas og Esekiels profetier at festen også hadde en høyere betydning. De hellige forfatterne peker fram mot en bedre oppfyllelse av den i den nye pakt, da «alt kjød» skal «komme for å tilbe» for Herrens åsyn (Jes 66,23), og da den østre porten til det nye templets indre forgård, som ellers sto lukket, igjen skal åpnes for det troende Israel (Esek 46,1).

Også i Det nye testamente finner vi at nymånen ble holdt som en ytre skikk, både av jøder og av jødekristne. Likevel blir den – sammen med alle andre jødiske høytider og gudstjenestlige forordninger fra den gamle pakt – uttrykkelig kalt «en skygge av det som skulle komme, men selve legemet hører Kristus til» (Kol 2,16–17).

Som vi har sett tidligere, var det viktig å fastsette nymånen riktig, for av den hang årets ulike høytider. Derfor våket man med den største omhu over

at nymånens komme ble meldt av de mest pålitelige øyenvitner, og budskapet ble så sendt videre til dem som bodde langt borte. Nymånen ble nemlig fastsatt etter det man selv hadde sett, ikke ved astronomiske beregninger – selv om mange av rabbinerne, som kjent, må ha vært fortrolige med slike. Vi hører jo om astronomiske bilder som de brukte for å prøve om vitnenes utsagn holdt stikk.

Pålitelige vitner ble regnet for så viktige at de til og med fikk reise på sabbaten for å nå Jerusalem i tide, og om nødvendig ri på hest eller muldyr. Strenge regler avgjorde hvem som ikke kunne godtas som vitner. Men pålitelige folk ble oppmuntret på alle måter, og Rådet holdt gjestebud for dem i en stor bygning som var innrettet nettopp til det, den såkalte *Bet Jaazek*.

Guds lov påbyr bare to ting når nymånen holdes: at det skal «blåses i trompetene» (4 Mos 10,10), og at det skal bæres fram særlige festoffer (4 Mos 28,11–15). Fra eldgammel tid var trompetstøtet en kjent skikk i Israel. Under ørkenvandringen ga trompetene signal til folket, siden kalte de det ut til krig, og de kunngjorde offentlige gledesdager og høytider, og likeså «deres nymånedager» (4 Mos 10,1–10). Hensikten er uttrykkelig oppgitt: Det skulle «minne om dere for deres Guds åsyn», og det blir lagt til: «Jeg er Herren deres Gud.»

Herrens hær sto så å si samlet og ventet på sin fører; Guds folk hadde samlet seg for å hylle sin konge. Når prestene blåste i trompetene, stilte folket seg så å si under hans banner og foran hans trone. Ved denne billedlige bekjennelsen og hyllesten av ham som «Herren, deres Gud» trådte de fram for hans åsyn, så han kunne «minnes» dem og «frelse» dem. Slik var det en offentlig anerkjennelse av Herren som konge hver gang det ble blåst i trompet – enten det var ved nymånene, på basunfesten eller nyttårsdagen, ved andre høytider, i sabbatsåret og jubelåret eller i krigstid.

Derfor finner vi de samme bildene igjen i Det nye testamentes billedspråk. På samme måte som trompetklangen i gammel tid kalte forsamlingen fram for Herrens åsyn ved døren til tabernaklet, skal «Guds basun» kalle hans utvalgte fram på Kristi dag (Matt 24,31) – ikke bare de levende, men også de døde (1 Kor 15,52), «de døde i Kristus» (1 Tess 4,16).

Slik skal også de himmelske hærskarene føres ut til den krigen der den ene dommen etter den andre fullbyrdes (Åp 8,2; 10,7), inntil Kristus blir utropt til konge når den sjuende engelens røst lyder, og det heter: «Kongedømmet over verden tilhører nå vår Herre og hans Salvede, og han skal være konge i all evighet» (Åp 11,15).

I tillegg til trompetstøtet skulle det også bæres fram bestemte festoffer ved nymånen (4 Mos 28,11–15), og de var det særlige kjennetegnet på «månedenes begynnelse» (4 Mos 28,11). Det er nemlig en allmenn regel i Det gamle testamente at det første alltid står for det hele: Førstegrøden står for hele høsten, den førstefødte og førstefruktene for alt det øvrige, og «er førstegrøden hellig, da er også deigen hellig» (Rom 11,16). Slik helliget brennofrene og syndofferet ved «begynnelsen» av hver måned hele måneden.

Festofrene var to unge okser, en vær og sju årsgamle lam til brennoffer med tilhørende matoffer og drikkoffer, og dessuten «en geitebukk som syndoffer til Herren» (4 Mos 28,15).

Når vi går fra disse enkle påbudene i Skriften til det tradisjonen forteller om hvordan nymånene faktisk ble holdt i templet, blir vanskelighetene større. Nymånen og nyttårsdagen er nettopp slike høytider som overtroen lettest kunne vokse fram omkring. Ifølge rabbinerne mente man at Gud begynte sine dommer når årstidene skiftet, og at han da også enten endret dem eller fastsatte dem endelig.

Nyere forskere har ikke vært omhyggelige nok med å skille mellom det som foregikk i templet, og det som gradvis og i mye senere tider ble innført i synagogen. Slik har man framstilt bønner som er blitt til lenge etter Jerusalems ødeleggelse, som om de ble bedt i templet, og fått dem plassert blant templets gudstjenestlige skikker. Likeledes har man feilaktig ført skikken med å synge «Hallel» ved nymånefestene i synagogen tilbake til bibelsk tid.[1]

Etter de kildene vi har, var gudstjenestens orden på nymånedagen denne: Rådet satt samlet fra tidlig om morgenen til like før kveldsofferet for å fastslå når nymånen hadde vist seg. Det var Rådets erklæring «Den er helliget!» – ikke selve tidspunktet da nymånen ble synlig – som avgjorde når festen begynte, og straks etter ble den kunngjort med prestenes trompetstøt. Så snart det vanlige morgenofferet var båret fram, ble også de foreskrevne festofrene ofret. Blodet av brennofrene ble stenket rundt alterfoten under den røde linjen, og resten ble helt ut i kanalen på alterets sørside.

Blodet av syndofferet ble stenket eller dryppet med fingeren på hornene på brennofferalteret, og man begynte fra øst; resten av blodet ble helt ut på samme måte som brennofrenes. De to brennofferoksene ble hengt opp og flådd på den øverste av de tre radene med kroker i forgården, værene på den midterste og lammene på den nederste. I alt gjorde ikke mindre enn 107 prester tjeneste ved dette brennofferet: tjue ved hver okse, elleve ved hver vær og åtte ved hvert lam. Da er selvsagt de som bar de tilhørende matofrene og drikkofrene, regnet med. Mens alt dette foregikk, ble det igjen blåst i trompetene.

Alle disse offerdyrene ble slaktet på alterets nordside. De frivillige offer og fredsofrene som enkelte israelitter pleide å bære fram ved slike anledninger, ble derimot ofret på sørsiden. Kjøttet av syndofrene og prestenes del av matofferet ble spist av prestene i selve templet. Den som hadde båret fram fredsoffer, kunne derimot ta med seg sin del hjem i byen og spise den der sammen med familien.

Om det ble brukt særlige bønner i templet på nymånedagen, har ikke tradisjonen tatt vare på dem. Den eneste bønnen fra den tiden er den som ble sagt i det øyeblikket man først så nymånen: «Velsignet være han som fornyer månedene.»

Mot slutten av det tredje århundre fikk denne bønnen i synagogen et tillegg: «Velsignet være han som ved sitt ord skapte himlene, og ved hvis munns ånde hele deres hær ble til! Han ga dem lov og tid, så de ikke skulle gå utenfor sine baner. De gleder og fryder seg ved å gjøre sin Skapers vilje, han som er sannhetens opphav; deres gjerninger er sannhet. Han talte til månen og sa: Bli ny og vær menneskets (det vil si Israels) fagre diadem (det vil si håp)! For Israel skal

[1] Hallel er Sal 113–118.

en gang fornyes som månen (det vil si ved Messias' komme) og prise sin Skaper for hans herlige kongedømme. Velsignet være han som gjør månen ny!»[2]

I en enda mye senere tid ble det dessuten føyd til en svært overtroisk bønn, og når man ba den, hoppet man mot månen! På profeten Amos' tid ble nymånedagen tilsynelatende holdt som hviledag (Am 8,5). Slik holder ikke jødene den i vår tid, og Guds lov forbød heller ikke arbeid den dagen.[3]

Nymånen i den sjuende måneden, tisjri, var helt forskjellig fra de andre nymånene og helligere enn dem. Det kom dels av at den sjuende måneden, sabbatsmåneden, hadde en billedlig betydning – i den falt de store høytidene forsoningsdagen og løvhyttefesten. Dels kom det kanskje også av at den markerte begynnelsen på det borgerlige året – forutsatt at skillet mellom det hellige og det borgerlige året går tilbake til Moses' tid, slik Josefus og de fleste jødiske forfattere hevder.

Skriften kaller denne festen en dag med trompetstøt «til påminnelse» (3 Mos 23,24) og en dag da «det skal blåses i trompet» (4 Mos 29,1), fordi det ble blåst i trompeter – eller rettere, som vi snart skal se, i horn – hele dagen i Jerusalem.

Dagen skulle holdes som «hviledag» og «en hellig sammenkomst», og man skulle ikke gjøre noe vanlig arbeid. Foruten det vanlige morgen- og kveldsofferet hørte det to slags offer til dagen. Først kom nymånedagenes vanlige brennoffer med tilhørende matoffer og drikkoffer, men ikke syndofferet deres. Deretter kom et eget brennoffer for høytiden – en ung okse, en vær og sju lam med tilhørende matoffer og drikkoffer – og sammen med det «en geitebukk som syndoffer, til å gjøre soning for dere» (4 Mos 29,5).

Mens drikkofferet til festofferet ble helt ut, sang prestene og levittene Salme 81. Falt festen på en torsdag – den dagen salmen uansett var foreskrevet for – ble den sunget to ganger, og andre gang begynte man ved vers 7 i den hebraiske teksten. Ved kveldsofferet ble Salme 29 sunget.

Av grunner vi har nevnt tidligere, begynte man tidlig å holde nyttårsfesten to dager etter hverandre, og skikken går trolig tilbake til den tiden templet sto.[4]

Mishna, som har en egen traktat om denne festen, bemerker at året kan deles inn etter fire ulike utgangspunkt. Det første er 1. nisan, som gjelder «konger» (for å beregne skatten) og festenes rekkefølge. Det andre er 1. elul, den sjette måneden, da det skal gis tiende av storfe og småfe; et dyr som er født etter den dagen, regnes ikke med i året før. Det tredje er 1. tisjri, den sjuende måneden, som gjelder det borgerlige året, sabbatsåret og jubelåret, og dessuten trær og urter. Det siste er 1. sjevat, den ellevte måneden, som gjelder all frukt av trær.

På samme måte, fortsetter Mishna, er det fire tider da Gud holder dom over verden: i påsken over høsten, i pinsen over trærnes frukt, på løvhyttefesten

[2] Artikkelen «Nymåne» i Kittos leksikon sier feilaktig at ikke bare denne bønnen, men også det mye senere tillegget, som røper mye overtro, ble bedt av hver israelitt i det andre templets tid. Se derimot Jost, Gesch. d. Judenth. II, 265–266, der det blir vist når de ble til.

[3] Talmud har også en underlig fortelling som skal forklare skikken at kvinnene avstår fra arbeid ved nymånen: Kvinnene hadde nektet å gi øreringene sine til gullkalven, mens mennene ga sine. Til tabernaklet ga de jødiske kvinnene derimot smykkene sine.

[4] Hovedsakelig for å unngå mulige feil.

over hvordan regnet skal fordeles, og på nyttårsdagen skal alle menneskebarn gå fram for ham som lam (når de telles for tienden), som det står skrevet: «Han er den som har skapt deres hjerter – alle sammen, og han gir akt på alle deres gjerninger» (Sal 33,15).

Til dette kan vi legge en forklaring fra Talmud: På nyttårsdagen ble det åpnet tre bøker: livets bok for de gode, dødens bok for dem som hadde vært helt igjennom onde, og en tredje for dem som sto midt imellom. Deres skjebne skulle avgjøres på forsoningsdagen, ti dager etter nyttår. De fikk altså tid til å angre, og deretter skulle navnene deres skrives inn enten i livets bok eller i dødens. Disse uttrykkene betyr likevel ikke nødvendigvis evig liv eller evig død, men snarere jordisk velferd og kanskje livet her i tiden, eller det motsatte.

Vi trenger ikke her å vise nærmere hvilke skriftsteder denne underlige læren om de tre bøkene skal bygge på. Men så dype og alvorlige er rabbinernes følelser på dette punktet at de ti dagene mellom nyttårsdagen og forsoningsdagen alminnelig regnes som «omvendelsens dager». Ved en misforståelse av et sted i Mishna kom man til å knytte en lignende overtro til hver nymåne: Strenge jøder holdt dagen før som en dag med faste og anger og kalte den «den lille forsoningsdagen».

I samsvar med dette lærer rabbinerne at trompetstøtet har tre hensikter. Det skal for det første minne Gud om Israel, eller rettere om patriarkenes fortjenester og Guds pakt med dem. For det andre skal det drive bort Satan, som særlig den dagen står fram for å anklage Israel. Og endelig er det en oppfordring til omvendelse – som et trompetstøt som skal vekke menneskene av syndesøvnen.

På nyttårsdagen ble det blåst i trompeter og horn i Jerusalem fra morgen til kveld. I selve templet gjorde man det også når dagen falt på en sabbat, men ikke utenfor templets murer. Etter Jerusalems ødeleggelse er denne innskrenkningen falt bort, og det blåses i horn i hver synagoge, selv om festen faller på en sabbat. Vi har allerede antydet at instrumentene ikke var prestenes vanlige trompeter, men horn. Ifølge Mishna kunne man blåse i alle slags horn unntatt horn av okser eller kalver, for ikke å minne Gud om synden folket begikk i ørkenen da det dyrket gullkalven!

Mishna nevner særskilt antilopens rette horn og værens krumme horn – det siste med tanke på væren som ble ofret i stedet for Isak. Etter tradisjonen var nyttårsdagen den dagen da Abraham skulle ofre sønnen sin Isak på Moriafjellet, trass i at Satan med list prøvde å hindre eller forsinke ham.

Munnstykkene på hornene som ble brukt på nyttårsdagen, var kledd med gull, mens de som ble brukt på fastedagene, var kledd med sølv. En annen forskjell var denne: På nyttårsdagen sto hornblåserne mellom trompetblåserne, og hornets tone lød en stund etter at trompetene hadde tystnet. På fastedagene sto derimot trompetblåserne i midten og blåste en stund etter at hornenes tone hadde stilnet.

For å holde disse høytidene på rett måte regnet man det for nødvendig ikke bare å høre hornet, men å lytte til det. Alt avhenger nemlig, legger Mishna til, av hjertets hensikt og ikke av den rent ytre handlingen. For det var ikke ved å løfte hendene at Moses ga Israel seier, og det var heller ikke den opphøyde

kobberslangen som helbredet; det var at folket vendte hjertet opp mot sin Far i himmelen – det vil si troen.

Vi siterer stedet fordi det er ett av de forholdsvis få stedene i Mishna som handler om kjernen i gudsfrykten. Dessuten gir det innsikt i rabbinernes eldste syn på disse forbildene, og det minner oss om den stunden da Herren i samtalen med rabbineren Nikodemus la fram den viktige læren om gjenfødelsen (Joh 3,14–15).

Mishna nevner forskjellige *berakot*, «velsignelser», som ble gjentatt på nyttårsdagen. Sammen med mange andre fra senere tid utgjør de fortsatt en del av synagogens liturgi for denne dagen.

Men det er mye som taler for at disse bønnene – i alle fall i sin nåværende form – ikke kan ha vært brukt i templet. Rabbinerne er dessuten uenige om hvor mange de egentlig var og hva de inneholdt, og til sist slår de seg til ro med å si at navnene på disse velsignelsene snarere er overskrifter som viser hva de handler om og hvilken retning bønnene tok.[5]

Noen av dem ble kalt «Guds kongedømme», *malkijot*. Andre, de såkalte *sikronot*, gjaldt de ulike slags «påminnelser» fra Guds side. En tredje gruppe, *sjofarot*, var velsignelser knyttet til hornblåsingen. Det sies at den som bare gjentok ti skriftsteder – etter en annen mening tre – om «Guds kongedømme», om at Gud «minnes», og om «hornblåsingen», hadde gjort sin plikt når det gjaldt disse «velsignelsene».

Skriften viser hvor høytidelig den første dagen i den sjuende måneden ble holdt på Esras tid, og hvor dypt grepet folket ble da loven ble lest opp offentlig og forklart (Neh 8,1–12). For mange av dem lød den fremmed, men desto mer høytidelig var det å høre den igjen etter så lang tid – på den jorden som så å si bar vitnesbyrd om at den var sann.

Det nye testamente forteller ikke at Herren noen gang var med på denne festen i Jerusalem. Det var heller ikke nødvendig, for den ble feiret på samme måte i alle Israels synagoger.[6]

Likevel ser det ut til at Paulus' brev hentyder til hornblåsingen. Vi har allerede nevnt at en av hovedhensiktene med den ifølge Maimonides var å vekke menneskene til omvendelse. Maimonides' fortolker bruker da også disse ordene for å vise hva blåsingen betyr: «Stå opp, stå opp av søvnen! Våkn opp, våkn opp av dvalen, dere som jager etter forfengelighet, for en tung søvn er falt over dere! Legg på hjertet hvem dere skal avlegge regnskap for i dommen!»

Kan ikke en slik formel ha vært brukt i synagogen alt i gammel tid? Og kan ikke apostelen ha hatt den i tankene da han skrev: «Derfor sier Skriften: Våkn opp, du som sover! Stå opp fra de døde, og Kristus skal lyse for deg» (Ef 5,14)? I så fall kan vi kanskje også finne en hentydning til nymånen, særlig den i den sjuende måneden, i ordene i et av versene like før: «Dere selv var jo en gang mørke, men nå er dere lys i Herren. Vandre som lysets barn!» (Ef 5,8)

[5] Av teksten i Rosj hasjana 4,7 går det klart fram at de skulle brukes i synagogen. Men dermed står spørsmålet like åpent om noe lignende ble sagt i templet eller ikke. Mishna regner i alt opp ni slike «velsignelser».

[6] Men i synagogene utenfor Jerusalem blåste man på nyttårsdagen i horn, ikke i trompeter.

Kapittel 16. Den store forsoningsdagen

«Men i det andre teltet går bare ypperstepresten inn, én gang om året, og da ikke uten blod, som han bærer fram for seg selv og for folkets forseelser. … Men da Kristus kom som yppersteprest for de goder som skulle komme, gikk han gjennom det teltet som er større og mer fullkomment, som ikke er gjort med hender – det vil si: som ikke er av denne skapning. Ikke med blod av bukker og kalver, men med sitt eget blod gikk han inn i helligdommen én gang for alle, og fant en evig forløsning.» (Hebr 9,7.11–12)

Det høres underlig, men er likevel sant: Det tydeligste vitnesbyrdet om at budet er «svakt og unyttig» (Hebr 7,18), er det budet selv gir. De levittiske forordningene som skulle ta bort synden, bærer så å si denne innskriften: «Loven førte jo ikke noe til fullkommenhet» (Hebr 7,19). Prestene var ingen fullkomne mellommenn, ofrene ga ingen fullkommen soning, og derfor ga de heller ingen fullkommen syndsforlatelse. «For loven har bare en skygge av de goder som skulle komme, ikke tingenes virkelige skikkelse. Derfor kan ikke loven, ved de ofrene som hvert år blir båret fram, gjøre dem fullkomne som kommer fram med dem» (Hebr 10,1).

Det går for det første fram av at ofrene stadig ble gjentatt og mangfoldig økt: Det ene skulle fylle ut det andre, og likevel ble det alltid noe igjen som måtte fylles ut. For det andre går det fram av det enkle faktum at «det er umulig at blod av okser og bukker kan bære bort synder» (Hebr 10,4).

Det er altså klart at den levittiske ordningen bar ufullkommenhetens preg, både i midlene den brukte for å ta bort synden, og i det den oppnådde med dem. Derfor erklærte den selv, på samme måte som døperen Johannes, at den bare var en «forløper» som skulle rydde og bane veien. Den skulle ikke stille behovet, men tvert imot vekke det og føre inn «et bedre håp» (Hebr 7,19).

Som en kunne vente, kom budets «svakhet og unyttighet» tydeligst fram i gudstjenesten på den dagen da den gamle pakts rikdom på nåde og miskunn nådde sitt høydepunkt. På forsoningsdagen gjorde bare ypperstepresten tjeneste, ikke de vanlige prestene, og han bar verken sin vanlige embetsdrakt eller den drakten de andre prestene bar, men en egen drakt for denne dagen, som skulle være et uttrykk for renhet. Også menigheten trådte fram på en annen måte den dagen enn ellers, for på den store dagen skulle de faste og ydmyke seg.

Selve dagen skulle være en «høyhellig sabbat», en sabbatenes sabbat (3 Mos 16,31), og kjernen i gudstjenesten var en rekke store soningsoffer, enestående i art, formål og virkning. Om dem heter det: «Han skal gjøre soning for Det aller helligste og gjøre soning for sammenkomstens telt og for alteret og gjøre soning for prestene og for hele det samlede folk» (3 Mos 16,33).

Hele året hadde man båret fram daglige offer, ulike festoffer og både private og offentlige syndoffer. At man likevel trengte en slik forsoningsdag, viste hvor utilstrekkelige alle disse ofrene var. Samtidig gjorde forsoningsdagens egne offer det klart at også de bare var midlertidige og foreløpige, til en senere tid skulle avløse dem. Vi skal her særlig dvele ved den såkalte syndebukken på forsoningsdagen og i det følgende forklare den på en annen måte enn tidligere forfattere har gjort.

Hva dagen i hovedsak skulle tjene til, viser navnene tydelig nok: «forsoningsdagen» eller bare «dagen», som den heter i Talmuds egen traktat om denne festen (kanskje også i Hebr 7,27), og «fasten» i Apostlenes gjerninger (Apg 27,9). Den ble holdt den tiende dagen i den sjuende måneden, tisjri.

Vi må heller ikke overse den plassen dagen hadde blant de andre høytidene. Den sjuende måneden, sabbatsmåneden, avsluttet festrekken med løvhyttefesten, som falt den 15. tisjri og var årets siste høytid. Men som vi allerede har sagt, måtte Israel som folk være forsonet med Gud før denne store høst- og takkefesten. For bare et folk som hadde fred med Gud, kunne glede seg for hans åsyn over velsignelsen han hadde kronet året med.

Forsoningsdagens betydning som forløper for løvhyttefesten blir enda mer slående når vi husker at denne høstfesten var et forbilde på at alle folkeslag skal samles inn i Guds rike. I samme forbindelse kan det nevnes at jubelåret ble kunngjort på forsoningsdagen (3 Mos 25,9).[1]

Ser vi kort på Guds forordninger for denne dagen (3 Mos 16; 23,26–32; 4 Mos 29,11), finner vi at ypperstepresten bare da kunne gå inn i Det aller helligste. Han var da kledd i en hvit drakt bestemt for anledningen. Den skilte seg fra de vanlige prestenes ved at også beltet var hvitt og ikke i noen av de fargene som ellers ble brukt i templet. Luen hadde derimot samme form som den luen ypperstepresten vanligvis bar, men var ikke av samme stoff.[2]

Den enkle hvite drakten viste at ypperstepresten på forsoningsdagen ikke trådte fram som «Herrens brudgom», men som den som i kraft av sitt embete bar sinnbildet på den fullkomne renheten man søkte å nå ved dagens soning.[3] Det har også en billedlig mening når profeten Sakarja forteller at ypperstepresten Josva ble kledd av sine «skitne klær» og kledd i «høytidsklær». Engelen sa til dem som sto foran ham: «Ta de skitne klærne av ham!» Og til Josva selv sa han: «Se, jeg tar din misgjerning bort fra deg og kler deg i høytidsklær» (Sak 3,3–4).

Også de som står Gud nærmest, beskrives i Skriften alltid som «kledd i linklær» (Esek 9,2; Dan 10,5; 12,6). Og fordi dette uttrykkelig var «de hellige

[1] Etter jødisk oppfatning var det også på denne dagen at Adam syndet og angret, at Abraham ble omskåret, og at Moses kom ned fra fjellet igjen og gjorde soning for folkets synd med gullkalven.

[2] Dette går fram av de hebraiske uttrykkene.

[3] Ifølge Joma 3,7 bar ypperstepresten om morgenen hvite klær av pelusisk lin og «mellom de to kveldene» av indisk lin. Etter et nok sterkt overdrevet anslag ble de verdsatt til henholdsvis omkring 1200 og 800 denarer.

klærne», måtte ypperstepresten «bade sitt legeme i vann før han kler seg i dem» (3 Mos 16,4). Han skulle altså ikke bare vaske hendene og føttene, slik han ellers gjorde like før den vanlige tjenesten i templet, men bade hele kroppen.

Av 4 Mos 29,7–11 går det fram at forsoningsdagens offer var av tre slag. Det første var «det stadige brennoffer», det vil si det daglige morgen- og kveldsofferet med tilhørende matoffer og drikkoffer. Dernest kom dagens festoffer: for ypperstepresten og de andre prestene «en vær til brennoffer» (3 Mos 16,3), og for folket en ung okse, en vær og sju årsgamle lam (med tilhørende matoffer) til brennoffer og en geitebukk til syndoffer.

Det tredje og viktigste slaget var dagens egne soningsoffer. Det var en ung okse som syndoffer for ypperstepresten, hans hus og Arons sønner, og et annet syndoffer for folket – to bukker. Etter lovens ord skulle den ene slaktes og blodet stenkes. Den andre skulle derimot sendes ut i ørkenen og bære «alle Israels barns misgjerninger og alle deres overtredelser og alle deres synder», som ypperstepresten skulle «bekjenne over den» mens han la hendene på den.

Før vi går videre, vil vi gjøre rede for rekkefølgen ofrene ble båret fram i. Først kom det vanlige morgenofferet. Så kom soningsofrene for ypperstepresten, hele presteskapet og folket: en okse og den ene av de to bukkene – den andre var den såkalte syndebukken. Deretter fulgte festens brennoffer for prestene og folket (4 Mos 29,7–11), og sammen med dem et annet syndoffer. Til sist kom det vanlige kveldsofferet. Til sammen ble det ifølge Maimonides femten offerdyr.

Etter tradisjonen utførte ypperstepresten selv hele tjenesten denne dagen, men naturligvis med hjelp av de andre prestene; over 500 av dem skal ha vært i arbeid.[4]

Falt forsoningsdagen på en sabbat, måtte selvfølgelig også sabbatens foreskrevne offer bæres fram. Etter en regel vi har gjort rede for tidligere, måtte ypperstepresten av sine egne midler kjøpe de ofrene han skulle bære fram for seg selv og sitt hus. De andre prestene skjøt likevel til, så også de fikk del i offeret, mens ofrene for hele folket ble betalt av tempelkassen.

Bare ved selve soningsofrene, som var særegne for dagen, bar ypperstepresten «linklærne»; ved alle de andre ofrene var han kledd i sine «gylne klær». Derfor måtte han ofte skifte klær, og før hvert skifte måtte han bade hele kroppen. Alt dette blir lettest å forstå om vi gir en mer utførlig oversikt over gudstjenestens orden, slik den er gitt i Skriften og framstilt av tradisjonen.[5]

Sju dager før forsoningsdagen forlot ypperstepresten sin bolig i Jerusalem og flyttet inn i rommene som var gjort i stand for ham i templet. Det ble valgt en stedfortreder for ham i tilfelle han skulle dø under tjenesten eller bli uskikket til den ved levittisk urenhet. Rabbinerne var så nøye at de to ganger lot stenke aske av den røde kvigen på ham – på den tredje og den sjuende dagen han var i templet – i tilfelle han uten å vite det skulle ha blitt uren ved et lik (4 Mos 19,13).

Hele den uken måtte han også øve seg i de forskjellige prestelige handlingene: å stenke blodet, brenne røkofferet, tenne lampen, bære fram det daglige offeret og så videre. For som vi har sagt, var det ypperstepresten som skulle utføre hver

[4] Vi skal her bare vise til Joma i Mishna og til Maimonides' avhandlinger om rekkefølgen i denne tjenesten; dem har vi fulgt svært nøye.

[5] Leseren vil selv lett kunne avgjøre hva som har grunnlag i Skriften, og hva som bare hører tradisjonen til.

eneste del av tjenesten den dagen, og han måtte ikke gjøre en eneste feil. Noen av de eldste i Rådet skulle se til at han fullt ut forsto tjenesten og visste hva den betydde; ellers var det deres plikt å lære ham opp. Kvelden før forsoningsdagen førte man de forskjellige offerdyrene fram for ham, så ingenting ved neste dags tjeneste skulle være fremmed for ham.

Til sist tok man ham i ed på at han ikke ville forandre noe i dagens skikker. Det skyldtes særlig at man fryktet saddukeernes syn: De mente at røkofferet skulle tennes før ypperstepresten gikk inn i Det aller helligste, mens fariseerne holdt fast ved at det skulle skje i selve Det aller helligste.[6]

Kveldsmåltidet til ypperstepresten før forsoningsdagen skulle være lite. Hele natten skulle han høre på og forklare De hellige skrifter eller holde seg beskjeftiget på annen måte, så han ikke sovnet.[7] Ved midnatt ble det kastet lodd om hvem som skulle ta bort asken og gjøre alteret i stand. For at forsoningsdagen skulle skille seg fra alle andre dager, tente man fire bål på det store brennofferalteret i stedet for de vanlige tre.

Dagens gudstjeneste begynte ved første morgengry. Allerede da var helligdommen åpnet for folket. Folket våket så nidkjært mot alt nytt og all forandring at bare et forheng av lin fikk skjule ypperstepresten for deres blikk når han badet før hvert klesskifte. Han brukte da ikke prestenes vanlige badested, men et som var gjort i stand særskilt for ham. I alt skiftet han klær og badet hele kroppen fem ganger den dagen og vasket hender og føtter ti ganger.[8]

Når morgengryet var meldt på vanlig måte, tok ypperstepresten av seg sine vanlige klær, badet, kledde seg i den gylne drakten, vasket hender og føtter og gikk så i gang med de viktigste delene av den vanlige morgentjenesten. Ifølge tradisjonen bar han straks etter fram noen av dagens brennoffer, nemlig oksen og de sju lammene. Sin egen vær og folkets vær og geitebukken til syndoffer ventet han derimot med til etter at dagens særlige soningsoffer var båret fram (4 Mos 29,8–11).

Men dette strider mot 3 Mos 16,24, som viser at alle brennofrene og festens syndoffer ble båret fram etter soningsofrene. Ser man på forholdet mellom disse handlingene og ofrene, måtte man også på forhånd vente det, for et brennoffer kunne bare tas imot etter soningen, ikke før.

Straks etter morgentjenesten vasket ypperstepresten hender og føtter, tok av seg den «gylne drakten», badet og kledde seg i «linklærne». Så vasket han igjen hender og føtter og gikk over til dagens særegne gudstjeneste. Oksen til hans eget syndoffer sto mellom forhallen og alteret. Den var stilt mot sør, men ypperstepresten selv sto med ansiktet mot øst, det vil si mot folket, og vendte dyrets hode mot vest, mot helligdommen. Så la han begge hendene på oksens hode og sa denne bekjennelsen:

[6] Det eneste som er av interesse her, er det skriftordet saddukeerne bygde sitt syn på. De viste til 3 Mos 16,2 og forklarte ordene «For jeg vil åpenbare meg i skyen over nådestolen» på en rasjonalistisk måte, om røkofferets sky og ikke om skyen der Gud selv var nærværende. Fariseerne viste derimot til vers 13.

[7] Av særlige levittiske grunner.

[8] Når ypperstepresten var gammel eller svakelig, fikk han bade i varmt vann; man helte da varmt vann i, eller la glødende jern ned i vannet. Ypperstepresten vasket seg ikke den dagen i det vanlige vaskekaret, men i et gullkar som var laget særskilt for formålet.

«Å, Jehova! Jeg har gjort urett, jeg har overtrådt, jeg har syndet – jeg og mitt hus. Å, Jehova, jeg ber deg: La det bli gjort soning for de misgjerningene, overtredelsene og syndene som jeg har gjort for ditt åsyn, jeg og mitt hus, slik det står skrevet i din tjener Moses' lov: ‹For på denne dagen skal han gjøre soning for dere for å rense dere; fra alle deres overtredelser for Jehovas åsyn skal dere renses.›»

Vi ser at navnet Jehova forekom tre ganger i denne høytidelige bekjennelsen. Tre ganger til ble det uttalt i bekjennelsen ypperstepresten ba over den samme oksen for prestene. En sjuende gang hørtes navnet da han kastet lodd om hvilken av de to bukkene som skulle være «for Jehova», og enda tre ganger uttalte han det i bekjennelsen over bukken som bar folkets synder. Alle disse ti gangene uttalte han selve navnet Jehova. Og hver gang kastet de som sto nær ham, seg ned med ansiktet mot jorden, mens hele mengden svarte: «Velsignet være navnet; hans kongedømmes herlighet varer i all evighet!» (*Jf.* 5 Mos 32,3.)

Tidligere hadde man uttalt dette «uutsigelige navnet» tydelig. Men da noen blant folket senere brukte det i trylleformler, ble det sagt med dempet røst. En rabbiner forteller at han hadde stått blant prestene i templet og lyttet spent for å fange opp lyden av det hemmelighetsfulle navnet, men at det druknet i lyden fra prestenes instrumenter, som ledsaget velsignelsen over folket.

Den første delen av dagens soningstjeneste – den som gjaldt prestene – hadde foregått helt inntil det hellige, mellom forhallen og alteret. Den neste delen ble utført like ved det tilbedende folket. En urne som ble kalt *kalpi*, sto på nordsiden av den østre delen av prestenes forgård, altså like ved stedet der folket var samlet. I den lå to lodd av samme form, størrelse og stoff; i det andre templet var de av gull. Det ene bar innskriften *la-Jehova*, «for Jehova», det andre *la-Asasel*, «for Asasel». Disse loddene avgjorde hvilken av de to bukkene som skulle tilfalle Herren, og hvilken Asasel. (*Jf.* 3 Mos 16,8.10.26.)

Før loddkastingen var de to bukkene stilt med ryggen mot folket og hodet mot helligdommen, mot vest. Nå vendte ypperstepresten ansiktet mot folket. Hans stedfortreder sto på høyre side av ham og lederen for det presteskiftet som hadde tjeneste, på venstre. Han ristet urnen, stakk begge hendene ned i den, trakk opp begge loddene på én gang og la ett på hver av bukkene. Folket så det som et godt tegn om loddet i høyre hånd hadde falt «for Jehova».

De to bukkene måtte være like i utseende, størrelse og verdi. Ja, man var så ivrig etter å få fram at de to var deler av ett og samme offer, at man helst kjøpte dem samtidig. Hvilken betydning dette synet fikk, skal vi vise senere. Når loddet hadde avgjort hvem hver av bukkene skulle tilhøre, Jehova eller Asasel, bandt ypperstepresten et tungeformet stykke skarlagensrødt tøy på hornet til bukken for Asasel – den såkalte syndebukken – og et lignende stykke rundt halsen på bukken for Jehova, som skulle slaktes.

Bukken som skulle sendes bort, ble nå snudd mot folket. Der sto den og ventet så å si på at syndene deres skulle legges på den, så den kunne bære dem bort «til et ubebodd land».

Sannelig kunne man ikke tenke seg et tydeligere forbilde på Kristus da han ble ført fram av Pilatus og sto foran folket, like før han skulle føres bort og

bære folkets misgjerning. Og som for å gjøre denne skikken enda mer talende, forteller tradisjonen at når hele offeret var tatt imot, ble det skarlagensrøde tøystykket som syndebukken hadde båret, hvitt – et bilde på nådeløftet i Jes 1,18. Men den legger til at dette underet ikke skjedde i de siste førti årene før templet ble ødelagt!

Da syndebukken ble stilt fram for folket, begynte den tredje og mest høytidelige delen av dagens soningstjeneste. Ypperstepresten vendte seg på nytt mot helligdommen og la for andre gang begge hendene på oksen, som fremdeles sto mellom forhallen og alteret.

Nå bekjente han over den ikke bare, som før, sine egne og sin families synder, men også de andre prestenes. Ordlyden var nøyaktig den samme som før, men han føyde til ordene «Arons ætt, ditt hellige folk», både i bekjennelsen og i bønnen om soning. Så slaktet han oksen, samlet opp blodet i et kar og rakte det til en medhjelper, som rørte i det, så det ikke skulle levre seg.

Deretter gikk ypperstepresten bort til brennofferalteret, fylte ildkaret med glør og la en håndfull røkelse i fatet som var bestemt til det. Ellers måtte alt som ble båret fram for Gud i selve tjenesten, bæres i høyre hånd; derfor bar man vanligvis røkelsen i høyre hånd og ildkaret i venstre. Men ildkaret som ble brukt på forsoningsdagen, var større og tyngre enn ellers, og derfor fikk ypperstepresten bære det i høyre hånd og røkelsen i venstre.

Alles blikk var rettet mot helligdommen da den hvitkledde ypperstepresten med langsomme skritt bar ildkaret og røkelsen inn og ble borte for folkets øyne i det hellige. Mer kunne de ikke se av ham. Nå ble forhenget foran Det aller helligste trukket til side, og han sto alene, skilt fra hele folket, i det dype mørket i Det aller helligste, bare opplyst av glørne i ildkaret.

I det første templet hadde Guds ark stått der med «nådestolen» som «overskygget» den, over den Herrens synlige nærvær i Sjekina-skyen, og på hver side kjerubene med utbredte vinger. Ypperstepresten hadde da satt ildkaret mellom stengene til arken. Men i Herodes' tempel var det verken Sjekina eller ark – Det aller helligste var tomt. Der satte ypperstepresten ildkaret på en stor stein, den såkalte «grunnsteinen». Nå tømte han omhyggelig røkelsen i hånden, kastet den på glørne i ildkaret så langt fra seg som mulig og ventet til røyken hadde fylt Det aller helligste.

Så trådte han baklengs ut og ba utenfor forhenget denne bønnen: «Bevar oss i nåde, Gud, våre fedres Gud, både i dag og i dette året, fra fangenskap. Men skulle det ramme oss i dag eller i år, så la det være til et sted der din lov blir holdt. Fri oss i nåde, Gud, våre fedres Gud, fra all mangel, både i dag og i dette året. Men skulle den hjemsøke oss, så la den komme av at vi har gitt rikelig i kjærlighetsgjerninger. La, Gud, våre fedres Gud, dette året bli et år med lave priser og overflod, med samferdsel og handel, et år med rikelig regn, solskinn og dugg, et år da ditt folk Israel ikke skal trenge hjelp fra hverandre. Og hør ikke på bønnene til dem som skal ut på reise. La ingen fiende opphøye seg mot ditt folk Israel. Herre, vår Gud, våre fedres Gud, la ikke husene til mennene i Saron

bli deres graver!»[9]

Ypperstepresten måtte ikke gjøre denne bønnen lang; ellers ble han borte så lenge at folket begynte å frykte for hans liv. Mens røkofferet ble båret fram i Det aller helligste, holdt folket seg på avstand og tilba i stillhet. Endelig så de ypperstepresten komme ut av helligdommen, og da visste de at offeret var tatt imot.

Raskt tok han nå oksens blod fra medhjelperen, som hadde holdt det i bevegelse. Enda en gang gikk han inn i Det aller helligste og stenket blodet med fingeren én gang oppover, mot stedet der nådestolen hadde stått, og sju ganger nedover. Mens han gjorde det, telte han: «Én gang» (oppover), «én gang og én gang» (nedover), «én gang og to ganger» og så videre til «én gang og sju ganger». Ordet «én gang», som han stadig gjentok, viste til stenkingen oppover, så det ikke skulle bli noen feil.

Så kom ypperstepresten ut av Det aller helligste og satte skålen med blodet foran forhenget. Deretter slaktet han bukken for Jehova, gikk for tredje gang inn i Det aller helligste, stenket blodet som før én gang oppover og sju ganger nedover og satte skålen med bukkens blod på et annet gyllent stativ foran forhenget. Nå tok han opp skålen med oksens blod og stenket én gang oppover og sju ganger nedover mot forhenget, utenfor Det aller helligste. Det samme gjorde han med bukkens blod.

Til sist helte han oksens blod over i skålen med bukkens blod, og blandingen tilbake i skålen som hadde rommet oksens blod, så de to ble grundig blandet. Med blandingen stenket han hvert av hornene på røkofferalteret. Så ryddet han et sted på alteret og stenket sju ganger på toppen av røkofferalteret. I alt hadde han da stenket med soningsblodet 43 ganger, og han hadde nøye passet på at ikke noe av det syndbefengte blodet sprutet på drakten hans. Resten av blodet helte ypperstepresten ut ved vestsiden av brennofferalterets fot.

Med denne soningshandlingen hadde ypperstepresten renset hele helligdommen, i alle dens deler, for urenheten til både presteskapet og folket. Det aller helligste, forhenget, det hellige, røkofferalteret og brennofferalteret var nå rene, så langt det gjaldt prestene og folket, og i forholdet til helligdommen var det gjort soning både for prester og menighet. Så langt loven kunne gi det, var det nå igjen fri adgang for alle. Med andre ord: Fellesskapet med Gud, slik det fikk sitt billedlige uttrykk i ofrene, var gjenopprettet og sikret.

Hadde det ikke vært for denne soningstjenesten, ville det ha vært umulig for prestene og folket å bære fram offer og slik få syndenes forlatelse eller ha samfunn med Gud. Men ennå var ikke samvittighetene fri for følelsen av personlig synd og skyld. Det gjensto, og det kunne bare tas bort ved syndebukken. Alt dette ligger tydelig i de skillene som gjøres i 3 Mos 16,33: «Han skal gjøre soning for Det aller helligste og gjøre soning for sammenkomstens telt og for alteret og gjøre soning for prestene og for hele det samlede folk.»

[9] Vi gjengir bønnen i dens enkleste form, slik den står i Talmud. Men vi kan ikke la være å føle at den tilhører en senere tid enn templets. Trolig går bare hovedinnholdet tilbake til den tiden, og hver ypperstepresten har nok stått fritt til å forme den som han ville. De reisende kunne be om at regnet måtte utebli; man må huske at høstregnet, som landets fruktbarhet var avhengig av, nettopp skulle komme. Bønnen for Saron skyldes at dalen der lå slik til at den ofte var utsatt for oversvømmelser eller farlige jordskred.

Så høytidelig som gudstjenesten hadde vært til nå, hadde folket mest tenkt med frykt på ypperstepresten, som var gått inn for å stå for Guds åsyn: Ville han komme levende ut igjen? Spenningen var stor. Dette var jo også hans viktigste embetshandling: Ved offerblodet skulle han for Herrens åsyn sikre Israel de rettighetene som fulgte av den gamle pakts offer, og den adgangen til Gud som ofrene ga. Det som nå skjedde, angikk folket om mulig enda nærmere. Nå skulle deres egen personlige skyld og synd tas bort, og det ved en billedlig handling som på én gang var den mest hemmelighetsfulle og den mest talende av alle.

Hele denne tiden hadde syndebukken med den skarlagensrøde «tungen» stått med hodet mot øst, mot folket. Det var som om den fortalte om synden og skylden den skulle bære, mens den ventet på den fryktelige byrden den skulle føre bort «til et ubebodd land». Nå la ypperstepresten begge hendene på denne bukken og ba denne bønnen og bekjennelsen:

«Å, Jehova! De har gjort urett, de har overtrådt, de har syndet – ditt folk, Israels hus. Å, Jehova, jeg ber deg: Dekk over deres misgjerninger, overtredelser og synder, som de i sin ondskap har gjort for ditt åsyn – ditt folk, Israels hus. For slik står det skrevet i din tjener Moses' lov: ‹For på denne dagen skal det gjøres soning for dere for å rense dere; fra alle deres synder for Jehovas åsyn skal dere renses.›»

Mens folket lå på ansiktet og tilba da Herrens navn ble uttalt, vendte ypperstepresten seg mot dem med de siste ordene: «Dere skal renses!» – som om han ville forkynne dem at syndene var tilgitt.

Så fikk folket se en underlig skikk. Prestene førte den syndbelastede bukken ut gjennom Salomos søylegang og, etter tradisjonen, gjennom den østre porten, der veien gikk til Oljeberget. Her gikk en bro med buer over dalen mellom dette fjellet og Sion, og over den førte man bukken til Oljeberget. Der tok en mann som var særskilt utpekt til oppgaven, hånd om den. Etter tradisjonen skulle han være en fremmed, en som ikke var israelitt – som for å gjøre forbildet på ham som Israel overga til hedningene, enda tydeligere!

Skriften forteller ikke mer om bukken som bar hele Israels synd, enn at ypperstepresten skal «sende den ut i ørkenen med en mann som står ferdig», og at «han skal slippe bukken løs i ørkenen» (3 Mos 16,21–22).

Men tradisjonen fyller ut beretningen. Avstanden fra Jerusalem til ørkenen var omkring 17 kilometer, delt i ti strekninger på en halv sabbatsvei hver. Ved enden av hver strekning var det en stasjon med en eller flere personer, som skulle gi mannen med bukken noe å styrke seg med og følge ham til neste stasjon. På den måten oppnådde man to ting. For det første fulgte pålitelige personer bukken hele veien til ørkenen. For det andre gikk ingen av dem mer enn én sabbatsvei – en halv fram og en halv tilbake.

Endelig nådde de ørkenen. Der stanset de og så på fra avstand, mens mannen førte bukken fram, rev av halvparten av den skarlagensrøde «tungen» og festet den på en framspringende klippe. Så førte han dyret baklengs og støtte det ut over klippekanten. Det ble et øyeblikks stillhet. Mannen, som var blitt uren av å røre ved det syndbærende dyret, gikk tilbake til den siste av de ti stasjonene og ble der resten av dagen og natten.

Straks bukken var kommet ut i ørkenen, ble det meldt med flaggsignaler fra stasjon til stasjon. Slik kunne man vite det i templet i løpet av noen få minutter, og der hvisket man til hverandre: «Bukken har båret alle våre synder bort til et øde sted.»

Men hva var så meningen med denne handlingen? Alt ved den virker underlig og hemmelighetsfullt. Loddet hadde bestemt bukken «for Asasel». Den var i virkeligheten det høyeste av alle syndoffer, men den ble ikke ofret i templet, og blodet ble heller ikke stenket der. Dessuten var den faktisk bare en del av et offer, for de to bukkene utgjorde sammen ett offer: Den ene ble drept, den andre «lot man gå».

Det eneste man kan peke på som ligner, er renselsen av en spedalsk, da man drepte den ene fuglen, dyppet den andre i blodet og lot den fly. Begge disse ofrene krevde altså to dyr, der det ene ble drept og det andre sluppet fri. Det ene offeret skulle ta bort det som billedlig sto for synden som bor i mennesket; det andre skulle ta bort den skylden man hadde pådratt seg.

Vi kan ikke her gå nærmere inn på de forskjellige synene på hva syndebukken betydde.[10] Men alle de vanlige tolkningene faller på det faktum at folkets synder ble bekjent, ikke over bukken som ble drept, men over den som ble «sendt ut i ørkenen», og at det var denne bukken – ikke den andre – som «bar alle deres misgjerninger».

Hva samvittigheten angikk, var denne bukken det virkelige og eneste syndofferet for «alle Israels barns misgjerninger og alle deres overtredelser og alle deres synder». For på den la ypperstepresten folkets synder etter at han med blodet av oksen og den andre bukken hadde «fullført soningen for helligdommen og for sammenkomstens telt og for alteret» (3 Mos 16,20). Dette hadde det stenkede blodet utrettet, men mer hadde det ikke gjort, og mer kunne det heller ikke gjøre. For det kunne ikke «gjøre den som tjener Gud, fullkommen etter samvittigheten» (Hebr 9,9). Det som skulle være et bilde på denne fullendelsen, var den levende bukken som bar folkets synder bort til ørkenen, «til et ubebodd land».

Den eneste meningen dette synes å kunne ha, er at synden ble overført fra folket til bukken som dets stedfortreder. Men siden bukken ikke ble drept, bare sendt bort «til et ubebodd land», ble synden under den gamle pakt ikke virkelig utslettet. Den ble bare tatt bort fra folket og lagt til side, inntil Kristus kom – ikke bare for å ta overtredelsens byrde på seg, men for å utslette den og rense den bort.[11]

Ser man saken slik, blir teksten i 3 Mos 16 og i Hebr 9 og 10 klar. Blodet både av oksen og av bukken, som ypperstepresten bar inn «én gang om året» innenfor forhenget, ble båret fram for ham selv og prestene og for folkets forseelser, eller rettere uvitenhetssynder. 3 Mos 16,20 viser at blodet gjorde soning «for helligdommen og for sammenkomstens telt og for alteret», det vil si, som vi allerede har vist: Det gjorde det igjen mulig for prestene og folket å holde fram med offertjenesten.

[10] Vi viser for øvrig til verk om bibelske oldsaker og om Det gamle testamentes forbilder.
[11] Kan ikke dette også gjelde Kristi nedfart til dødsriket?

Men bukken som man «lot gå» ut i ørkenen, hadde en helt annen betydning. Over den hadde ypperstepresten etter 3 Mos 16,21 bekjent «alle Israels barns misgjerninger og alle deres overtredelser og alle deres synder», og på den hadde han lagt dem.

Den viste budets indre «svakhet og unyttighet». Den viste at «loven førte jo ikke noe til fullkommenhet», men at «et bedre håp blir ført inn» (Hebr 7,19). Den viste at i Guds paktsnåde ble synd og skyld tatt bort fra folket, at syndene ble «dekket over» og slik sonet, eller rettere at de både ble dekket over og fjernet.

Men den viste også at synden ikke virkelig kunne regnes for tatt bort og utslettet før Kristus kom; den ble bare ført bort til et ubebodd land, til han skulle komme og utslette den med sitt eget blod. Den gamle pakts ordning hadde altså bare en forberedende og midlertidig betydning, fram til frelsens og gjenopprettelsens tid. Derfor kunne en virkelig og sann syndsforlatelse, og med den barnekårets Ånd, til sist bare bli vunnet etter at han var død og oppstått – han, Guds lam, som bærer bort verdens synd.

Med full rett kan man derfor si om «fedrene» at «alle disse … oppnådde de ikke det som var lovt. For Gud hadde på forhånd utsett noe bedre for oss, for at de ikke skulle nå fullendelsen uten oss» (Hebr 11,39–40). For «loven har bare en skygge av de goder som skulle komme» og kan ikke «gjøre dem fullkomne som kommer fram med dem», og «det er umulig at blod av okser og bukker kan bære bort synder» (Hebr 10,1.4).

Bukken som man «lot gå», tok hvert år synden bort. Men synden ble aldri virkelig tatt bort i den forstand at den ble utslettet; den ble bare så å si lagt til side og gjemt, til han kom som Gud «stilte til skue i hans blod som en nådestol ved troen, for å vise sin rettferdighet, fordi han i sin langmodighet hadde båret over med de syndene som før var gjort» (Rom 3,25). «Derfor er han mellommann for en ny pakt, for at de som er kalt, skal få den evige arven som var lovt, etter at det har funnet sted en død til forløsning fra overtredelsene under den første pakt» (Hebr 9,15).

Vi kan ikke her følge dette resonnementet videre. Men når man først har forstått det, vil mange steder vise hvordan synden ifølge lovens egen ordlyd ble tatt bort fullt ut under den gamle pakt, så langt det gjaldt den enkelte som ofret – men ikke virkelig i forholdet til Gud. Det kunne først skje da han var kommet som skulle gjøre alle disse forbildene virkelige, og som «nå er blitt åpenbart én gang ved tidenes ende for å ta bort synden ved sitt offer» (Hebr 9,26).

Slik viste forbildene selv at de var utilstrekkelige og ikke svarte helt til det de skulle bety. De hadde, for å tale med apostelen, «bare en skygge av de goder som skulle komme, ikke tingenes virkelige skikkelse» (Hebr 10,1). Med dette stemmer også uttrykkene i Det gamle testamente, der soningen betegnes som å «dekke over» ved en stedfortreder, og nådestolen som «stedet der det ble dekket over».

Det som nå kommer, har bare underordnet betydning sammenlignet med det vi har sagt: spørsmålet om hva uttrykket *la-Asasel* betyr (3 Mos 16,8.10.26). To tolkninger er av flere grunner helt uholdbare: den som lar ordet betegne selve

bukken, og den som lar det vise til et bestemt sted i ørkenen.[12] Det står igjen to andre tolkninger. Etter den ene er Asasel en person, nemlig Satan. Den andre gjengir uttrykket med «fullstendig bortføring».

De store vanskelighetene ved den første av disse ligger klart i dagen. Den andre gjør ikke bare vold på den hebraiske grammatikken; den fører også med seg at bukken som skulle «føre synden fullstendig bort», ikke engang ble ofret, men faktisk «sluppet fri». Og hva skulle i så fall den første bukken tjene til – den som ble drept, og hvis blod ble «stenket» i Det aller helligste?

Vi kan her med en gang slå fast at den senere jødiske skikken å støte bukken ut over en bratt klippe utvilsomt stammer fra en senere tid. Den har ingen støtte i Moseloven, og den var ikke engang innført da Det gamle testamente ble oversatt til gresk. Det ser man av uttrykket Septuaginta bruker i 3 Mos 16,26. Loven påbød bare at man skulle la bukken gå hvor den ville når den først var kommet ut i ørkenen. Den senere jødiske forordningen om at den skulle styrtes ut over klippene, er et svært betegnende trekk ved rabbinernes forvrengning av det åndelige forbildet.

Fortolkerne er alminnelig enige om at ordet Asasel, som bare forekommer i 3 Mos 16, er avledet av en rot som betyr «sette helt til side» eller «gå helt bort». Om vi altså gjengir l*a*-As*asel* med «for ham som helt skal settes til side», det vil si Kristus som bærer synden, eller med «for den som er helt atskilt», «satt helt til side eller fjernet», blir sannheten den samme.

I alle tilfeller peker den midlertidige bortføringen av synden – ved bukken som ble sluppet ut i ørkenen – fram mot den endelige, virkelige og fullkomne bortføringen av synden ved Herren Kristus – i nøyeste samsvar med Jes 53,6: «Herren lot den skyld som lå på oss alle, ramme ham.»

Mens bukken ble ført ut i ørkenen, gikk ypperstepresten bort for å skjære opp oksen og bukken – det var med deres blod han tidligere hadde «gjort soning». Innvollene la han i et kar, som han ga til en tempeltjener, og kroppene lot han brenne «utenfor byen», på stedet der asken fra templet vanligvis ble lagt.[13] Etter tradisjonen gikk ypperstepresten nå, fremdeles kledd i linklærne, inn i Kvinnenes forgård og leste opp de skriftstedene som handler om forsoningsdagen, nemlig 3 Mos 16 og 23,27–32. 4 Mos 29,7–11 sa han fram etter hukommelsen.[14]

Etter skriftlesningen fulgte en rekke bønner. Blant de mest interessante kan vi nevne disse: en syndsbekjennelse med bønn om tilgivelse, som endte slik: «Lovet være du, Herre, som i nåde tilgir ditt folk Israels synder»; en bønn om at templet måtte bestå, og at Gud i sin majestet og herlighet måtte stråle der inne, som endte slik: «Lovet være du, Herre, som bor på Sion»; og en bønn om at Israel måtte bli styrket og bevart, og at det alltid måtte være en konge blant dem, som sluttet slik: «Takk være deg, Herre, som har utvalgt Israel.»

Videre ble det bedt for prestene, at alt de gjorde, og særlig tjenesten i templet, måtte være til behag for Herren, og at de måtte finne nåde for hans øyne. Denne bønnen endte med takken: «Takk være deg, vår Gud, som har helliget

[12] Slik omskriver boken Sifra det: «et ulendt sted i fjellene».

[13] Lightfoot, De ministerio templi, sier feilaktig at ypperstepresten brente dem.

[14] Men linklærne var ikke strengt nødvendige; denne delen av tjenesten kunne han også ha utført i vanlige klær. Maimonides oppgir en egen rabbinsk grunn til at han sa stedet fram utenat.

prestene.» Til sist kom bønner, påkallelser og hymner, og ypperstepresten egne bønner, som endte slik: «Gi ditt folk Israel hjelp, Herre, for ditt folk trenger den! Takk være deg, Herre, som hører bønner!»[15]

Straks etter disse bønnene vasket ypperstepresten hender og føtter, tok av seg linklærne og kledde seg i den gylne drakten. Enda en gang vasket han hender og føtter før han gikk videre til neste del av tjenesten. Nå sto han igjen fram for folket som Herrens salvede, i «brudekammerets» gylne klær.

Før han bar fram dagens brennoffer for høytiden, ofret han «en geitebukk som syndoffer» (4 Mos 29,11). Det gjaldt trolig særlig festens gudstjeneste, som – i likhet med all annen tempeltjeneste – krevde soning ved blod for å kunne være til behag for Gud. Kjøttet av dette syndofferet ble spist av prestene i helligdommen. Deretter bar han fram brennofrene for folket og for seg selv (en vær, 3 Mos 16,3). Til slutt brente han innvollene av de soningsofrene hvis blod tidligere var blitt «stenket» i Det aller helligste. Dette var den egentlige avslutningen på forsoningsdagens gudstjeneste.

Men ypperstepresten skulle ennå bære fram det vanlige kveldsofferet. Straks etter vasket han hender og føtter, tok enda en gang av seg den gylne drakten, kledde seg i linklærne og vasket igjen hender og føtter. Så gikk han inn i Det aller helligste for fjerde gang den dagen for å hente ildkaret og røkelsesfatet som han hadde latt stå igjen der.[16]

Da han kom tilbake, vasket han igjen hender og føtter, tok av seg linklærne – de skulle aldri brukes mer – og kledde seg i den gylne drakten. Han vasket hender og føtter, brente kveldens røkoffer på gullalteret og tente lampene på lysestaken for den kommende natten. Så vasket han hender og føtter for siste gang, tok på seg sine vanlige klær og ble fulgt i prosesjon av folket til sin egen bolig i Jerusalem. Kvelden endte med en fest.

Om denne avslutningen på forsoningsdagen synes lite passende, vet Mishna å fortelle noe enda underligere om dagen. Jerusalems unge piker kledde seg i hvite klær som de hadde fått låne for anledningen, slik at fattige og rike skulle være like. Det gjorde de om ettermiddagen den 15. ab, da veden til ofringen i templet var samlet inn, og om ettermiddagen på selve forsoningsdagen. I de hvite klærne gikk de ut i vingårdene like utenfor byen, og der danset og sang de. Dette brottstykket av en av sangene deres er bevart helt til vår tid:

«Se, Israels døtre går i munter dans,
blant dem får raske menn en medhjelp sann.
Men husk at skjønnhet snart skal visne hen;
søk derfor, unge mann, en kvinne til din venn,
av edel ætt og ren som himmelen.

Når ynde og skjønnhet er i graven lagt,
da prises hun som står på Herrens vakt;
og Gud velsigner verket i hennes hjem –
det følger henne ut og inn; glem henne ei!»

[15] Når det gjelder disse bønnene, viser vi leseren til våre merknader i et tidligere kapittel. Det synet på bønnenes ordlyd som vi la fram der, gjelder også bønnene på forsoningsdagen.

[16] Hebr 9,7 sier at ypperstepresten gikk inn «én gang om året», det vil si én dag hvert år, ikke ved én enkelt anledning i løpet av dagen.

(*Talmud nevner dette flere ganger og gjengir også sangen. Likevel tviler vi noe på det, enda mannen som Mishnas beretning skal stamme fra, ikke er noen annen enn rabbi Simeon, sønn av Paulus' lærer Gamaliel.*)

Vi vil ikke her påta oss den triste oppgaven å skildre hva den moderne synagogen har gjort forsoningsdagen til, eller hvordan den holder dagen – mest preget av den dystre tanken at menneskets skjebne, om ikke nettopp liv eller død, blir endelig avgjort denne dagen.

Men allerede Mishna har lignende forvrengte forestillinger om hvordan dagen skulle holdes, og hva man kunne vente seg når den ble holdt riktig (Mishna, *Joma* 8). Den setter strenge regler om hvile og faste fra solen går ned den ene dagen til det skumrer den neste. Man må verken smake mat eller drikke, ikke vaske seg, ikke salve seg og ikke ta på seg sandaler. Unntatt er bare de syke og barna; full faste er de først forpliktet til når jentene er tolv år og guttene tretten år, selv om Mishna anbefaler å venne dem til å faste før den tid.[17]

Til gjengjeld for all denne «ydmykelsen» kan Israel vente at døden sammen med forsoningsdagen til sist vil utslette alle synder! Det er alt – forsoningsdagen og vår egen død! Slik er Israels høyeste håp om soning! Det er usigelig trist å se nærmere på dette emnet, der rabbinsk spissfindighet forenes med rabbinsk pedanteri: hvor mye nettopp forsoningsdagen kan gjøre for et menneske, hvor mye av syndebyrden den kan ta bort og hva den bare vil utsette, hvor mange synder den lar stå til senere tukt, og hvor mange den til sist vil utslette ved døden. Loven vet ingenting om en så ynkelig framstilling av Guds frie nåde.

Ved forsoningsdagens offer skal hver overtredelse, synd og skyld tas bort fra Guds folk. Likevel måtte disse ofrene gjentas hvert år, og hver gang bare foreløpig, som man selv erkjente, ikke virkelig og endelig – inntil nådeløftet kunne bli oppfylt: «Jeg vil forlate deres misgjerning og ikke lenger minnes deres synd» (Jer 31,34).[18]

Derfor kan vi også forstå hvorfor Esekiel i sin profetiske, eller kanskje billedlige, beskrivelse av templet (Esek 40–46) slett ikke nevner forsoningsdagen. For Kristus er kommet «som yppersteprest for de goder som skulle komme», og har gått «inn i helligdommen én gang for alle» (Hebr 9,11–12) «for å ta bort synden ved sitt offer» (Hebr 9,26).

[17] Bare ullsokker kan brukes; unntaket er der det er fare for slanger eller skorpioner. Konger får vaske ansiktet, og likeså bruder til tretti dager etter bryllupet. Det er også tillatt å bruke et håndkle som ble dyppet i vann dagen før.

[18] For forsettlige synder, som ble gjort med løftet hånd, foreskrev loven ikke noe offer (Hebr 10,26), og det er til og med tvilsomt om de er tatt med i 3 Mos 16,21, så vidt det enn favner. Gud være takk, vi vet at «Jesu, hans Sønns blod renser oss fra all synd» (1 Joh 1,7) – alle uten unntak.

Kapittel 17. Fester fra tiden etter Moses

«*Men det var tempelvielsens fest i Jerusalem. Det var vinter. Jesus gikk omkring i templet, i Salomos søylegang.*» (*Joh* 10,22–23)

Ved siden av festene som Moseloven taler om, holdt man på Kristi tid også andre fester. De viste tilbake til bestemte avsnitt av Israels historie og skulle minne folket enten om befrielsen fra fremmedåket eller om de store ulykkene som hadde rammet nasjonen. De første var folkefester, de siste offentlige fastedager. Selv om ikke alle disse festene nevnes i Skriftens kanoniske bøker, hentydes det likevel til de fleste av dem. Men det er svært vanskelig å danne seg et klart bilde av hvordan de ble feiret i templet.

Mange av skikkene som knyttet seg til dem – slik de beskrives i jødiske skrifter, eller slik jødene holder dem i dag – hører til en langt senere tid. Eller de gjelder snarere høytidsfeiringen i landets forskjellige synagoger enn selve tempelfestene. Grunnen er klar. De som hadde anledning, ville nok helst dra opp til Jerusalem ved hver høytid; men utenom de store festdagene foretrakk de fleste å samles i synagogene i sine egne byer og landsbyer.

Dessuten hadde disse festene og fastedagene en nasjonal snarere enn en forbilledlig karakter. De skulle minne om hendelser i fortiden, men vendte ikke blikket fram mot en stor begivenhet av betydning for hele verden, som ennå ventet på å bli oppfylt. Endelig hørte de til en langt senere tid enn festene i loven, og de var innstiftet av mennesker, ikke av Gud. Derfor prøvde heller ikke myndighetene i Jerusalem å fastsette noe bestemt ritual eller påby noen offer for dem, slik det var med de eldre tempelfestene som Gud selv hadde gitt Israel gjennom Moses.

Vi skal nå se litt nærmere på disse festene og ta dem i historisk rekkefølge og etter hvor viktige de var.

1. Den første i rekken er purimfesten, det vil si «loddenes fest», eller Esters fest, som også ble kalt «Mordekais dag» (2 Makk 15,36). Den ble feiret til minne om at folket ble berget på Esters tid. Navnet *purim* kommer av «loddet» som Haman kastet da han hadde fattet sin ugudelige plan (Est 3,7; 9,24). Jøden Mordekai foreslo selv at man skulle minnes denne store befrielsen ved å feire festen den fjortende og femtende adar (omkring begynnelsen av mars), og alle jødene på hans tid sluttet seg til forslaget (Est 9,17–24).

Likevel forteller den jerusalemske Talmud at de 85 eldste – blant dem også tretti profeter – nærte sterk tvil om festen hadde rett til å stå, da den ble innført etter hjemkomsten fra Babylon. Saken ble ivrig drøftet blant disse jødiske autoritetene, og det viser at purim aldri har vært noe annet enn en folkefest.[1]

Under hele festen rådde det glede og munterhet, og slektninger og venner sendte hverandre gaver. Det må uten tvil ha vært under denne «jødenes høytid» at Jesus «gikk opp til Jerusalem» og helbredet den syke ved dammen Betesda (Joh 5,1). For mellom desember (Joh 4,35) og påske (Joh 6,4) falt det ingen annen fest enn tempelvielsens fest, og den blir nevnt nettopp med dette navnet (Joh 10,22), ikke bare som «en jødenes høytid».

Etter den senere jødiske historien begynte purim med en faste, den såkalte «Esters faste», den trettende adar. Falt purim derimot på en sabbat eller en fredag, fastet man på torsdagen, for det var forbudt å faste på sabbaten og på dagen før. Senere oppsto det likevel strid om denne fasten mellom jødene i Israels land og den langt større og mer innflytelsesrike jødiske befolkningen som fortsatt bodde i Babylon, og det gjør det tvilsomt om den ble innført tidlig.

Om kvelden den trettende adar – eller rettere ved begynnelsen av den fjortende – ble Esters bok lest opp for folket. Den ble kalt *Megilla*, «rullen», framfor alle andre. Den ble lest igjen om formiddagen den fjortende, unntatt i de gamle befestede byene, der den ble lest den femtende. I Jerusalem leste man derfor Esters bok om kvelden den trettende og igjen den femtende – men alltid under forutsetning av at dagen ikke falt på en sabbat, for da var det ikke tillatt å lese *Megilla*.[2]

I den senere jødiske kalenderen ordnet man det slik at første purimdag falt på første, tredje, femte eller sjette dag i uken. Folk fra landet, som dro inn til handelsbyene hver mandag og torsdag, ble ikke pålagt å komme igjen særskilt for purim; i synagogene i disse byene ble *Megilla*, eller i alle fall hovedavsnittene av den, lest på torsdagen før. Man kunne også lese *Megilla* på et annet språk enn hebraisk når jødene i distriktet talte det, og hvem som helst kunne lese den, så sant han ikke var døv, åndssvak eller mindreårig.

Bønnene for anledningen som brukes i synagogene i dag, hører til en langt senere tid. Det samme gjelder skikken med å lage bråk for å vise vrede, hån og forakt hver gang Hamans navn nevnes i Esters bok – noe både gamle og unge alltid gjør. Mishna er så langt fra å foreskrive noen bestemt bønneform at den tvert imot lar det stå som et åpent spørsmål om lesningen av *Megilla* skal ledsages av bønn eller ikke; det skal avgjøres etter skikken på hvert sted (*Megilla* 4,1).

Josefus forteller at på hans tid holdt alle jøder, hvor de enn bodde, disse festdagene og sendte hverandre gaver (Jødiske antikviteter 11,6,13). I våre dager har synagogen fastsatt egne bønner og skriftavsnitt for festen, men den er for

[1] Jerusalemske Talmud, Megilla 70b. Den lærde Jost (Gesch. d. Judenth., bind I, s. 42, anm. 1) mener at disse «85 eldste» i virkeligheten var begynnelsen til «den store synagogen», som så mange jødiske forordninger senere ble ført tilbake til. Etter hans mening ble tallet siden økt til 120, det tallet tradisjonen gir «den store synagogen». «Den store synagogen» kan regnes som den «grunnleggende» jødiske myndigheten i alle spørsmål om ritualet etter hjemkomsten fra Babylon. Til slutt antar Jost at de opprinnelige 85 var de som skrev under på «pakten» i Neh 10,1–27.

[2] Jost, bind I, s. 265, om striden. – Vi har for det meste holdt oss til Mishna-traktaten Megilla, som riktignok er enda mer vidløftig enn de andre traktatene og kommer inn på mye annet enn festen.

det meste preget av voldsomt spetakkel og vill munterhet, som til og med går over anstendighetens grenser.

2. Templets innvielsesfest – *chanukka*, «innvielse», også kalt «alterets innvielse» (1 Makk 4,52–59) og hos Josefus «lysenes fest» (Jødiske antikviteter 12,7,7) – var også en glad folkefest. Den ble innstiftet av Judas Makkabeus i året 164 før Kristus, da jødene hadde vunnet seg fri fra det syrisk-greske herredømmet. Da ble templet i Jerusalem høytidelig renset, det gamle, vanhelligede alteret ble fjernet og steinene lagt på et avsides sted på tempelberget, og dyrkelsen av Herren ble gjenopprettet.

Festen begynte den 25. kislev (desember) og varte i åtte dager. Hver festdag sang man Hallel, folket kom fram med grener av palmer og andre trær, og både templet og alle private hjem ble prektig opplyst.

Denne måten å feire på ligner så påfallende på løvhyttefesten at man vanskelig kan fri seg fra inntrykket av en forbindelse mellom dem. Hallel-sangen og palmegrenene synes å være tatt opp fra løvhyttefesten, mens skikken med å lyse opp templet var overført fra innvielsesfesten til løvhyttefesten.

Alt dette blir enda mer interessant når vi på den ene siden husker løvhyttefestens forbilledlige betydning, og på den andre at datoen for tempelvielsens fest, den 25. kislev, ser ut til å ha blitt overtatt av den eldste kirken som vår Herre og Frelsers fødselsdag – juledagen, innvielsen av det sanne templet, som er Jesu legeme.[3]

Av Josefus' usikre ordlyd kan vi slutte at man selv på hans tid ikke visste hvor skikken med å lyse opp templet egentlig kom fra (Jødiske antikviteter 12,7,7).

Tradisjonen forteller at da lampene på den hellige lysestaken skulle tennes i det gjenreiste templet, fant man bare én krukke olje å fylle dem med, forseglet med yppersteprestens segl. Det var altså ren olje, men den rakk bare til én dag. Og se – ved et under økte oljen, så krukken holdt i åtte dager. Til minne om dette ble det påbudt å lyse opp både templet og de private hjemmene like lenge.[4]

En lærd jødisk forfatter, dr. Herzfeld, mener at «lysenes fest» ble innstiftet til minne om ilden fra himmelen som falt ned på alteret i Salomos tempel (2 Krøn 7,1), da den hellige ilden igjen ble tent på det rensede alteret i det andre templet.

Likevel var skikken forskjellig i det enkelte. Husfaren kunne tenne ett lys for hele familien eller ett for hver i huset. Var han svært from, økte han antallet lys hver kveld for hver enkelt av husfolket. Hvis en familie på ti hadde begynt den første kvelden med ti lys, lot man dem neste kveld bli tjue, og så videre, til åtti lys brant den åttende og siste natten.[5]

Men også her var det forskjell mellom Hillels og Sjammais skoler. Hillels skole fulgte skikken vi nettopp har beskrevet, mens Sjammais skole tente flest lys den første kvelden og lot tallet synke jevnt fram til festens slutt. Som ved

[3] I 2 Makk 10,6 blir de tre skikkene faktisk sammenlignet slik, og i 1,9.18 får festene til og med samme navn. Geiger (Urschr. und Übers., s. 227) har på en skarpsindig, men utilfredsstillende måte prøvd å forklare det siste. – Joh 2,19; se «Christmas, a Festival of Jewish Origin» i «Leisure Hour» for desember 1873.

[4] Ifølge tradisjonen var den første lysestaken i dette templet av jern, overtrukket med tinn, den andre av sølv, og først deretter skaffet man en av gull.

[5] Herzfeld, Gesch. des Volkes Israel, bind II, s. 271.

purim og nymånefesten skulle det heller ikke være noen offentlig faste ved tempelvielsens fest (*Taanit* 2,10), men privat sorg var tillatt.[6]

Bønneformene jødene bruker i dag, er forholdsvis sene; og karaittene, som på mange måter har tatt vare på Israels eldre tradisjoner, holder slett ikke denne festen. Men det er et historisk faktum, hevet over all tvil, at Herren Kristus selv var med og feiret denne festen i Jerusalem (Joh 10,22–23). Da vitnet han for Israels folk om sitt guddommelige vesen med disse ordene: «Jeg og Faderen er ett» (Joh 10,30). Det vitnesbyrdet gir festen en langt dypere betydning enn at alterilden ble tent på nytt, og betyr noe ganske annet enn forbindelsen mellom denne festen og løvhyttefesten.

3. Vedofferets fest ble holdt den femtende ab (august). Det var den niende og siste gangen i året at ved til templet ble brakt inn i helligdommen. For de åtte andre gangene nevner Talmud visse familier som hadde dette hvervet; trolig hadde de fått det ved loddkasting på Nehemjas tid (Neh 10,34; 13,31). I alle fall er navnene i Mishna nøyaktig de samme som i Esras bok.[7]

Men den femtende ab kunne hele folket bringe ved til helligdommen sammen med de bestemte familiene – ja, også proselytter, treller, tempeltjenere og folk av uekte byrd, men særlig prester og levitter. Derfor ble dagen også kalt «prestenes vedtid».

De åtte andre gangene var den 20. elul (september), den 1. tebet (januar), den 1. nisan (slutten av mars eller begynnelsen av april), den 20. tammus (juli) og den 5., 7., 10. og 20. ab. Fem av disse gangene faller altså i måneden ab, sannsynligvis fordi veden da var best. Rabbinernes forklaringer er forvirrede og motsier hverandre. De forklarer heller ikke hvorfor den femtende ab ble kalt «dagen da øksen brytes» – med mindre det var fordi man fra denne datoen og fram til våren ikke kunne felle ved til templet, selv om det som var hogd før, fortsatt kunne bringes opp. Den femtende i måneden var fastsatt som festdag.

Tradisjonen hadde selvsagt sine egne forklaringer også her. Etter én beretning var det Jeroboam, Israels ugudelige konge – som så mye ondt alltid blir ført tilbake til – som hindret folket i å bringe ved og førstegrøde opp til Jerusalem; etter en annen var det en syrisk-gresk konge, Antiokus Epifanes, og etter en tredje en navnløs fyrste. Men noen fromme familier trosset faren og brakte i hemmelighet ved opp til templet på denne dagen. Som takk for det fikk etterkommerne deres siden for alltid det fortrinnet å forsyne helligdommen med ved.

Veden ble først lagt i et rom utenfor. Der sorterte prester som ikke var skikket til tjenesten i templet, ut den veden som var markspist eller på annen måte uegnet til tempelbruk. Resten ble levert til de prestene som var levittisk skikket til tjenesten, og de stablet den opp i det såkalte «vedkammeret». Den femtende ab ble feiret som en folkefest med stor glede. Både da og på forsoningsdagen gikk de unge pikene hvitkledd ut i vingårdene rundt Jerusalem for å danse og synge, og da fikk de unge mennene anledning til å velge seg en brud.

---

[6] Moed katan 3,9. Derfor må det som står i Kittos Encycl., bind I, s. 653 – at det ikke var tillatt å sørge over et dødsfall – rettes eller i alle fall modereres.

[7] Ved en feil lar utgavene våre av Josefus ham sette den fjortende som dato for denne festen. – Esra 2; se Herzfeld, bind I, s. 469; bind II, s. 144.

Vi kan prøve å forklare denne underlige skikken. Ifølge Talmud opphevet man den femtende ab forbudet mot at kvinner som arvet, giftet seg utenfor sin egen stamme. Hvis dette er historisk, ville det være svært talende: Når hele Israel – uten forskjell på stamme eller slekt – møtte fram for å ofre i Jerusalem, hadde de samtidig frihet til å velge ektefelle uten de vanlige begrensningene.[8]

4. Fastene kan deles i offentlige og private; her skal vi bare se på de offentlige. Egentlig var det bare én offentlig faste som var påbudt i loven, nemlig forsoningsdagens. Men det var helt i samsvar med Guds vilje og med ånden i den gamle pakt at det ble utlyst en offentlig fastedag når store ulykker og nød hadde rammet Israel, eller når hele folket skulle bekjenne sin synd. Da skulle man bøye seg i støvet for Herren (se for eksempel Dom 20,26; 1 Sam 7,6; 1 Kong 21,27; 2 Krøn 20,3).

Under fangenskapet i Babylon la jødene til de såkalte minnefastene, som ble holdt hvert år på en bestemt dato til minne om store nasjonale ulykker. Det lå tydeligvis en usunn åndelig retning bak dette.

Det man uten sann anger i hjertet gråt over som nasjonale ulykker, var i virkeligheten Guds straffedommer over folkets synder; hadde de søkt Gud i sann anger, ville de sannelig ha erkjent at dommene var rettferdige. Dette er også den rette meningen med Sakarjas svar til dem som spurte om de etter hjemkomsten fra Babylon fortsatt skulle faste på bestemte dager i den fjerde, femte, sjuende og tiende måneden (Sak 7–8). Samtidig viser spørsmålet at de fire store jødiske fastene som fortsatt holdes ved siden av forsoningsdagen og Esters faste, går tilbake til det babylonske fangenskapet (Sak 8,19).

«Fasten i den fjerde måneden» ble holdt den syttende tammus (omkring juni eller juli), til minne om at Nebukadnesar inntok Jerusalem og det daglige offeret opphørte. Tradisjonen legger til at den også skulle minne om gullkalven i ørkenen og om at Moses knuste lovtavlene.

«Fasten i den femte måneden», den niende ab, ble holdt til minne om at det første – og senere også det andre – templet ble ødelagt. Det er talende at det andre templet, Herodes' tempel, ble ødelagt på den første dagen i uken. Tradisjonen forteller at det var på denne dagen Gud hadde dømt alle som var dratt ut av Egypt, til å dø i ørkenen. Den forteller også at det som står i Jer 26,18–23, gikk i oppfyllelse på denne dagen, da en romersk offiser lot plogen gå over Sion og tempeltomten.

«Fasten i den sjuende måneden», den andre tisjri, skulle etter tradisjonen minne om mordet på Gedalja og mennene hans i Mispa (Jer 41,1). «Fasten i den tiende måneden» ble holdt den tiende tebet, den dagen Nebukadnesar begynte å beleire Jerusalem.

Ved siden av disse fire fastene, forsoningsdagen og Esters faste har den jødiske kalenderen i dag ikke mindre enn tjueto andre fastedager. Men det er ikke alt. Det var vanlig å faste to ganger i uken (Luk 18,12) mellom påske og pinse og mellom løvhyttefesten og tempelvielsens fest. Dagene som var fastsatt til dette, var mandag og torsdag hver uke; for etter tradisjonen gikk Moses opp på Sinai andre gang for å motta lovtavlene på en torsdag og kom ned igjen på en mandag.

[8] Jf. Herzfeld, bind II, s. 144, anm. 3.

Ved offentlige faster pleide man å bære skrinet med lovrullene ut fra synagogen på gatene og strø aske på det (*Taanit* 2,1–4). Hele folket møtte fram i sekk og aske. Det ble også strødd aske offentlig på hodet til de eldste og dommerne.

Deretter sto en av de mest ansette mennene fram og talte til folket, for eksempel med ord som disse: «Mine brødre, det er ikke sagt om mennene i Ninive at Gud så til deres sekk eller deres faste, men at 'Gud så det de gjorde, at de vendte om fra sin onde vei' (Jon 3,10). Likeså står det skrevet i overleveringen fra profetene: 'Riv hjertet i stykker, ikke klærne! Vend om til Herren deres Gud!'» (Joel 2,13).

Til å lede disse andaktene valgte man en gammel mann hvis hjerte og hus «Gud hadde gjort tomt», så han helt kunne vie seg til bønnen. Syndsbekjennelse og bønn vekslet med botssalmene (Sal 102; 120; 121; 130). I Jerusalem samlet man seg ved den østlige porten. Sju ganger – ved hver pause i bønnen – ropte man til prestene at de skulle blåse, og de blåste straks i horn og trompeter (*Taanit* 2,5). I andre byer brukte man bare horn.

Etter bønnen dro folket ut til gravstedene for å sørge og gråte. For at fasten skulle oppfylle lovens krav, måtte den begynne ved solnedgang den ene dagen og vare til neste kveld, når stjernene kom fram; i omkring tjueseks timer var det strengt forbudt å smake mat og drikke.

Selv om disse fasteøvelsene var svært høytidelige, vet enhver som leser Det nye testamente, hvor sørgelig de senere utartet (Matt 9,14; Mark 2,18; Luk 5,33). Den hyppige fasten fremmet gjerningshellighet og selvrettferdighet i stedet for å være et uttrykk for sann ydmykhet (Luk 18,12). Selve synet av den botferdige, uvasket og i sekk og aske, ble en anledning til selvros og skryt med egen fromhet (Matt 6,16). Så sant er det at all selvlaget bot og bedring uten Guds Ånd og et forvandlet hjerte vikler mennesket inn i selvbedrag, fyller det med åndelig hovmod og gjør det mer og mer fremmed for Gud.

Kapittel 18. Renselser

Den røde kvigen ofres. Den helbredede spedalskes renselse. Prøven med kvinnen som var mistenkt for hor.

«Og Jesus sa til ham: Se til at du ikke forteller det til noen, men gå og vis deg for presten, og bær fram det offeret som Moses har påbudt, til et vitnesbyrd for dem.» (Matt 8,4; *jf.* 3 Mos 14)

Høytidene var ikke de eneste anledningene som førte folk til Jerusalem. Hver overtredelse og synd, hvert særskilt løfte og offer og hver urenhet kalte dem til templet. Alle forskriftene som gjaldt ved slike anledninger, hadde en dyp betydning. Vi skal nå beskrive noen av disse private gudstjenestene slik de ble utført på Kristi tid, og først rette oppmerksomheten mot en handling som var helt enestående i sitt slag.

1. Renselsen fra urenhet ved berøring med lik (4 Mos 19). I den gamle paktens gudstjeneste var alt symbolsk – den åndelige virkeligheten ble antydet gjennom ytre tegn – og derfor førte hver legemlig urenhet så å si med seg en tilsvarende åndelig urenhet. Dette gjaldt særlig fødsel og død, som var så nær knyttet til synd og fortapelse og til forløsning og gjenfødelse. Derfor trengtes det alltid levittisk renselse; men her var det stor forskjell.

Ser vi bort fra de mindre urenhetene og holder oss til dem som hadde med livets begynnelse å gjøre, var en kvinne som hadde født, levittisk uren i førti dager hvis hun hadde fått en sønn, og i åtti hvis det var en datter (3 Mos 12). Deretter måtte hun, for å bli renset, ofre et lam som brennoffer og en turteldue eller en dueunge som syndoffer; var hun fattig, bare to turtelduer eller to dueunger. Det siste var tilfellet med Jesu mor da hun fremstilte det kongelige barnet, sin førstefødte sønn, i templet (Luk 2,22).

Når en kvinne skulle ofre, gikk hun inn i templet gjennom «de førstefødtes port» og ble stående og vente ved Nikanor-porten fra røkelsen ble tent på gullalteret. Folkemengden sto bak henne i Kvinnenes forgård, mens hun selv sto øverst i levittenes trapp opp til den store forgården og derfra kunne se alt som skjedde i helligdommen. Til slutt kom en av de tjenestegjørende prestene bort til henne ved Nikanor-porten og tok imot «den fattiges offer» av hånden hennes.[1]

[1] Slik kalles det i Talmud.

Morgenofferet var over, og bare få ble stående igjen i Kvinnenes forgård mens offeret for hennes renselse ble båret fram. Mens hun brakte det, ba hun og takket. Så kom presten bort til henne enda en gang, stenket offerblodet på henne og erklærte henne ren.

Deretter ble hennes «førstefødte» løst ut hos presten med fem sekel sølv. Samtidig uttalte presten to velsignelser: den ene for den lykkelige hendelsen som hadde gitt familien en førstefødt, den andre for loven om utløsningen.[2]

Med takknemlig hjerte og løftet i ånden gikk hun så ned de femten trinnene der levittene sang Hallel. Det var da Maria gikk ned her, at en himmelsk glede fylte hjertet til den gamle Simeon, som lenge hadde ventet på «Israels trøst». Hadde Den Hellige Ånd åpenbart for den rettferdige og gudfryktige gamle mannen at han «ikke skulle se døden før han hadde sett Herrens Messias», så var det den samme Ånd som hadde ført ham til templet da «foreldrene kom inn med barnet Jesus for å gjøre med ham som skikken var etter loven».

Da tok den gamle, troende israelitten Jesusbarnet i armene sine. Han kjente at den trofaste Herren hadde oppfylt sitt løfte. Nå ønsket han bare å fare herfra i fred. Med et hjerte fullt av takk lovet han Gud fordi øynene hans hadde sett frelsen – han som er «et lys til åpenbaring for hedningene, og en herlighet for ditt folk Israel». Men Josef og Maria lyttet undrende til denne lovsangen.

Slik var renselsen når den hadde med fødselen å gjøre. Men den var ikke på langt nær så høytidelig og betydningsfull som renselsen etter berøring med lik. Riktignok hvilte det en urenhet over livets begynnelse; men døden kastet sin isende skygge fra paradisets porter til dødsriket og minnet om den annen død, som hele menneskeheten lå under. Ble ikke denne urenheten tatt bort, ville den vare evig. Derfor ble urenhet ved lik symbolsk regnet som den største av alle og behandlet deretter. Den varte i sju dager og krevde en særskilt renselse.

Slik urenhet hang ikke bare ved dem som hadde rørt et lik; den gjaldt også huset eller teltet der den døde hadde ligget, og alle åpne kar der inne. Ja, å gå inn i et slikt hus, å komme aldri så lite borti den døde eller en grav, eller bare å være med på et gravøl, gjorde en uren i sju dager (Hos 9,4; 4 Mos 19,11–16.18; 31,19). Den som var blitt uren på denne måten, gjorde i sin tur alt han rørte ved, urent (4 Mos 19,22; jf. Hag 2,13).

For prester og nasireere var loven enda strengere (3 Mos 21 ff.; jf. Esek 44,25 ff.; 4 Mos 6,7 ff.). Prestene måtte ikke gjøre seg urene ved å røre et lik, unntatt når den døde var blant deres nærmeste slektninger; ypperstepresten måtte ikke engang komme nær liket av sine egne foreldre.[3]

Jødiske forfattere skiller generelt mellom seks grader, som de bestemmer etter hvor sterk urenheten er. Den høyeste graden kaller de «fedrenes fedre», den neste «fedre», og de øvrige «første», «andre», «tredje» og «fjerde ledd». I alt regner de opp 29 såkalte «urenhetens fedre», som har ulike årsaker, og av

[2]Etter Mishna, Bekorot 8,7, «etter tyrisk vekt». Rabbinerne fremhever at utløsningspenger bare ble betalt for en sønn som var morens førstefødte og «skikket for prestedømmet», det vil si uten noe legemlig lyte som utelukket ham. – Se Jost, bind II, s. 264.

[3]Etter tradisjonen gjorde et lik, uansett hvor dypt det var begravet, alt urent helt opp til overflaten, med mindre det var murt inn i en gravhvelving slik at det var skilt fra all forbindelse med jorden over.

disse 29 skyldes ikke færre enn elleve berøring med lik. Derfor ga loven også en særskilt ordning for renselsen her.

«En rød kvige uten flekk» – det vil si uten hvite eller svarte hår i huden – «uten lyte, og som det ikke var kommet åk på», skulle ofres som syndoffer (4 Mos 19,9.17). Det skulle skje utenfor leiren, ikke i helligdommen, og av yppersteprestens sønn eller den som skulle etterfølge ham. Blodet av offerdyret skulle stenkes sju ganger med fingeren, ikke på alteret, men mot helligdommen.

Deretter ble hele dyret brent – hud, kjøtt, blod og møkk – mens presten kastet «sedertre og isop og karmosinrød ull» inn i ilden. Asken skulle samles av «en mann som er ren», og legges «utenfor leiren på et rent sted». Men presten, den som brente kvigen, og den som samlet asken, skulle være «uren til om kvelden» og vaske klærne sine; de to første skulle også «bade sitt legeme i vann» (4 Mos 19,7–8).

Når noen skulle renses, skulle en ren person ta av asken, legge den i et kar og helle «rennende vann» over den. Så skulle han dyppe isop i vannet og stenke det på den som skulle renses, den tredje og den sjuende dagen. Deretter skulle den urene vaske klærne sine og bade seg, og om kvelden den sjuende dagen var han ren.

Teltet eller huset med alle karene i det skulle renses på samme måte. Til slutt skulle den som rørte ved «renselsesvannet» – egentlig «atskillelsens vann» – være «uren til om kvelden», og den som stenket med det, skulle «vaske sine klær» (4 Mos 19,21).[4]

Av alle disse forskriftene går det fram at syndofferet til renselse fra døden var det mest betydningsfulle, både i seg selv og i sine følger – på samme måte som døden førte med seg den største urenheten. Det må ha vært brukt så ofte i hver familie og vennekrets at de store sannhetene som var knyttet til det, stadig ble holdt fram for folket.

Generelt gjelder det at lovene om urenhet først og fremst skulle avbilde åndelige sannheter; de var ikke gitt av sosiale eller helsemessige grunner, selv om de også fikk stor betydning på dette området. Synden hadde gjort samfunnet med Gud umulig. Synden var død og hadde virket død, og både den legemlige og den åndelige døden var et bevis på syndens herredømme.

Det er blitt fremhevet at all slags levittisk urenhet til sist kan føres tilbake til døden og dens to store ytre kjennetegn. Det ene er forråtnelsen som viser seg på kroppens overflate – spedalskheten kan sies å være i slekt med den; det andre er væskene som flyter fra det døde legemet, med sitt motstykke i de sykelige utflodene fra det levende.[5]

Som en direkte åpenbaring av synden som skiller mennesket fra Gud, krevde urenheten ved lik et syndoffer, og asken av den røde kvigen blir uttrykkelig kalt det: «Det er et syndoffer» (4 Mos 19,9).

Men det skilte seg fra alle andre syndoffer. Offerdyret skulle være helt rødt, og det måtte aldri ha vært under åk. Det skulle være et hunndyr, mens alle andre

[4] Uttrykket er grundig drøftet hos Saalschütz, Mos. Recht, s. 341 og 342.
[5] Sommer, Biblische Abhandlungen, bind I, s. 201 ff.

syndoffer for menigheten var hanndyr (3 Mos 4,14). Disse bestemmelsene er et sinnbilde på livet i dets friskhet, fylde og fruktbarhet – livet i dets høyeste kraft og blomstring.[6]

Men den største forskjellen mellom dette offeret og alle de andre var at det ble båret fram én gang for alle (i alle fall så lenge asken varte), at blodet ble stenket, ikke på alteret, men utenfor leiren mot helligdommen, og at det ble helt brent. Sammen med det brente man sedertre som sinnbilde på uforgjengelig tilværelse, isop som tegn på renselse fra fordervelse, og «skarlagen», som ved sin farge var livets sinnbilde. Dette betydningsfulle offeret ble altså båret fram som syndoffer og så vidt mulig én gang for alle, og det ble ledsaget av sinnbilder på uforgjengelighet, ufordervethet og livsfylde, så betydningen skulle tre så sterkt fram som mulig.

Men selv ikke dette var alt. Asken som var samlet, ble blandet med friskt vann og stenket på det som skulle renses, den tredje og den sjuende dagen. Så sant som døden er «syndens lønn», pekte denne renselsen i alle sine enkeltheter fram mot «Guds nådegave», som er «evig liv i Kristus Jesus, vår Herre» (Rom 6,23) – han som er livet i all dets fylde.

Her er det en merkelig likhet mellom tre offer som i virkeligheten utgjør en gruppe for seg. Det første er bukken, som skulle ta bort folkets personlige skyld – ikke deres teokratiske fremmedgjøring fra helligdommen. Det andre er den røde kvigen, som skulle ta bort urenheten ved døden, den som skilte mellom Gud og folket. Det tredje er den levende fuglen ved renselsen av den spedalske: Den ble dyppet i «vannet og blodet» og så sluppet fri, og den betegnet den levende – det vil si den åndelige – døden. Alle disse ofrene ble båret fram helt eller delvis utenfor helligdommen.

Det loven slik hadde forordnet, kunne altså i virkeligheten ikke gi folket den åndelige befrielsen som det pekte på i forbilde. Den lå utenfor templets forordninger og utenfor forbildene. Tempelordningen kunne ikke ta bort den åndelige døden, som er fallets nødvendige følge, eller den personlige synden og skylden; det kunne bare han som skulle komme. All død, all spedalskhet og alle forsoningsdager var som et rop etter ham. Og forbildene som tempelordningen brukte ved disse anledningene, skulle for troens blikk lede bønnen og håpet mot den kommende Messias.

Slik fulgte den troende israelitten bukken med blikket når den ble ført ut i ørkenen, og så den levende fuglen, stenket med blod og vann, løfte vingene til flukt mot friheten; og i asken av den røde kvigen kunne han se et forbilde på renselsen fra den åndelige døden.

Her ligger også den åpenbare indre sammenhengen mellom disse handlingene. Både på den store forsoningsdagen og når den helbredede spedalske ble renset, var offeret dobbelt: det ene dyret ble slaktet, det andre sendt levende bort. Samtidig hadde renselsen fra spedalskhet og renselsen fra urenhet ved død mange trekk felles. Endelig var det et særtrekk ved alle disse ofrene at de

[6] 4 Mos 19,9.17. Andre har oversatt: «Det er en renselse for (fra) synd». Det er utrolig at professor Fairbairn skulle ha gjengitt uttrykket slik uten nærmere forklaring i sin Typology, bind II, s. 376. – Det eneste andre stedet der et slikt påbud om åket står, er 5 Mos 21,3, selv om vi leser om det igjen i 1 Sam 6,7.

også gjorde dem urene som tok del i dem – unntatt ved spedalskhet, der bruken nødvendigvis bare var personlig.[7]

Her finner vi også forklaringen på at den røde kvigen, det sterkeste av alle syndoffer, ble brent helt utenfor leiren, og at de andre syndofrene delvis ble behandlet på samme måte (3 Mos 4,11–12.20 ff.). For denne brenningen betydde at «det innenfor teokratiet ikke fantes noen som ved sin egen hellighet kunne bære eller ta bort den synden som var lagt på disse syndofrene; derfor måtte disse ofrene, som var gjort til synd og bar syndens lønn, brennes». Asken av dette syndofferet, blandet i rennende vann og stenket med isop, betegnet renselsen fra døden, den som skiller mellom Gud og mennesker.[8]

Hebreerbrevet stiller Kristi blod og asken av kvigen side om side, og likeså den ytre renselsen som ble oppnådd ved disse midlene, og samvittigheten som blir renset fra døde gjerninger: «For så sant blodet av bukker og okser, og asken av en kvige, helliger til kjødets renhet når det blir stenket på dem som er urene, hvor mye mer skal da Kristi blod – han som i kraft av en evig Ånd bar seg selv fram for Gud som et lyteløst offer – rense vår samvittighet fra døde gjerninger så vi kan tjene den levende Gud!» (Hebr 9,13–14).

At denne åndelige forståelsen av forbildene var klart erkjent i den gamle pakt, går fram av Davids bønn: «Rens meg fra synd med isop så jeg blir ren! Vask meg så jeg blir hvitere enn snø!» (Sal 51,9) – og videre av hvordan profeten Jesaja bruker dette når han taler om syndenes forlatelse (Jes 1,18).

Vi vil ikke dvele lenger ved synet vi her har lagt fram. Uten en dypere forbilledlig betydning ville ofringen av den røde kvigen som syndoffer være helt uforståelig. Det må være meningen med tradisjonen om at kong Salomo, som kjente godt til alle Guds forordninger, ikke kunne forstå forskriftene om den røde kvigen.

En haggada – en rabbinsk fortelling – hevder at den viseste av alle mennesker beskrev sin erfaring slik (Fork 7,23): «Alt dette har jeg prøvd med visdom» – det vil si alt annet – «Jeg sa: Jeg vil vinne visdom» – det vil si forstå forskriften om den røde kvigen – «men den er ennå langt borte fra meg».

Men var den jødiske tradisjonen seg bevisst at den ikke forsto dette offeret, viste den desto større iver i å foreskrive seremoniene for det. Først gjaldt det å finne en lyteløs «rød kvige». Mishna fastsetter alderen til to til fire, ja, fem år, og når det gjaldt fargen, ville to hvite eller svarte hår gjøre den uskikket som offerdyr. Dessuten måtte den aldri ha vært under åk, og dette ble tatt så strengt at den var uskikket om noen så mye som hadde lagt et klede over den.

Med enda større omhu sørget rabbinerne for orden og nøyaktighet ved selve ofringen. Sju dager i forveien ble presten som skulle gjøre tjenesten, skilt ut og holdt i templet, i det såkalte «ovnshuset». Der ble han – etter rabbinernes oppdiktede beretninger – hver dag stenket med asken av alle de røde kvigene som var ofret før. Under ofringen skulle han ha på seg sin hvite prestedrakt.

Rabbinerne hevder videre at en hvelvet vei førte fra templets østport ut til Oljeberget. Over denne veien gikk prosesjonen. På Oljeberget sto Israels eldste

[7] Derfor kunne heller ikke ypperstepresten ofre den røde kvigen.
[8] Keil, Bibl. Archäologie, bind I, s. 283.

allerede og ventet. Først badet presten seg; så gikk han bort til en vedstabel av seder-, pinje- og fikentre, stablet som en pyramide, men med en åpning i midten mot vest.

Inn her førte man kvigen og bandt den med hodet mot sør, mens presten sto øst for den, selvsagt med ansiktet mot vest. Med høyre hånd slaktet han offerdyret, og med venstre samlet han opp blodet. Sju ganger dyppet han fingeren i det og stenket det mot Det aller helligste, som han skulle ha full utsikt til over Salomos søylegang eller gjennom østporten.

Straks etter steg han ned og tente ilden. Så snart den begynte å blusse opp, tok presten – som sto utenfor gropen der den pyramideformede stabelen var bygd – sedertre, isop og «skarlagen»-ull, holdt dem fram én etter én og spurte: «Er dette sedertre? Er dette isop? Er dette skarlagen?» Slik skulle han minne alle som var til stede, om hver enkelt av Guds forskrifter. Deretter bandt han dem sammen med den skarlagenrøde ullen og kastet knippet på den brennende kvigen.

Restene av det brente offerdyret ble slått til aske med steinhammere eller kjepper og siktet gjennom grove såld. Så delte man asken i tre deler: én ble lagt på tempelterrassen (*Chel*), én på Oljeberget, og den tredje ble fordelt blant prestene rundt om i hele landet.

Deretter gjaldt det å finne en som var hevet over den minste mistanke om urenhet, og som derfor kunne tjene dem som trengte renselse. Til dette trengtes ingen prest; hvem som helst, også et barn, var skikket. Ja, ifølge tradisjonen ble denne handlingen bare utført av barn. Hvis vi kan feste lit til Mishna (*Para* 3,2–5), fantes det i Jerusalem visse hus bygd på klipper som var hulet ut under, så det var umulig å bli uren av ukjente graver under dem. Her skulle barna som var bestemt for denne tjenesten, fødes, og her ble de oppdratt til de var skikket for den.

Det ble tatt særlige forholdsregler når de ble ført ut til tjenesten. Barnet skulle ri på en okse og stige opp og ned ved hjelp av bord som var lagt ut. Først skulle det ri til dammen Siloa og fylle et steinbeger med vann der, og derfra ri til tempelberget. Etter folks oppfatning var også tempelberget med alle forgårdene fritt for urenhet, fordi det var hulet ut under.[9]

Når barnet steg av, gikk det bort til porten som kalles Den fagre, der karet med asken av den røde kvigen sto. Så ble en geit ført fram, med et tau mellom hornene, og i tauet var det festet en stav. Staven ble stukket ned i askekaret mens geita ble drevet baklengs, og av asken som da ble spilt, skulle barnet ta så mye til den hellige tjenesten at det kunne ses på vannet.

Det er bare rimelig å legge til at en av de lærde i Mishna, for å avvise en mening som saddukeerne lett kunne ha gjort narr av, erklærer at hvilken som helst ren person kunne ta så mye av asken i karet som tjenesten krevde.

Renselsen skjedde ved at den urene ble stenket med isop. Etter rabbinerne ble tre stilker, hver med sin blomst, bundet sammen, og toppen av blomstene ble dyppet i «renselsesvannet» (*Para* 11,9). De samme autoritetene kommer med den nesten utrolige påstanden at det fra Moses' tid til templet endelig ble ødelagt, i alt var ofret sju eller ni slike røde kviger: den første av Moses, den andre av

[9] Eller Gihon. Etter tradisjonen ble kongene alltid salvet ved Siloa (1 Kong 1,33.38).

Esra og de øvrige fem eller sju i tiden mellom Esra og romernes erobring av Jerusalem.

Vi vil bare legge til at utgiftene til dette offeret alltid var store, fordi en rød kvige var svært sjelden. De ble alltid dekket av tempelkassen, ettersom offeret ble båret fram for hele folket.

Folk fra landet pleide å komme opp til Jerusalem sju dager før de store høytidene for å bli renset fra urenhet ved lik; og ettersom en del av asken ble fordelt blant prestene, var det ikke vanskelig å få renset hus eller kar.[10]

2. Ut fra det som alt er sagt, kan man danne seg et bilde av de enkelte seremoniene ved **renselsen av den spedalske**, så det er unødvendig å beskrive den nærmere. Spedalskhet var ikke bare et bilde på synden, men også på døden, som den var i slekt med – slik vår faktiske syndighet er i slekt med vår tilstand av synd og død for Gud. Også rabbinerne regnet de spedalske blant dem som kan regnes som døde. De var utestengt fra «Israels leir», og med det mente talmudistene alle byer som hadde vært befestet siden Josvas tid, og som Israels andre fører skulle ha innviet.[11]

Spedalske hadde forbud mot å vise seg innenfor disse byene, under straff av førti piskeslag; for hvert sted en spedalsk hadde satt sin fot, ble regnet som urent. Likevel hadde disse ulykkelige adgang til synagogene, der det var satt av en inngjerdet og avsondret plass til dem. Men de måtte gå inn i synagogen før resten av menigheten og forlate den etter de andre. Det var bare naturlig at de holdt sammen. Det går også fram av steder som Luk 17,12 ff., som samtidig viser at selv spedalskhetens levende død måtte vike for Frelserens allmektige inngripen.

Mishna-traktaten *Negaim* beskriver spedalskhet – enten den rammer mennesker eller ting – med den mest trettende vidløftighet, og ender med å skildre seremoniene ved renselsen. Det var prestens sak å avgjøre om noen var spedalsk eller ikke, men han kunne rådføre seg med en som kjente sykdommen. Undersøkelsen måtte ikke falle på en sabbat, og de som bar spedalskhetens tegn, skulle ikke undersøkes i sin egen bryllupsuke eller på festdager.

Undersøkelsen ble gjort med stor forsiktighet. Den måtte ikke skje tidlig om morgenen eller «mellom de to kveldene», og heller ikke inne i et hus, på en overskyet dag eller i det skarpe middagslyset, men mellom klokken ni og tolv og mellom klokken ett og tre – etter rabbi Jehuda bare klokken ti eller elleve og klokken to og tre.

Presten som undersøkte, måtte ha fullt syn, og han kunne ikke uttale seg om spedalskhet hos sin egen slekt (*Negaim* 2,2.3.5). For å være enda mer forsiktig var det forbudt å uttale seg om to mistenkelige flekker på én gang, enten de var på samme person eller på forskjellige (*Negaim* 3,1).

En merkelig feil hos de typologiske forfatterne krever en kort merknad i forbifarten. Man antar vanligvis at 3 Mos 13,12–13 gjelder tilfeller av virkelig

[10] Man kunne til og med kjøpe kvigen av ikke-israelitter, og Talmud har en merkelig beretning om dette som både viser sønnlig troskap og det fabelaktige beløpet en rød kvige kunne koste. – Filo sier feilaktig at ypperstepresten ble stenket hver gang han skulle tjene ved alteret. Sannheten er bare at han ble stenket som forberedelse til forsoningsdagen, i tilfelle han uten å vite det skulle ha blitt uren. Kommer den romerske kirkens bruk av «vievann» fra de jødiske renselsene eller fra de hedenske grekernes skikk å stenke seg med vann når de gikk inn i et tempel?

[11] De tre andre gruppene var blinde, fattige og barnløse.

spedalskhet. Hadde altså en person kommet fram dekket av spedalskhet «helt fra hode til fot, overalt hvor prestens øye faller», skulle presten si om ham: «han er ren».

Hvis en slik tolkning var riktig, måtte presten med sin erklæring rett og slett ha uttalt en usannhet! Og legg merke til at det her ikke er spørsmål om å rense en som hadde vært spedalsk, men om å erklære en slik person ren – altså at han slett ikke var spedalsk – mens sykdommen likevel dekket hele kroppen hans fra isse til fotsåle!

Heller ikke holder det læremessige bildet man vil hente ut av denne underlige meningen. For å bekjenne seg selv, eller fremstille seg selv, som helt dekket av syndens spedalskhet er ennå ikke det samme som å være renset; det krever renselse ved Kristi blod. Dessuten taler det gammeltestamentlige forbildet om å være ren, ikke om renselse; om ikke å være spedalsk, ikke om å bli renset fra spedalskhet!

Den riktige tolkningen av 3 Mos 13,12–13 er tydeligvis at et utslett med de kjennetegnene som nevnes der, slett ikke er virkelig spedalskhet.[12]

Men når en virkelig spedalsk ved Guds nåde var blitt befridd fra sykdommen, fastsatte loven hva som skulle gjøres for å «rense» ham (3 Mos 14). Seremoniene var da av to slag: den ene skulle gjenopprette samfunnet mellom ham og menigheten (3 Mos 14,1–9), den andre skulle føre ham inn i samfunnet med Gud på ny (3 Mos 14,10–20). I begge henseender hadde han vært død og var blitt levende igjen, og det nye livet som nå begynte hos ham, var høyere enn det gamle.

Det går klart fram av Mishnas nøyaktige beskrivelse (*Negaim* 13). Når presten hadde erklært den spedalske ren, ble en viss mengde «rennende vann» helt i et leirkar. Så tok man to «rene fugler» – etter rabbinerne to spurver – og den ene ble slaktet over det rennende vannet, så blodet dryppet ned i det; deretter ble den gravd ned.

Sedertre, isop og skarlagenrød ull ble så tatt fram og bundet sammen som ved ofringen av den røde kvigen, og dyppet i «vannet og blodet» sammen med den levende fuglen, som man holdt i vingespissene og halen. Under denne handlingen ble den som skulle renses, stenket sju ganger på håndbaken eller, etter andre, på pannen. Deretter ble den levende fuglen sluppet fri; man lot den fly ut over markene, ikke mot byen, ørkenen eller havet.

Til slutt ble alt hår på den spedalskes kropp barbert av med kniv. Så vasket han klærne sine, badet og ble erklært ren, men i sju dager til måtte han holde seg borte fra huset sitt.[13]

Dette var første trinn av renselsen, og de sju dagene borte fra hjemmet var forberedelsen til det andre. Det første trinnet kunne skje hvor som helst, det andre bare i templet, der den spedalske måtte møte personlig. Det begynte den

[12] Alle populære forfattere som har skrevet om forbildene, har begått denne feilen – ja, til og med den lærde Lightfoot. Det samme gjør Poole i Smiths Dictionary of the Bible (bind II, s. 94), og den feilaktige oppfatningen blir underlig nok forklart med den helt uholdbare hypotesen at loven bare «påla atskillelse» «mens sykdommen var virksom». – Heller ikke Keils modererte syn i Kittos Encycl. (3. utgave), s. 812 – at tilstanden i 3 Mos 13,12–13 «ble regnet som kjennetegn på krisen, idet hele sykdommen slo seg ut på huden og ble til skjell som tørket og falt av» – svarer til teksten.

[13] Mon ikke Frelseren sikter til dette når han taler om spurvene i Matt 10,29? – At han måtte holde seg borte fra huset sitt, forstår Mishna og alle fortolkerne om ekteskapelig samliv.

sjuende dagen, da den rensede spedalske igjen hadde barbert av håret, vasket klærne og badet.

Etter Mishna (*Negaim* 14,4) gjaldt denne lovbefalte barberingen av alt hår tre grupper: spedalske, nasireere og levittene ved innvielsen. Her har vi altså en parallell mellom de rensede spedalske og levittene. Den trer enda klarere fram ved at de ble salvet på hodet med olje (3 Mos 14,29), for å vise at det nye livet deres var høyere enn det gamle, og at de, som Levi, var særlig viet til Herren.[14]

Som noe mindre vesentlig kan vi legge til at etter Mishna skulle de to fuglene – i likhet med de to bukkene på forsoningsdagen – ha nøyaktig samme størrelse, farge og verdi, og om mulig være kjøpt samme dag, for å vise at de var vesentlige deler av ett og samme offer. Sedertreet skulle være én alen (omkring en halv meter) langt og så tykt som «en fjerdedel av en sengestolpe». Isopen skulle være av det vanlige slaget og ikke ha noe fremmed tilnavn, og den skarlagenrøde ullen skulle veie én sekel.

Resten av seremonien gjengir vi med Mishnas egne ord (*Negaim* 14,7 ff.): «Den åttende dagen bringer den spedalske tre offer: et syndoffer, et skyldoffer og et brennoffer. Den fattige bringer et syndoffer og et brennoffer av fugl. Han står foran skyldofferet, legger hånden på det og slakter det. To prester fanger opp blodet, den ene i et kar, den andre i hånden. Den som fanget det i karet, går og heller det ut ved alterets side; den andre går og stiller seg foran den spedalske. Den spedalske, som på forhånd har badet i de spedalskes forgård, går og stiller seg i Nikanor-porten. Rabbi Jehuda sier: Han behøver ikke å bade. Han stikker hodet inn (det vil si inn i den store forgården, som han ennå ikke får gå inn i), og presten stryker av blodet på øreflippen hans. Han stikker hånden inn, og presten stryker det på tommelen hans. Han stikker foten inn, og presten stryker det på stortåen hans. Rabbi Jehuda sier: Han stikker alle tre inn på én gang. Har han mistet tommelen, stortåen eller det høyre øret, kan han aldri bli renset. Rabbi Elieser sier: Presten stryker det på stedet der lemmet hadde vært. Rabbi Simeon sier: Stryker man blodet på den tilsvarende venstre siden av den spedalskes kropp, er det nok.

Presten tar nå av oljen og heller den i den flate hånden til en annen prest – men det ville også være gyldig om han helte den i sin egen. Han dypper fingeren og stenker sju ganger mot Det aller helligste, og han dypper den på nytt hver gang han stenker. Han går fram foran den spedalske og stryker oljen på det stedet der han hadde strøket blodet, som det står skrevet: 'på skyldofferets blod'.

Resten av oljen heller han ut over hodet på den som skal renses, til soning. Blir resten av oljen brukt slik, er det gjort soning for ham; hvis ikke, er det ikke gjort soning. Så sier rabbi Akiba. Rabbi Johanan, Nuris sønn, sier: Dette er bare resten av forskriften – enten det blir gjort eller ikke, er det gjort soning; men man tilregner ham (presten?) det som om han ikke hadde gjort soning.»

3. Det står nå igjen å beskrive den særegne seremonien ved **renselsen av en kvinne som var mistenkt for hor**. Strengt tatt var det ikke noe egentlig offer knyttet til den. Ritualet (4 Mos 5,11–31) besto av to deler. I den første overgav kvinnen seg til den hellige Herre, Israels Gud, idet hun bar fram sitt svingeoffer,

[14] Betydningen av denne salvingen er velkjent.

og erklærte seg dermed uskyldig. I den andre erklærte hun seg rede til å bære følgene av sin bekjennelse og av at hun hadde appellert til Guds dom. Begge handlingene hadde forbilledlig betydning; ingen av dem lignet det vi ville kalle en gudsdom.

Matofferet hun bar i hånden, skulle betegne gjerningene hennes, frukten av livet hennes. Men fordi livet hennes var under alminnelig mistanke, besto offeret ikke av hvete som ved andre anledninger, men av byggmel, de fattigstes vanlige føde; og av samme grunn ble det vanlige tillegget av olje og røkelse utelatt.

Før offeret ble svunget og en del av det brent på alteret, skulle presten advare kvinnen mot de forferdelige følgene en falsk bekjennelse for Herrens åsyn ville få, og vise henne Guds ord om dette ved en forbilledlig handling. Han skrev forbannelsens ord på en rull og tok vann fra vaskekaret, der prestenes daglige urenhet så å si ble vasket bort i forbilde. Så strødde han støv fra helligdommen i vannet og vasket med denne blandingen bort forbannelsesordene over den bestemte synden hun var mistenkt for.

Kvinnen bekreftet med et gjentatt amen at hun fullt ut forsto hva det hele betydde, og la høytidelig saken sin fram for Guds dom. Deretter skulle hun gjøre to ting ved en forbilledlig handling. Først kalte hun med sitt matoffer, som presten svingte, Gud, som prøver hjerter og nyrer, til vitne om livet sitt. Dernest drakk hun den bitre blandingen av støv og vann, der forbannelsesordene som under en viss forutsetning ville ramme henne, var vasket ut av rullen.

Slik viste hun at hun var villig til å ta følgene av sin bekjennelse, og hun forsikret at hun ikke kunne ta skade av det, fordi hun var uskyldig. Var hun derimod skyldig da hun appellerte til Guds dom, ville dommen sikkert ramme henne en gang, og det i samsvar med hennes synd.

Ifølge Mishna, som har en egen traktat om dette emnet, *Sota*, kunne en kvinne ikke settes på en slik høytidelig prøve med mindre ektemannen i nærvær av to vitner hadde advart henne mot omgang med en mann han mistenkte, og to vitner dessuten hadde meldt at hun hadde overtrådt advarselen. Rabbinerne hevder også at ektemannens påbud må ha vært uttrykkelig, at det bare gjaldt hemmelig omgang, og at han før advarselen for vitner skulle ha formant henne kjærlig i enerom.[15]

Hadde hun likevel satt advarselen til side, skulle han først stevne henne inn for rådet på stedet der han hørte hjemme. Rådet sendte da to av sine lærde elever med ektefellene opp til Jerusalem, der de skulle møte for Det store rådet. Der prøvde man først på forskjellige måter å få den anklagede til å bekjenne. Lyktes det, mistet hun bare det ektemannen hadde gitt henne, men beholdt sin egen del.[16]

Holdt hun fast på at hun var uskyldig, ble hun ført gjennom templets østport og stilt ved Nikanor-porten. Der rev presten opp klærne hennes ned til barmen

[15] Traktaten Sota går inn på alle tenkelige enkeltheter med trettende vidløftighet; som den jødiske strafferetten ellers søker den å avgjøre alt til den anklagedes fordel.

[16] Etter rabbinsk lov ble horkvinner bare straffet med døden når de fortsatte med hor etter å ha blitt advart i nærvær av to vitner. Sannsynligvis gjorde denne regelen dødsstraffen til det aller sjeldneste unntak – ja, nesten utenkelig.

og løste opp håret hennes. Hadde hun hvit drakt, ble hun kledd i svart; hadde hun smykker, ble de tatt fra henne, og et tau ble bundet om halsen hennes. Slik sto hun utstilt for alles blikk, unntatt sine egne foreldres. Alt dette skulle være et sinnbilde på Skriftens ord: «Deres lønn vil jeg først av alt måle opp i deres fang» (Jes 65,7). For det som før hadde vært hennes stolthet og fristelse, skulle nå bli henne til skam.

Presten skulle skrive 4 Mos 5,19–22 med blekk – selvsagt uten de innledende ordene i vers 19 og 21 og det avsluttende «amen» i vers 22. Kvinnens dobbelte amen gjaldt nemlig først hennes uskyld og dernest forbannelsen hun var truet med. Offeret hennes ble svunget på vanlig måte, men meningene er delte om hun skulle drikke «bitterhetens vann» før eller etter at en del av offeret var brent på alteret.

Nektet hun å avlegge eden før skriften var vasket ut i vannet, ble offeret hennes revet i stykker og spredt i asken; det samme skjedde om hun bekjente seg skyldig. Holdt hun derimod hardnakket fast på sin uskyld etter at skriften var vasket ut, ble hun tvunget til å drikke vannet. Guds dom skulle før eller senere ramme de skyldige, og det, som noen mente, i samsvar med deres øvrige gjerninger.

Svingeofferet tilfalt presten, unntatt når den mistenkte kvinnen var gift med en prest; da ble det brent.[17]

Var en ektemann døv, sinnssyk eller i fengsel, trådte øvrigheten på stedet fram som anklager på hans vegne og krevde at kvinnen renset seg for en berettiget mistanke. En horkvinne fikk ikke bo sammen med forføreren sin. Det ligger utenfor vårt emne å gå nærmere inn på Mishnas forskjellige bestemmelser.

Men det er et faktum at prøven med «sjalusivannet», som den ble kalt, gikk av bruk etter hvert som sedeligheten forfalt i Israel (jf. Hos 4,14), til den til slutt ble avskaffet av rabbi Johanan, Zakkais sønn, en tid etter Kristi død.[18]

Ved tanken på dette bryter Mishna (*Sota* 9,9–15) ut i bitre klager over at Israels kosteligste skatter – templet, visdommen og dyden – er borte. Den peker fram mot den enda sørgeligere tilstanden «på den siste dag», «kort før Messias kommer», da all myndighet, all lydighet og all gudsfrykt skal være utslettet på jorden, og «vårt eneste håp og vår eneste trøst» er å se opp til vår himmelske Far. Og Mishnas traktat ender med håpet om en gjenfødelse, om Den Hellige Ånds gave og om den salige oppstandelsen – alt i forbindelse med den lenge ventede gjenkomsten til profeten Elia!

[17] Mishna fastsetter i hvilke tilfeller prøven med «bitterhetens vann» ikke kunne brukes.

[18] Ikke lenge før, som dr. Farrar mener. Han anser den sedelige slappheten på Kristi tid for å ha vært så alminnelig og stor at ikke én eneste av horkvinnens anklagere var «fri for smitte av denne synden». Jeg er takknemlig for at jeg kan si at en så forhastet beskyldning på ingen måte har historisk sannsynlighet for seg.

Kapittel 19. Løfter, nasireerløftet og førstegrøden

Løfter. Nasireerløftet. Ofringen av førstegrøden i templet.

«*Men nå er Kristus reist opp fra de døde og er blitt førstegrøden av dem som er sovnet inn.*» (1 Kor 15,20) «*De er kjøpt fra menneskene til en førstegrøde for Gud og Lammet.*» (Åp 14,4)

«Når en mann gir Herren et løfte eller forplikter seg ved ed til avhold i en eller annen ting, så må han ikke bryte sitt ord. Alt det han har sagt, skal han gjøre» (4 Mos 30,3). Disse ordene viser at løfter er tillatt; de bestemmer hva et løfte er, og erklærer at det ikke kan brytes.

Allerede her skilles det mellom et positivt og et negativt løfte – mellom det å påta seg noe og det å avstå fra noe, eller på hebraisk mellom *neder* og *issar*. Ved det første «gav en mann Herren et løfte», det vil si: Han helliget Herren én eller flere personer eller ting som han uttrykkelig nevnte. Ved det andre, *issar*, «forpliktet han seg ved ed», det vil si: Han forpliktet seg til å avstå fra visse ting.

At nasireeren skulle avstå fra frukten av vintreet, kunne tyde på at nasireerløftet hørte til de negative løftene, *issar*. Men historien om Samson og Samuel viser at det også rommet en positiv innvielse til Herren. Sammen med andre lignende bestemmelser ser dette ut til å gjøre nasireerløftet til «løftenes løfte» – det fulle uttrykket for hva et løfte er, både positivt og negativt. Det var i virkeligheten en frivillig og fullstendig overgivelse til Herren, slik det aronittiske presteskapet i videre forstand var ment å uttrykke den.

Det sier seg selv at alle løfter var begrenset av høyere forpliktelser. Ingen kunne love bort noe som ikke virkelig var hans eget. Etter Mishna kunne en mann derfor verken love bort det han skyldte andre av formuen sin, eller sin hustrus del av den, og heller ikke det som med rette tilhørte Herren (4 Mos 30). Han måtte heller ikke vanhellige templet ved å bringe lønn for synd eller for unaturlig last fram til alteret.

På samme måte erklærte rabbinerne at et løfte om avhold i seg selv var ugyldig hvis det satte livet i fare, og de lot en kvinne få skilsmisse dersom mannens løfte innskrenket hennes frihet eller rettigheter.[1]

Det var også her Kristus avslørte hvor vanhellige de overleverte bestemmelsene var. I praksis tillot de at budet om å hedre far og mor ble brutt, ved at

[1] Dette er uten tvil meningen med uttrykket «hundepenger» i 5 Mos 23,18.

det som skulle ha hjulpet de trengende foreldrene, ble erklært som en gave til templet (Mark 7,11–13).

Generelt får en inntrykk av at rabbinerne på den ene siden ville begrense forpliktelsene som løftene førte med seg, og på den andre siden krevde et løfte oppfylt med ubønnhørlig strenghet når det først virkelig var avlagt. Et løfte måtte altså være uttrykkelig uttalt; men selv om en med vilje hadde gitt det en form som skulle åpne en utvei, ble det likevel regnet som bindende.

I alle slike tilfeller kunne en ta pant i eiendelene for å sikre at løftet ble oppfylt. Loven sikret likevel den det gjaldt, mat for én måned, klær for ett år, senger og sengeklær; var han håndverker, fikk han beholde det verktøyet han trengte.

Hadde en kvinne avlagt et løfte, kunne hennes far eller mann gjøre det ugyldig dersom han protesterte straks han fikk høre det (4 Mos 30,4–9). Enhver person som var lovet Herren, skulle løses ut etter en fastsatt takst; var vedkommende fattig, skulle løsepengene settes ned etter hans evne (3 Mos 27,2–8).[2]

Slike «dyr som en bærer fram som offer», tilfalt alteret. Alle andre dyr, og alt annet som var innviet, skulle presten verdsette. Det kunne løses inn ved at en betalte full pris og en femtedel i tillegg; ellers ble det solgt til inntekt for templets skattkammer (3 Mos 27,11–27).

Av 5 Mos 23,22–24, 3 Mos 27,9–10 og av ord som Ordsp 20,25 ser vi hvor omhyggelig loven vernet mot all vanhelligelse og mot ethvert forsøk på å gjøre fortjeneste av det som skulle være troende hjerters frie gaver. Blant eksemplene Skriften gir, kan vi nevne løftene til Jakob (1 Mos 28,20), Jefta (Dom 11,30–31), Hanna (1 Sam 1,11) og Absalom (2 Sam 15,7–8), og løftene til sjøfolkene som kastet Jona over bord (Jona 1,16).

Det sier seg selv at en i tider med åndelig forfall glemte hva løftene egentlig skulle tjene til, og brukte dem til formål som loven forbød.[3]

I templets siste tid ble slike løfter – avlagt enten i tankeløshet eller av fariseiske motiver – foruroligende mange, og de vakte protest hos dem som så på løftene med større alvor og ærefrykt.

Det fortelles således at ypperstepresten Simeon den rettferdige, som tradisjonen tillegger så mye godt og edelt, skal ha erklært at han med ett unntak aldri hadde villet ete av nasireernes skyldoffer. Slike løfter ble nemlig så ofte avlagt tankeløst, og offeret ble siden båret fram motvillig og derfor uten from hensikt. Én gang kom en ung mann med vakkert hår for å avlegge et slikt løfte.

Ypperstepresten spurte ham: «Min sønn, hvorfor vil du ødelegge ditt vakre hår?» Den unge mannen svarte: «Jeg gjette min fars hjord, og da jeg skulle dra opp vann fra brønnen, fikk jeg se mitt eget speilbilde. Da merket jeg at den onde ånd ville gripe meg og ødelegge meg på grunn av min forfengelighet. Jeg ropte: Usle dåre! Hvorfor roser du deg av noe som ikke tilhører deg, du som snart skal bli føde for makk? Ved templet! Jeg vil skjære av meg håret og vie det til Gud.»

[2] Etter Mishna gjaldt denne taksten bare når en uttrykkelig hadde tatt forbehold om den i løftet. Ellers skulle løsepengene være like store som prisen for en trell på torget.

[3] Generelt ville rabbinernes senere lover skremme folket bort fra løfter, fordi de så ofte ble misbrukt (Nedarim 1; 3; 9). Det ble slått fast at bare de som gjorde det onde, bandt seg på denne måten, mens de fromme gav av sin frie vilje. Var et løfte til skade for andre, skulle en prøve å få den som hadde avlagt det, til å søke seg løst fra det, enten hos en «vis» eller hos tre personer, og i nærvær av den som løftet skadet.

Simeon forteller selv at han da reiste seg, kysset ham på pannen og sa: «Gid mange i Israel var som deg! Sannelig, du har handlet i lovens ånd. Dette løftet har du avlagt etter Guds vilje.»[4]

Etter hvert kom store misbruk tydeligere fram. Ifølge Talmud skal ikke mindre enn 300 nasireere ha møtt fram for Simeon, Sjetachs sønn, på kong Jannais tid. Videre drev man en slags avlatshandel, slik som i den romerske kirke før reformasjonen: Det ble regnet som en fortjenstfull gjerning å hjelpe fattige nasireere og betale omkostningene ved ofrene deres. Da kong Agrippa kom til Jerusalem, ser han ut til å ha grepet til dette middelet for å vinne folkets gunst (Josefus, Ant. 19,6,1).

Et ganske annet motiv drev Paulus da han – for å fjerne fordommene hos de jødekristne – tok seg av fire fattige kristne som «hadde et løfte på seg», og «betalte omkostningene» for dem; det hadde han også lov til etter den overleverte loven (Apg 21,23 flg.).

1. Loven om nasireerløftet (4 Mos 6) ser ut til å forutsette at ordningen allerede fantes på Moses' tid, og at han bare fastsatte og ordnet den nærmere. Både navnet og de særlige pliktene løftet førte med seg, viser at det hadde en høyere betydning. Ordet *nazir* kommer tydeligvis av *nazar*, «å skille ut», og nasireeren oppfylte løftet ved å skille seg ut fra mengden og vie seg til Herren (4 Mos 6,2). Nasireeren var dermed «hellig for Herren» (4 Mos 6,8). I betydningen «utskilt» blir *nazir* brukt om Josef (1 Mos 49,26; jf. 5 Mos 33,16), og i den betydningen forekommer ordet ofte.

Men ved siden av tankene om atskillelse og hellighet møter vi også tanken om et kongelig presteskap. Ordet *nezer* brukes nemlig om «det hellige hodesmykket», kronen på ypperstepresten lue (2 Mos 29,6; 39,30; 3 Mos 8,9), og om «innvielsen ved hans Guds salvingsolje» (3 Mos 21,12), og det brukes også om kongekronen (2 Sam 1,10; 2 Kong 11,12; Sak 9,16). I nasireeren er altså disse tre tankene nøye forbundet: atskillelse, hellighet og det kongelige presteskapets krone.[5]

Med dette stemmer også nasireerens tredobbelte forpliktelse. Han skulle ikke bare være prest, men være det i en høyere og mer inderlig forstand, fordi han var blitt det ved personlig innvielse og ikke bare ved naturlig avstamning.

Loven bød prestene å avstå fra vin så lenge de gjorde tjeneste i templet; for nasireeren gjaldt avholdet så lenge løftet varte, og han måtte ikke smake noe av vintreet, «like fra kjerne til skall» (4 Mos 6,3–4). En prest skulle holde seg borte fra all urenhet ved døde, unntatt når hans nærmeste slektninger døde. Men nasireeren måtte, som ypperstepresten (3 Mos 21,11), ikke engang gjøre seg uren ved liket av sine foreldre eller søsken (4 Mos 6,7).

Ja, selv om han ble uren på denne måten uten å vite det, skulle tiden han hadde holdt løftet, regnes for ingenting. Etter den vanlige renselsen på sju dager

[4] Se Jost, bind 1, s. 171–172.

[5] Den lærde forfatteren av artikkelen «Nasireer» i Kittos encyklopedi regner betydningen «diadem» som den grunnleggende og følger her Saalschütz' noe usikre kritiske veiledning (Mos. Recht, s. 158). Som bevis viser han til at det «ubeskårne» vintreet i sabbatsåret og jubelåret kalles «nazir» i 3 Mos 25,5.11. Men det ubeskårne vintreet har tydeligvis fått navnet sitt fra nasireerens uklipte hår, og ikke omvendt. Noen rabbinere har forestilt seg at vintreet vokste i paradiset, og at nasireerens avhold fra frukten derfor hadde sammenheng med tilstanden i paradiset og med vårt syndefall.

(4 Mos 19,11–12) måtte han klippe av seg håret – som i dette tilfellet ble begravet, ikke brent – og på den åttende dagen ofre to turtelduer eller to dueunger, den ene som syndoffer og den andre som brennoffer, sammen med et årsgammelt lam som skyldoffer. Deretter skulle han begynne nasireerløftet forfra.

Og endelig: Bar ypperstepresten det hellige tegnet på innvielsen på luen sin, så bar nasireeren det i håret – «han bærer på sitt hode tegnet på innvielsen til sin Gud» (4 Mos 6,7) – og derfor måtte håret aldri klippes. Når ordet *nezer* slik brukes om yppersteprestens krone så vel som om nasireerens atskillelse og innvielse til Herren, kaster det nytt lys både over hva presteskapet skulle være, og over hva slags løfte nasireerløftet var.

Etter Mishna førte enhver omtale av eller hentydning til nasireerløftet forpliktelsene med seg. Sa noen for eksempel: «Jeg vil være nasireer», eller: «Jeg vil bli en vakker nasireer» – med tanke på det lange håret – eller kom han med en annen lignende hentydning, hadde han etter loven påtatt seg løftet. Ble det avlagt for ubestemt tid, eller uten at tiden ble uttrykkelig nevnt, varte løftet i tretti dager, som var den korteste tiden et nasireerløfte kunne vare.

Men det fantes også «varige nasireere». Mishna skiller mellom dem og de såkalte «Samson-nasireerne». Begge var nasireere for livet, men en varig nasireer kunne av og til korte håret og bar så fram de tre foreskrevne ofrene. Han kunne også bli uren ved døde og måtte da gjennomgå den foreskrevne renselsen.

Men Samson hadde slett ikke hatt lov til å klippe håret sitt, og han var tydeligvis kommet i berøring med døde uten at han siden lot seg rense etter loven (Dom 14,8; 15,15). Derfor kunne en «Samson-nasireer» verken klippe håret eller bli uren ved døde. I praksis kom et slikt spørsmål nok aldri opp; skillet ble uten tvil gjort for å møte et behov jødene hadde i sin skriftforklaring – å forsvare Samsons framferd!

Som allerede nevnt kunne en annen overta en nasireers plikter helt eller delvis og slik få del i løftet hans (*Nazir* 2,5–6). En far, men ikke en mor, kunne avlegge et nasireerløfte for en sønn så lenge han var under tretten år. Mishna (*Nazir* 6) drøfter svært utførlig de tre tingene som var forbudt for en nasireer: «urenhet, å klippe håret og alt som kommer fra vintreet». En forsettlig overtredelse – forutsatt at han var blitt uttrykkelig advart – ble straffet med pisking, og det for hver enkelt handling han var blitt advart mot.

For å hindre at håret ble klippet av selv ved et uhell, forbød rabbinerne bruk av kam (*Nazir* 6,3). Etter loven opphevet urenhet ved døde den tiden som var gått av løftet, og gjorde visse ofre nødvendige. Til dette føyer Mishna at hvis håret på en eller annen måte ble klippet av, gikk inntil tretti dager av løftets tid tapt; men det å nyte noe som kom fra vintreet, skulle ikke ha noen innvirkning på løftet.

En annen rabbinsk forvrengning av lovens ånd var at en nasireer fikk drikke alle andre slags berusende drikker, bare de ikke var laget av vintreets frukt – for eksempel palmevin. Endelig fastsetter Mishna at en herre ikke kunne oppheve nasireerløftet til trellen sin; hindret han ham i å holde det, måtte trellen avlegge løftet på nytt når han ble fri.

Ofrene en nasireer skulle bære fram når løftet var oppfylt, er utførlig beskrevet i 4 Mos 6,13–21. Sammen med «en vær uten lyte til fredsoffer» skulle han bringe «en kurv med usyrede kaker av fint mel, kaker med olje i, og usyrede brødleiver smurt med olje, og matofferet og drikkofrene som hører til» (4 Mos 6,14–15). Rabbinerne forklarer at de usyrede brødene som hørte til fredsofferet, skulle lages av en bestemt mengde mel: Det skulle bakes ti usyrede kaker og ti usyrede brødleiver, alle smurt med olje, og alt dette «brødet» skulle ofres i ett kar, eller «kurv».[6]

Først bar en fram syndofferet, så brennofferet og til sist fredsofferet. I Kvinnenes forgård var det et eget kammer for nasireerne. Når presten hadde båret fram de forskjellige ofrene, gikk nasireeren inn i dette kammeret. Der kokte han kjøttet av fredsofferet, klippet håret og kastet det i ilden under kjelen. Hadde han klippet det allerede før han kom til Jerusalem, måtte han likevel ta det med seg og kaste det i den samme ilden. Slik kan Paulus i alle fall, da han hadde avlagt sitt løfte, ha klippet håret i Kenkreæ (Apg 18,18) og tatt det med seg til Jerusalem.

Deretter «svingte» presten offeret etter lovens forskrifter (4 Mos 6,19–20), og fettet ble saltet og brent på alteret. Brystet, forbeinet, den kokte bogen og den svingede kaken og brødleiven tilfalt prestene, mens nasireeren selv spiste resten av brødet og kjøttet. Til sist ser uttrykket «i tillegg til det han ellers har råd til» (4 Mos 6,21) ut til å vise at nasireerne også pleide å bære fram frivillige offer.[7]

Skriften nevner tre som hadde avlagt nasireerløfte for livet: Samson, Samuel og døperen Johannes. Den kristne tradisjonen legger til Jakob den rettferdige, «Herrens bror», som var leder for menigheten i Jerusalem nettopp på den tiden da Paulus tok del i nasireerofferet (Eusebius, Kirkehistorie 2,23,3). Det er verdt å merke seg at Jakob selv ikke blir nevnt blant dem som innstendig ba Paulus om å «betale omkostningene» for de fire kristne nasireerne (Apg 21,20–25).

2. Ofringen av førstegrøden hørte egentlig til de fromme og barmhjertige ytelsene, og den hører bare med i denne framstillingen for så vidt som noen av dem skulle bæres fram i templet. To av disse ofrene var offentlige og nasjonale: den første omeren på den andre påskedagen og svingebrødene i pinsen. Hver familie og hver person som eide jord i Israel, bar fram de to andre slagene førstegrøde – *reshit*, «det første», «begynnelsen» – etter Guds forskrifter i 2 Mos 22,29; 23,19; 34,26; 4 Mos 15,20–21; 18,12–13; 5 Mos 18,4 og 26,2–11. Det siste stedet beskriver også seremoniene i templet ved disse ofrene.

Jødiske lærde skiller mellom *bikkurim* (lat. *primitiva*), førstegrøde som ble båret fram i rå tilstand, og *terumot* (*primitiae*), det som ble båret fram i bearbeidet stand, som mel, olje, vin og så videre. Skillet er praktisk, men ikke helt korrekt, for *terumot* omfattet også grønnsaker og hagevekster.

Enda mindre rett har nyere forfattere når de hevder at det greske ordet *protogennemata* svarer til *bikkurim*, og *aparchai* til *terumot*. Den påstanden finner

[6] Jf. sitatene fra Maimonides i artikkelen «Nasireer» i Kittos encyklopedi.
[7] Denne delen av tjenesten var den samme som ved innvielsen av prestene, 3 Mos 8,26.

liten støtte i måten Septuaginta bruker ordene på – så mye mindre som Septuaginta selv er sterkt preget av den jødiske tradisjonen.[8]

Bruker vi likevel for enkelhets skyld det vanlige skillet mellom disse ordene, finner vi at *bikkurim* bare ble båret fram så lenge det fantes en nasjonal helligdom (2 Mos 23,19; 5 Mos 26,2; Neh 10,35). Likeså måtte førstegrøden være det hellige landets egen avling; etter tradisjonen hørte også Ogs og Sihons gamle områder med til landet, og dessuten den delen av Syria som David hadde lagt under seg.

Derimot gjaldt både tienden og *terumot* også for jødene i Egypt, Babylon, Ammon og Moab. *Bikkurim* ble bare båret fram i templet og tilfalt de prestene som da gjorde tjeneste, mens *terumot* kunne gis til hvilken som helst prest hvor som helst i landet.[9]

Etter Mishna kunne *bikkurim* bare gis av sju slags avling, for ifølge 5 Mos 8,8 var det bare disse som skulle regnes som det hellige landets frukter: hvete, bygg, druer, fiken, granatepler, oliven og dadler. Bodde den som ofret, for langt fra Jerusalem, kunne han ta med fiken og druer i tørket stand.[10]

Loven fastsatte ikke hvor stor *bikkurim* skulle være, og heller ikke hvor mye hvete som skulle bli liggende igjen på åkerkantene til de fattige. Etter rabbinerne skulle en sekstidel i begge tilfeller regnes som det minste.

Av 2 Mos 23,16 og 3 Mos 23,16–17 sluttet en at *bikkurim* ikke skulle bringes til Jerusalem før pinsehøytiden, og heller ikke ofres etter tempelvielsens fest. Ble førstegrøden båret fram på en annen tid enn mellom pinse og 25. kislev, ble den vanlige seremonien ikke holdt.[11]

Før vi går videre, skal vi så kort som mulig si noe om *terumot*. Om dem sa en at «et godt øye» (en gavmild mann) «gir en førtidel», «et ondt øye» (en gnier) «en sekstidel», mens den vanlige gaven – «et middels øye» – var en femtidel, altså to prosent. Det samme forholdet gjaldt trolig også for *bikkurim*. Av dette har rabbinerne avledet ordet *terumah*, som om det var *terei mimeah*, «to av hundre».

Til *terumot* kan også regnes *reshit*, «det første av ullen», som etter Mishna skulle gis av alle som eide minst fem sauer. Det skulle utgjøre minst fem hellige eller ti galileiske sekel i vekt (*Chullin* 11,1–2).

Dit hører også *reshit challa*, «det første av deigen» (4 Mos 15,18–21). Rabbinerne satte den til en tjuefjerdedel når deigen var til eget bruk, og en førtiåttedel når den skulle selges; ble deigen laget for ikke-israelitter, ble det slett ikke krevd noe av den. Etter rabbinerne skulle «det første av deigen» gis av deig av hvete, bygg,

[8] I den norske bibeloversettelsen den gang var «terumah» gjengitt med «svingebrystet og løftebogen» (2 Mos 29,27; 3 Mos 7,34), «offergave» (3 Mos 7,14; 4 Mos 15,19), «hellige offergaver» (3 Mos 22,12), «høyre bog» (3 Mos 7,32), «gavene» (4 Mos 18,8), «gave» (2 Mos 25,3 flg.), «svingegaver» (4 Mos 18,11), «frivillige gaver» og «gave til helligdommen» (2 Mos 36,3), «avgiften som gave til Herren» (4 Mos 31,41), «en halv sekel» (2 Mos 30,13), «gull og sølv og kobber» (2 Mos 35,5) og «alt det som Israels barn helliger, som de bringer fram til presten» (4 Mos 5,9).

[9] Mishna (Bikkurim 1,10) nevner uttrykkelig «oljetrærne på den andre siden av Jordan», enda rabbi Jose mente at bikkurim ikke ble brakt fra landet øst for elven, fordi det ikke var et land som fløt med melk og honning (5 Mos 26,15)!

[10] Uttrykket «honning» i 5 Mos 8,8 må vise til frukten av daddelpalmen.

[11] Mishna regner opp fem ting som loven ikke har fastsatt noen mengde for (Peah 1,1): hjørnene av åkeren til de fattige, bikkurim, ofrene når en kom opp til høytidene, gode gjerninger – men på dem skulle en ikke bruke mer enn en femtedel av det en eide – og studiet av loven (Jos 1,8). Videre heter det: «Dette er de tingene en nyter frukten av i denne verden, mens selve eiendommen går over i den kommende: å hedre far og mor, gode gjerninger, å stifte fred mellom naboer og å studere loven, som veier opp for dem alle.» I Shabbat 127a nevnes seks slike ting.

spelt, havre og rug, men ikke dersom deigen var laget av andre matvarer, for eksempel ris.[12]

Det sier seg selv at en verken skulle gi tiende, *bikkurim* eller *terumot* av det som allerede tilhørte Herren, og heller ikke av det som med rette tilhørte andre. Eide noen trærne, men ikke jorden de sto i, kunne han ikke bære fram førstegrøde av dem.

Brakte proselytter, forvaltere, kvinner eller treller førstegrøde, ble ikke hele offerseremonien holdt. Slike kunne nemlig ikke med rette si: «Jeg er kommet inn i det landet Herren med ed har lovt våre fedre å gi oss», eller: «Her kommer jeg nå med førstegrøden av landets frukter som du, Herre, har gitt meg» (5 Mos 26,3.10).

Etter 3 Mos 19,23–25 skulle frukten av et nyplantet tre ikke røres de tre første årene; det fjerde året skulle den etter rabbinerne spises i Jerusalem. *Bikkurim*, *terumot* og det som skulle bli liggende igjen på åkeren til de fattige, ble alltid lagt til side før tienden ble gitt. Hadde en forsømt å bære fram førstegrøden, skulle den bæres fram med en femtedel i tillegg.

Slik var det fastsatt hva enhver lekmann i Israel skulle yte på det andre templets tid: av *bikkurim* og *terumot* omkring to prosent; av «det første av ullen» minst fem sekel i vekt; av «det første av deigen» omkring fire prosent; av det som skulle ligge igjen på åkeren til de fattige, omkring to prosent; av den første, eller levittiske, tienden ti prosent; av den andre tienden – festtienden, som skulle brukes ved høytidene i Jerusalem og i det tredje og sjette året være «de fattiges tiende» – ti prosent; det førstefødte av alle dyr, enten i naturalier eller i penger; for hver førstefødt sønn fem sekel, forutsatt at han var morens første barn og uten lyte; og den halve sekelen i tempelskatt.

Til sammen utgjorde disse ytelsene ganske sikkert mer enn en fjerdedel av inntekten til et jordbruksfolk. Merkelig nok ser loven ut til å betrakte Israel bare som et jordbruksfolk, for den fastsetter ingen ytelser av handel eller kjøpmannskap. Dessuten fantes det naturligvis alle slags frivillige og andre offer, som hver og en kunne bringe til templet etter sin evne og sitt fromme sinnelag.

Etter denne oversikten over de forskjellige ytelsene til gudstjenesten gjenstår det å beskrive hvordan *bikkurim*, eller førstegrøden, vanligvis ble lagt til side, og med hvilke seremonier den ble brakt til Jerusalem og båret fram i templet.[13]

Strengt tatt var ofringen av førstegrøden en handling i familiens gudsliv. Ved den første omeren i påsken og svingebrødene i pinsen erkjente Israel som folk Gud som sin konge.

På samme måte bekjente hver familie og hver enkelt for seg sitt inderlige samfunn med Gud ved den årlige ofringen av førstegrøden: Av hans hånd tok de takknemlig imot alt de hadde, og de innviet høytidelig både det og seg selv til ham. De bekjente ham som giveren av alle gode gaver, og seg selv som avhengige av hans velsignelse og som forvaltere av hans gaver. Sitt daglige brød ville de søke og ta imot bare av hans hånd, nyte det med takk og bruke det i hans tjenes-

[12] Mishna gir forskjellige regler for hvor stor challa-ytelsen skulle være på forskjellige steder utenfor Palestina (Challa 4,8).

[13] Se Mishna, traktaten Bikkurim, og Gemara, og dessuten Maimonides. Skikkene er også beskrevet av Jost (bind I, s. 172–173), Saalschütz (Mos. Recht) og i andre lignende verk.

te. I denne avhengigheten av Gud lå deres herlige frihet, og ved den bekjente Israel seg som hans eiendomsfolk.

Som familiefest fikk ofringen av førstegrøden større betydning for familielivet enn noen annen gudstjenestlig handling. Ikke noe barn i Det hellige land kunne være uvitende om det som hørte med til denne handlingen, selv om det ennå ikke hadde satt sin fot i «den store kongens by» eller sett Herrens tempel med undring og ærefrykt. Knapt var den korte våren i Østen avløst av forsommeren, og frukten begynt å modnes på marken og på trærne, før familiene begynte å forberede seg til denne gudstjenesten.

Familiens overhode pleide da å gå ut på markene sine sammen med barna og velge ut det beste og mest lovende av jordens grøde. For bare det beste kunne ofres til Herren. Det ble valgt ut før det var modent, og ble høytidelig innviet en gang til etter at det var høstet. Slik minnet hver vandring ut på marken om at Herren var den egentlige eieren – særlig så lenge den gylne grøden ennå ikke var falt for høstfolkets sigd.

På samme måte gikk husfaren ofte inn i vingårdene sine og i lundene, der fikentrærne med sine brede kroner sto tett sammen med prektige granateplетrær, fruktbare oliventrær og staselige palmer. Ved de beste trærne, som så ut til å love den herligste frukten, stanset han et øyeblikk, bandt et siv rundt stammen og sa: «Her er førstegrøden.»

Slik stadfestet han hvert år på ny sitt paktsfellesskap med Gud, når «vinteren er omme. Regnet er dratt forbi og er borte. Blomstene kommer til syne på marken. Sangens tid er inne, og turtelduens røst har latt seg høre i vårt land. Fikentreets frukter tar til å rødme, og vintrærnes blomster dufter» (Høys 2,11–13). Mens fruktene modnet, prøvde en å peke ut de beste av dem til ofringen. Med dette holdt hver israelittisk familie på størstedelen av året, fra tidlig vår helt til vinteren, da den siste ofringen fant sted den 25. kislev (desember).

Naturligvis kunne ikke hver familie alltid sende sine representanter til Jerusalem, men denne vanskeligheten var det sørget for. Hele folket var nemlig, i likhet med prestene og levittene, delt i tjuefire skift, som hadde sine representanter i helligdommen – de såkalte «ståmennene». Det førte med seg en tilsvarende inndeling av landet i tjuefire distrikter. I distriktets hovedby samlet alle seg som skulle dra opp til templet med førstegrøden.

Hele Israel var brødre, og ved slike høytidelige anledninger ville hver og en bli tatt imot med den største gjestfrihet i hvert hjem; likevel fikk ingen benytte seg av den. De måtte nemlig tilbringe natten under åpen himmel og ikke i noe hus, for at ikke en tilfeldig urenhet ved døde eller på annen måte skulle gjøre dem selv uskikket og offeret deres urent. En slik festreise skulle alltid gå langsomt; pilegrimsferden skulle være en tid for glede og frihet og ikke fylt av slit og strev.

Om morgenen, når solen forgylte Moabs fjelltopper, kalte distriktets leder de reisende sammen med ordene fra Jeremia: «Stå opp og la oss dra opp til Sion, til Herren vår Gud!» (Jer 31,6) Folkeskaren satte seg i bevegelse og svarte med Salme 122: «Jeg gleder meg over dem som sier til meg: Vi vil gå til Herrens hus.» Først gikk en fløytespiller, så kom oksen som skulle være fredsoffer,

med forgylte horn og kranset med olivengreiner, og deretter mengden. Noen bar kurvene med førstegrøden; andre sang de salmene som mange forfattere mener var særlig bestemt for denne anledningen, og som derfor har fått navnet «sanger ved festreisene».

De fattige brakte gavene sine i vidjekurver, som siden ble de tjenestegjørende prestenes eiendom; de rike brakte sine i kurver av gull eller sølv, og disse ble gitt til templets skattkammer. I hver kurv hadde en lagt vinløv mellom de forskjellige slagene frukt: først bygg, så hvete, oliven, dadler, granatepler og fiken, og øverst vakre, fullmodne druer.

Slik dro en jublende opp til templet fra hele landet. Ved ankomsten sang en Sal 122,2: «Våre føtter står i dine porter, Jerusalem!» Et bud hadde meldt ankomsten på forhånd, og en deputasjon av prester, levitter og skattkammerets embetsmenn gikk ut for å ta imot dem. I Jerusalems gater kom alle ut for å ønske dem velkommen med ropet: «Brødre fra det og det stedet! Dere kommer til fred; velkommen! Dere kommer i fred, dere bringer fred! Fred være med dere!»

Ved foten av tempelberget tok hver og en, uansett stand og stilling, en av kurvene på skulderen, og de gikk opp mens de sang Salme 150: «Lov Gud i hans helligdom, lov ham i hans mektige hvelving!» Ved inngangen til templets forgårder stemte levittenes kor i med Salme 30: «Jeg vil opphøye deg, Herre! For du har løftet meg opp, og du har ikke latt mine fiender glede seg over meg.» Deretter tok en dueungene og turtelduene fra kurvene og bar dem fram som brennoffer.

Så la hver og en fram gavene sine og fulgte den høytidelige handlingen med denne bekjennelsen: «Jeg vitner i dag for Herren din Gud at jeg er kommet inn i det landet Herren med ed har lovt våre fedre å gi oss» (5 Mos 26,3). Samtidig tok han kurven ned fra skulderen og gav den til presten, som svingte den, mens den som ofret, fortsatte: «Min far var en omvankende arameer. Han dro ned til Egypt og bodde der som fremmed med en liten flokk. Der ble han til et stort, sterkt og tallrikt folk» (5 Mos 26,5).

Deretter framsa han med Skriftens egne ord beretningen om Herrens underfulle gjerninger og sluttet med innvielsesordene i 5 Mos 26,10: «Her kommer jeg nå med førstegrøden av landets frukter som du, Herre, har gitt meg.» Mens han sa disse ordene, satte han kurven ved siden av alteret, kastet seg ned på sitt ansikt og tilba, og så gikk han. Innholdet i kurvene tilhørte de tjenestegjørende prestene; de som hadde ofret, skulle tilbringe natten i Jerusalem.

Fra bildet går vi nå over til virkeligheten. Under den nye pakt finner vi at ordet for «førstegrøde» forekommer nøyaktig sju ganger i Det nye testamente: Rom 8,23; 11,16; 16,5; 1 Kor 15,20–23; 16,15; Jak 1,18 og Åp 14,4.

I disse skriftstedene møter vi først, som begynnelsen på den nye høsten, Herren Jesus selv, som er reist opp fra de døde og er blitt «førstegrøden av dem som er sovnet inn» (1 Kor 15,20.23). Det første kornbåndet ble svunget for Herren på den andre påskedagen – nettopp da sprengte Jesus dødens bånd. Som motbilde til de to svingebrødene i den gamle paktens pinse leser vi om den første utgytelsen av Den Hellige Ånd på pinsedagen.

Hva ofringen av førstegrøden betyr, blir nærmere forklart i skriftsteder som Rom 16,5 og 1 Kor 16,15 (i det første stedet skal det egentlig stå Asia, ikke Akaia), og hva slags førstegrøde det er, beskrives nærmere i Jak 1,18.

Hentydningen i Rom 11,16 gjelder uten tvil «det første av deigen», og den kaster lys over et ellers svært vanskelig sted. Apostelen hevder at når Gud hadde utvalgt fedrene til sin eiendom – når han tok «det første av deigen» – måtte også hele deigen, hele Israel, være helliget ham. Derfor kan ikke Gud forkaste sitt folk; han «har ikke forkastet sitt folk, som han forut kjente» (Rom 11,2).

Til sist er scenen i Åp 14,4 lagt til himmelen, der vi ser dette forbildet fullt ut anvendt på «de førstefødtes menighet». Men for oss alle gjelder i vårt arbeid, vår tro og vårt håp apostelens ord, som peker ut over tiden og den nåværende husholdningen:

«Ja, ikke bare det, men også vi som har fått Ånden som førstegrøde, også vi sukker med oss selv, mens vi lengter etter vårt barnekår, vårt legemes forløsning» (Rom 8,23).

«*Lovet være Gud for alle ting!*» – Chrysostomus

Tillegg. Innstiftet Herren nattverden påskenatten?

Spørsmålet om Herren innstiftet nattverden den natten da han spiste påskelammet, hører egentlig ikke med til emnet for denne boken. Likevel er det for viktig og for nær knyttet til det til å nevnes bare i forbigående. Den teologiske forskningen, særlig i England, har i den siste tiden gått imot dette synet. Spørsmålet er drøftet så ofte og med så stor lærdom at jeg her kan nøye meg med å legge fram mine grunner for å tro at Herren innstiftet nattverden påskenatten, og at han altså ble korsfestet på den første dagen i de usyrede brøds høytid, den 15. nisan.

Blant forfatterne med den motsatte meningen kan det her passe å nevne dr. Farrar; han er den siste som har lagt fram dette synet, og det med stor dyktighet. Han har skrevet en egen avhandling om spørsmålet i sitt verk «Life of Christ» (ekskurs 10, bind II, s. 474–483).

Alle er enige om at Herren ble korsfestet på en fredag og sto opp på en søndag. De er også enige om at han ikke kunne ha holdt påskemåltidet før alle de andre jødene, for det kunne bare holdes om kvelden den 14. nisan, da den 15. nisan begynte etter jødisk tidsregning. Av dette følger at det siste måltidet Herren holdt med disiplene sine, enten må ha vært påskemåltidet eller et vanlig kveldsmåltid som han så innstiftet nattverden etter.

Dr. Farrar framstiller sitt syn slik: «Jesus holdt det siste måltidet med disiplene torsdag den 13. nisan, det vil si på den tiden da den 14. nisan begynte etter jødisk tidsregning. Dette måltidet var ikke, og var heller ikke ment å være, det egentlige påskemåltidet, som etter loven verken ble holdt eller kunne holdes før kvelden etter. Men ved en helt naturlig sammenblanding, som en ville ha regnet for betydningsløs, ble det siste måltidet selv i de tre første evangelistenes erindring gjort til ett med det jødiske påskemåltidet. Det var et slags påskemåltid, en ny og kristen påske, der minner om glede og sorg var underlig blandet, slik som i motbildet. Johannes har i stillhet, men med overlegg rettet dette feilaktige inntrykket, som på hans tid var blitt alminnelig utbredt.»[1]

Før jeg går videre, må jeg si at jeg er uenig med dr. Farrar når han lar Matteus, Markus og Lukas gjøre seg skyldige i en feil. Jeg ser bort fra uttrykket at det siste måltidet var «et slags påskemåltid» – et uttrykk jeg ikke finner noen klar tanke i.

[1] Life of Christ, II, s. 482.

Men jeg skulle heller ha ventet at de tre hellige forfatterne, for å få fram motbildet skarpere, ville ha lagt Kristi død til den 14. nisan, da påskelammet nettopp ble slaktet, og ikke til den 15., tjuefire timer etter at dette offeret var båret fram. Med andre ord: Deres sans for forbildene ville etter min mening ha fått dem til å knytte Kristi død sammen med slaktingen av påskelammet.

Hvis Kristus virkelig døde på denne tiden, og det siste måltidet hans fant sted kvelden før, den 13. nisan, synes det allerede i utgangspunktet vanskelig å tro at de skulle ha gjort den feilen å knytte måltidet sammen med påskemåltidet, og ikke med hans død. Jeg gjentar: Hvis feilen lå der, skulle en på forhånd heller ha ventet den i motsatt retning.

Den største dogmatiske tyngden i argumentet på den andre siden ligger i tanken om at motbildet, Kristus, skulle dø samtidig med forbildet, påskelammet. Dr. Farrar kjenner selv styrken i dette. Et av hans sterkeste argumenter mot at det siste måltidet var påskemåltidet, er «følelsen av den indre og symbolske sømmeligheten i den guddommelige ordningen som førte til at Kristus skulle ofres på den dagen og i den timen som var fastsatt for ofringen av påskelammet».

Ville ikke Matteus, Markus og Lukas framfor alle ha hatt øye for dette? Og hvis det er så, er det da sannsynlig at de skulle ha falt i den villfarelsen de blir beskyldt for? Ville ikke hele deres tenkemåte ha gått i motsatt retning?

Men vi vender tilbake til selve saken. For tydelighets skyld passer det best å drøfte spørsmålet ut fra tre synspunkter: Hvordan stemmer antakelsen om at det siste måltidet ikke fant sted påskenatten, med hele historiens sammenheng? Hva kan vi med rimelighet slutte av de tre første evangeliene? Og endelig: Motsier Johannes på dette punktet de andre evangelistene, eller stemmer han overens med dem, bare med en ufullstendig beretning?

Hvordan stemmer antakelsen om at det siste måltidet ikke fant sted påskenatten, med hele historiens sammenheng?

1. De tre første evangelistenes ordlyd, tatt i sin naturlige betydning, synes tydelig å være uforenlig med denne antakelsen. Selv dr. Farrar innrømmer: «Leser vi de tre første evangelienes framstilling i dens jevne, likefremme og enkle betydning, uten hensyn til noen forutfattet teori eller antatt nødvendighet av å harmonisere de forskjellige beretningene, ville vi rett og slett slutte at det siste måltidet var det vanlige påskemåltidet.» Til dette punktet skal vi komme tilbake senere.

2. Beretningen om måltidet, både hos de tre første evangelistene og hos Johannes – så langt han omtaler det – synes meg å være helt uforenlig med tanken om et vanlig kveldsmåltid. Det er ikke ett eller annet enkelt trekk det her kommer an på, men det inntrykket hele framstillingen gir. Forberedelsene til måltidet, hentydningene til det – kort sagt hele måten det foregår på – er ikke som ved et vanlig kveldsmåltid. Bare en forutfattet mening ville føre oss til en slik slutning. På den andre siden er alt nettopp slik en måtte ha ventet hvis evangelistene ville skildre påskemåltidet.

3. Jeg regner ikke disse betraktningene som avgjørende. Likevel ser jeg langt større vanskeligheter i å anta at Jesus døde nettopp i den stunden da påskelam-

met ble slaktet, enn i det andre synet. Etter dr. Farrar fant korsfestelsen sted den 14. nisan, «mellom de to kveldene», da påskelammet ble slaktet. Siden det var en fredag, ville den vanlige kveldstjenesten ha begynt klokken halv ett og kveldsofferet ha blitt båret fram omkring halv to; straks etter ville de gudstjenestlige handlingene som hørte til påskelammet, ha begynt.[2]

Nå synes det meg nesten ufattelig at den store mengden av spottende jøder skulle ha stått samlet omkring korset sammen med yppersteprestene og de skriftlærde (Matt 27,39.41; Mark 15,29.31; Luk 23,35; Joh 19,20) – under slike forhold og på en så travel ettermiddag, da de ellers måtte ha vært så sterkt opptatt.

Enda vanskeligere har jeg for å tro dette: Etter at påskelammet var slaktet, og mens forberedelsene til påskemåltidet pågikk, skulle Josef fra Arimatea, «en høyt aktet rådsherre» (Mark 15,43), og Nikodemus, et medlem av Rådet, ha gått til Pilatus for å be om Jesu legeme og så tatt seg av begravelsen hans (Joh 19,38–39).[3]

Så det andre spørsmålet: Hva kan vi med rimelighet slutte av de tre første evangeliene?

1. På dette kan det etter min mening bare gis ett svar: De tre første evangelistene legger uten tvil det siste måltidet til påskenatten. Det følger rett ut av beretningene deres: «Dere vet at om to dager er det påske» (Matt 26,2). «På den første dagen av de usyrede brøds høytid kom disiplene til Jesus og sa til ham: Hvor vil du at vi skal gjøre i stand for deg til å ete påskelammet?» (Matt 26,17) «Hos deg vil jeg holde påskemåltid sammen med disiplene mine» (Matt 26,18). «Disiplene … gjorde i stand påskemåltidet» (Matt 26,19).

Likeså hos Markus: «På den første dagen i de usyrede brøds høytid, da påskelammet ble slaktet, sa disiplene hans til ham: Hvor vil du vi skal gå og gjøre i stand, så du kan ete påskelammet? … Mesteren sier: Hvor er et rom for meg, der jeg kan ete påskelammet med disiplene mine? … Der skal dere stelle til for oss. … De gjorde i stand påskelammet. Da det var blitt kveld, kom han med de tolv. Og mens de lå til bords og spiste …» (Mark 14,12–18)

Og hos Lukas: «Så kom den dagen i de usyrede brøds høytid da påskelammet skulle slaktes. … Gå og gjør i stand for oss, så vi kan ete påskelammet. … Hvor er rommet der jeg kan ete påskelammet med disiplene mine? … Der skal dere gjøre i stand. … Og de gjorde i stand påskelammet. Og da timen kom, satte han seg til bords … Jeg har lengtet inderlig etter å ete dette påskemåltidet sammen med dere før jeg lider» (Luk 22,7–15).

Det er vanskelig å se hvordan selv en «forutfattet teori» kan svekke den klare betydningen av slike uttrykk, særlig når en ser dem i sammenheng med skildringen av måltidet som følger.

2. Når vi altså går ut fra at de tre første evangelistene uten tvil står på vår side, synes det meg svært usannsynlig at de skulle ha tatt feil i en slik sak, eller at et slikt «feilaktig inntrykk» kunne «være blitt alminnelig utbredt» – og det nettopp på Johannes' tid. Tvert imot har jeg vist at hvis det her forelå en feil, måtte den heller ha gått i motsatt retning.

[2] Se s. 153.
[3] Se kapitlet om påskens skikker.

Vi skal så se på det dr. Farrar kaller «tilfeldige bemerkninger» hos Matteus, Markus og Lukas, som synes å stride mot deres alminnelige framstilling. De viktigste av dem er disse:

a) At «disiplene antok at Judas forlot salen for å kjøpe inn det de trengte til høytiden» (Joh 13,29). Men disiplene bare *antok* dette. I den forvirringen og opphisselsen de var i, er en slik feiltakelse lett å forstå. Dessuten var riktignok trellearbeid forbudt på den første påskedagen, men alt som nødvendigvis hørte med til forberedelsene til festen, var tillatt. Det må ha vært desto mer nødvendig fordi den neste dagen etter vår antakelse var en sabbat. Talmud tillot faktisk uttrykkelig at slike forberedelser som var begynt på «forberedelsesdagen», ble fortsatt (Arnheim, Gebetbuch d. Israel., s. 500, anm. 69a). Ellers viser vi her til s. 171, og legger bare til at rabbinsk kløkt også i dag kan finne mange utveier for å slippe unna strengheten i sabbatsloven.

b) Når det gjelder Rådets møte og den voldsomme arrestasjonen av Kristus i en så enestående høytidelig natt, gir yppersteprestenes fanatiske hat og de farene de mente saken førte med seg, en tilstrekkelig forklaring. I alle fall må vi innrømme at disse årsakene har virket, for under forhøret av Jesus krenket Rådet åpenbart hvert prinsipp og hver form i sin egen strafferettspleie.

Endelig skal vi undersøke: Motsier Johannes på dette punktet de andre evangelistene, eller stemmer han overens med dem, bare med en ufullstendig beretning?

1. Neppe mange vil våge å påstå at Johannes nødvendigvis motsier de andre evangelistene. Men dr. Farrar anfører disse grunnene for å anta at det siste måltidet etter Johannes fant sted kvelden før påskenatten:

a) Judas går ut for å kjøpe det de trengte til høytiden. Dette har vi alt behandlet.

b) Fariseerne «gikk ikke inn i borgen, for at de ikke skulle bli urene, men kunne ete påske» (Joh 18,28). Som svar på den vanlige forklaringen – at «påske» her betyr festofferet på den femtende dagen, *chagiga* – føyer han til i en note at det «ikke var noe som var særegent for påsken» ved denne *chagiga*. Dr. Farrar burde ha tenkt seg om før han kom med en slik bemerkning.[4]

En av de lærdeste jødiske forfatterne, dr. Saalschütz, er ikke av hans mening. Han skriver: «Hele høytiden og alle dens festmåltider ble kalt påsken; se 5 Mos 16,2; jf. 2 Krøn 30,24 og 35,8–9; *Sebachim* 99b; *Rosh ha-Shana* 5a, der det uttrykkelig spørres: Hva betyr uttrykket ‹påskelam›? Svar: Påskens fredsoffer.» Lightfoot og Schöttgen anfører også rabbinske steder som belyser dette.

Vanligvis bar en *chagiga*-offeret fram den 15. nisan, og det krevde levittisk renhet. Endelig innrømmer dr. Farrar selv at Joh 18,28 ikke må presses for hardt, «for det er klart at noen jøder kan ha gått inn i borgen uten å tenke på den ‹urenheten› det førte med seg».[5]

c) Etter Johannes var sabbaten som fulgte, «en høy dag» eller «en stor dag» (Joh 19,31). Dr. Farrar forklarer det slik: «Tydeligvis fordi den på en gang var en sabbat og påskehøytidens første dag.» Hvorfor kunne den ikke like gjerne

[4] Se s. 149 flg. og s. 174 flg. i denne boken.

[5] Saalschütz, Mos. Recht, s. 414. Beviset og sitatene fra Talmud finnes også hos Relandus, Antiqu., s. 426. Se ellers om dette Lightfoot, Horae Hebr., s. 1121. – Lightfoot: Horae Hebr., s. 1121 flg. Schöttgen: Horae Hebr., s. 400.

være høytidens andre dag, da den første omeren ble båret fram i templet? Til dette kan vi føye følgende blant dr. Farrars øvrige argumenter:

d) De forskjellige gjøremålene som evangeliene nevner på dagen da Kristus ble korsfestet, er uforenlige med en hviledag og festdag som den 15. nisan. At Simon fra Kyréne «kom inn fra landet», synes jeg knapt er verdt å nevne. Men Josef fra Arimatea kjøpte jo den dagen «linklede» (Mark 15,46) til Jesu begravelse, og kvinnene «gjorde i stand velluktende urter og salver» (Luk 23,56). Her må en likevel huske at forskriftene for høytiden ikke var så strenge som forskriftene for sabbatshvilen, og at en godt kunne kjøpe et slikt klede uten å bruke ord om det – en utvei rabbinerne kjente godt. Endelig går det uttrykkelig fram av den jerusalemske Talmud at det på sabbater og høytidsdager var tillatt å skaffe likkiste, liksvøp og til og med sørgefløyter – kort sagt å ta seg av alt som hørte med til den dødes begravelse, akkurat som på hverdager. Dette stedet har så vidt jeg vet aldri før vært anført i drøftingen av spørsmålet, og det er av den største betydning.[6]

e) Dr. Farrar legger vekt på at den jødiske tradisjonen setter Jesu død til den 14. nisan. Men de jødiske tradisjonene han viser til, er ikke bare av yngre dato; de er helt uhistoriske og verdiløse. Som dr. Farrar selv viser (ekskurs 2, s. 452), er de i virkeligheten så urimelige som vel mulig. Jeg kan her ikke gjøre noe bedre enn å anføre ordene til den store jødiske historieskriveren dr. Jost: «Hvilke forsøk en enn kan ha gjort på å forsvare disse talmudiske historiene og finne noe virkelig historisk i dem, er rabbinerne fra det tredje og fjerde århundre her helt upålitelige, og det de sier om dette punktet, må regnes som legender» (Gesch. d. Judenth., bind I, s. 405).[7]

f) Dr. Farrar innvender at Jesus og disiplene hans gikk ut «etter måltidet», noe han mener er uforenlig med 2 Mos 12,22, og at det i beretningen om måltidet ikke finnes spor av det hastverket som etter loven skulle prege det. Denne innvendingen kommer av at en ikke har skilt tilstrekkelig mellom forskriftene for den såkalte «egyptiske påsken» og forskriftene for «den varige påsken». Se ellers kapittel 11 og 12.

g) Den siste påstanden som krever et svar fra vår side, er at Matteus, Markus og Lukas «ikke gir det fjerneste vink om at et lam var den viktigste delen av festen». Men denne innvendingen gjendriver seg selv. For etter dr. Farrar skulle jo nettopp disse evangelistene ha skrevet beretningene sine under det feilaktige inntrykket at de beskrev påskemåltidet. Tausheten deres på dette punktet kan etter mitt syn forklares stikk motsatt av slik dr. Farrar gjør, og den forklaringen er rimeligere. Tenker vi på hvordan saken naturlig sto for dem – at forbildet i påskemåltidet her var blitt virkelighet, og at måltidet selv var avløst av Herrens nattverd – blir tausheten deres ikke bare naturlig, men nettopp det en måtte vente. De ville jo beskrive påskemåltidet bare i den grad det hadde betydning for innstiftelsen av Herrens nattverd.

[6] Det må ikke overses at disse antatte uoverensstemmelsene finnes hos Matteus, Markus og Lukas, som etter dr. Farrar ville fortelle at Kristus ble korsfestet den 15. nisan. Er det virkelig uoverensstemmelser, er de temmelig store og kunne neppe ha unngått forfatternes oppmerksomhet.

[7] Jeg har ikke kunnet bekrefte dr. Farrars henvisninger til Mishna, Sanhedrin 6,2 og 10,4. Derimot er jeg enig med Grätz (Gesch. d. Juden, bind III, s. 242, anm.) i at mye i Sanhedrin 7, selv om det ikke sies uttrykkelig, peker på rådsherrenes framferd mot Kristus.

Endelig er det en merkelig sideomstendighet at det i hele Mishnas beretning om påskemåltidet bare finnes én eneste hentydning til lammet. Det er så påfallende at for eksempel Caspari har sluttet av det at dette måltidet vanligvis var det han kaller «et måltid av usyret brød», og at det i de fleste tilfeller slett ikke var noe påskelam! Jeg nevner denne slutningen til dr. Caspari, men den kan vel knapt tillegges noen vekt.[8]

Videre skal jeg anføre et par bevis fra Wieselers mesterlige behandling av hele spørsmålet (Chronolog. Synopse der vier Evang., s. 333 flg.). De viser at Johannes, i likhet med de andre evangelistene, setter korsfestelsen til den 15. nisan og dermed det siste måltidet til den 14.

a) Ikke bare Matteus, Markus og Lukas, men også Johannes nevner skikken med å gi en fange fri ved «høytiden», eller, som Johannes sier rett ut, «i påsken» (Joh 18,39). Derfor kunne ikke løslatelsen av Barabbas, og dermed korsfestelsen av Jesus, ha funnet sted den 14. nisan, slik dr. Farrar mener. Morgenen den dagen kunne nemlig ikke ha vært kalt «høytiden», og enda mindre «påsken».

b) Når Johannes forteller at Jesu anklagere ikke gikk inn i Pilatus' borg, «for at de ikke skulle bli urene, men kunne ete påske» (Joh 18,28), kan han ikke ha tenkt på at de skulle spise påskelammet. Den urenheten de da ville ha pådratt seg, ville bare ha vart til kvelden samme dag, mens påskemåltidet ble spist etter at kvelden var kommet. Urenheten fra Pilatus' borg om morgenen ville altså ikke på noen måte ha hindret dem i å spise påskelammet. Men den ville ha hindret dem i å ofre eller ta del i *chagiga* den 15. nisan.

2. Hittil har jeg først og fremst prøvd å vise at Johannes stemmer overens med de andre evangelistene om tiden for det siste måltidet. Men på den andre siden må jeg innrømme at jeg ikke ut fra Johannes' beretning alene ville ha kunnet trekke den samme klare slutningen som av de tre andre evangeliene. Vanskeligheten ligger for meg ikke i det Johannes forteller, men i det han ikke forteller. Framstillingen hans stemmer i virkeligheten helt overens med Matteus, Markus og Lukas, men tatt for seg selv ville den ikke ha vært nok til å gi – i alle fall meg – det samme klare inntrykket.

Og her må jeg bemerke at Johannes' beretning på dette punktet synes meg like ufullstendig, uansett hvilket syn en har på tiden for det siste måltidet. Hadde vi bare hatt Johannes, ville det etter min mening være like vanskelig for dr. Farrar å bevise sitt syn som for meg å forsvare mitt. Han ville måtte resonnere ut fra visse uttrykk, og det samme måtte jeg. Men her finnes ingen slike klare og umiskjennelige uttrykk som dem de andre evangelistene bruker når de omtaler påskenatten som tiden for det siste måltidet. Og likevel skulle vi ha ventet den fyldigste og tydeligste framstillingen hos Johannes!

Ligger det da ikke nær å slutte at beretningen i Johannesevangeliet, i den formen vi nå har den, kan være ufullstendig?[9] Jeg våger ikke her å sette fram en hypotese, enda mindre å utvikle den utførlig. Jeg vil heller antyde en mulig

[8] Chronol. geogr. Einl. in d. Leben Jesu, s. 164.

[9] Tanken om et brudd i Johannesevangeliet er Edersheims egen, og han legger den fram som en mulighet, ikke som et resultat. Ingen håndskrifter av evangeliet mangler noe her.

løsning og legge den fram for de lærde til videre drøfting. Godtar en tanken, finnes det, om ikke mange, så i alle fall tungtveiende grunner som taler for den:

1. Den ville forklare de vanskelighetene som dr. Farrars meningsfeller kjenner på. Og den ville forklare – ikke den forskjellen han forutsetter, for den benekter jeg – men at Johannes' beretning er ufullstendig sammenlignet med de andre evangelistenes.

2. Den forklarer det som ellers synes nesten uforklarlig. Jeg er enig med dr. Farrar i at Johannes' «beretning om det siste måltidet er uten sammenligning fyldigere enn de andre evangelistenes», og at han sto i nærmere og mer fullstendig forbindelse med hver handling i disse siste, tunge scenene enn noen av de andre apostlene.

Likevel er Johannes' beretning merkelig nok på dette viktige punktet ikke bare langt knappere enn de andre evangelistenes, men så ubestemt at en ikke kunne trekke noen sikker slutning av den hvis den sto alene. Dette er så mye mer uforklarlig hvis «feilen» hos Matteus, Markus og Lukas, slik dr. Farrar mener, var «alminnelig utbredt» på den tiden, og «Johannes i stillhet, men med overlegg» hadde satt seg fore å rette den.

3. Det merkeligste av alt er at Johannesevangeliet er det eneste som ikke har noen beretning om innstiftelsen av Herrens nattverd – og likevel skulle vi, om noe sted, ha ventet å finne den her.

4. Beretningen i Joh 13 begynner så omstendelig at en skulle vente en mengde detaljer. Hele veien holder den fast ved denne fylden når det gjelder det Jesus lærte den natten. Likevel bryter den nesten plutselig og brått av omkring Joh 13,31 i beretningen om hva han og de som satt til bords med ham, gjorde ved måltidet.

5. At det kan finnes et slikt brudd, synes ved nærmere undersøkelse å få en viss indre bekreftelse. Jeg skal her bare nevne ett eksempel: Kapittel 14 slutter med ordene «stå opp, la oss gå herfra!» Men så følger tre kapitler til med herlig undervisning og den ypperstepresteliге forbønnen, før beretningen brått og med en underlig gjentakelse (jf. Joh 14,31) tas opp igjen med disse ordene (Joh 18,1): «Da Jesus hadde talt dette, gikk han ut sammen med disiplene sine over bekken Kedron.»[10]

En videre drøfting ville føre ut over rammene for denne avhandlingen. De som vet hvor bitter den kvartodesimanske striden om påskens tidspunkt var i den eldste kirken, og hvilke sterke ting de såkalte «Johannes-disiplene» anførte for sitt syn at det siste måltidet ikke fant sted påskenatten, vil kanskje finne grunner som kan forklare et slikt brudd. Til slutt vil jeg bare si at det synet jeg her har lagt fram, for meg på ingen måte er uforenlig med læren om at hele Den hellige skrift er inspirert.

[10] Theodor Zahn forklarer Joh 14,31 uten noe brudd: «Det eneste 14,31 gir oss rett til å slutte, er at Jesus ikke lenger lå til bords da han holdt de talene som følger, men sto, eller i alle fall gikk. Etter at alle hadde reist seg fra bordet, kan han ha blitt stående en stund i salen eller i gårdsrommet til huset, og noe kan ha gitt ham anledning til å legge de følgende talene til avskjedsordet sitt.»

Om Alfred Edersheim

1825–1889

Alfred Edersheim (1825–1889) ble født i Wien av jødiske foreldre og fikk en grundig jødisk oppdragelse. Under studietiden i Pest kom han i kontakt med skotske misjonærer blant jødene og ble kristen i 1846. Han studerte teologi i Edinburgh og Berlin og ble prest i Den frie skotske kirke, først i Aberdeen og senere i Torquay i England. Til slutt gikk han over til Den engelske kirke og underviste ved universitetet i Oxford. Han døde i Menton i Frankrike i 1889.

Med sin store kunnskap om jødisk liv, skikk og skriftforståelse ble Edersheim en av de mest leste bibelforklarerne på 1800-tallet. Hovedverket er *The Life and Times of Jesus the Messiah* (1883). Han skrev også *The Temple, its Ministry and Services* og en bibelhistorie for Det gamle testamente i sju bind.

Bibelhistorien følger Det gamle testamente bok for bok, forklarer bakgrunn, ord og skikker, og peker fram mot Kristus. Den ble oversatt til dansk-norsk av pastor Ragnvald Gjerløw og utgitt i Christiania 1887–92.

Ordforklaringer

Jehova – Jehova er en gjengivelse av Guds eget navn i Det gamle testamente, som på hebraisk skrives med de fire konsonantene JHVH (יהוה). Navnet betyr «Han som er», slik Gud selv forklarte det for Moses: «Jeg er den jeg er» (2 Mos 3,14). Som Edersheim viser, sier navnet ikke bare at Gud er til, men også hvem han er for sitt folk: den uforanderlige, som er trofast mot sine løfter. Det vanlige ordet for Gud, Elohim (אֱלֹהִים), peker på ham som Skaperen og den Allmektige, og patriarkene kjente ham som El Sjaddai, den Allmektige. Men under paktsnavnet Jehova ble han kjent da han oppfylte løftene og førte Israel ut av Egypt (2 Mos 6,2–3). Dette navnet klinger også med i ordene om «han som er og som var og som kommer» (Åp 1,4; 1,8). Av ærefrykt sluttet jødene å uttale gudsnavnet og leste i stedet Adonai, «Herre». Derfor gjengir norske bibler JHVH med «Herren». Formen «Jehova» er en blanding av konsonantene i JHVH og vokaltegnene fra Adonai. Vokalene i Adonai er a–o–a (i-en til slutt er konsonanten j, ikke en vokal). Vokaltegnene ble satt under bokstavene JHVH for å minne leseren om å si Adonai. Den første vokalen i Adonai er en svært kort a, fordi den står under en strupelyd (alef). Under J, som ikke er en strupelyd, blir den samme halvvokalen til en enda kortere e: J-e-H-o-V-a-H. Senere ble dette lest rett fram som ett ord, og siden den siste H-en er stum, ble det «Jehovah», på norsk «Jehova».

Josefus – Flavius Josefus (ca. 37–100 e.Kr.) var en jødisk historieskriver av prestelig slekt i Jerusalem. Under opprøret mot Roma (66–70 e.Kr.) ledet han de jødiske styrkene i Galilea, men ble tatt til fange. Han kom senere i tjeneste hos keiser Vespasian og skrev resten av livet i Roma. To av verkene hans er særlig viktige: «Den jødiske krig», om opprøret og Jerusalems ødeleggelse i år 70, og «Jødiske oldtidshistorier», om jødenes historie fra skapelsen til hans egen tid. Fortolkerne viser til dem med de latinske forkortelsene «Bell.» (Bellum Judaicum) og «Ant.» (Antiquitates). Josefus er den viktigste kilden utenom Bibelen til jødisk historie på Jesu og apostlenes tid. Han nevner blant andre Herodes-slekten, Pilatus, Johannes døperen og Jakob, «bror av Jesus, som ble kalt Kristus». Han skrev som jøde for et romersk publikum, og det han forteller, må derfor leses med et visst forbehold.

Sjekina – Sjekina (hebraisk «det som bor», av shakan, «å bo») er det jødiske navnet på Guds synlige nærvær og herlighet midt i folket, særlig skyen i helligdommen: «Da dekket skyen sammenkomstens telt, og Herrens herlighet fylte tabernaklet» (2 Mos 40,34; jf. 1 Kong 8,11). Ordet står ikke selv i Bibelen, men brukes i jødiske skrifter.

Urim og tummim – Hebraisk urim og tummim (אוּרִים וְתֻמִּים), ordrett «lysene og fullkommenhetene». Det var noe ypperstepresten bar i brystduken over hjertet når han gikk inn for Herrens ansikt (2 Mos 28,30; 3 Mos 8,8). Gjennom dem søkte han Herrens svar i viktige saker for folket (4 Mos 27,21; 1 Sam 28,6). Skriften sier ikke hvordan de så ut eller hvordan svaret ble gitt. Etter fangenskapet var de ikke lenger i bruk (Esra 2,63).